

พระสุตตันตปิฎก

ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค

เล่มที่ ๓

ขออนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

๑. ปาฎิกสูตร

เรื่อง ปริพาชกัถควโคตร

ทรงเล่าเรื่อง สุนัขขัตตลิจฉวี

[๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่นิคมของชาวมัลละ  
ชื่อนุปิยะในแคว้นมัลละ ครั้งนั้นแล เวลาเช้าพระผู้มีพระภาค  
ทรงนุ่งห่มแล้ว ถือบาตรจีวร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังอนุปิยนิกม.  
ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคได้ทรงดำริว่า ยังเป็นเวลาเช้านักที่จะเข้าไป  
บิณฑบาตยังอนุปิยนิกม เราควรจะไปในอารามของปริพาชกชื่อ ภัคคว-  
โคตร เข้าไปหาปริพาชกชื่อภัคควโคตร ลำดับนั้น พระผู้มีพระ  
ภาคได้เสด็จไปยังอาราม ของปริพาชกชื่อ ภัคควโคตร เข้าไปหา  
ปริพาชกชื่อภัคควโคตร ปริพาชกชื่อภัคควโคตร ได้กราบทูลเชิญ  
พระผู้มีพระภาคว่า ขอเชิญพระผู้มีพระภาคเสด็จมาเถิด พระเจ้าข้า  
พระองค์เสด็จมาดีแล้ว เป็นเวลานานนักที่พระองค์ได้มีโอกาสดำเนิน

มาแหวเวียนเวียนเขียนเช่นนี้ ขอเชิญประทับนั่ง นี่คือนาสนะที่จัดไว้.  
พระผู้มีพระภาคได้ประทับนั่งบนนาสนะที่จัดไว้แล้ว. แม้ปริพาชกชื่อ  
ภคควโคตร ก็ถือเอานาสนะดำที่ใดที่หนึ่ง นั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง  
ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วันก่อน  
ล่วงมาหลายวันแล้ว พระโอรสเจ้าลิจฉวีนามว่า **สุนักขัตตะ** ได้เข้ามา  
หาข้าพระองค์ถึงที่อยู่ แล้วบอกข้าพระองค์อย่างนี้ว่า คุณก่อนภควะ  
บัดนี้ ข้าพเจ้าบอกกับพระผู้มีพระภาคแล้ว ข้าพเจ้าไม่อยู่อุทิศต่อพระ  
ผู้มีพระภาคดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คำตามที่พระโอรสเจ้า ลิจฉวี  
นามว่า **สุนักขัตตะ** กล่าวนั้น เป็นความจริงเช่นนั้นหรือพระเจ้าข้า.  
พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คุณก่อนภควะ ก็เป็นดังที่เขากล่าวนั้นแหละ ใน  
วันก่อน ๆ เขาได้เข้ามาหาเราถึงที่อยู่ถวายนานแล้ว นั่ง ณ สมควร  
ข้างหนึ่ง. ได้ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอบอกกับพระ  
ผู้มีพระภาค ข้าพระองค์จักไม่อยู่อุทิศต่อพระผู้มีพระภาค. เมื่อเขากล่าว  
อย่างนี้แล้ว เราจึงได้กล่าวว่า คุณก่อน **สุนักขัตตะ** เราได้กล่าวกะเธอ  
อย่างนี้ว่า เธอจงอยู่อุทิศต่อเรา ดังนี้ บ้างหรือ.

**สุนักขัตตะ**ตอบว่า หามิได้ พระเจ้าข้า.

เราถามว่า หรือเธอได้กล่าวกะเธออย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์  
ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักอยู่อุทิศต่อพระผู้มีพระภาค.

เขาตอบว่า หามิได้ พระเจ้าข้า.

เราถามว่า คุณก่อน **สุนักขัตตะ** เพราะเหตุที่เราไม่ได้กล่าวกะเธอว่า  
มาเถิด **สุนักขัตตะ** เธอจงอยู่อุทิศต่อเรา และเธอก็มิได้กล่าวกะเธอว่า  
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ จักอยู่อุทิศต่อพระผู้มีพระภาค คุณก่อน  
โมฆบุรุษ เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอเมื่อบอกกับใครเล่า  
เธอจึงเห็นว่า การกระทำเช่นนี้ เป็นความผิดของเธอเพียงใด.

[๒] **สุนักขัตตะ ได้ทูลว่า** ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงกระทำอิทธิปาฏิหาริย์ ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ แก่ข้าพระองค์เลย.

**เรากล่าวว่า** คุณ่อนักขัตตะ เราได้กล่าวกะเธออย่างนี้ว่า มาเกิดสุนักขัตตะ เธอจงอยู่อุทิศต่อเรา เราจะกระทำอิทธิปาฏิหาริย์ ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์แก่เธอ ดังนี้ บ้างหรือ.

**เขาทูลว่า** หามิได้ พระเจ้าข้า.

**เรากล่าวว่า** หรือว่าเธอได้กล่าวกะเธออย่างนี้ว่า พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักอยู่อุทิศต่อพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคจักทรงทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์แก่ข้าพระองค์.

**สุนักขัตตะ ได้ทูลว่า** หามิได้ พระเจ้าข้า.

**เรากล่าวว่า** คุณ่อนักขัตตะ เพราะเหตุที่เรามิได้กล่าวกะเธอว่า มาเกิดสุนักขัตตะ เธอจงอยู่อุทิศต่อเรา เราจักกระทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์แก่เธอ และเธอ ก็ไม่ได้กล่าวว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักอยู่อุทิศต่อพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคจักทรงกระทำอิทธิปาฏิหาริย์ ที่ยิ่งยวดกว่า ธรรมของมนุษย์แก่ข้าพระองค์ คุณ่อนโมฆบุรุษ เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอเมื่อบอกคินจะชื่อว่าบอกคินใครเล่า. คุณ่อนสุนักขัตตะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน คือเมื่อเราได้กระทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ก็ดี หรือมิได้กระทำก็ดี ธรรมที่เราได้แสดงไว้แล้ว ย่อมนำผู้ประพฤติกให้สิ้นทุกข์โดยชอบหรือ. **เขาทูลว่า** ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อพระองค์ได้ทรงทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ หรือมิได้ทรงกระทำก็ดี ธรรมที่พระองค์ทรงแสดงไว้ ย่อมนำผู้ประพฤติกให้สิ้นทุกข์โดยชอบ พระเจ้าข้า. **เรากล่าวว่า** คุณ่อน

สุนัขขี้ต๊ะ เพราะเหตุที่เมื่อเราได้กระทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่า  
ธรรมของมนุษย์หรือมิได้กระทำก็ดี ธรรมที่เราได้แสดงไว้ย่อมนำผู้  
ประพาศให้สิ้นทุกข์โดยชอบ เพราะเหตุนี้ เธอปรารถนาการทำ  
อิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ไปทำไม. คุณอนโมชนบุรุษ  
เธอจงเห็นว่า การกระทำเช่นนี้เป็นความผิดของเธอเพียงใด.

(๓) สุนัขขี้ต๊ะ ได้ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มี  
พระภาคมิได้ทรงบัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศแก่ข้าพระองค์เลย.

เรากล่าวว่า คุณอนสุนัขขี้ต๊ะ เราได้กล่าวกะเธออย่างนี้ว่า  
มาเกิดสุนัขขี้ต๊ะ เธอจงอยู่อุทิศเรา เราจักบัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่า  
เลิศแก่เธอ ดังนี้ บ้างหรือ.

เขาทูลว่า หามิได้ พระเจ้าข้า.

เรากล่าวว่า คุณอนสุนัขขี้ต๊ะ เพราะเหตุที่เรามีได้กล่าวกะ  
เธอว่า มาเกิดสุนัขขี้ต๊ะ เธอจงอยู่อุทิศต่อเรา เราจักบัญญัติสิ่งที่  
โลกสมมติว่าเลิศแก่เธอ และเธอก็มิได้กล่าวแก่เราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้  
เจริญ ข้าพระองค์จักอยู่อุทิศต่อพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคจัก  
ทรงบัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศแก่เธอ คุณอนโมชนบุรุษ เมื่อเป็นเช่น  
นั้น เธอเมื่อบอกคิน จะชื่อว่าบอกคินใคร. คุณอนสุนัขขี้ต๊ะ  
เธอจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน คือเมื่อเราได้บัญญัติสิ่งที่โลกสมมติ  
ว่าเลิศ หรือมิได้บัญญัติก็ดี ธรรมที่เราได้แสดงไว้ ย่อมนำผู้ประพาศ  
ให้สิ้นทุกข์โดยชอบหรือ.

เขาทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อพระองค์ได้บัญญัติ  
สิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ หรือมิได้บัญญัติก็ดี ธรรมที่พระองค์แสดงไว้  
ย่อมนำผู้ประพาศให้สิ้นทุกข์โดยชอบ.

เรากล่าวว่า คุณอนสุกัซตะ เพราะเหตุที่เมื่อเราได้บัญญัติ  
สิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศหรือมิได้บัญญัติก็ดี ธรรมที่เราได้แสดงไว้ ย่อม  
นำผู้ประพฤติกให้สิ้นทุกข์โดยชอบเช่นนี้ เธอจะปรารภนาการบัญญัติสิ่ง  
ที่โลกสมมติว่าเลิศไปทำไม คุณอนโมฆบุรุษ เธอจงเห็นว่า การกระทำ  
เช่นนี้เป็นความผิดของเธอเพียงใด. คุณอนสุกัซตะ เธอได้สรร  
เสริญเราที่วัชชีคาม โดยอนกปริยายว่า แม้เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระ  
ภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบสมบูรณ์  
วิชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษ  
ที่ควรฝึกไม่มีผู้ยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย  
เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรมดังนี้ เธอได้สรรเสริญ  
พระธรรมที่วัชชีคามโดยอนกปริยายว่าพระธรรมอันพระผู้มีพระภาค  
ตรัสดีแล้ว ผู้บรรลุพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้  
ดู ควรน้อมเข้าไปในตน อันผู้ปฏิบัติพึงรู้เฉพาะตน ดังนี้ และเธอ  
ได้สรรเสริญพระสงฆ์ที่วัชชีคาม โดยอนกปริยายว่าพระสงฆ์สาวก  
ของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติเป็นธรรม  
ปฏิบัติชอบ คืออัญบุรุษ ๔ บุรุษบุคคล ๘ นั่นคือพระสงฆ์สาวกพระ  
ผู้มีพระภาค เป็นผู้ควรรับของบูชา เป็นผู้ควรรับของต้อนรับ เป็น  
ผู้ควรรับของทำบุญ เป็นผู้ควรทำอัญชลี เป็นบุญเขตของชาวโลก  
ไม่มีเขตอื่นยิ่งกว่า ดังนี้. สุกัซตะเราขอบอกเธอ เราขอเตือน  
เธอว่า จักมีผู้กล่าวติเตียนเธอว่า โอรสเจ้าลิจฉวี ชื่ออนสุกัซตะ ไม่  
สามารถประพฤติพรหมจรรย์ในพระสมณโคตม เมื่อเขาไม่สามารถได้  
บอกลาสิกขาเวียนมาเพื่อความเป็นคนเลวดังนี้. คุณอนภคคะ โอรส-  
เจ้าลิจฉวี ชื่ออนสุกัซตะ ถึงแม้ถูกเรากล่าวอยู่อย่างนี้ ก็ได้หนีจาก  
ธรรมวินัยนี้ เหมือนสัตว์ที่ตกอบายนรกฉะนั้น.

กล่าวด้วยเรื่องอเจลโกรักขัตติยะ

(๔) ดูก่อนภคคะ สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่นิคมแห่งชาวนาคูชื่อว่า อุตตรกา ในอุทฺตชนบท. ครั้งนั้นเป็นเวลาเช้า เรานุ่งห่มแล้ว ถือบาตรจีวร มีโอรสเจ้าลิจฉวีสุนักขัตตะ เป็นปัจฉาสมณะเข้าไปบิณฑบาตที่อุตตรกานิคม. สมัยนั้น มีนักบวชเปลือยคนหนึ่งชื่อว่า โกรักขัตติยะ ประพฤติอย่างสุนัข เดินด้วยข้อศอกและเข่ากินอาหารที่กองบนพื้นด้วยปาก. ดูก่อนภคคะ โอรสเจ้าลิจฉวี สุนักขัตตะ ได้เห็นเข้าจึงคิดว่า สมณะเดินด้วยข้อศอกและเข่ากินอาหารที่กองบนพื้นด้วยปาก เป็นพระอรหันต์ที่ดีหนอ.

ครั้งนั้นเราได้ทราบความคิดในใจของโอรสเจ้าลิจฉวีชื่อสุนักขัตตะ ด้วยเจโตปริยญาณ จึงกล่าวกะเขาว่า ดูก่อนโมฆบุรุษ แม้นคนเช่นเธอ ก็ยังปฏิญาณตนว่าเป็นสากยบุตรอยู่หรือ.

สุนักขัตตะ ได้ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โฉนพระผู้มีพระภาคจึงตรัสกะข้าพระองค์อย่างนี้ว่า โมฆบุรุษ แม้นคนเช่นเธอ ก็ยังปฏิญาณตนว่า เป็นสากยบุตรหรือ. พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูก่อนสุนักขัตตะ เธอได้เห็นนักบวชเปลือยชื่อโกรักขัตติยะนี้ ซึ่งประพฤติอย่างสุนัข เดินด้วยข้อศอกและเข่า ใช้ปากกินอาหารบนพื้นดิน แล้วเธอได้คิดต่อไปว่า สมณะเดินด้วยศอกและเข่ากินอาหารที่กองบนพื้นด้วยปาก เป็นพระอรหันต์ที่ดีหนอมิใช่หรือ. สุนักขัตตะ ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเป็นเช่นนี้ พระผู้มีพระภาคยังหวางแหนความเป็นพระอรหันต์อยู่หรือ. เรากล่าวว่า ดูก่อนโมฆบุรุษ เราไม่ได้หวางแหนความเป็นพระอรหันต์ แต่ว่าเธอได้เกิดทิฏฐิเลวทรามขึ้น เธอจงละมันเสีย ทิฏฐิ เลวทราม นั้นอย่าได้เกิดมีขึ้น เพื่อไม่เป็นประโยชน์และเป็นทุกข์แก่เธอ ชั่วกาล

นาน นักบวชเปลื้องชื่อ โกรกขัตติยะ ที่เธอสำคัญว่าเป็นสมณะ  
อรหันต์ที่ดีนั้นอีก ๗ วัน เขาจักตายด้วยโรคอลสกะ (โรคกินอาหาร  
มากเกินไป) ครั้นแล้ว จักบังเกิดในเหล่าอสุรกาลกัญชิกา ซึ่งเร็วกว่า  
อสุรกายทุกชนิด และจักถูกนำไปทิ้งที่ป่าช้าวิรณตัมมะ. และเมื่อเธอ  
ต้องการทราบ ฟังเข้าไปถามโกรกขัตติยะ ว่า ท่านโกรกขัตติยะท่าน  
ทราบคติของตนหรือ ข้อที่โกรกขัตติยะฟังตอบเธอว่า สุนัขขัตะ  
ข้าพเจ้าทราบคติของตนอยู่ คือข้าพเจ้าไปเกิดในเหล่าอสุรกาลกัญ-  
ชิกา ซึ่งเร็วกว่าอสุรกายทุกชนิดดังนี้ เป็นฐานะที่มีได้. ครั้งนั้น  
โอรสเจ้าลิจนวิชื่อสุนัขขัตะ ได้เข้าไปหาโกรกขัตติยะ บอกว่า  
ท่านโกรกขัตติยะ ท่านถูกพระสมณโคดมพยากรณ์ว่า อีก ๗ วัน  
โกรกขัตติยะ จักตายด้วยโรคอลสกะ แล้วจักบังเกิดในเหล่าอสุร-  
กาลกัญชิกา ซึ่งเร็วกว่าอสุรกายทุกชนิด และจักถูกเขานำไป  
ทิ้งที่ป่าช้าวิรณตัมมะ ฉะนั้น ท่านจงกินอาหารแต่พอสม  
ควร และดื่มน้ำแต่พอสมควร จึงทำให้คำพูดพระสมณโคดม  
ผิด. ครั้งนั้น โอรสเจ้าลิจนวิสุนัขขัตะ ได้นับวันคืนตั้งแต่วันที่ ๑  
ที่ ๒ ไปจนครบ ๗ วัน เพราะเขาไม่เชื่อพระตถาคต. ครั้งนั้น  
นักบวชเปลื้องชื่อ โกรกขัตติยะ ได้ตายด้วยโรคอลสกะในวันที่ ๗  
แล้ว ได้ไปเกิดในเหล่าอสุรกาลกัญชิกา ซึ่งเร็วกว่าอสุรกายทุกชนิดและ  
ถูกเขานำไปทิ้งไว้ที่ป่าช้าชื่อว่า วิรณตัมมะ โอรสเจ้าลิจนวิสุนัขขัตะ  
ได้ทราบข่าวว่า โกรกขัตตอเจลกได้ตายด้วยโรคอลสกะได้ถูกเขานำ  
ไปทิ้งที่ป่าช้าวิรณตัมมะ จึงเข้าไปหาศพโกรกขัตติยะที่ป่าช้าวิรณต-  
ัมมะ ใช้มือตบซากศพเขา ๓ ครั้ง ถามว่า โกรกขัตติยะ ท่านทราบ  
คติของตนหรือ. ครั้งนั้น ซากศพโกรกขัตติยะ ได้ลุกขึ้นยืนพลาง  
เอามือลูบหลังตนเองตอบว่า สุนัขขัตะผู้มีอายุ ข้าพเจ้าทราบคติ

ของตน ข้าพเจ้าไปบังเกิดในเหล่าอสูรชื่อกาลกัญชกา ซึ่งเร็วกว่า  
อสูรกายทุกชนิดครั้งนี้ แล้วล้มลงนอนหงาย อยู่ ณ ที่นั่นเอง.

ดูก่อนภคคะ ครั้งนั้น โอรสเจ้าลิจฉวีชื่อ สุนักขัตตะได้เข้า  
มาหาเราถึงที่อยู่ ใหญ่แล้วนั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง. เราได้กล่าวกะ  
โอรสเจ้าลิจฉวีชื่อสุนักขัตตะผู้นั่งเรียบร้อยว่า ดูก่อนสุนักขัตตะ  
เธอสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน วิบากนั้นได้มีขึ้นเช่นดังที่เราพยา-  
กรณ์ปรารภโกธกขัตติยะไว้ต่อเธอมิใช่มีโดยประการอื่น.

สุนักขัตตะ ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วิบากนั้นได้มี  
ขึ้น ดังที่พระผู้มีพระภาคได้ทรงพยากรณ์ โกธกขัตติยะไว้ แก่ข้าพระ  
องค์มิใช่มี โดยประการอื่น.

เรากล่าวว่า เธอสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เมื่อเป็นเช่นนี้  
อิทธิปฏิหารย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ชื่อว่าเป็นสิ่งที่เราได้แสดง  
แล้วหรือยัง.

สุนักขัตตะทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์แสดงไว้  
แล้วแน่นอน มิใช่จะไม่ทรงแสดงก็หาไม่.

เรากล่าวว่า แม้เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอยังจะกล่าวกะเราผู้แสดงอิทธิ  
ปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรม ของมนุษย์อย่างนี้ว่าข้าแต่พระองค์ผู้  
เจริญ พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงแสดงอิทธิปฏิหารย์ที่ยอดเยียมกว่า  
ธรรมของมนุษย์แก่ข้าพระองค์ ดูก่อนโมฆบุรุษ เธอจงเห็นว่า การ  
กระทำเช่นนี้เป็นความผิดของเธอเพียงใด. ดูก่อนภคคะ โอรส  
เจ้าลิจฉวีสุนักขัตตะ เมื่อเรากล่าวอย่างนี้ได้หนีจากพระธรรมวินัย  
นี้ เหมือนสัตว์ผู้เกิดในอบายและนรกจะนั้น

กล่าวด้วยเรื่องอเจลกกพารมัทธกะ

[๕] ดูก่อนภคคะ สมัยหนึ่งเราอยู่ที่ภูฏาคารศาลาในป่า

มหาวัน ในเมืองเวสาลี สมัยนั้น นักบวชเปลี่ยคนหนึ่งชื่อภพาร-  
มัทธกะอยู่ที่วัชชีคามในเมืองเวสาลี. เป็นผู้เลิศด้วยลาภและยศ. เขาได้  
สมาทานข้อวัตร ๗ ข้อ คือ

๑. เราพึงเปลี่ยกาย ไม่นุ่งห่มผ้าตลอดชีวิต.
๒. เราพึงประพฤติพรหมจรรย์ ไม่เสพเมถุนตลอดชีวิต
๓. เราพึงดื่มสุราและบริโภคเนื้อสัตว์ดำรงชีพอยู่ ไม่  
บริโภคข้าวและขนมตลอดชีวิต.
๔. เราไม่พึงล่วงเกินอุเทนเจดีย์ ซึ่งอยู่ทางทิศบูรพเมือง  
เวสาลี.
๕. เราไม่พึงล่วงเกินโคตมเจดีย์ ซึ่งอยู่ทางทิศทักษิณ  
เมืองเวสาลี.
๖. เราไม่พึงล่วงเกินสัตตัมพเจดีย์ ซึ่งอยู่ทางทิศปัจฉิม  
เมืองเวสาลี.
๗. เราไม่พึงล่วงเกินพหูตคกเจดีย์ อยู่ทางทิศอุดร  
เมืองเวสาลี.

เพราะการสมาทานข้อวัตรทั้ง ๗ นี้ เขาจึงเป็นผู้เลิศด้วยลาภ  
และยศ อยู่ที่วัชชีคาม. ครั้งนั้น โอรสเจ้าลิจฉวีสุนักขัตตะ ได้เข้าไป  
หานักบวชเปลี่ยชื่อภพารมัทธกะ แล้วถามปัญหาเขา. เขาถูก  
ถามปัญหาแล้ว ไม่สามารถแก้ปัญหของโอรสเจ้าลิจฉวีสุนักขัตตะให้  
ถูกต้องได้ จึงแสดงความโกรธ โทสะ และความไม่แจ่มขึ้นให้ปรากฏ  
ออกมา. ครั้งนั้น โอรสเจ้าลิจฉวีชื่อสุนักขัตตะได้คิดว่า ตนได้รุกราน  
สมณะผู้เป็นพระอรหันต์ที่ดี การกระทำเช่นนั้นอย่าได้มีแก่เรา เพื่อ  
ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูลและทุกข์ชั่วกาลนาน. ครั้งนั้น โอรสเจ้าลิจฉวี  
ชื่อสุนักขัตตะได้เข้ามาหาเรา ถวายอภิวาท แล้วนั่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง

เราได้กล่าวกะเธอผู้นั่งเรียบร้อยแล้ว คุณก่อนโมฆบุรุษ แม้นคนเช่นเธอ ก็ยังปฏิญาณตนเป็นสาวกบุตรอยู่หรือ.

สุนักขัตตะทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โฉนพระผู้มีพระภาค จึงตรัสกะข้าพระองค์อย่างนี้ว่า โมฆบุรุษ แม้นคนเช่นเธอ ก็ยังปฏิญาณตนเป็นสาวกบุตรอยู่หรือ.

เรากล่าวว่า สุนักขัตตะ เธอได้เข้าไปหานักบวชเปลือยชื่อกพารมัทธกะแล้ว ถามปัญหากะเขา เขาถูกถามปัญหาล้วนไม่สามารถแก้ปัญหของเธอให้ถูกต้องได้ จึงได้แสดงความโกรธ โทสะ และความไม่แ่มชื่นออกมา เธอจึงได้คิดว่า ตนได้รู้ภรรณสมณะผู้เป็นพระอรหันต์ การรุกรานนั้นอย่าได้มีแก่เรา เพื่อไม่เป็นประโยชน์ ก่อคุณและเพื่อทุกข์ชั่วกาลนาน ดังนี้ มิใช่หรือ.

สุนักขัตตะทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ พระผู้มีพระภาคก็ยังหวงแหนความเป็นพระอรหันต์อยู่หรือ.

เรากล่าวว่า คุณก่อนโมฆบุรุษ เรามีได้หวงแหนความเป็นพระอรหันต์ แต่ว่าเธอได้เกิดทิฎฐิเลวทราม เธอจงละมันเสีย ทิฎฐิเลวทรามนี้ อย่าได้เกิดขึ้น เพื่อไม่เป็นประโยชน์และความทุกข์แก่เธอชั่วกาลนาน.

อนึ่ง นักบวชเปลือยชื่อว่ากพารมัทธกะ ที่เธอสำคัญว่าเป็นสมณะผู้เป็นพระอรหันต์ที่คตินั้น ต่อไปไม่นาน เขาก็กลับนุ่งห่มผ้า มีภรรยา กินข้าวและขนม ล่วงเกินเจดีย์ที่มีอยู่ในเมืองเวสาลีทั้งหมด กลายเป็นคนเสื่อมยศ แล้วตายไป. คุณก่อนภคคะ ต่อมาไม่นาน อเจลกกพารมัทธกะ ก็กลับนุ่งห่มผ้ามีภรรยา กินข้าวและขนม ล่วงเกินเจดีย์ที่มีอยู่ในเมืองเวสาลีทั้งหมด กลายเป็นคนเสื่อมยศ แล้วตายไป. โอรสเจ้าลิจฉวีสุนักขัตตะได้ทราบข่าวว่า อเจลกชื่อ

กพารมัทธกะ กลับนั่งห่มผ้า มีภรรยา กินข้าวและขนม ล่วงเกิน  
เจ็ดขีที่มีอยู่ในเมืองเวสาลีทั้งหมด กลายเป็นคนเสื่อมยศ แล้วตายไป จึงได้  
เข้ามาหาเรา ถวายอภิวาทแล้ว นั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง. เราจึงกล่าว  
กะเขาผู้นั่งเรียบร้อยแล้วว่า คุณก่อนสันทะเธอสำคัญความข้อนั้นเป็น  
ไหน วิบากนั้น ได้มีขึ้นเช่นดังที่เราได้พยากรณ์อเจลลช็อกพารมัทธกะ  
ไว้แก่เธอ มิใช่มีโดยประการอื่น.

สันทะทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วิบากนั้นได้มีขึ้นดังที่  
พระผู้มีพระภาคได้พยากรณ์อเจลลช็อกพารมัทธกะไว้แก่ข้าพระองค์  
มิใช่มีโดยประการอื่น.

เรากล่าวว่า เธอสำคัญความข้อนั้นเป็นไหน เมื่อเป็นเช่นนี้  
อิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ ชื่อว่าเป็นสิ่งที่เราได้แสดงไว้  
แล้วหรือยัง.

สันทะทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ทรงแสดง  
แล้วแน่นอน มิใช่จะไม่ทรงแสดงก็หาไม่.

เรากล่าวว่า แม้เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอยังจะกล่าวกะเราผู้แสดง  
อิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์อย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้  
เจริญ พระผู้มีพระภาคมิได้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรม  
ของมนุษย์แก่ข้าพระองค์ คุณก่อนโฆษบุรุษ เธอจงเห็นว่า การกระทำ  
เช่นนี้เป็นความผิดของเธอเพียงใด. คุณก่อนภักทวะ โอรสเจ้าลิจฉวีชื่อสันทะ  
ถูกเรากล่าวอยู่อย่างนี้ ได้หนีไปจากธรรมวินัยนี้ เหมือนสัตว์ผู้  
เกิดในอบายและนรกฉะนั้น.

### กล่าวด้วยเรื่องอเจลลปาฏิกบุตร

[๖] ภักทวะ สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่ภูฏาคารศาลาในป่ามหาวันใน  
เมืองเวสาลีนั่นเอง. สมัยนั้นนักบวชเปลือยชื่อปาฏิกบุตร อาศัยอยู่ที่วัชชีคาม

ในเมืองเวสาลี เป็นผู้มีลาภและยศเลิศ. เขากล่าววาจาในบริษัทที่เมืองเวสาลีอย่างนี้ว่า แม้พระสมณโคดม ก็เป็นญาณวาทะ แม้เราก็คือเป็นญาณวาทะ หนึ่งระหว่างผู้มีญาณวาทะทั้งสองฝ่ายนั้น ควรจะได้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ พระสมณโคดม พึงเสด็จไปกึ่งหนทาง แม้เราก็คงไปกึ่งหนทาง ในที่พบกันนั้น แม้เราทั้งสอง พึงทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ ถ้าพระสมณโคดมจักทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ ๑ อย่าง เราจะทำ ๒ อย่าง ถ้าพระสมณโคดมจักทรงกระทำ ๒ อย่าง เราจักทำ ๔ อย่าง ถ้าพระสมณโคดมจักทำ ๔ อย่าง เราจะทำ ๘ อย่าง พระสมณโคดมจักทำเท่าใด ๆ เราก็จักทำให้มากกว่านั้น เป็นทวีคูณ. โอรสเจ้าลิจฉวีชื่อสุนักขัตตะทราบข่าวนี้ จึงเข้ามาหาเรา ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นักบวชเปลือยชื่อปาฎิกบุตรอาศัยอยู่ที่วัชชีคามใน

เมืองเวสาลี มีลาภและยศเลิศ เขากล่าววาจาในบริษัทที่เมืองเวสาลีอย่างนี้ว่า แม้พระสมณโคดมเป็นญาณวาทะ แม้เราก็คือเป็นญาณวาทะระหว่างผู้มีญาณวาทะทั้งสองฝ่ายนั้น ควรแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ พระสมณโคดมไปได้กึ่งทาง ทางก็ไปได้กึ่งทาง ในที่พบกันนั้น แม้เราทั้งสองพึงกระทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ ถ้าพระสมณโคดมทรงทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ ๑ อย่าง เราจะทำ ๒ อย่าง ถ้าพระสมณโคดมจักทำ ๒ อย่าง เราจะทำ ๔ อย่าง ถ้าพระสมณโคดมจักทำ ๔ อย่าง เราจะทำ ๘ อย่าง พระสมณโคดมจะทำเท่าใด ๆ เราจะทำให้มากกว่านั้นเป็นทวีคูณ. เมื่อโอรสเจ้าลิจฉวีชื่อสุนักขัตตะกล่าวอย่างนี้ เราได้กล่าวกะเขาว่า คุณก่อนสุนักขัตตะ นักบวชเปลือยชื่อปาฎิกบุตร เมื่อไม่ละวาจา จิต และสละกีนทัญญูเช่นนั้น ก็ไม่สามารถที่จะมาพบเห็นเราได้ ถ้าแม้เขาพึงคิดเห็นอย่างนี้

ว่า เราไม่ละวาจา จิต และสละกีนทิกฺขุเช่นนั้น ก็พึงไปพบเห็นพระ  
สมณโคดมได้ ดังนี้ แม้ศรัทธาจะพึงแตกออก.

สุนัขขัตตะ ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาค  
ทรงรักษาพระวาจานั้น ขอพระสุคตทรงรักษาพระวาจานั้น.

เรากล่าวว่า คุณก่อนสุนัขขัตตะ ก็ โฉนเธอจึงกล่าวกะเราอย่าง  
นี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคทรงรักษาพระวาจานั้น  
ขอพระสุคตทรงรักษาพระวาจานั้น.

สุนัขขัตตะทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะพระผู้มีพระ  
ภาคตรัสวาจาโดยแน่นอนว่า นักบวชเปลื้องชื่อปาฎิกบุตร เมื่อไม่ละวาจา  
จิตและสละกีนทิกฺขุเช่นนั้น ก็ไม่สามารถจะมาพบเห็นเราได้ แม้ถ้าเขา  
พึงคิดเห็นอย่างนี้ว่า เราไม่ละวาจา จิต และสละกีนทิกฺขุเช่นนั้น ก็พึงไป  
พบเห็นพระสมณโคดมได้ ดังนี้ แม้ศรัทธาจะพึงแตกออก ดังนี้ ข้าแต่  
พระองค์ผู้เจริญ ก็นักบวชเปลื้องชื่อปาฎิกบุตร อาจแปลงรูปมาพบเห็น  
พระผู้มีพระภาคก็ได้ พระดำรัสเช่นนั้นของพระผู้มีพระภาคก็เป็นมุตสา.

เรากล่าวว่า คุณก่อนสุนัขขัตตะ ตถาคตเคยกล่าววาจาที่เป็นสอง  
ไว้บ้างหรือ.

สุนัขขัตตะ ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พระผู้มีพระภาค  
ทรงทราบ นักบวชเปลื้องชื่อปาฎิกบุตรโดยแจ้งชัดด้วยพระหฤทัยว่า เขา  
เมื่อไม่ละวาจา จิต และสละกีนทิกฺขุเช่นนั้น ก็ไม่สามารถที่จะมาพบ  
เห็นเราได้ ถ้าแม้เขาพึงคิดเห็นอย่างนี้ว่า เราไม่ละวาจา จิต และสละ  
กีนทิกฺขุเช่นนั้น ก็พึงไปพบเห็นพระสมณโคดมได้ ดังนี้ แม้ศรัทธาจะ  
พึงแตกออกหรือเทวดามาทูลความนั้นแด่พระผู้มีพระภาคว่า เขาเมื่อไม่  
ละวาจา จิต สละสละกีนทิกฺขุเช่นนั้น ก็ไม่สามารถที่จะมาพบเห็น  
พระองค์ได้ แม้ถ้าเขาพึงคิดเห็นอย่างไรว่า เราไม่ละวาจา จิต สละสละ

กีนทิกฺขุเช่นนั้น ก็พึงไปพบเห็นพระสมณโคดมได้ ดังนี้ แม้ศิระของ  
เขาจะพึงแตกออก.

เรากล่าวว่า คุก่อนสุนัขขัตตะ เราทราบนักบวชเปลือย  
ชื่อปาฎิกบุตร โดยแจ้งด้วยใจของเราว่า เขาไม่ละวาจา จิต และสละ  
ทิกฺขุเช่นนั้น จึงไม่สามารถมาพบเห็นเราได้ ถ้าแม้เขาพึงเห็นอย่างนี้ว่าเรา  
ไม่ละวาจา จิต สละกีนทิกฺขุเช่นนั้น ก็พึงไปพบเห็นพระสมณโคดมได้  
ดังนี้ แม้ศิระเขาจะพึงแตกออก แม้เทวดาก็ได้บอกความนั้นแก่เราว่า เขา  
เมื่อไม่ละวานั้น ฯลฯ แม้ศิระเขาจะพึงแตกออก. แม้เสนาดิเจ้าลิจนวิ  
ชื่อชิตะ ซึ่งได้ตายไปเมื่อเร็ว ๆ นี้ ได้ไปเกิดในหมู่เทวดาชั้นดาวดึงส์ก็  
ได้เข้ามาบอกเราอย่างนี้ว่า นักบวชเปลือยชื่อปาฎิกบุตรเป็นคนไม่ละอาย  
ชอบกล่าวมุสา ทั้งได้พยากรณ์ข้าพระองค์ว่า เสนาดิแห่งเจ้าลิจนวิชื่อ  
ชิตะ ในวัชชีคาม ได้เกิดในมหานรก แต่ข้าพระองค์มิได้เกิดใน  
มหานรก ได้เกิดในหมู่เทวดาชั้นดาวดึงส์ เขาไม่ละอาย ชอบพูดมุสา เขา  
เมื่อไม่ละวาจา จิต สละกีนทิกฺขุเช่นนั้น ก็ไม่สามารถจะพบเห็นพระ  
องค์ได้ แต่ถ้าเขาพึงคิดเห็นอย่างนี้ว่า เราไม่ละวาจา จิต และสละกีน  
ทิกฺขุเช่นนั้น ก็พึงไปพบเห็นพระสมณโคดมได้ ดังนี้ แม้ศิระของเขาจะพึง  
แตกออก. แม้เพราะเหตุนี้แล เราทราบ นักบวชเปลือยชื่อปาฎิกบุตร  
โดยแจ้งชัดด้วยใจของเราว่า เขาไม่ละวาจา จิต สละกีนทิกฺขุเช่น  
นั้น ไม่ควรมาพบเห็นเรา ถ้าแม้เขาพึงคิดเห็นอย่างนี้ว่า เราไม่ละวาจา  
จิตและสละกีนทิกฺขุเช่นนั้น ก็พึงไปพบเห็นพระสมณโคดมได้ดังนี้ ศิระ  
เจริญนักบวชเปลือยชื่อปาฎิกบุตร ไม่ละวาจา จิต และสละกีนทิกฺขุเช่น  
นั้น ไม่ควรมาพบเห็นพระผู้มีพระภาค ถ้าแม้เขาพึงมีความคิดเห็นอย่าง  
นี้ว่า เราไม่ละวาจา จิต สละกีนทิกฺขุเช่นนั้น พึงไปพบเห็นพระ

สมณโคดมได้ดังนี้ แม้สิริระเขาพึงแตกออก. ดูก่อนสุณักขัตตะ เรานี้แล  
เที่ยวไปบิณฑบาตที่เมืองเวสาลี กลับจากบิณฑบาตในเวลาปัจฉาภัต แล้ว  
เข้าไปยังอารามของนักบวชเปลือยชื่อปาฏิกบุตร เพื่อพักผ่อนกลางวัน บัด  
นี้ถ้าเธอปรารถนาที่จะบอกเขาเถิด.

[๗] ภคคะ ระ ครั้งนั้นเป็นเวลาเช้า เรานุ่งห่มแล้ว ถือบาตรจีวร  
เข้าไปบิณฑบาตที่เมืองเวสาลี กลับจากบิณฑบาตในเวลาปัจฉาภัต แล้ว  
เข้าไปยังอารามของนักบวชเปลือยชื่อปาฏิกบุตร เพื่อพักผ่อนกลางวัน.  
ครั้งนั้น โอรสเจ้าลิจฉวีสุณักขัตตะ รีบเข้าไปเมืองเวสาลีแล้ว เข้าไป  
พบเจ้าลิจฉวีที่มีชื่อเสียงบอกว่า ท่านผู้เจริญ พระผู้มีพระภาค  
เสด็จเข้าไปบิณฑบาตที่เมืองเวสาลี กลับจากบิณฑบาตในเวลาปัจฉาภัต  
แล้วเสด็จเข้าไปยังอารามของนักบวชเปลือย ชื่อปาฏิกบุตรเพื่อทรงพักผ่อน  
กลางวัน ขอพาท่านจงรีบออกไป จักมีการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวด  
กว่าธรรมของมนุษย์ ของพวกสมณะที่ดี.

ครั้งนั้น พวกเจ้าลิจฉวีผู้มีชื่อเสียงได้คิดกันว่า ท่านผู้เจริญ ทราบ  
ข่าวว่า จักมีการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ ของพวก  
สมณะที่ดี ฉะนั้นเชิญพวกเราไปกัน. และโอรสเจ้าลิจฉวีสุณักขัตตะเข้าไป  
หาพวกพราหมณ์มหาศาล คฤหบดีผู้มั่งคั่ง เหล่าเดียรถีย์ต่าง ๆ และสมณ-  
พราหมณ์ผู้มีชื่อเสียง แล้วบอกว่า ท่านผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้า  
ไปบิณฑบาตที่เมืองเวสาลี กลับจากบิณฑบาตในเวลาปัจฉาภัตแล้วเสด็จเข้า  
ไปยังอารามของอเจลกปาฏิกบุตร เพื่อทรงพักผ่อนกลางวัน ขอพาท่านจง  
รีบออกไป จักมีการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ ของ  
พวกสมณะที่ดี ครั้งนั้น พวกพราหมณ์มหาศาล คฤหบดีผู้มั่งคั่ง เหล่า  
เดียรถีย์ต่าง ๆ และสมณพราหมณ์ผู้มีชื่อเสียง ได้คิดกันว่า ท่านผู้เจริญ  
ทราบข่าวว่า จักมีการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ที่เป็นธรรมยอดเยี่ยมของ

**พวกสมณะที่ดี ฉะนั้น เชิญพวกเราไปกัน.**

ครั้งนั้น พวกเจ้าลิจฉวีผู้มีชื่อเสียง และพราหมณ์มหาศาล คฤหบดีผู้มั่งคั่ง เหล่าเดียรฉัตรต่าง ๆ และสมณพราหมณ์ผู้มีชื่อเสียงได้เข้าไปยังอารามของนักบวชเปลือยชื่อปาฏิกบุตร. คู่ก่อนภักควะ บริษัทนั้น ๆ มีหลายร้อย หลายพันคน. นักบวชเปลือยชื่อปาฏิกบุตรได้ทราบข่าวว่าบรรดาเจ้าลิจฉวีผู้มีชื่อเสียงและพราหมณ์มหาศาล คฤหบดีผู้มั่งคั่ง เหล่าเดียรฉัตรต่าง ๆ และสมณพราหมณ์มหาศาล คฤหบดีผู้มั่งคั่ง เหล่าพระสมณโคดมก็ทรงนั่งพักผ่อนที่อารามของเรา. ครั้นแล้ว จึงเกิดความกลัวความหวาดเสียว ขนพอง สยองเกล้า. ครั้งนั้น นักบวชเปลือยชื่อปาฏิกบุตร เมื่อกลัว หวาดเสียว ขนพองสยองเกล้า จึงเข้าไปยังอารามของปริพาชกชื่อติณทุกขานุ. บริษัทนั้นได้ทราบว่า นักบวชเปลือยชื่อปาฏิกบุตรกลัว หวาดเสียว ขนพองสยองเกล้า เข้าไปยังอารามของปริพาชกชื่อติณทุกขานุ.

ครั้งนั้น บริษัทนั้นได้เรียกบุรุษคนหนึ่งมาสั่งว่า คู่ก่อนบุรุษผู้เจริญ ท่านจงเข้าไปหานักบวชเปลือยชื่อปาฏิกบุตรที่อารามของปริพาชกชื่อติณทุกขานุ แล้วจงบอกกะเขาอย่างนี้ว่า ท่านปาฏิกบุตร ท่านจงกลับไป บรรดาเจ้าลิจฉวีผู้มีชื่อเสียง และพราหมณ์มหาศาล คฤหบดีผู้มั่งคั่ง เหล่าเดียรฉัตรต่าง ๆ และพระสมณโคดมก็ประทับนั่งพักผ่อนกลางวัน ที่อารามของท่าน อนึ่งท่านได้กล่าวในบริษัทที่เมืองเวสาลีอย่างนี้ว่าแม้พระสมณโคดมก็เป็นญาณวาทะ แม้เราก็คือเป็นญาณวาทะ อนึ่ง ระหว่างผู้เป็นญาณวาทะทั้งสองฝ่ายควรแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ พระสมณโคดมพึงเสด็จมาถึงหนทาง แม้เราก็จึงไปถึงหนทาง ในที่พบกันนั้น แม้เราทั้งสอง พึงทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยอดเยี่ยมกว่าธรรมของมนุษย์ ถ้าพระสมณะ โคดมจักทรงกระทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่เป็นธรรมยอดเยี่ยมของมนุษย์

๑ อย่าง เราจักกระทำ ๒ อย่าง ถ้าพระสมณโคดมจักทรงกระทำ ๒ อย่าง  
เราจะทำ ๔ อย่าง ถ้าพระสมณโคดมจักทำ ๔ อย่าง เราจะทำ ๘ อย่าง  
พระสมณโคดมจักทำเท่าใด ๆ เราก็จะทำได้มากกว่านั้น เป็นทวิคูณ  
ดังนี้ ท่านปาฏิกบุตร ท่านจงออกไปถึงหนทาง พระสมณโคดมเสด็จ  
มาก่อนภคคะ บุรุษนั้นรับคำสั่งบริษัชนั้นแล้ว จึงเข้าไปหานักบวชเปลือย  
คู่ก่อนภคคะ บุรุษนั้นรับคำสั่งบริษัชนั้นแล้ว จึงเข้าไปหานักบวชเปลือย  
ชื่อ ปาฏิกบุตรที่อารามของปริพาชกชื่อคินทุกขานุ แล้วบอกเขาอย่างนี้  
ท่านปาฏิกบุตร ท่านจงกลับไป พวกเจ้าลิจฉวีผู้มีชื่อเสียง และพราหมณ์  
มหาศาลกฤหบดีผู้มั่งคั่ง เหล่าเดียรฉัตรต่าง ๆ และสมณพราหมณ์ผู้มี  
ชื่อเสียงได้พากันออกมาแล้ว แม้พระสมณโคดมก็ประทับนั่งพักผ่อน  
กลางวันที่อารามของท่าน อนึ่งท่านได้กล่าววาทะในที่บริษัทเมืองเวสาลี  
อย่างนี้ว่า แม้พระสมณโคดมก็เป็นญาณวาทะ แม้เราก็เป็นญาณ  
วาทะ อนึ่งระหว่างผู้เป็นญาณวาทะทั้งสองฝ่าย ควรแสดงอิทธิปาฏิ-  
หารีย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ พระสมณโคดมพึงเสด็จมาถึงหนทาง  
แม้เราก็พึงไปถึงหนทางในที่พบกันนั้น แม้เราทั้งสอง พึงทำอิทธิปาฏิ-  
หารีย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ ถ้าพระสมณะโคดมจักทรงกระทำ  
อิทธิปาฏิหารีย์ที่เป็นธรรมยอดเยี่ยมของมนุษย์ ๑ อย่าง เราจะทำ ๒  
อย่าง ถ้าพระสมณโคดมทรงกระทำ ๒ อย่าง เราจะทำ ๔ อย่าง  
ถ้าพระสมณโคดมจักทรงกระทำ ๔ อย่าง เราจะทำ ๘ อย่าง พระ-  
สมณโคดมจะทรงกระทำเท่าใด ๆ เราก็จักกระทำให้มากกว่านั้น  
เป็นทวิคูณ ๆ ดังนี้ ท่านปาฏิกบุตร ท่านจงออกไปถึงหน  
ทาง พระสมณโคดมเสด็จมาก่อนคนทั้งปวงที่เดียวประทับนั่งพักผ่อน  
กลางวันที่อารามของท่าน. เมื่อบุรุษนั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว นักบวช

เปลือยชื่อ ปาฏิโกบุตร จึงกล่าวว่า เราจะไป ๆ แล้วชบสรีระอยู่ในที่  
นั้นเอง ไม่อาจลุกขึ้นจากอาสนะได้.

ครั้งนั้น บุรุษนั้นได้กล่าวกะเขาว่า ท่านปาฏิโกบุตร ไฉน  
ท่านจึงเป็นอย่างนี้ ตะโพกของท่านติดกะที่นั่ง หรือว่าที่นั่งติดกับตะโพก  
ของท่าน ท่านกล่าวว่า เราจะไป ๆ แต่กลับชบสรีระอยู่ในที่นั้นเองไม่อาจ  
ลุกขึ้นจากอาสนะได้. คู่ก่อนภคคะ นักบวชเปลือยชื่อ ปาฏิโกบุตร แม้ถูก  
ว่าอย่างนี้ ก็ยังกล่าวว่าเราจะไป ๆ แล้วก็ชบสรีระอยู่ในที่นั้นเอง ไม่  
อาจลุกขึ้นจากอาสนะได้. เมื่อบุรุษนั้นได้ทราบ ว่า อเจลกปาฏิโกบุตรนี้เป็น  
ผู้แพ้แล้ว ก็ยังกล่าวว่า เราจะไป ๆ แล้วก็ชบสรีระอยู่ในที่นั้นเอง  
ไม่อาจลุกขึ้นจากอาสนะได้ จึงกลับมาหาบริษัทนั้นแล้วบอกว่า ท่านผู้  
เจริญ นักบวชเปลือยชื่อปาฏิโกบุตรนี้ เป็นผู้แพ้แล้วก็ยังกล่าวว่า เราจะ  
ไป ๆ แล้วก็ชบสรีระอยู่ในที่นั้นเอง ไม่อาจลุกขึ้นจากอาสนะได้.

ก่อนภคคะ เมื่อบุรุษนั้นกล่าวอย่างนี้ เราจึงได้กล่าวกะบริษัท  
นั้นว่า ท่านทั้งหลาย นักบวชเปลือยชื่อปาฏิโกบุตร เมื่อไม่ละวาจา จิต  
สละคืนทักขุเช่นนั้น ก็ไม่สามารถที่จะมาพบเห็นเราได้ แม้ถ้าเขาพึงมี  
ความคิดอย่างนี้ว่า เราไม่ละวาจา จิต และสละคืนทักขุเช่นนั้น ก็พึงไป  
พบเห็นพระสมณโคดมได้ ดังนี้ แม้สรีระเขาจะพึงแตกออก.

#### ปฐมภาณวาร จบ

[๘] คู่ก่อนภคคะ ครั้งนั้น มหาอำมาตย์เจ้าลิจฉวีคนหนึ่งลุก  
ขึ้นยืน ได้กล่าวกะบริษัทนั้นว่า ท่านผู้เจริญ ถ้าเช่นนั้น ขอให้พวกท่าน  
รอกอยสักครู่หนึ่ง ขอให้ข้าพเจ้าไป บางที ข้าพเจ้าอาจนำเอานักบวช  
เปลือยชื่อ ปาฏิโกบุตร มาบริษัทนี้ได้ ครั้งนั้น มหาอำมาตย์แห่งเจ้าลิจฉวี  
คนนั้นจึงเข้าไปหานักบวชเปลือยชื่อ ปาฏิโกบุตร ที่อารามของปริพาชกชื่อ  
ติณทุกขานุ กล่าวว่า ท่านปาฏิโกบุตร ท่านจงกลับไป การกลับไปของท่าน

เป็นการดี พวกเจ้าลิจฉวีผู้มีชื่อเสียง และพราหมณ์มหาศาล คฤหบดี  
ผู้มั่งคั่ง เหล่าเดียรถีย์ต่าง ๆ และสมณพราหมณ์ผู้มีชื่อเสียง ได้พากันออก  
มาแล้ว แม้พระสมณโคตมก็ประทับนั่งพักผ่อนกลางวันที่อารามของท่าน  
อนึ่งท่านได้กล่าววาทะในบริษัทที่เมืองเวสาลีอย่างนี้ว่า แม้พระสมณโคตม  
ก็เป็นญาณวาทะ แม้เราก็คือเป็นญาณวาทะหนึ่ง ระหว่างผู้เป็นญาณวาทะ  
ทั้งสองฝ่าย ควรแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ พระ-  
สมณโคตมพึงเสด็จมาถึงหนทาง แม้เราก็คงไปถึงหนทาง ในที่พบกันนั้น  
แม้เราทั้งสอง พึงทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่เป็นธรรมยอดเยี่ยมของมนุษย์ ถ้า  
พระสมณโคตมจักทรงทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่เป็นธรรมยอดเยี่ยมของมนุษย์ ๑  
อย่าง เราจะทำ ๒ อย่าง ถ้าพระสมณโคตมจะทรงกระทำ ๒ อย่าง เราจะ  
ทำ ๔ อย่าง ถ้าพระสมณโคตมจะทรงทำ ๔ อย่าง เราจะทำ ๘ อย่างพระ-  
สมณโคตมจะทรงทำเท่าใด ๆ เราจะทำให้มากกว่านั้นเป็นทวีคูณ ๆ ดังนี้  
ท่านปาฏิกบุตร ท่านจงออกไปถึงหนทาง พระสมณโคตมเสด็จมาก่อนคน  
ทั้งปวงที่เดียวประทับนั่งพักผ่อนกลางวันที่อารามของท่าน อนึ่ง พระ  
สมณโคตมได้ตรัสวาทะในบริษัทว่า นักบวชเปลือยชื่อ **ปาฏิกบุตร**  
เมื่อไม่ละวาทะ จิต และสละคืนทิฏฐิเช่นนั้น ก็ไม่สามารถที่จะมาพบ  
เห็นเราได้ ถ้าแม้เขาพึงคิดเห็นอย่างนี้ว่า เราไม่ละวาทะ จิต และสละ  
คืนทิฏฐิเช่นนั้น ก็พึงไปพบเห็นพระสมณโคตมได้ ดังนี้ แม้สิริষะ  
ของเขาจะพึงแตกออก ดังนั้น ท่านปาฏิกบุตร ท่านจงกลับไป ด้วย  
การกลับไปนั้นแหละ พวกข้าพเจ้าจักให้ชัยชนะแก่ท่าน จักให้ความ  
ปราชัยแก่พระสมณโคตม.

    ครู่ก่อนภักทวะ เมื่อมหาอำมาตย์แห่งเจ้าลิจฉวีกล่าวอย่างนี้  
นักบวชเปลือยชื่อ **ปาฏิกบุตร** จึงกล่าวว่า เราจะไป ๆ แล้วก็ชบสิริษะ  
อยู่ในที่นั่นเอง ไม่อาจลุกขึ้นจากอาสนะได้. ครั้นนั้นมหาอำมาตย์แห่ง

เจ้าลิจฉวีจึงกล่าวกะเขาว่า ท่านปาฏิโกบุตร ท่านเป็นอย่างไรเล่า ตะ  
โปกของท่านติดกับที่นั่น หรือว่าที่นั่นติดกับตะโปกของท่าน ท่าน  
กล่าวว่า เราจะไป ๆ แล้วก็ชบสรีระอยู่ในที่นั่นเอง ไม่อาจลุกขึ้นจาก  
อาสนะได้. เมื่อมหาอำมาตย์แห่งเจ้าลิจฉวีนั้นได้ทราบ ว่า นักบวช  
เปลือยชื่อ ปาฏิโกบุตร นี้เป็นผู้แพ้แล้ว ก็ยังกล่าวว่า เราจะไป แล้ว  
ก็ชบสรีระอยู่ในที่นั่นเอง ไม่อาจลุกขึ้นจากอาสนะได้ จึงมาหาบริษัท  
แล้วบอกว่า ท่านผู้เจริญ นักบวชเปลือยชื่อปาฏิโกบุตรนี้ เป็นผู้แพ้  
แล้ว ก็ยังกล่าวว่า เราจะไป ๆ แล้วก็ชบสรีระอยู่ในที่นั่นเองไม่  
อาจลุกขึ้นจากอาสนะได้.

ดูก่อนภคคะ เมื่อมหาอำมาตย์แห่งเจ้าลิจฉวีนั้นกล่าวอย่างนี้  
เราจึงกล่าวกับบริษัทว่า เธอทั้งหลาย นักบวชเปลือยชื่อปาฏิโกบุตร  
เมื่อไม่ละวาจา จิต และสละคิณทักขิเช่นนั้น ก็ไม่สามารถที่จะพบเห็น  
เราได้ ถ้าแม้เขาพึงคิดเห็นอย่างนี้ว่า เราจะไม่ละวาจา จิต และสละ  
คิณทักขิเช่นนั้น ก็พึงไปพบเห็นพระสมณโคดมได้ ดังนี้ แม้สรีระ  
ของเขาจะพึงแตกออก แต่ถ้าพวกเจ้าลิจฉวีพึงคิดเห็นอย่างนี้ว่า พวก  
เราจักเอาเชือกมัด อเจลกปาฏิโกบุตร แล้วจึงจุคมาด้วยคุโคมากู่  
เชือกเหล่านั้น หรืออเจลกปาฏิโกบุตรพึงขาดออก ก็อเจลกปาฏิโกบุตร  
เมื่อไม่ละวาจา จิต และสละคิณทักขิเช่นนั้น ก็ไม่สามารถที่จะมาพบ  
เห็นเราได้ ถ้าแม้เขาพึงคิดเห็นอย่างนี้ว่า เราไม่ละวาจา จิต และสละ  
คิณทักขิเช่นนั้น ก็พึงไปพบเห็นพระสมณโคดมได้ ดังนี้ แม้สรีระ  
ของเขาจะพึงแตกออก.

[๕] ดูก่อนภคคะ ครั้งนั้นศิษย์ช่างกลึงบาตรไม้ ชื่อ  
ชาลิยะ ลุกขึ้นยืนกล่าวกะบริษัทว่า ท่านผู้เจริญ ถ้าเช่นนั้น  
ขอให้พวกท่านจงรอกอยสักรูหนึ่ง ขอให้ข้าพเจ้าไป บางที ข้าพเจ้า

อาจนำเอานักบวชเปลื้องชื่อ **ปาฏิภบุตร** มาสู่บริษัทได้. ครั้งนั้นศิษย์  
ช่างกลึงบาตรไม้ชื่อว่า **ชาลิสะ** จึงเข้าไปหานักบวชเปลื้องชื่อ **ปาฏิภ-**  
**บุตร** ที่อารามของปริพาชกชื่อ **ติณทุกขานุ** แล้วจึงกล่าวว่า ท่าน  
ปาฏิภบุตร ท่านจงกลับไป การกลับไปของท่านเป็นการดี พวก  
เจ้าลิจฉวีผู้มีชื่อเสียง และพราหมณ์มหาศาล คฤหบดีผู้มั่งคั่ง เหล่า  
เดียรถีย์ต่าง ๆ และสมณพราหมณ์ผู้มีชื่อเสียงได้พากันออกมาแล้ว  
แม้พระสมณโคดมก็ประทับนั่งพักผ่อนกลางวันที่อารามของท่าน อนึ่ง  
ท่านได้กล่าววาทาในบริษัท ที่เมืองเวสาลีว่า แม้พระสมณโคดมก็เป็น  
ญาณวาทะ แม้ว่าเราจะเป็นญาณวาทะ อนึ่ง ระหว่างผู้เป็นญาณวาทะ  
ทั้งสองฝ่าย ควรแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมชาติของมนุษย์  
พระสมณโคดมพึงเสด็จมาถึงหนทาง แม้เราก็พึงไปถึงหนทาง ในที่  
พบกันนั้น แม้เราทั้งสอง พึงกระทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมชาติ  
ของมนุษย์ ถ้าพระสมณโคดมทรงทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมชาติ  
ของมนุษย์ ๑ อย่าง เราจะทำ ๒ อย่าง ถ้าพระสมณโคดมจะทรงทำ ๒  
อย่าง เราจะทำ ๔ อย่าง ถ้าพระสมณโคดมจะทรงทำ ๔ อย่าง เราจะ  
ทำ ๘ อย่าง พระสมณโคดมจักทรงกระทำเท่าใด ๆ เราจักทำให้มากกว่า  
นั้นเป็นทวีคูณๆ ดังนี้ ท่านปาฏิภบุตร ท่านจงออกไปถึงหนทาง  
พระสมณโคดมเสด็จมาก่อนคนทั้งปวงที่เดียว ประทับนั่งพักผ่อน  
กลางวันที่อารามของท่าน อนึ่ง พระสมณโคดมได้ตรัสวาทาในบริษัท  
ว่า นักบวชเปลื้องชื่อ **ปาฏิภบุตร** เมื่อไม่ละวาทา จิต และสละคืนทิฏฐิ  
เช่นนั้น ก็ไม่สามารถที่จะมาพบเห็นเราได้ แต่ถ้าเขาพึงคิดเห็นอย่าง  
นี้ว่า เราไม่ละวาทา จิต และสละคืนทิฏฐิเช่นนั้น ก็พึงไปพบเห็น  
พระสมณโคดมได้ ดังนี้ แม้ศิษย์ของเขาจะพึงแตกออก แม้ถ้า  
พวกเจ้าลิจฉวีจะพึงคิดเห็นอย่างนี้ว่า พวกเราจักเอาเชือกมัดนักบวช

เปลี่ยชื่อ **ปาฏิกบุตร** แล้วจึงจุตมาด้วยคูโคมากคู่ เชือกเหล่านั้น  
หรืออเจลกชื่อ **ปาฏิกบุตร** พิงขาดออก ก้อเจลกปาฏิกบุตร เมื่อไม่  
ละวาจา จิต และสละคืนทักขิเช่นนั้น ก็ไม่สามารถที่จะมาพบเห็น  
เราได้ แม้ถ้าเขาพินิจคิดเห็นอย่างนี้ว่า เราไม่อาจละวาจา จิต และสละ  
คืนทักขิเช่นนั้น ก็พินิจไปพบเห็นพระสมณโคดมได้ ดังนี้ แม้ศิระ  
ของเขาจะพินิจแตกออก ดังนี้ ท่าน**ปาฏิกบุตร** ท่านจงกลับไป ด้วยการ  
กลับไปของท่านนั้นแหละ พวกข้าพเจ้าจะให้ชั้ยชนะแต่ท่าน จะ  
ให้ความปราชัยแก่พระสมณโคดม.

**ลูกอ่อนภคคะ** เมื่อศิษย์ช่างกลึงบาตรไม้ชื่อ **ชาลียะ** กล่าว  
แล้วอย่างนี้ นักบวชเปลี่ยชื่อ **ปาฏิกบุตร** จึงกล่าวว่า เราจะไป ๆ  
แล้วก็ชบศิระอยู่ในที่นั่นเอง ไม่อาจลุกขึ้นจากอาสนะได้ ครั้นนั้น  
ศิษย์ช่างกลึงบาตรไม้ชื่อ **ชาลียะ** จึงกล่าวกะเขาว่า ท่าน**ปาฏิกบุตร**  
ท่านเป็นอย่างไรมานี้แล้ว ตะโปกของท่านติดกับที่นั่น หรือว่าที่นั่นติด  
กับตะโปกของท่าน ท่านกล่าวว่า เราจะไป ๆ แล้วก็ชบศิระอยู่ในที่  
นั่นเอง ไม่อาจลุกขึ้นจากอาสนะได้. อเจลกปาฏิกบุตร แม้ถูกว่าอย่าง  
นี้ก็ยังกล่าวว่า เราจะไป ๆ แล้วก็ชบศิระอยู่ในที่นั่นเองไม่อาจลุกขึ้น  
จากอาสนะได้ เมื่อศิษย์ช่างกลึงบาตรไม้ชื่อ **ชาลียะ** ได้ทราบว่ อเจลก  
ชื่อ **ปาฏิกบุตร** นี้เป็นผู้แพ้แล้ว ก็ยังกล่าวว่า เราจะไป ๆ แล้วก็ชบ  
ศิระอยู่ที่นั่นเอง ไม่อาจลุกขึ้นจากอาสนะได้ จึงกล่าวกะเขาต่อไปว่า

**กล่าวด้วยอุปมาสุนัขจึงจอกกับพญาราชสีห์**

ท่าน**ปาฏิกบุตร** เรื่องเคยมีมาแล้ว คือพญาสีหราช ได้คิด  
อย่างนี้ว่า ถ้ากระไร เราพินิจอาศัยป่าทิปบางแห่งซ่อนอยู่ แล้วออกจาก  
ที่ซ่อนในเวลาเย็น ดัดกายเหลิยวคูทิศทั้ง ๔ โดยรอบ แล้วบันลือ

สีหนาท ๓ ครั้ง จึงเที่ยวไปหากิน เราต้องหามาหมูเนื้อตัวล่ำสัน  
กินเนื้อที่อ่อนนุ่ม ๆ แล้วกลับมาซ่อนตัวอยู่ตามเคย. ครั้งนั้น พญา  
สีหมิกราชันนั้น จึงอาศัยป่าที่บางแห่งซ่อนอยู่ ออกจากที่ซ่อนใน  
เวลาเย็น คัดกายเหลียวดูทิศทั้ง ๔ โดยรอบ บันลือสีหนาท ๓ ครั้ง  
เที่ยวไปหากิน มันฆ่าหมูเนื้อตัวล่ำสัน กินเนื้อที่อ่อนนุ่ม ๆ แล้วกลับ  
มาซ่อนอยู่ตามเคย. ท่านปาฏิกบุตร มีสุนัขจึงจอกแก่ตัวหนึ่ง กิน  
เนื้อที่เป็นเดนของพญาสีหมิกราชันนั้น แล้วก็เจริญอ้วนท้วนมีกำลัง  
ต่อมาสุนัขจึงจอกแก่ตัวนั้น จึงเกิดความคิดว่าเราก็คือใคร พญาสีห-  
ราชคือใคร ถ้ากระไร เราพึ่งอาศัยป่าที่บางแห่งซ่อนอยู่ ออกจาก  
ที่ซ่อนเวลาเย็น คัดกายเหลียวดูทิศทั้ง ๔ โดยรอบบันลือสีหนาท ๓  
ครั้ง เที่ยวไปหากิน เราต้องฆ่าหมูเนื้อตัวล่ำสัน กินเนื้อที่อ่อนนุ่ม ๆ  
แล้วก็กลับมาซ่อนอยู่ตามเคย. ครั้งนั้น สุนัขจึงจอกแก่ตัวนั้นอาศัย  
ป่าที่บางแห่งซ่อนอยู่ ออกจากที่ซ่อนในเวลาเย็น คัดกายเหลียวดู  
ทิศทั้ง ๔ โดยรอบ แล้วคิดว่า เราจักบันลือสีหนาท ๓ ครั้ง แต่  
กลับบันลือเสียงสุนัขจอกอย่างน่ากลัว น่าเกลียด สุนัขจึงจอกที่ต่ำ  
ทรามเป็นอย่างไร และการบันลือของสีหะเป็นอย่างไร. **ปาฏิกบุตร**  
ท่านก็เป็นเช่นนั้น ดำรงชีพตามแบบพระสุต บริโภคอาหารที่เป็น  
เดนพระสุต ยังสำคัญการรุกรานพระตถาคตผู้เป็นพระอรหันตสัมมา-  
สัมพุทธเจ้า ท่านปาฏิกบุตรเป็นอย่างไร การรุกรานพระตถาคตผู้  
เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นอย่างไร.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อศิษย์ช่างกลึงบาตรไม้ชื่อ **ชาลิยะ** ไม่  
สามารถที่จะให้อ้อเจลกชื่อ **ปาฏิกบุตร** เคลื่อนจากอาสนะนั้นได้ แม้  
ด้วยคำเปรียบเปรยเช่นนี้ จึงได้กล่าวคาถาประพันธ์ดังนี้ ว่า

**สุนัขจอกสำคัญตนเป็นสีหะ จึงได้ถือตัว**

ว่าเป็นมิดราห มั่นได้บันลือเสียงสุนัขจิ้งจอกเช่นนั้น  
สุนัขจิ้งจอกที่ดำทรมเป็นอย่างไร การบันลือของสีหะ  
เป็นอย่างไร.

[๑๐] ท่านปาฏิกบุตร ท่านก็เป็นเช่นนั้น ดำรงชีพตาม  
แบบพระสุคต บริโภคอาหารที่เป็นเดนพระสุคต ยังสำคัญการรุกราน  
พระตถาคตผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านปาฏิกบุตร  
เป็นอย่างไร การรุกรานพระตถาคตผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธ-  
เจ้าเป็นอย่างไร. ภคคะ เมื่อศิษย์ช่างกลึงบาตรไม้ชื่อ ชาลิตะ ไม่  
สามารถที่จะให้นักบวชเปลี่ยชื่อ ปาฏิกบุตร เคลื่อนจากอาสนะนั้น  
ได้ แม้ด้วยคำเปรียบเปรยเช่นนี้ จึงได้กล่าวคาถาประพันธ์ดังนี้ว่า

สุนัขจิ้งจอกภูเขาของตนที่ปรากฏในน้ำ ทั้ง  
อยู่ข้างบ่อ ไม่เห็นตนตามความเป็นจริง จึงถือตัวว่า  
เป็นสีหะ มั่นได้บันลือเสียงสุนัขจิ้งจอกเช่นนั้น เสียง  
สุนัขจิ้งจอกที่ดำทรมเป็นอย่างไร การบันลือของสีหะ  
เป็นอย่างไร.

[๑๑] ท่านปาฏิกบุตร ท่านก็เป็นเช่นนั้น ดำรงชีพตามแบบ  
พระสุคต บริโภคอาหารที่เป็นเดนพระสุคต ยังสำคัญการรุกรานพระ  
ตถาคตผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านปาฏิกบุตรเป็นอย่างไร  
การรุกรานพระตถาคตผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นอย่างไร.

ดูก่อนภคคะ เมื่อศิษย์ช่างกลึงบาตรไม้ชื่อ ชาลิตะ ไม่สามารถ  
ที่จะให้นักบวชเปลี่ยชื่อ ปาฏิกบุตร เคลื่อนจากอาสนะนั้นได้ แม้ด้วย  
คำเปรียบเปรยเช่นนี้ จึงได้กล่าวคาถาประพันธ์ ดังนี้ว่า

สุนัขจิ้งจอกกินกบ กินหนู ตามลานข้าวและ  
กินซากศพที่ทิ้งตามป่าช้า จึงอ้วนพื่ออยู่ตามป่าใหญ่

ตามป่าที่ว่างเปล่า จึงได้ถือตัวว่าเป็นมคฺราช มันได้

บันลือเสียงสุนัขจิ้งจอกเช่นนั้น สุนัขจิ้งจอกที่คำทรม

เป็นอย่างไ การบันลือของสี่หะเป็นอย่างไ.

[๑๒] ท่านปาฎิกบุตร ท่านก็เป็นเช่นนั้น ดำรงชีพตามแบบ

พระสุคต บริโภคอาหารที่เป็นเดนพระสุคต ยังสำคัญการรุกรานพระตลา-  
กตผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านปาฎิกบุตรเป็นอย่างไ การรุกร  
านพระตลาคตผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นอย่างไ.

คู่ก่อนภักวะ เมื่อศิษย์ช่างกลึงบาตรไม้ชื่อ ชาลียะ ไม่สามารถ  
ที่จะให้นักบวชเปลี่ยชื่อ ปาฎิกบุตร เคลื่อนจากอาสนะนั้นได้ แม้ด้วย  
คำเปรียบเปรยเช่นนี้ จึงกลับมาหาบริษัทนั้น แล้วบอกว่า ท่านผู้เจริญ  
นักบวชเปลี่ยชื่อ ปาฎิกบุตร นี้เป็นผู้แพ้แล้ว ก็ยังกล่าวว่าเราจะไป ๆ  
แล้วก็ชบศิริษะอยู่ในที่นั้นเอง ไม่อาจลุกขึ้นจากอาสนะได้.

คู่ก่อนภักวะ เมื่อศิษย์ช่างกลึงบาตรไม้ชื่อ ชาลียะ นั้น กล่าว  
อย่างนี้ เราจึงกล่าวกะบริษัทนั้นว่า เธอทั้งหลาย นักบวชเปลี่ยชื่อ ปาฎิก-  
บุตร ไม่ละวาจา จิต สละสละคืนทิฎฐิเช่นนั้น ก็ไม่สามารถที่จะพบ  
เห็นเราได้ แต่ถ้าเขาพึงคิดเห็นอย่างนี้ว่าเราไม่ละวาจา จิต และสละคืน  
ทิฎฐิเช่นนั้น ก็พึงไปพบเห็นพระสมณโคดมได้ดังนี้ แม้ศิริษะของเขาจะ  
พึงแตกออก แต่ถ้าพวกเจ้าลิจฉวีจะพึงคิดเห็นอย่างนี้ว่า พวกเราจักเอา  
เชือกมัดนักบวชเปลี่ยชื่อ ปาฎิกบุตร แล้วอุคมด้วยโคมากคู่ เชือก  
เหล่านั้นหรือเจลกปาฎิกบุตรพึงขาดออก ก็นักบวชเปลี่ยชื่อ ปาฎิกบุตร  
เมื่อไม่ละวาจา จิต และสละคืนทิฎฐิเช่นนั้น ก็ไม่สามารถที่จะมาพบเห็น  
เราได้ ถ้าแม้เขาพึงคิดเห็นอย่างนี้ว่า เราไม่ละวาจา จิต และสละคืน  
ทิฎฐิเช่นนั้น ก็พึงไปพบเห็นพระสมณโคดมได้ ดังนี้ แม้ศิริษะของเขาจะ  
พึงแตกออก.

ดูก่อนภคคะ ลำดับนั้น เราจึงให้บริษัทรันเห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาหาญ ให้รื่นเริง ด้วยธรรมิกถา ทำให้พ้นจากเครื่องผูกใหญ่ รือถอนสัตว์ประมาณ ๘๔,๐๐๐ ขึ้นจากหลุมใหญ่ จึงเข้าเตโชธาตุกลืน เหาะขึ้นเวหาสูงประมาณ ๑ ชั่วโมง เหนือไฟอื่นให้ลูกโพลงมีควน กลบ สูงประมาณ ๑ ชั่วโมงแล้ว จึงกลับมาปรากฏที่ภูเขาศาลาปามหาวัน. ดูก่อนภคคะ ครั้นนั้น โอรสเจ้าลิจฉวีเชื้อสุนัขขัตตะ ได้เข้ามาหาเราถึงที่อยู่ ถวายอภิวาทแล้ว นั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง. เราจึงได้กล่าวกะเขาผู้นั่งเรียบร้อยแล้ว สุนัขขัตตะเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็น โฉน วิบากนั้นได้มีขึ้น เหมือนดังที่เราได้พยากรณ์นักบวชเปลือยชื่อ ปาฏิกบุตร แก่เธอ มิใช่มีโดยประการอื่น. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วิบากนั้นได้มีแล้วเหมือนดังที่พระตถาคตได้ทรงพยากรณ์อเจลกชื่อ ปาฏิกบุตร แก่ข้าพระองค์ มิใช่มีโดยประการอื่น.

เรากล่าวว่า เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นโฉน เมื่อเป็นเช่นนั้น อธิปาทิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ ชื่อว่าเป็นสิ่งที่เราแสดงแล้ว หรือยัง.

สุนัขขัตตะ ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์แสดงไว้ แล้วแน่นอน มิใช่ไม่ทรงแสดงก็หาไม่.

เรากล่าวว่า แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอยังจะกล่าวกะเราผู้แสดง อธิปาทิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์อย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรง แสดงอธิปาทิหาริย์ที่ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ แก่ข้าพระองค์ดังนี้. เธอจงเห็นว่า การกระทำเช่นนั้นเป็นความผิดของเธอเพียงไร ดูก่อนภคคะ โอรสเจ้าลิจฉวีเชื้อสุนัขขัตตะ เมื่อเรากล่าวอย่างนี้ ได้หนีไปจากพระธรรมวินัยนี้เหมือนสัตว์ผู้ไปเกิดในอบายและนรกะนั้น.

กล่าวด้วยมหาพรหมเป็นต้น

[๑๓] **ดูก่อนภิกษุ** ก็เราย่อมทราบชัดสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ทั้งรู้ชัดกว่านั้น และไม่ยึดมั่นความรู้ชัดนั้นด้วย เมื่อไม่ยึดมั่นจึงทราบ ความดับได้เฉพาะตน ฉะนั้น ตถาคตจึงไม่ถึงทุกข์. **ดูก่อนภิกษุ** มีสมณ-  
พราหมณ์บางพวก บัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ว่าพระอิศวรทำให้ ว่า พระพรหมทำให้ ตามลัทธิอาจารย์ เราจึงเข้าไปถามเขาอย่างนี้ว่า ได้ยินว่า ท่านทั้งหลายบัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ว่าพระอิศวรทำให้ ว่า พระพรหมทำให้ ตามลัทธิอาจารย์จริงหรือ. สมณพราหมณ์เหล่านั้น ถูกเรากล่าวอย่างนี้แล้ว ยืนยันว่าเป็นเช่นนั้น เราจึงถามต่อไปว่า พวกท่าน บัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ว่าพระอิศวรทำให้ ว่าพระพรหมทำให้ตาม ลัทธิอาจารย์มีแบบอย่างไร. สมณพราหมณ์เหล่านั้นถูกเรากล่าวอย่างนี้ ก็ตอบไม่ถูก จึงย้อนถามเรา เราถูกถามแล้ว จึงพยากรณ์ว่า เธอทั้งหลาย มีบางกาลบางสมัยล่วงมาช้านาน ที่โลกนี้จะพินาศ เมื่อโลกกำลังพินาศ อยู่โดยมากเหล่าสัตว์ย่อมเกิดในชั้นอภิสสรพรหม สัตว์เหล่านั้นได้สำเร็จทางใจ มีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากกายตนเอง สัญจรไปได้ในอากาศ อยู่ในวิมานอันงาม สถิตอยู่ในภพนั้น สิ้นกาลช้านาน.

เธอทั้งหลาย มีบางกาลบางสมัยล่วงมาช้านาน ที่โลกนี้กลับเจริญ เมื่อโลกกำลังเจริญอยู่ วิมานของพรหมปรากฏว่า ว่างเปล่า ครั้งนั้น สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจุติจากชั้นอภิสสรพรหม เพราะสิ้นอายุหรือเพราะสิ้นบุญ ย่อมเข้าถึงวิมานพรหมที่ว่างเปล่า แม้สัตว์ผู้นั้นก็ได้สำเร็จทางใจ มีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากกายตนเอง สัญจรไปได้ในอากาศ อยู่ในวิมานงาม สถิตอยู่ในภพนั้น สิ้นกาลยืดยาวช้านาน เพราะสัตว์นั้นอยู่แต่ผู้เดียวเป็นเวลานาน จึงเกิดความกระสัน ความดิ้นรนขึ้นว่า โอหนอ แม้สัตว์เหล่าอื่นก็พึงมาเป็นอย่างนี้บ้าง. ต่อมา สัตว์เหล่าอื่นก็จุติจากชั้น

อภัสสรพรหมเพราะสิ้นอายุหรือเพราะสิ้นบุญ ย่อมเข้าถึงวิมานพรหมที่  
ว่าง เป็นสหายของสัตว์ผู้นั้น แม้สัตว์พวกนั้นก็สำเร็จทางใจ มีปิติ  
เป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากกายตนเอง สัตว์จรไปได้ในอากาศ อยู่  
ในวิมานงาม สถิตอยู่ในภพนั้นสิ้นกาลช้านาน.

เธอทั้งหลาย บรรดาสัตว์จำพวกนั้น ผู้ใดเกิดก่อน ผู้นั้นมีความ  
คิดเห็นอย่างนี้ว่า เราเป็นพรหม เป็นมหาพรหม เป็นใหญ่ไม่มีใครข่ม  
ได้ เห็นถ่องแท้เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสวร เป็นผู้สร้าง เป็นผู้เนรมิต เป็น  
ผู้ประเสริฐ เป็นผู้บงการ เป็นผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของหมู่สัตว์ผู้เป็นแล้ว  
และกำลังเป็น สัตว์เหล่านี้ เราเนรมิตขึ้น. ข้อนั้น เพราะเหตุไร เพราะ  
ว่าเราได้มีความคิดอย่างนี้ก่อนว่า โอหนอ แม้สัตว์อื่นก็พึงมาเป็นอย่างนี้  
บ้าง ความตั้งใจของเราเป็นเช่นนี้ และสัตว์เหล่านี้ ก็ได้มาเป็นอย่างนี้  
แล้ว. แม้พวกสัตว์ที่เกิดภายหลังก็มีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ นี้  
แล เป็นพรหม เป็นมหาพรหม เป็นใหญ่ ไม่มี ใครข่มได้ เห็นถ่อง  
แท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสวร เป็นผู้สร้าง เป็นผู้เนรมิต เป็นผู้ประ-  
เสริฐ. เป็นผู้บงการ เป็นผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของหมู่สัตว์ผู้เป็นแล้ว  
และกำลังเป็น พวกเราอันพระพรหมผู้เจริญนี้เนรมิตแล้ว. ข้อนั้นเพราะ  
เหตุใด. เพราะว่าพวกเราได้เห็นท่านพรหมผู้เกิดก่อน ส่วนพวกเราเกิด  
ภายหลัง.

เธอทั้งหลาย บรรดาสัตว์จำพวกนั้น สัตว์ใดเกิดก่อน สัตว์นั้นมี  
อายุยืนกว่า มีผิวพรรณงามกว่า มีศักดิ์มากกว่า. ส่วนสัตว์ที่เกิดภายหลัง  
มีอายุน้อยกว่า มีผิวพรรณทรามกว่า มีศักดิ์น้อยกว่า. เธอทั้งหลาย ก็เป็น  
ฐานะที่จะมีได้แล ที่สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจุติจากชั้นนั้นแล้วมาเป็น (มนุษย์)  
อย่างนี้ เมื่อมาเป็นอย่างนี้แล้ว จึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เมื่อ  
บวชแล้ว อาศัยความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น  
อาศัยความประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ

แล้วบรรลุนิพพาน เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมตามระลึกถึงขั้นที่เคยอาศัย  
อยู่ในกาลนั้นได้ หลังแต่นั้นไประลึกไม่ได้. เขาจึงกล่าวอย่างนี้ว่า ท่าน  
**ผู้ใดแลเป็นพรหม เป็นมหาพรหม เป็นใหญ่ ไม่มีใครข่มได้ เห็น**  
**ถ่องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นผู้สร้าง เป็นผู้เนรมิต เป็นผู้ประเสริฐ**  
**เป็นผู้บงการ เป็นผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของหมู่สัตว์ผู้เป็นแล้วและ**  
**กำลังเป็น พระพรหมผู้เจริญไค้ที่เนรมิตพวกเรา พระพรหมผู้เจริญนั้นเป็น**  
**ผู้เที่ยง ยังยืน คงทน มีอายุยืน มีอันไม่แปรผันเป็นธรรมดา จักตั้ง**  
**อยู่เที่ยงเสมอไปเช่นนั้นก็เดียว.** ส่วนพวกเราที่พระพรหมผู้เจริญนั้นเนรมิต  
แล้ว เป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ยังยืน ไม่คงทน มีอายุน้อย ยังต้องจุติมาเป็นอย่าง  
นี้. ก็พวกท่านบัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ว่า พระอิศวรทำให้ ว่าพระ  
พรหมทำให้ ตามลัทธิอาจารย์ มีแบบเช่นนี้หรือมิใช่. สมณพราหมณ์  
เหล่านั้นตอบอย่างนี้ว่า ท่านโคดม พวกข้าพเจ้าได้ทราบมาดังที่ท่านโคดม  
ได้กล่าวมานี้แล.

ภักทเว เราย่อมทราบชัดสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ทั้งรู้ชัดยิ่งกว่า  
นั้น และไม่ยึดมั่นความรู้ชื่อนั้นด้วย เมื่อไม่ยึดมั่น จึงทราบความดับได้  
เฉพาะตน ฉะนั้น ตถาคตจึงไม่ถึงทุกข์.

### กล่าวด้วยเทวดาชื่อจิหทาปโทสิกะ

[๑๔] ภักทเว มีสมณพราหมณ์บางพวก บัญญัติสิ่งที่โลกสมมติ  
ว่าเลิศ ว่ามีมูลมาแต่เทวดาเหล่าจิหทาปโทสิกะตามลัทธิอาจารย์ เราจึง  
เข้าไปถามเขาอย่างนี้ว่า ทราบว่า ท่านทั้งหลายบัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่า  
เลิศ ว่ามีมูลมาแต่เทวดาเหล่าจิหทาปโทสิกะ ตามลัทธิอาจารย์จริงหรือ  
สมณพราหมณ์เหล่านั้นถูกเรากล่าวอย่างนี้แล้ว ยืนยันว่าเป็นเช่นนั้น เราจึง  
ถามต่อไปว่า พวกเธอบัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ว่ามีมูลมาแต่เทวดา  
เหล่าจิหทาปโทสิกะ ตามลัทธิอาจารย์ มีแบบอย่างไร. สมณพราหมณ์เหล่า

นั่นถูกเราถามอย่างนี้แล้ว ก็ตอบไม่ถูก จึงย้อนถามเรา เราถูกถามแล้ว จึงพยากรณ์ว่า เธอทั้งหลาย พวกเทวดาชื่อว่า จิตทาปโทลิกะ มีอยู่ พวกนั้นพากันหมกมุ่นอยู่แต่ในความรื่นรมย์ คือการสรวลเสและการเล่นหัวจนเกินเวลา เมื่อพวกเขาพากันหมกมุ่นอยู่แต่ในความรื่นรมย์ คือการสรวลเสและการเล่นหัวจนเกินเวลา สติก็ย่อมหลงลืม เพราะสติหลงลืม จึงพากันจุติจากชั้นนั้น. เธอทั้งหลาย ก็เป็นฐานะที่จะมีได้แล ที่สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่ง จุติจากชั้นนั้นแล้วมาเป็นอย่างนี้ เมื่อมาเป็นอย่างนี้แล้ว จึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เมื่อบวชแล้วอาศัยความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ แล้วบรรลุเจโตสมาธิ เมื่อจิตตั้งมั่นแล้วย่อมตามระลึกถึงขั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนนั้นได้ หลังแต่นั้นไประลึกไม่ได้. เขาจึงกล่าวอย่างนี้ว่าท่านพวกเทวดาผู้มีใจเหล่า จิตทาปโทลิกะ ย่อมไม่พากันหมกมุ่นอยู่แต่ในความรื่นรมย์ คือการสรวลเสและการเล่นหัวจนเกินเวลา สติย่อมไม่หลงลืม เพราะสติไม่หลงลืม พวกเหล่านั้นจึงไม่จุติจากชั้นนั้นเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน คงทน มีอายุยืน มีอันไม่แปรผันเป็นธรรมดา จึงตั้งอยู่เที่ยงเสมอไปเช่นนั้นแล. ส่วนพวกเราเหล่า จิตทาปโทลิกะ หมกมุ่นอยู่แต่ในความรื่นรมย์ คือการสรวลเสและการเล่นหัวจนเกินเวลา สติย่อมหลงลืม เพราะสติหลงลืม พวกเราจึงพากันจุติจากชั้นนั้น เป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่คงทน มีอายุน้อย ยังต้องจุติมาเป็นอย่างนี้. ก็พวกท่านบัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ว่ามีมูลมาแต่เทวดาเหล่า จิตทาปโทลิกะ ตามลัทธิอาจารย์ มีแบบเช่นนี้หรือมิใช่. สมณพราหมณ์เหล่านั้นตอบอย่างนี้ว่า ท่านโคดม พวกข้าพเจ้าได้ทราบมา ดังที่ท่านโคดมได้กล่าวมานี้แล. ภักควะ เราย่อมทราบชัดสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศทั้งรู้ชัดยิ่งกว่านั้น และไม่มียึดมั่นความรู้ชัดนั้น ด้วย เมื่อไม่ยึดมั่น จึงทราบความดับเฉพาะตน

### กล่าวด้วยเทวดาชื่อมโนปโทลิกะ

[๑๕] ภิกขเว มีสมณพราหมณ์บางจำพวก บัญญัติสิ่งที่โลก  
สมมติว่าเลิศ ว่ามีมูลมาแต่เทวดาเหล่า **มโนปโทลิกะ** ตามลัทธิอาจารย์  
เราจึงเข้าไปถามเขาอย่างนี้ว่า ทราบว่า เธอทั้งหลายบัญญัติสิ่งที่โลก  
สมมติว่าเลิศ ว่ามีมูลมาแต่เทวดาเหล่ามโนปโทลิกะตามลัทธิอาจารย์จริง  
หรือ. สมณพราหมณ์เหล่านั้น ถูกเรากล่าวอย่างนี้แล้ว ยืนยันว่าเป็นเช่น  
นั้น เราจึงถามต่อไปว่า พวกท่านบัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ว่า  
มีมูลมาแต่เทวดาเหล่ามโนปโทลิกะ ตามลัทธิอาจารย์ มีแบบอย่าง  
อะไร. สมณพราหมณ์เหล่านั้นถูกเรากล่าวอย่างนี้แล้ว ก็ตอบไม่ถูก เมื่อ  
ตอบไม่ถูก จึงย้อนถามเรา เราถูกถามแล้ว จึงพยากรณ์ว่า เธอทั้งหลาย  
พวกเทวดาชื่อ **มโนปโทลิกะ** มีอยู่ พวกนั้นมักเพ่งโทษกันและกันเกิน  
ควร เมื่อมิวเพ่งโทษกันและกันเกินควร ย่อมคิดมุ่งร้ายกันและกัน เมื่อ  
ต่างคิดมุ่งร้ายกันและกัน จึงลำบากกาย ลำบากใจ พวกนั้นจุติจากชั้นนั้น.  
เธอทั้งหลาย ก็เป็นฐานะที่จะมีได้ ที่สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจุติจากชั้นนั้น  
แล้วมาเป็นอย่างนี้ เมื่อมาเป็นอย่างนี้แล้ว จึงออกจากเรือนบวชเป็น  
บรรพชิต เมื่อบวชแล้วอาศัยความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส อาศัยความ  
เพียรที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัย  
มนสิการโดยชอบแล้วบรรลุโสดมคติ เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมตามระลึกถึง  
ชั้นที่ที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนนั้นได้ หลังแต่นั้นไประลึกถึงไม่ได้. เขา  
จึงกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านพวกเทวดาผู้มีใจเหล่า **มโนปโทลิกะ** ย่อมไม่มิว  
เพ่งโทษกันและกันเกินควร เมื่อไม่มิวเพ่งโทษกันและกันเกินควร ก็ไม่  
คิดมุ่งร้ายกันและกัน เมื่อต่างไม่คิดมุ่งร้ายกันและกันแล้ว ก็ไม่ลำบาก  
กายไม่ลำบากใจ พวกนั้นจึงไม่จุติจากชั้นนั้น เป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน คงทน

มีอายุยืน มีอันไม่แปรผันเป็นธรรมดา จักตั้งอยู่เที่ยงเสมอไปเช่นนั้นทีเดียว. ส่วนพวกเราเหล่า มโนปโทสิกะ มัวเพ่งโทษกันและกันเกินควร เมื่อมัวเพ่งโทษกันละกันเกินควร ก็คิดมุ่งร้ายกันและกัน จึงพากันลำบากกาย ลำบากใจ พวกเราจึงพากันจุติจากชั้นนั้น เป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่คงทน มีอายุน้อย ยังต้องจุติมาเป็นอย่างนี้. ก็พวกท่านบัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ว่ามีมูลมาแต่เทวดาเหล่า มโนปโทสิกะ ตามลัทธิอาจารย์ มีแบบเช่นนี้ หรือมิใช่. สมณพราหมณ์เหล่านั้นตอบอย่างนี้ว่า ท่านโคดม พวกข้าพเจ้าได้ทราบมาดังที่ท่านโคดมได้กล่าวมานี้แล. ภักคเวเราย่อมทราบชัดสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ทั้งรู้ชัดยิ่งกว่านั้น แต่เราไม่ยึดมั่นความรู้ชื่อนั้นด้วย เมื่อไม่ยึดมั่น จึงทราบความดับเฉพาะตน ฉะนั้น ตถาคตจึงไม่ถึงทุกข์.

กล่าวด้วยมีความเห็นว่าเกิดขึ้นลอย ๆ

[๑๖] ดูก่อนภักคเวเร มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง บัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ถือกันว่าเกิดขึ้นลอย ๆ ตามลัทธิอาจารย์ เราจึงเข้าไปถามเขาอย่างนี้ว่า ทราบว่า ท่านทั้งหลายบัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ถือกันว่าเกิดขึ้นลอย ๆ ตามลัทธิอาจารย์จริงหรือ. สมณพราหมณ์เหล่านั้นถูกเราถามอย่างนี้แล้ว ยืนยันว่าเป็นเช่นนั้น เราจึงถามต่อไปว่า พวกท่านบัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ถือกันว่าเกิดขึ้นลอย ๆ ตามลัทธิอาจารย์ มีแบบอย่างไร. สมณพราหมณ์เหล่านั้นถูกเราถามอย่างนี้แล้ว ก็ตอบไม่ถูก เมื่อตอบไม่ถูกจึงย้อนถามเรา เราถูกถามแล้ว จึงพยากรณ์ว่า

เธอทั้งหลาย มีเทวดาเหล่าอัสสัมมัตตว ก็แลเทวดาเหล่านั้นย่อมจุติจากชั้นนั้น เพราะความเกิดขึ้นแห่งสัญญา. ดูก่อนเธอทั้งหลาย ก็เป็นฐานะที่จะมีได้ผล ที่สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจุติจากชั้นนั้นแล้วมาเป็นอย่างนี้

เมื่อมาเป็นอย่างนี้แล้ว จึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เมื่อบวชแล้วอาศัยความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรเป็นที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ แล้วบรรลุเจโตสมาธิ เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมตามระลึกถึงความคิดขึ้นแห่งสังขยานั้นได้ หลังแต่นั้นไประลึกไม่ได้. เขาจึงกล่าวอย่างนี้ว่า อตฺตา และโลกเกิดขึ้นลอย ๆ ข้อนั้นเป็นเพราะอะไร เพราะว่าเมื่อก่อนข้าพเจ้าไม่ได้มีแล้ว (ไม่มีสังขยา) เดิวนั้นข้าพเจ้านั้นไม่มี เพราะน้อมไปเพื่อความเป็นผู้สงบ. ก็พวกท่านบัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ถือกันว่าเกิดขึ้นลอยๆ ตามลัทธิอาจารย์ มีแบบเช่นนี้หรือ. สมณพราหมณ์เหล่านั้น ตอบอย่างนี้ว่า ท่านโคดม พวกข้าพเจ้าก็ได้ทราบมาดังที่ท่านโคดมได้กล่าวมานี้แล. ภัคคะเราย่อมทราบชัดสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ ทั้งรู้ชัดยิ่งกว่านั้น และไม่ยึดมั่นความรู้ชัดนั้นด้วย. เมื่อไม่ยึดมั่น จึงทราบความดับเฉพาะตน ฉะนั้น ตถาคตจึงไม่ถึงทุกข์.

### กล่าวด้วยสุกวิโมกข์

[๑๗] ภัคคะ สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวคู่เรา ซึ่งกล่าวอยู่อย่างนี้ ด้วยคำที่ไม่มีจริง ด้วยคำเปล่า ด้วยคำมุสา ด้วยคำที่ไม่เป็นจริง พระสมณโคดมตรัสอย่างนี้ว่า สมัยใด พระโยคาวจรเข้าสู่สุกวิโมกข์อยู่. สมัยนั้น ย่อมทราบชัดสิ่งที่ปวงว่าไม่งาม. ภัคคะ ก็เราไม่ได้กล่าวอย่างนี้เลย ว่า สมัยใด พระโยคาวจรย่อมเข้าสู่สุกวิโมกข์อยู่. สมัยนั้น ย่อมทราบชัดสิ่งที่ปวงว่าไม่งาม. แต่เราย่อมกล่าวอย่างนี้ว่า สมัยใด พระโยคาวจรย่อมเข้าสู่สุกวิโมกข์อยู่ สมัยนั้น ย่อมทราบชัดแต่สิ่งที่ดีงามเท่านั้น. สละ ผู้ที่ชื่อว่าวิปริตไปแล้ว ก็คือผู้ที่กล่าวร้ายพระผู้มีพระภาค และพวกภิกษุ เพราะตนวิปริตไปเองได้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระ

องค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคทรงสามารถแสดงธรรมให้ข้าพระองค์เข้าถึงสุกวิโมกข์อยู่.

ภักควะ การที่เธอผู้มีความเห็นไปทางหนึ่ง มีความพอใจทางหนึ่ง มีความชอบใจไปทางหนึ่งไม่มีความเพียรเป็นเครื่องประกอบ ไม่มีลัทธิอาจารย์จะเข้าถึงสุกวิโมกข์อยู่ เป็นของยากมาก ขอให้เธอจงรักษาความเลื่อมใสในเราเท่าที่เธอมีอยู่ให้ดีที่สุด.

ปริพาชกชื่อ ภักควะโคตร จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าว่าการที่ข้าพระองค์ผู้มีความเห็นไปทางหนึ่ง มีความพอใจไปทางหนึ่ง มีความชอบใจไปทางหนึ่ง ไม่มีความเพียรเป็นเครื่องประกอบ ไม่มีลัทธิอาจารย์ เข้าถึงสุกวิโมกข์อยู่ เป็นของยากก็จริง ข้าพระองค์ก็จะพยายามรักษาความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเท่าที่ ข้าพระองค์มีอยู่ให้ดี.

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพุทธพจน์นี้แล้ว. ปริพาชกชื่อ ภักควะโคตร มีความยินดี ชื่นชม พระภายิตของพระผู้มีพระภาคแล้วแล.

จบ ปาฎิกสูตรที่ ๑

## อุมังคลวิลาสินี

ที่มณิกาย ปาฎิกวรรค

### อรรคถาปาฎิกสูตร

ปาฎิกสูตร มีคำบาลีว่า เอวมเม สุตं ฯ เป ฯ มลลเสฏฺฐ วิหริติ.

ในปาฎิกสูตรนั้นจะได้อธิบายข้อความตามลำดับบทดังต่อไปนี้ :-

คำว่า มลลเสฏฺฐ วิหริติ มีคำอธิบายดังนี้ แม้ขณะแห่งหนึ่ง

ซึ่งเป็นถิ่นพำนักอาศัยของบรรดามัลลราชกุมาร ผู้มีนิวาสฐาน อยู่ในชนบท ก็เรียกว่า มัลลเส เพราะเพิ่มศัพท์เข้ามา (พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่) ในชนบทแห่งหนึ่งนั้น ในบรรดามัลลชนบททั้งหลาย. คำว่า อนุปิยํ นาม มลลํ นิคโม มีคำอธิบายดังนี้ มีนิคมชนบทของชาวมัลลเสแห่งหนึ่งชื่อว่า อนุปิยะ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในราวป่าแห่งหนึ่งถือพร้อมด้วยร่มเงาและน้ำ อาศัยอนุปิยนนิคมชนบทนั้นเป็นโคจรคาม. บาลีบางแห่งเป็น "อโนปิยะ" ก็มี. บทว่า ปาวิสิ แปลว่า ได้เสด็จเข้าไปแล้ว. อนึ่ง จะกล่าวว่าพระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปเสร็จสิ้นแล้วไม่ได้ ต้องกล่าวว่ายังต้องเสด็จเข้าไปอีก เพราะเหตุว่าแม้เสด็จออกมาแล้ว ก็ยังทรงมีพระราชประสงค์จะเสด็จเข้าไปอีก. มีอุปมาดังนี้. เช่นชายคนหนึ่งออกจากบ้านประสงค์จะไปยังบ้านอีกแห่งหนึ่ง แม้จะเดินทางยังไม่ถึงบ้านแห่งนั้น เมื่อมีคำถามว่า ชายคนนี้อยู่ที่ไหน ก็ต้องตอบว่าเขาไปบ้านนั้นแล้ว ข้อนี้มีอุปมานั้นใด อุปมาไม่มีฉันทัน.

คำว่า เอตทโทสิ พระราชดำรินี้ได้เกิดขึ้นแล้วเมื่อพระผู้มีพระภาคประทับยืนอยู่ใกล้บ้านและทอดพระเนตรดวงอาทิตย์. คำว่า อติปโปโค โข แปลว่า ยังเข้ามิดเกินไป คนในตระกูลทั้งหลาย

ยังจัดข้าวยาคุไม่เสร็จ. มีคำถามว่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงทราบเวลาหรือจึงเสด็จออกไป. มีคำตอบว่า พระองค์ไม่ทรงทราบเวลาเสด็จออกไปก็หาไม่ได้. เพราะในเวลาเช้าตรู่ พระผู้มีพระภาคทรงแผ่ข่ายพระญาณตรวจดูสัตว์โลก ทอดพระเนตรเห็นฉันทนปริพาชก ภัคควโคตร เข้าไปปรากฏในข่ายพระญาณ ทรงทราบแน่ชัดว่า ในวันนี้ เราจักนำเหตุที่เราได้บำเพ็ญไว้ในปางก่อนมาแสดงธรรมแก่ปริพาชกนี้ ธรรมกถานั้นจักมีผลเพราะปริพาชกนั้นได้ความเลื่อมใสในเรา ทรงมีพระประสงค์จะเสด็จเข้าไปยังอารามของปริพาชก จึงได้เสด็จออกไปแต่เช้าตรู่ เพราะฉะนั้นจึงทรงบังเกิดมีพระราชดำริอย่างนี้ เพราะมีพระราชประสงค์จะเสด็จเข้าไปในอารามของฉันทนปริพาชกนั้น.

คำว่า **เอตทโวจ** มีคำอธิบายดังนี้ ฉันทนปริพาชก เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว มิได้แสดงอาการแข็งกระด้างเพราะมีมานะ ได้ถวายการต้อนรับพระศาสดากราบทูลถ้อยคำว่า ขอเชิญพระองค์เสด็จเข้ามาเถิด พระเจ้าข้า" เป็นต้น. คำว่า อิม ปริยาขัม ได้แก่ วาระนี้ อธิบายว่า วาระที่ได้เสด็จมานี้ในวันนี้. แม้เมื่อครั้งก่อนพระผู้มีพระภาคเคยได้เสด็จไปในอารามของฉันทนปริพาชกนั้นบ้างหรือ. ไม่เคยเสด็จไป. แต่ปริพาชกได้กราบทูลอย่างนั้น เพราะคล้อยตามสำนวนของชาวโลกทั้งหลาย. เพราะชาวโลกทั้งหลายได้เห็นคนที่ตนพอใจ ไม่ว่าจะเคยมานานแล้วก็ดีหรือไม่เคยมาเลยก็ดี ย่อมกล่าวคำเป็นต้นว่า ท่านผู้เจริญ ท่านมาจากไหน เป็นเวลานานเหลือเกินที่ท่านผู้เจริญได้มาที่นี่อีก ท่านรู้ทางมาที่นี่ได้อย่างไร ท่านหลงทางมาหรือ เป็นต้น เพราะฉะนั้น ฟังทราบว่า ฉันทนปริพาชกนี้ได้กล่าวอย่างนี้ เพราะคล้อยตามสำนวนของชาวโลก. ประโยคว่า อิทมาสนิ หมายความว่า ปริพาชก ได้กล่าวอย่างนั้นพร้อมกับจับบอกอาสนะที่ตนนั่ง.

คำว่า **สุนกขตุโต ลิจฉวิปตุโต** ได้แก่ พระราชโอรสของ  
กษัตริย์ลิจฉวี ทรงพระนามว่า สุนักขัตตะ. ได้ยินว่า พระราชโอรสพระ  
องค์นั้นเป็นสหยาคลุฬาสถ์ของฉันทนปริพาชกนั้น ได้เสด็จมาสู่สำนักของ  
ปริพาชกนั้น ในบางครั้งบางคราว. คำว่า **ปจฺจุกขาโต** ได้แก่ บอกคิน  
คือสละ ละทิ้ง ด้วยกล่าวถ้อยคำอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ บัดนี้ ข้าพเจ้า  
บอกคินพระผู้มีพระภาค บัดนี้ ข้าพเจ้าจะไม่ขอยู่ อุทิศพระผู้มีพระภาค  
เจ้า. คำว่า **ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส** ได้แก่ แสดงอ้างอิงนี้ว่า พระผู้มีพระ  
ภาคเป็นศาสดาของเรา เราจะปฏิบัติตามโอวาทของพระผู้มีพระภาค.

คำว่า **โกสนฺโต** ก็ ความว่าพระผู้มีพระภาค ทรงแสดงว่า ผู้ขอ  
พึงบอกคินผู้ถูกขอ หรือว่าผู้ถูกขอพึงผู้ขอแต่ว่าเธอมิใช่ทั้งผู้ขอและ  
ผู้ถูกขอ คุณก่อนโมฆบุรุษ เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอจะเป็นใคร บอกคินใครเล่า.  
คำว่า **ปสฺส โมฆบุริส** แปลว่า คุณก่อนโมฆบุรุษ เธอจงดู. คำว่า **ยาวญจ**  
**เต อิทํ อปรทิสํ** แปลว่า เรื่องนี้ เป็นความผิดของเธอมากเพียงใด. พระ  
ผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า เราขอยกโทษที่มีอยู่อย่างนี้ว่า เธอมีความผิดเพียง  
ใด ก็มีโทษเพียงนั้น.

บทว่า **อุตฺตริมนุสฺสธมฺมา** แปลว่า ยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์  
ได้แก่ศีล ๕ และศีล ๑๐. บทว่า **อิทฺธิปาฏิหาริยํ** ได้แก่ ปาฏิหาริย์  
เป็นฤทธิ์. บทว่า **กเต วา** แปลว่า ได้ทำแล้วก็ตาม. บทว่า **ยสฺสตุถาย**  
ได้แก่ เพื่อประโยชน์แห่งความสิ้นทุกข์ใด. ด้วยคำว่า **โส นิยุยาคิ**  
**ตถฺกฺรสุส** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า ธรรมนั้นยอมไป ก็เป็นไป  
เพื่อความสิ้นทุกข์ในวิภวาททั้งปวง ได้แก่เพื่อให้แจ้งซึ่งอมตนิพพาน  
แก่ผู้กระทำตามธรรมนั้น คือผู้กระทำตามธรรมที่เราแสดงไว้ ได้แก่บุคคล  
ผู้ปฏิบัติชอบ. หรือด้วยคำว่า **ตตฺร สุนกขตุต** เป็นต้น พระผู้มีพระภาค  
เจ้าทรงแสดงความไว้ประโยชน์แห่งปาฏิหาริย์ว่า คุณก่อนสุนักขัตตะเมื่อธรรม

ที่เราแสดงแล้วนั้น เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้ปฏิบัติธรรมนั้น  
อิทธิปาฏิหาริย์อันยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ที่เรากระทำแล้ว จักทำอะไรได้  
คือ มีประโยชน์อะไรด้วยการกระทำปาฏิหาริย์นั้น เพราะแม้เราจะกระทำ  
ปาฏิหาริย์นั้นหรือไม่กระทำก็ตาม ความเสื่อมแห่งคำสอนของเราย่อมไม่มีความ  
จริงเราบำเพ็ญบารมีมาเพื่อมุ่งให้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย บรรลุ  
อมตนิพพาน มิได้มุ่งให้ทำปาฏิหาริย์แล้วได้ทรงยกโทษที่สองว่า คุณก่อน  
โมฆบุรุษ เธอจงเห็น.

คำว่า **อคุตฺตญ** คือ บัญญัติแห่งโลกที่พึงรู้อย่างนี้ว่า สิ่งนี้เป็น  
เลิศในโลก ได้แก่ความประเสริฐอันเลิศ พระราชกุมารตรัสว่า พระผู้มี  
พระภาคเจ้าไม่บัญญัติสิ่งใดโลกสมมติว่าเลิศนั้น. คำที่เหลือในพระสูตรนี้  
พึงทราบตามทำนองวาระที่อยู่ถัดไปนั้นเทียว. คำว่า อนนกปริยาเยน โช  
นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภขึ้น เพราะเหตุใด. ได้ยินว่าสุนัขจัตตะ  
ราชกุมาร ได้ทรงพร่ำบ่นคำเช่นนี้ว่า เราจักกลับล้างคุณของพระผู้มีพระ  
ภาคเจ้า บัญญัติโทษขึ้นเมื่อได้สดับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาค ดำรง  
อยู่ไม่ได้ ไม่กล้าแปลงพระสุรเสียง. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส  
คำว่า **อนนกปริยาเยน** เป็นต้น เพื่อทรงแสดงโทษในความเป็นผู้ลบหลู่  
ว่า คุณก่อนสุนัขจัตตะ เธอตั้งอยู่ในความเป็นผู้ลบหลู่อย่างนี้ จักได้รับคำ  
ติเตียนเองที่เดียว.

บทว่า **อนนกปริยาเยน** ในพระสูตรนั้น แปลว่าโดยมิใช่หนึ่ง.  
บทว่า **วชฺชิตาเม** ได้แก่เวสาสินคร ซึ่งเป็นบ้านของคณะเจ้าวัชชี. บทว่า  
ว่า **โน วิสฺสึ** ได้แก่ ไม่สามารถ. บทว่า **โส อวิสฺสนฺโต** ได้แก่ สุนัข-  
จัตตะราชกุมารพระองค์นั้น. ในครั้งก่อน พระราชกุมารพระองค์ใด เมื่อ  
ตรัสสรรเสริญพระรัตนตรัย พระโอรสที่ตรัสไม่เพียงพอ บัดนี้ พระราช  
กุมารพระองค์นั้น ได้ทรงใช้พระโอรสนั้นเหมือนกัน มาตรัสติเตียนพระ

รัตนตรัย. บทว่า **อวิสหุโต** ได้แก่ไม่อาจประพาศพรหมจรรย์ ได้  
ตรัสเตือนเพราะความที่พระองค์เป็นพาล แล้วเวียนมาเพื่อเป็นคนเลว  
ส่วนเหล่ามนุษย์ผู้หมั่นเชยพระรัตนตรัยอย่างนี้ว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้ดีจริง  
พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีจริง พระสงฆ์ปฏิบัติดีจริง ย่อมชี้  
โทษของเธอโดยเฉพาะ. คำว่า **อติ โข เต** ความว่า พระผู้มีพระภาค  
เจ้าทรงแสดงว่า ดูก่อนสุณักขัตตะ เหล่ามนุษย์จักกล่าวเตือนอย่างนี้แล.  
เพราะฉะนั้น เมื่อโทษเกิดขึ้นอย่างนี้ เธอไม่อาจจะกล่าวได้ว่า พระ  
ศาสดาผู้มีพระญาณไม่ขัดข้องในอดีตและอนาคต แม้ทรงทราบว่ โทษ  
จักเกิดแก่เราอย่างนี้ ก็ไม่ตรัสเตือนเราล่วงหน้าก่อน. บทว่า **อปกุกเมว**  
ได้แก่ ได้หลีกออกไปทีเดียว. หรือได้หนีออกไป อธิบายว่า เคลื่อนออกไป.  
คำว่า **ยถา ตํ อาปายิก** อธิบายว่า สัตว์ผู้ควรไปเกิดในอบาย  
สัตว์ผู้ควรไปเกิดในนรกพึงหนีไปเกิดฉนั้นใด เธอก็ได้หนีไปฉนั้นนั่น.

ด้วยคำว่า **เอกมิตาหิ** นี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอะไร. พระ  
องค์ทรงเริ่มสูตรนี้ ด้วยสองบทว่า **ไม่ทรงทำอิทธิปาฏิหาริย์และไม่**  
**บัญญัติสิ่งที่ชาวโลกสมมติว่าเลิศ.** ในสองบทนั้น บทว่า **ไม่ทรง**  
**บัญญัติสิ่งที่ชาวโลกสมมติเลิศ** นี้ จักทรงแสดงในตอนท้ายสูตร.  
ส่วนบทว่า **ไม่ทรงทำปาฏิหาริย์** นี้ ได้ทรงเริ่มเทศนานี้ด้วยอำนาจที่ทรง  
แสดงสืบต่อ.

คำว่า **เอกมิตาหิ** ในบาลีนั้น แยกบทเป็น **เอกสฺมิ อหิ.** บท  
ว่า **สมย** ได้แก่ ในสมัย. อธิบายว่า ในกาลครั้งหนึ่งเรา. บทว่า **อญฺญ**  
อธิบายว่า มีชนบทแห่งหนึ่งชื่อว่า อญฺญ เราอยู่ในชนบทนั้น. บทว่า  
**อตุตฺตรกา นาม** อธิบายว่า มีนิคมอญฺญชนบท มีชื่อเป็นเพศหญิงว่า อตุตฺตรกา  
ทรงอาศัยนิคมนั้นเป็นโคจรคาม. บทว่า **อเจโล** ได้แก่ผู้เปลือยกาย. บทว่า  
**โกรฺกษตุติโย** ได้แก่ กษัตริย์ผู้มีพระบาทงุ้ม. บทว่า **กุกฺกุรวตุติโก**  
ได้แก่ มาหานสุนัขวัตร คมกลืน กินอาหาร นอนในบริเวณเตาไฟ เหมือน

สุนัข ทำกิจของสุนัขแม้อย่างอื่นอีก. บทว่า จตุโกณฺหโก คือเดินสี่  
ขา ได้แก่คู่ขาสองข้างและศอกสองข้างลงบนพื้นดินเที่ยวไป. บทว่า  
ฉมานิกิณฺณ ได้แก่ ที่เรียวยาว ไล่ไว้วางไว้นบนพื้น. บทว่า ภกฺขสํ  
ได้แก่อาหาร คือของเคี้ยว ของบริโภคอย่างใดอย่างหนึ่ง. บทว่า มุขเนว  
คือ มิได้ใช้มือหยิบอาหาร ใช้ปากอย่างเดียวเคี้ยวอาหารที่พึงเคี้ยว แม้  
อาหารที่พึงบริโภค. ก็ใช้ปากอย่างเดียวบริโภค. บทว่า สาธุรูป ได้แก่  
มีรูปงาม. บทว่า อรหํ สมฺโณ ได้แก่ สมณะผู้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง.  
ศัพท์ว่า วต ในบาลีนั้น เป็นนิบาต ลงในอรรถแห่งความปรารภ. ได้  
ยินว่า พระราชกุมารนั้น มีความปรารถนาอย่างนี้ว่า นักบวชอื่นที่จะจัด  
ว่าเป็นสมณะเช่นสมณะรูปนี้ ไม่มี เพราะสมณะรูปนี้ไม่นุ่งผ้า เพราะเป็น  
ผู้มีความปรารถนาล้น มีค่าสำคัญว่า สิ่งนี้เป็นเหตุให้เกิดความเนิ่นช้า  
จึงไม่ใช้แม้ภักษาสำหรับใส่อาหาร กินอาหารที่กองอยู่บนพื้นเท่านั้น  
นักบวชรูปนี้จัดว่าเป็นสมณะ ส่วนพวกเราจะเป็นสมณะได้อย่างไร. สาวก  
ผู้เดินตามหลังพระพุทธเจ้าผู้เป็นสัพพัญญูอย่างนี้ ได้มีความนึกคิดชั่วเช่นนี้.

คำว่า เอตทโวจ อธิบายว่า ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาค ทรง  
ดำริว่า สุนัขขัตตะ ผู้มีอัธยาศัยทรามนี้ เป็นนักบวชนี้แล้วคิดอย่างไรหนอ  
ครั้นทรงดำริอย่างนี้ ทรงทราบอัธยาศัยของเขา ทรงพิจารณาเห็นว่า  
โมฆบุรุษผู้นี้ เดินตามหลังของพระสัพพัญญูเช่นเรา ไปสำคัญนักบวชผู้  
เปลือยกายว่าเป็นพระอรหันต์ บัดนี้ คนพาลผู้นี้ ควรถูกตำหนิโทษ ณ ที่  
นี้แหละ ยังไม่ทันได้เสด็จกลับเลย ได้ตรัสคำว่า ตฺวํ ปิ นาม เป็นต้นนี้.  
ปิ ศัพท์ในคำว่า ตฺวํ ปิ นาม นั้น ลงในอรรถว่า ตีเตียน. เพราะพระผู้มี  
พระภาค เมื่อทรงตีเตียนสุนัขขัตตะ ได้ตรัสคำว่า "ตฺวํ ปิ นาม". ในคำ  
นี้ มีคำอธิบายดังนี้ว่า แม้ตัวเขามีอัธยาศัยทรามขนาดนี้ ยังจักปฏิบัติอย่าง  
นี้ว่า เราเป็นสมณะ ผู้เป็นศากยบุตร อีกหรือ. ด้วยคำว่า ก็ ปน เม

ภนฺเต สุนักขัตตะได้กราบทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคทรงเห็นสิ่งที่น่าตำหนิอะไร ในตัวของข้าพระองค์ จึงได้ตรัสอย่างนี้. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อตรัสบอกแก่เขา ได้ตรัสคำว่า **นनु เต** เป็นต้น. ด้วยคำว่า **มจฺจรายติ** นี้ สุนักขัตตะ ได้กราบทูลถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหวังพระอรหัต เพราะทรงดำริอย่างนี้ว่า ผู้อื่นจงอย่าได้เป็นพระอรหันต์ หรือ. คำว่า **น โข อหํ** อธิบายว่า คุณก่อนโมฆบุรุษ เราปรารถนาให้โลกมนุษย์พร้อมทั้งเทวโลกได้พระอรหันต์กันทั้งนั้น เราทำกรรมที่ทำให้ยากมากมาย บำเพ็ญบารมีมากเพื่อประโยชน์อย่างนี้เท่านั้น เราไม่ได้หวังพระอรหัตเลย. คำว่า **ปาปํ ทิฏฺฐิจิต्तํ** อธิบายว่า เขาบังเกิดมีความเห็นในผู้ที่มีใจพระอรหันต์ว่า เป็นพระอรหันต์ และในผู้ที่เป็นพระอรหันต์ว่ามีใจพระอรหันต์. พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า **ปาปํ ทิฏฺฐิจิต्तํ** หมายถึงความเห็นผิดที่กล่าวมานั้น. คำว่า **ยํ โข ปน** ได้แก่ เธอสำคัญนักบวชผู้เปลือยกายรูปนั้นใด อย่างนี้.

คำว่า **สตุตมํ ทิวสํ** แปลว่า ในวันที่ ๗. บทว่า **อลสฺสเกน** ได้แก่ ด้วยพยาธิชื่อ **อลสากะ**. คำว่า **กาลํ กริยฺสฺสติ** แปลว่า มีท้องพองตาย. คำว่า **กาลกญฺชิกา**เป็นชื่อของอสุรเหล่านั้น. ได้ยินว่า อสุรเหล่านั้น มีอวัยวะยาวสามศาวุตมีเนื้อและโลหิตน้อย เช่นกับใบไม้เก่า มีตาออกมาติดอยู่บนหัวเหมือนปูมีปากเท่ารูเข็ม ติดอยู่บนหัวเช่นกัน ก็ม้วนลงใช้ปากนั้นกินอาหาร. บทว่า **วีรณฺตมฺภเก** อธิบายว่า ในป่าช้านั้น มีเสาปกคลุมด้วยกอหญ้า เพราะฉะนั้น จึงเรียกป่าช้านั้นว่า **"วีรณฺตมฺภก"**. คำว่า **เตนุปสฺสग्ghi** อธิบายว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเช่นนั้น เสด็จไปบิณฑบาตในบ้านนั้นแล้วเสด็จไปสู่วิหาร สุนักขัตตะ ได้ออกจากวิหารเข้าไปหานักบวชเปลือยนั้น. คำว่า **เยน ตฺวํ** แปลว่า ท่านถูกพระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ไว้เพราะเหตุใด. อธิบายว่า เพราะเหตุที่ท่านถูกพระผู้มีพระ

ภาคเจ้าทรงพยากรณ์ไว้. คำว่า มตฺตํ มตฺตํ แปลว่า พอควรแก่ประมาณ ๆ. บาลีบางแห่งว่า มนฺตา มนฺตา ก็มี อธิบายว่าใช้ปัญญาพิจารณา ๆ. คำว่า ยถา สมณสุต ความว่า สุนัขขี้ตະ ได้กล่าวว่า ท่านพึงทำให้คำกล่าวของพระสมณโคดมผิดไป. เมื่อสุนัขขี้ตະกล่าวอย่างนี้แล้ว นักบวชเปลี่ยนอนในบริเวณเตาไฟเหมือนสุนัข ได้หุ้ศีรษะลึ้มตามองดู กล่าวว่า พระสมณโคดม ผู้ผูกเวรเป็นศัตรูกับพวกเรา ได้พูดอะไร นับตั้งแต่พระสมณโคดมอุบัติขึ้นมา พวกเรากลายสภาพเป็นเหมือนฝูงหึ่งห้อยในยามดวงอาทิตย์อุทัย พระสมณโคดมพึงกล่าววาจาอย่างนี้กับพวกเรา หรือกล่าวอย่างอื่น แต่ย่อมเป็นธรรมดาว่า ถ้อยคำของผู้ที่เป็นศัตรูกันย่อมไม่เป็นจริง ท่านจงไปเสียเถิด เราจักรู้ในเรื่องนี้เอง แล้วนอนต่อไป.

บทว่า เอกทวิหิกาย ได้แก่ กล่าวนับว่า หนึ่ง สอง. บทว่า ยถา ตํ อธิบายว่า นับดูคนบางคนที่ไม่เชื่อฟังนับ และในวันหนึ่งได้เข้าไปหาสามครั้งบอกว่า วันหนึ่งล่วงไปแล้ว สองวันล่วงไปแล้ว. คำว่า สตฺตมํ ทิวสํ อธิบายว่า ได้ยินว่า นักบวชเปลี่ยนอนนั้น ได้ฟังคำของสุนัขขี้ตະแล้ว ไม่บริโภคอาหารเลยตลอด ๗ วัน. ครั้นถึงวันที่ ๗ อุปฐากคนหนึ่งของเขาคิดว่า วันนี้เป็นวันที่ ๗ ที่สมณะประจำสกุลของพวกเราไม่มา ชรอยว่าจะเกิดความไม่สบาย แล้วให้ปิ้งเนื้อหมู นำอาหารไปกองไว้บนพื้นข้างหน้า. นักบวชเปลี่ย แลดูแล้วคิดว่า ถ้อยคำของพระสมณโคดมจะเป็นจริงหรือเท็จก็ตาม แต่เมื่อเราบริโภคอิ่มหนำแล้ว แม้เราจะตายก็ถือว่าตายดี แล้วก็ลุกขึ้นคลานกินอาหาร จนอิ่มท้อง. ในเวลากลางคืน เขาไม่อาจจะให้อาหารย่อยได้ จึงสิ้นชีวิตด้วยโรคชื่อ อสสกะ. ถึงแม้เขายังไม่คิดว่าจะบริโภค แม้กระนั้นเขาจะต้องบริโภคในวันนั้นแล้ว สิ้นชีวิตด้วยโรคชื่อ อสสกะ. เพราะพระตถาคตทั้งหลายย่อมไม่มีวาจาเป็นสอง.

คำว่า **วिरณฺตมฺภเก** อธิบายว่า ได้ยินว่า พวกเดียรถีย์ทราบข่าวว่า โกรกขัตติยะสิ้นชีวิตแล้ว นับวันแล้วกล่าวว่า คำพยากรณ์ของพระสมณโคดมเกิดเป็นจริงแล้ว บัดนี้ พวกเราจะนำศพเขาไปทิ้งในที่อื่น จักข่มพระสมณโคดมด้วยมุสาวาท ได้พากันไปนำเอาเถาวัลย์มาพันศพแล้วลากไปพร้อมกับกล่าวว่า ทิ้งศพไว้ตรงนี้ ๆ. สถานที่ ๆ ลากศพไปนั้นเป็นเนินทั้งนั้น. พวกเขาจึงลากศพไปสู่ป่าช้าชื่อ **วिरณฺตมฺภเก** ทราบว่าเป็นสุสานก็ได้ลากศพต่อไปตั้งใจว่าจะนำไปทิ้งในที่อื่น. ทันใดนั้น เถาวัลย์ลากศพขาด. พวกเขาไม่อาจให้ศพเคลื่อนไหวได้ จึงพากันหนีไปจากที่นั้น. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า **ได้ทิ้งไว้ในป่าช้าชื่อวिरณฺตมฺภเก.**

คำว่า **เตนฺอุปสฺสุมิ** มีคำอธิบายดังนี้ เพราะเหตุไร โอรสของเจ้าลิจฉวี นามสุนัขขัตตะจึงเข้าไปหา ได้ทราบว่า สุนัขขัตตะโอรสเจ้าลิจฉวินั้น คิดว่า คำพูดของพระสมณโคดม ย่อมสมจริงแน่นอน ก็ธรรมดาว่าคนตายจะถูกขึ้นพุดกับคนอื่น ย่อมไม่มี เอาเถอะ เราจะไปถาม ถ้าพระสมณโคดมตรัสบอก ก็ดีไป ถ้าไม่บอกไซ้ เราจักข่มพระสมณโคดมด้วยมุสาวาท. สุนัขขัตตะเข้าไปเฝ้าเพราะเหตุนี้. บทว่า **อาโกญฺเฐสิ** แปลว่า เคาะ (ด้วยฝ่ามือ). มีคำถามว่า ทราบศพของคนที่ตายแล้ว ย่อมไม่สามารถจะถูกขึ้นมาพุดได้ นักบวชเปลือยรูปนั้นได้กล่าวคำว่า **"ดูก่อนผู้มีอายุ เรารู้"** ได้อย่างไร. มีคำถามว่า เขาพุดได้ด้วยพุทธานุภาพ. ได้ทราบว่า พระผู้มีพระภาคได้นำโกรกขัตติยะ จากกำเนตสูรให้เข้าถึงในทราบศพแล้วให้พุด. อีกนัยหนึ่ง พระองค์ได้ทรงให้ทราบศพนั้นพุด. เพราะวิสัยพระพุทธานุภาพ เป็นอธิจิต (คนอื่นไม่ควรคิด) คำว่า **ตเถว** ต่ **วิปา** ได้แก่ ผลของคำพุดนั้น เกิดแล้วอย่างนั้นทีเดียว ศัพท์ว่า **วิปา** ก็นั้น จัดเป็นลิงควิปาส. ความหมายที่ถูกต้องก็คือ **ตเถว โส วิปาโก.**

ส่วนอาจารย์บางพวก กล่าวว่า วิปกัม ก็มี. เนื้อความคือเกิดแล้ว. ถึงคราวนี้ ควรจะได้ประมวลปาฏิหาริย์มา ก็เหตุการณ์ทั้งหมดนี้ เป็นปาฏิหาริย์ ๕ อย่าง. คือ พระดำรัสว่า นักบวชเปลี่ยนั้นจักตายในวันที่ ๗ เขาก็ตายตามพระดำรัสนั้น นี่ เป็นปาฏิหาริย์ ข้อที่ ๑ พระดำรัสว่า เขาจักตายด้วยโรค "อลสกะ" เขาก็ตายด้วยโรคอลสกะจริง นี่เป็นปาฏิหาริย์ ข้อที่ ๒ พระดำรัสว่า นักบวชเปลี่ยนั้นจักเกิดในภพอสุรชื่อว่า กาลัญชิกา เขาก็เกิดในภพอสุรจริง นี่เป็นปาฏิหาริย์ข้อที่ ๓. พระดำรัสว่า พวกเดียรัจฉกทั้งหลายจะไปในป่าช้า วิรณตัมภกะ เขาก็ถูกทิ้งในป่าช้าจริง นี่เป็นปาฏิหาริย์ข้อที่ ๔. พระดำรัสว่า เขาจักมาจากที่ตนเกิดแล้ว กล่าวกับสุนัขขัตตะโอรสเจ้าลิจฉวีเขาก็กล่าวจริง นี่เป็นปาฏิหาริย์ ข้อที่ ๕.

บทว่า กพารมชชโก คือ นักบวชเปลี่ย ผู้มีฟันและหนวดงอกออกมา หรือคำว่า กพารมชชโก นี่เป็นชื่อของนักบวชเปลี่ยผู้นั้นเท่านั้น บทว่า ลากคฺคปฺปโต คือผู้ฟังความเลิศด้วยลาก อธิบายว่าผู้ประสบลากที่ดีเลิศ บทว่า ยสคฺคปฺปโต คือ ประสบความเลิศด้วยยศ คือมีบริวารอย่างยอดเยี่ยม. บทว่า วตฺตปทานิ คือข้อปฏิบัติทั้งหมด หรือข้อปฏิบัติบางส่วน บทว่า สมตฺตทานิ ได้แก่ ถือเอา. บทว่า สมาทินฺหานิ เป็นไวพจน์ของบทว่า สมตฺตทานิ นั้นแล. คำว่า ปฺรตฺตติเมณ เวลลสิ ได้ก็ในทิศบูรพาใกล้กรุงเวสาลี. บทว่า เจตยิ คือเป็นเจตีย์สถานของยักษ. ทุก ๆ บท ก็มีนัยเช่นนี้.

คำว่า เยน อเจโส มีอธิบายว่า สุนัขขัตตะ โอรสเจ้าลิจฉวีกระทำวัตรพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ได้ไปทางทิศที่ อเจลกปริพาชกชื่อว่า กพารมชชกะ อยู่. บทว่า ปญฺหิ ปฺจุจฺจิ คือ ถามปัญหาที่ประกอบด้วยไตรลักษณ์อย่างลึกซึ้ง. บทว่า น สมปฺปายาสิ อธิบายว่า กพารมชชก-

ปริพาชกไม่ได้ดำเนินไปด้วยญาณคติที่ถูกต้อง เขาตอบผิผลาคในแต่ละปัญหานั้น ๆ เหมือนคนตาบอดเดินลั่นลัมในที่ขรุขระ เขามองไม่เห็นเงื่อนปลายของปัญหา. อีกอย่างหนึ่ง. บทว่า **นสมปายาสี** ความว่าไม่ให้ถึงพร้อม (ด้วย) ปัญญา คือไม่สามารถจะให้ปัญญาเกิดขึ้นกล่าว (ตอบ) ได้ กพารมัชชกปริพาชกเมื่อไม่สามารถ จะตอบ ได้ก็ยืนกรอกลูกตาไปมา พู่ว่า ท่านอยู่ในสำนักของผู้ที่ไม่ได้รับการศึกษาบวชในที่ ไม่ใช่โอกาส เทียวถามปัญหาทั่วไป จงหลีกไป อย่ามายืนในสถานที่นี้. คำว่า **โกปญจ โทสญจ อปจยญจ ปาตุวากาสี** มีอธิบายดังนี้ กพารมัชชกปริพาชก ได้แสดงความโกรธ คืออาการกำเริบ โทสะ มีอาการประทุษร้าย และความไม่เข้มแข็ง คือโทมนัส อันเป็นอาการแห่งความไม่ยินดี. บทว่า **อาสาทิยมุหเส** ได้แก่ ได้รู้กรรม คือเบียดเบียน. คำว่า **มา วต โน อโหสิ** แปลว่า โอ ข้าอนั้นไม่พึงมีแก่เรา. บาลีว่า **ม วต โน อโหสิ** ดังนี้ก็มี. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ม** เป็นทศยวิภัตติ ใช้ในอรรถนัญญวิภัตติ. ความว่า ข้าอนั้นได้มีแก่เราแล้วหนอ ก็แลสุนัขขัดตะครันคิอย่างนั้นแล้ว จึงนั่งกระโหย่งขอขมา **กพารมัชชกปริพาชก** นั้นว่าข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านโปรดอดโทษแก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด แม้ปริพาชกนั้นก็กล่าวว่า ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป ท่านจักไม่ถามปัญหาอื่นใด. สุนัขขัดตะโอรสเจ้าลิจจวิกล่าวว่ ข้าพเจ้าขอรับรองว่า จะไม่ถามปัญหาอีก ปริพาชกนั้นก็กล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นท่านจงไป เราอดโทษให้ท่าน แล้วตั้งสุนัขขัดตะโอรสเจ้าลิจจวิกลับไป.

บทว่า **ปริหิโต** แปลว่า นุ่งห่ม คือกลับนุ่งห่มผ้า. บทว่า **สถานูจิริโก** ความว่า ภริยาท่านเรียก अनुจาริกา. บุคคลผู้มีภรรยา ท่านเรียก สถานูจิริกะ อธิบายว่า อเจลกช็อกพารมัชชกะ ละการประพฤติพรหมจรรย์นั้น ๆ แล้ว มีภรรยา. บทว่า **โอทนกุมมาล** ได้แก่ กินข้าว

บ้าง กินขนมบ้าง ยิ่งกว่าที่ดื่มสุราและกินเนื้อสัตว์. บทว่า ยสา นิหิโน  
ความว่า เขาประสบความสำเร็จด้วยลาภ ความสำเร็จด้วยยศอันใด ที่เสื่อม  
จากลาภและยศอันนั้น อธิปาทิหาริย์ที่สูงยิ่งกว่าปกติธรรมดาของมนุษย์  
ชื่อว่าเป็นคุณที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว เพราะเหตุนี้ ใน  
ข้อนี้พึงทราบปาฏิหาริย์ ๗ อย่าง คือการก้าวพระบาทไปได้ ๗ ก้าว. บทว่า  
**ปาฏิกปุตุโต** คือเป็นบุตรของพราหมณ์ชื่อ ปาฏิกะ. บทว่า **ณณวาเทน**  
คือกับณณวาทะ. บทว่า **อุปทุตฺตปลั** ความว่า ถ้าในระหว่างพวกเรา  
พึงมี (หนทางไกล) หนึ่งโยชน์ พระสมณโคดม พึงเสด็จไปถึงหนทาง  
เราก็พึงไปในถึงหนทาง. ในหนทางมีถึงหนทางเป็นต้น ก็นั้นนี้. บุคคลผู้  
เดินไปได้ ๑ ก้าว จักชนะ ผู้ไม่ได้ดำเนินไปจักแพ้. บทว่า **เต ตตฺถ**  
ความว่า ในที่พบกันนั้น เราทั้งสอง (พึงกระทำอธิปาทิหาริย์ที่สูงยิ่งกว่า  
ปกติธรรมดาของมนุษย์). บทว่า **ตทฺทิกฺขณํ ตทฺทิกฺขณํ** ความว่า เรา  
จักกระทำให้มากกว่านั้น เป็นทวีคูณๆ. **อเจลกชื่อปาฏิกบุตร** แม้ทราบ  
ความที่ตนไม่สามารถทำปาฏิหาริย์แข่งกับพระผู้มีพระภาคเจ้า แต่ก็ทราบว่า  
ผู้ที่เริ่มทำปาฏิหาริย์แข่งกับบุรุษชั้นเยี่ยม แม้ไม่สามารถเอาชนะได้  
ก็ได้รับคำสรรเสริญอยู่แล้วจึงกล่าวอย่างนี้. แม้ชาวพระนครฟังคำนั้นแล้ว  
ก็พากันคิดว่า ธรรมดาคนที่ไม่สามารถย่อมไม่ประกาศอย่างนี้ **อเจลก-**  
**ปาฏิกบุตร** แม่นี่จักเป็นพระอรหันต์แน่แท้ จึงได้พากันทำสักการะเป็น  
อันมากแก่เขา.

คำว่า **เยนาหนเตนุปสงฺกมิ** ความว่า ได้ยินว่า สุนัขขัตตะ ได้  
สดับว่า **อเจลกปาฏิกบุตร** ย่อมกล่าวอย่างนี้. ที่นั้น **อเจลกชื่อปาฏิก-**  
**บุตร** ได้เกิดความคิด (อย่างนี้) เพราะมีอหยาตยชั่ว เพราะมีความคิดเห็น  
ทราม. สุนัขขัตตะ ทำวัตรพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เมื่อพระผู้มีพระภาค  
เจ้าเสด็จเข้าพระคันธกุฎีจึงไปสำนัก **อเจลกชื่อปาฏิกบุตร** แล้วถามว่า

ได้ยืนว่า ท่านกล่าวคำเช่นนี้หรือ. เขาตอบว่า ใช่ เรากล่าว. สุนัขขี้ตะ  
กล่าวว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านอย่าคิด อย่ากลัวเลย ท่านเป็นผู้ที่คุ้นเคย  
จงพูดอย่างนี้รำไป ข้าพเจ้าเป็นอุปัฏฐากของพระสมณโคดม ย่อมทราบ  
วิสัยของพระองค์ พระสมณโคดม จักไม่สามารถทำปาฏิหาริย์กับท่านได้  
เราจักบอกแก่พระสมณโคดมให้เกิดความกลัว จักพาพระองค์ไปที่อื่น ท่าน  
อย่ากลัวไปเลย ได้ปลอบโยนอเจลกปาฏิกบุตรจนเบาใจ ไปสำนักพระผู้มี  
พระภาคเจ้าแล้ว ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า เยนหิ เตนุปสฺสग्ghi.

ในคำว่า ต วาจ เป็นคตินั้น ความว่า อเจลกปาฏิกบุตร เมื่อ  
กล่าวว่า ข้าพเจ้าไม่ได้เป็นพระพุทธรเจ้าเลย ได้เที่ยวพูดว่า ข้าพเจ้าเป็น  
พระพุทธรเจ้า ได้กล่าวถ้อยคำไม่จริงเลย ข้าพเจ้าไม่ได้เป็นพระพุทธรเจ้า  
เลย ชื่อว่าละวาจานั้น อเจลกชื่อว่าปาฏิกบุตร นั่งคิดในที่ลับตาคน  
คิดว่า ข้าพเจ้าไม่ได้เป็นพระพุทธรเจ้าเลยตลอดกาลนั้น ได้เที่ยวพูดว่า  
ข้าพเจ้าเป็นพระพุทธรเจ้า จำเดิมตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไปข้าพเจ้ามิได้เป็น  
พระพุทธรเจ้า ชื่อว่าละความคิดนั้น ปาฏิกบุตร เมื่อละความคิดว่า  
ข้าพเจ้ามิได้เป็นพระพุทธรเจ้าแต่ได้ยึดถือทิฐิชื่อว่าข้าพเจ้าเป็นพระพุทธร-  
เจ้าเที่ยวไปตลอดกาลเท่านี้ ข้าพเจ้าละทิฐินี้จำเดิมตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป  
ชื่อว่าละทิฐินั้น แต่ปาฏิกบุตรไม่ทำอย่างนี้ ท่านจึงกล่าวว่าไม่ละวจา  
นั้น ไม่ละความคิดนั้น ไม่ละทิฐินั้น. บทว่า วิปเตยฺย คือ ศีรษะ  
ของเขา ฟิงหลุดจากคอเหมือนผลตาลสุกหลุดจากขั้ว หรือฟิงแตกเจ็ด  
เสี่ยง.

บทว่า รกฺขเตตฺติ ได้แก่ จงทรงรักษาพระวาจานั้น. บทว่า  
เอกํ เสน คือโดยนิปปริยาย. บทว่า โอรหริตา แปลว่า กล่าวแล้ว. คำ  
ว่า อเจโล จ ฆนฺเต ปาฏิกปฺตฺโต ความว่า ถ้าอเจลกปาฏิกบุตร  
กล่าวแล้วโดยวจาแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าโดยส่วนเดียวด้วย ประการดังนี้.

บทว่า วิรูปฐปน ได้แก่ แปลงรูป. อธิบายว่า อเจลกชื่อปาฏิกบุตร มาด้วยรูปที่เปลี่ยนจากสภาพเดิม คือ ละรูปของคนมาอยู่เฉพาะพระพักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยการที่ไม่ปรากฏ หรือด้วยรูปต่างๆ เช่น ราชสีห์ และ เสือ เป็นต้น. คำว่า ตทสุส ภควโต มุสา ความว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น พระคำรัสนั้นของพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงเป็นคำเท็จ คือ (อเจลกปาฏิกบุตร) ข่มด้วยมุสาวาท. ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่เพียงถูกข่มด้วยมุสาวาทอื่นเว้นแต่มุสาวาทข้อนี้. บทว่า ทวยคามินี ความว่า มีพระวาทเป็นสองอย่างนี้ คือ มีอยู่โดยย่อแต่ไม่มีโดยเนื้อหา ที่เป็นประโยชน์. คำว่า ทวยคามินี นั้น เป็นชื่อวาทที่เหลวไหลและเปล่าประโยชน์ และไม่มีผล.

คำว่า อชิโตปี นาม ลิจฺฉวิน เสนาปติ ความว่า ได้ทราบวาท อชิตะนั้น เป็นอุปัฏฐาก ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เขาตายเสียแล้ว. คราวนั้น พวกมนุษย์ได้ทำฉาปนกิจศพเขาแล้วถามปาฏิกบุตรว่า เสนาปติ เกิดที่ไหน ปาฏิกบุตรตอบว่า เกิดในมหรณฺณ. ก็แล ปาฏิกบุตร ครั้น กล่าวอย่างนี้แล้วพูดอีกว่า เสนาปติของพวกท่านมาสำนักของเราแล้วร้อง- ให้ว่า เราไม่ทำตามถ้อยคำของท่าน เชื่อในวาทะของสมณโคดม บังเกิด ในนรกแล้ว.

ในคำว่า เตนฺอุปสฺสํมึ ทิวาวิหาราย นี้ ถามว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงไม่ตรัสว่า เพื่อทำปาฏิหาริย์. ตอบว่า เพราะไม่มีเหตุ แม้ความเผชิญหน้ากันของปาฏิกบุตรกับพระผู้มีพระภาคไม่มี การกระทำปาฏิหาริย์ จะมีแต่ไหน เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึง ไม่ตรัสอย่างนั้น ตรัสว่า ทิวาวิหาราย.

บทว่า คหปติเนจยิกา ได้แก่ คฤหบดีมหาศาล. จริงอยู่ คฤหบดีเหล่านั้นได้สะสมทรัพย์สละข้าวเปลือกเป็นอันมากไว้ เพราะฉะนั้น

กฤหบดีเหล่านั้น ท่านจึงเรียกว่า เนจิกา. บทว่า อนนทสหัสสา ได้แก่  
คำนวณไม่ได้ แม้ด้วยจำนวนพัน. ได้ยินว่า บุคคลอื่นเว้นสุนัขขี้ตະย้อม  
ไม่สามารถให้บริษัทใหญ่ประชุมกันได้ดังนี้ เพราะเหตุที่นั่นนั้นแล พระ  
ผู้มีพระภาคเจ้าได้พาสุนัขขี้ตະเที่ยวไป ตลอดกาลประมาณเท่านี้. ความ  
สะดุ้งแห่งจิต ชื่อว่าภัย ความหวั่นไหวแห่งสรีระทุกส่วน ชื่อว่า **ณฺมุทิตตฺตํ** .  
การที่เส้นขนทั้งหลายชูชันขึ้น ชื่อว่า โลมหํ โส. ได้ยินว่า **อเจลก**ชื่อว่า  
**ปาฎิกบุตร** คิดว่า เราได้กล่าวถ้อยคำใหญ่ยิ่ง ทำผิดกับบุคคลผู้เลิศในโลก  
กับทั้งเทวโลก ความเป็นพระอรหันต์หรือเหตุแห่งการกระทำปาฏิหาริย์  
ไม่มีภายในเราเลย ส่วนพระสมณโคดม จักกระทำปาฏิหาริย์ เมื่อเป็นเช่น  
นั้น มหาชนเห็นปาฏิหาริย์ของพระสมณโคดมนี้แล้ว จักเบียดเบียนด้วย  
เครื่องประหารมี ท่อนไม้ ก้อนดิน และอาชญาเป็นต้น ด้วยกล่าวว่า บัดนี้  
ท่านไม่สามารถทำปาฏิหาริย์ได้ เพราะเหตุไรจึงไม่รู้ประมาณตัวเอง มา  
ตั้งตัวเป็นคู่ต่อสู้กับบุคคลชั้นเลิศในโลก แสดงกิริยาอุกฤษฏ์. เพราะฉะนั้น  
ความกลัว ความหวาดกลัวหรือความขนพองสยองเกล้าจึงได้เกิดขึ้นแก่เขา  
เพราะสติบ่าวการประชุมกันของมหาชนและการเสด็จมาของพระผู้มีพระ  
ภาคเจ้า. **อเจลก**ปาฎิกบุตรนั้น ใครจะพ้นจากทุกข์นั้น จึงได้ไปอาราม  
ของปริพาชกชื่อว่า **ติณทุขาณู**. เพื่อจะแสดงเนื้อความนั้น พระธรรม  
สังคหการจึงกล่าวว่า **อถ โจ ภคฺคว** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปสงฺกมิ** ความว่า **อเจลก**ชื่อว่า**ปาฎิก-**  
**บุตร** มิได้เข้าไปหาอย่างเดียว ก็ครั้งเข้าไปแล้ว ก็เข้าไปยังอารามของปริ-  
พาชกไกลได้ถึงโยชน์ ยังไม่ได้ความสบายใจ จึงเข้าไปทางด้านริมสุดของ  
อาราม เลือกได้สถานที่เป็นป่ารกแห่งหนึ่ง ที่ริมอาราม นั่งบนแผ่นดิน.  
ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า ถ้า**อเจลก**ปาฎิกบุตรนี้เป็นคนพาล  
เชื่อคำของคนบางคน พึงมาในสถานที่นี้ไซ้ร้ คนพาลจงอย่าฉิบหายเลย จึง

ทรงอธิษฐานว่า ขอแผ่นดินที่ฉันจงติดกับสรีระของเขาพร้อมกับจิตที่อธิษฐานที่ฉันนั้นได้ติดกับสรีระของเขา. อเจลกปาฏิโกบุตรนั้น ได้เป็นเหมือนถูกผูกด้วยเครื่องผูกคือโซ่ตรวนใหญ่และเหมือนถูกตัดเท้าจะนั้น. บทว่า **อสุโสสิ** ความว่า พวกบริษัทพากันแสวงหา **อเจลกชื่อปาฏิโกบุตร** ข้างโน้น และข้างนี้ เมื่อถูกบุรุษคนใดคนหนึ่งผู้ติดตามรอยเท้าของอเจลกชื่อปาฏิโกบุตร รู้ที่นั้นมาแล้ว ถามว่า พวกท่านแสวงหาใคร ต่างพากันตอบว่า **อเจลกชื่อปาฏิโกบุตร** ได้ฟังวาจาที่บุรุษนั้นตอบว่า อเจลกชื่อปาฏิโกบุตร นั้น นั่งอยู่ในอารามปริพาชกชื่อว่า **ติณทุกขาณู**. บทว่า **สั สปปติ** ได้แก่ ชบสรีระ คืออยู่ในอารามนั้นนั่นเอง. ตะโพก ท่านเรียกว่า ปาวพะ. บทว่า **ปราภูตรูป** ได้แก่ เป็นผู้แพแล้ว คือฉิบหายแล้ว.

บทว่า **โคญุเคหิ** ความว่า ด้วยคู่เทียมแล้วด้วยโคจำนวนร้อยหรือจำนวนพัน. บทว่า **อาวิญฺชเยยฺยัม** แปลว่า ฟังลากมา. บทว่า **นิชฺเชรุ** ได้แก่ ฟังขาดออกหรือ อเจลกชื่อปาฏิโกบุตร ฟังขาดออกในที่ผูก.

บทว่า **ทารุปรตฺติกนฺตฺวาสิ** ได้แก่ ผู้เป็นศิษย์แห่งช่างกลึงไม้. ได้สดับว่า ศิษย์ช่างกลึงไม้นั้น ได้มีความคิดว่า จงยกปาฏิหาริย์ไว้ก่อน พระสมณโคดมกล่าวว่า **อเจลกชื่อว่าปาฏิโกบุตร** จักไม่ลุกขึ้นแม้จากอาสนะ เอาเถอะเราจักไปให้ปาฏิโกบุตรนั้นลุกขึ้นจากอาสนะด้วยอุบายอย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระสมณโคดมก็จักแพ้เพราะฉะนั้น ศิษย์ช่างกลึงไม้จึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า **สิหสฺส** ความว่า พญาสีหมหาราช มี ๔ ชนิด คือ **พญาสีหคณราช** **พญาสีหกาพรราช** **พญาสีหปณฺฑุราช** และ **พญาสีหเกสรราช**. บรรดาพญาสีหราชเหล่านั้น **พญาสีหเกสรราช** ได้ถึงความเป็นสัตว์เลิศ. ในที่นี้

ท่านประสงค์เอาพญาสีหเกสรราช. บทว่า มิครญฺโณ ได้แก่ ผู้เป็น  
ราชา แห่งสัตว์สี่เท้าทุกชนิด. บทว่า อาสยฺ ได้แก่สถานที่อยู่. บท  
ว่า สีหนาทฺ คือ บันลือแบบไม่กลัว. บทว่า โคจราย ปกฺกเมยฺย  
ความว่า พึงเที่ยวไปเพื่อหาอาหาร. คำว่า วรฺ วรฺ ได้แก่ ผุ่งเนื้อ  
ตัวล่าสัตว์ ชื่นยอดเยี่ยม. บทว่า มุฑฺมฺ สานิ ได้แก่ เนื้อที่อ่อน  
นุ่ม. บาลีว่า มุฑฺมฺ สานิ ก็มี. อธิบายว่า เนื้อที่มีรสอร่อย. บทว่า  
อชฺชฺญเปยฺย ได้แก่ พึงเข้าไป. บทว่า สีหนาทฺ นทิตฺวา ความ  
ว่า บันลือแล้วด้วยความการุณย์ ซึ่งอาศัยความเป็นผู้กล้าของตนว่า  
สัตว์เหล่าใดมีกำลังน้อย สัตว์เหล่านั้นจงหนีไป. บทว่า วิฆาสลฺ วทฺโธ  
ความว่า อ้วนท้วนด้วยเนื้อที่เป็นที่เป็นเดน คือ กินเนื้อที่เป็นแดนที่  
เหลือจากสัตว์อื่นกินแล้ว เติบโตขึ้น. บทว่า ทิตฺโต คืออ้วนท้วน คือ  
มีร่างกายอ้วน. บทว่า พลวา คือสมบูรณ์ด้วยกำลัง. บทว่า เอตทโหสิ  
ได้แก่ ได้มีแล้วเพราะเหตุไร. เพราะโทษแห่งอสมิมานะ. ในข้อนี้มี  
อนุปฺพทิกถาดังต่อไปนี้.

ได้ยินว่า วันหนึ่ง พญาสีหราชนั้น กลับจากที่แสวงหาอาหาร  
ได้เห็นสุนัขจิ้งจอกนั้น กำลังหนีไปเพราะความกลัว เกิดความการุณย์  
จึงพูดว่า สหายรัก อย่างกลัวเลย หยุดก่อน ท่านชื่ออะไร. สุนัขจิ้งจอก  
ตอบว่า เราชื่อ ชมพุกะ นาย. พญาราชสีห์จึงพูดว่า ชมพุกะ ผู้มีวัย  
เสมอกัน ตั้งแต่ไปท่านสามารถอุปฐากเราได้หรือ. สุนัขจิ้งจอกตอบ  
ว่า เราจักอุปฐากท่าน. ตั้งแต่นั้นมา สุนัขจิ้งจอกนั้น ก็อุปฐาก  
(พญาราชสีห์). พญาราชสีห์เมื่อกลับจากที่แสวงหาอาหาร ก็นำเนื้อ  
ชิ้นใหญ่มาให้. สุนัขจิ้งจอกนั้นก็ยักกินเนื้อชิ้นใหญ่นั้นแล้วก็อยู่บนแผ่น  
หินในที่ไม่ไกล. พอเวลาล่วงไปสองสามวันเท่านั้น สุนัขจิ้งจอกนั้นก็  
อ้วนท้วน มีลำคอใหญ่. ครั้นนั้น พญาราชสีห์นั้นได้กล่าวกับสุนัขจิ้งจอก  
นั้นว่า เฮ้ย ชมพุกะ ท่านจักสามารถพูดว่า ในเวลาที่เราบิศกาย

ท่านสามารถจะยืนอยู่ในที่ไม่ไกลแล้วพูดว่า ข้าแต่นาย ท่านจงโกรธได้หรือไม่. สุนัขจึงจอกตอบว่า สามารถนาย. ในเวลาที่ราชสีห์บิดกาย สุนัขจึงจอกได้ทำตามคำสั่ง เพราะการกระทำตามนั้น. พญาราชสีห์จึงมีอัสมิมานะอย่างยิ่ง. ต่อมาวันหนึ่ง สุนัขจึงจอกแก่ เมื่อดื่มน้ำในสระ ได้เห็นเงาของตน เห็นร่างตนอ้วนและคอใหญ่ ไม่ทำใจว่า เราเป็นสุนัขจึงจอกแก่มากแล้ว แต่สำคัญว่า แม้เราก็เป็นราชสีห์ จึงได้พูดคำนี้กับตนว่า เฮ้ย ชัมพุกะ การที่อ้วนผิวนี้นี้ของเจ้า บริโภคเนื้อที่เป็นเดนผู้อื่น ควรแล้วหรือ เจ้ามิใช่ลูกผู้ชายหรือ แม้ราชสีห์ก็มีสี่เท้า สองเขี้ยว สองหูและมีหางเดียว แม้อวัยวะทั้งหมดของเจ้าก็มีเหมือนราชสีห์ เจ้าเองมิใช่มีกำลังเพียรเกรศรดอกไม้อย่างเดียวนั่น. เมื่อสุนัขจึงจอกแก่คิดอย่างนี้ อัสมิมานะก็กำเริบขึ้น. ครั้งนั้น สุนัขจึงจอกแก่นั้น ได้เกิดความคิดว่า เราคือใครเป็นต้น เพราะโทษแห่งอัสมิมานะต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โก จาหิ ความว่า เราคือใคร พญาสีหมิกราช คือใคร พญาสีหมิกราช ไม่ใช่ญาติ ไม่ใช่ญาติของเรา อธิบายว่า เราจะทำความอ่อนน้อมแก่สัตว์ใหญ่ทำไม. บทว่า ลีคาลกั เยว ได้แก่ ร้องอย่างสุนัขนั่นแล. บทว่า เกรณุกกั เยว ได้แก่ เสียงไม่น่ารัก และไม่น่าพอใจ. คำว่า เก จ เณเว ลีคาล ความว่า สุนัขจึงจอกที่ต่ำทรามจะเป็นอย่างไร. คำว่า เก ปน ลีหนาทะ ได้แก่ ก็การบันลือแบบสีหะจะเป็นอย่าง. อธิบายว่า ก็การนับถือของสุนัขจึงจอกและของพญาราชสีห์ มีอะไรเกี่ยวเนื่องกัน.

บทว่า สุตตาปทานสุ ได้แก่ ตามสิกขา ๓ อย่าง อันเป็นลักษณะของพระสุต คือเป็นศาสนาของพระสุต. ก็พระสุตนั้นดำรงชีพตามแบบสิกขา ๓ อย่างนั้น อย่างไร. มีอยู่ พุทธศาสนิกชนเมื่อถวายปัจจัย

๔ แต่พระสุกคณัน ย่อมถวายเป็นด้วยคิดว่า เราจะถวาย (ปัจจัย ๔) แต่พระสัม-  
มาสัมพุทธเจ้าผู้สมบูรณ์ด้วยคุณมีศีลเป็นต้น (ส่วน) อเจลกปาฏิโกบุตร  
นั้น ไม่ได้เป็นพระพุทธรเจ้า เมื่อบริโลกปัจจัยที่ชนกำหนดถวายพระ  
พุทธรเจ้าเชื่อว่าดำเนินชีวิตในศาสนาของพระสุกค. บทว่า สุกคตาทิริตฺตานิ  
อธิบายว่า ได้ยินว่า ประชาชนเมื่อจะให้โภชนะแก่พระพุทธรเจ้าเหล่านั้น  
นั้น ได้ให้แก่พระพุทธรเจ้า และสาวกของพระพุทธรเจ้าเหล่านั้น ภายหลัง  
จึงให้อาหารที่เหลือในเวลาเย็น อเจลกชื่อปาฏิโกบุตร นี้ ชื่อว่า  
บริโลกอาหารที่เป็นเดนพระสุกค ด้วยประการฉะนี้. บทว่า ตถาคเต  
ความว่า ท่านสำคัญว่าพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้ที่ยิ่ง  
เบียดเบียนคือพึงรุกราน. อีกนัยหนึ่ง. บทว่า ตถาคเต เป็นต้น เป็น  
พุทธิยาริทธิพิพฺพวณฺเ. แม้บทว่า อาสาเทตพฺพํ นี้ก็เป็นพหุวณฺเเหมือนกัน  
ท่านกล่าวว่าเป็นเหมือนเอกวณฺเ. บทว่า อาสาทนา ได้แก่เบียดเบียน  
ว่า "เราจักทำปาฏิหาริย์กับพระพุทธรเจ้า".

บทว่า สเมกฺขิยาน แปลว่า พิจารณาแล้ว คือสำคัญแล้ว.  
บทว่า อมณฺเญ แปลว่า ได้ถือตัว. บทว่า โกตฺถุ หมายเอา สุนัขจิ้ง  
จอก. คำว่า อุตฺตํ วิมาเส สเมกฺขิ ได้แก่ ได้เห็นอรรถภาพอ้วน  
พี ในน้ำที่ใสในสระน้ำ. บทว่า ยาวตฺตํ น ปสฺสตี ความว่า  
ย่อมไม่เห็นตนตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า เราเป็นสุนัขจิ้งจอกแก่ เติบ  
โตขึ้นเพราะเนื้อที่เป็นเดนของพญาสีหมหาราช. บทว่า พุกฺกโมติ มณฺเญ-  
ติ ได้แก่ ย่อมสำคัญว่า เราเป็นพญาสีหมหาราช หรือถือตัวว่า เรามี  
กำลังเท่ากับสีหะเป็นพยัคฆ์แท้. บทว่า ภูตฺวาน เภจฺเจ ได้แก่กินกบตาม  
บ่อ. บทว่า ขลฺมุสิกาโย ความว่า กินหนูในลานข้าว. บทว่า กถาสฺส จิตฺตานิ จ ภูณฺปานิ ความว่า กินซากศพที่ทิ้งไว้ในป่าช้า. บท  
ว่า มหาวเน คือในป่าใหญ่. บทว่า สุลฺลวเน คือในป่าเปลี่ยว. บท  
ว่า วิวฑฺโฒ คือเติบโตแล้ว. คำว่า ตเถว โส ลิกาลกํ อนฺติ ความ

ว่า สุนัขจิ้งจอก แม่นั้น แม่เคบโตได้อย่างนี้ ก็ยังสำคัญว่า เราเป็นพวก  
มิกราษ ก็ร้องเหมือนสุนัขแก่ เหมือนอย่างที่เป็นสุนัขจิ้งจอกเลื่อมกำลัง  
ในคราวก่อนจะนั้น. ศิษย์ของช่างกลึงไม้ ชื่อ ชาลิยะ ได้รุกราน  
ปาฏิกบุตรนั้นแล้วว่า ท่านบริโภคอาหารที่เป็นเดนแล้วติดอยู่ในถาก  
สักการะ เหมือนสุนัขจิ้งจอกตัวที่กินสัตว์มีกบเป็นต้นแล้วเคบโตขึ้นจะนั้น  
ด้วยคาถาแม่นี้.

บทว่า นาเลหิ คือ ด้วยเหล่าช้าง. บทว่า มหาพญานา คือ  
ให้พ้นจากเครื่อง คือ กิเลสใหญ่. บทว่า มหาวิชุคฺคา ความว่า  
โอฆะ ๔ อย่าง ชื่อว่าหล่มใหญ่ รือถอนจากหล่มใหญ่นั้นแล้ว ให้ดำรง  
อยู่บนบกคือพระนิพพาน. พระอรรถกถาจารย์ ครั้นแสดงบทอนุสนธิ  
ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ายอมไม่ทรงกระทำ ปาฏิหาริย์ ด้วยกลามรรค  
ประมาณเท่านี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะแสดงอนุสนธิแห่งบทนี้ว่า น อคฺคณฺณ  
ปญฺญเปติ จงเริ่มเทศนาว่า อคฺคณฺณณฺญาหิ เป็นต้น

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อคฺคณฺณณฺญาหิ ความว่า ดูก่อน  
ภักควะ เราย่อมรู้ชัดซึ่งสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศ และจริยาวัตรที่เกิด  
ขึ้นของโลก. บทว่า ตณฺจ ปชานามิ ความว่า เรามีใจจะทราบชัดสิ่ง  
โลกสมมติว่าเลิศอย่างเดียวกันเท่านั้น ย่อมรู้ชัดสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศนั้น  
ด้วย แล้วรู้ชัดกว่านั้น คือทราบชัดตั้งแต่ศีล สมาธิ จนถึงพระสัพพัญญ  
ุตญาณ. คำว่า ตณฺจ ปชานนํ น ปรามสามิ ความว่า เราแม้เมื่อ  
ทราบชัดซึ่งสิ่งนั้น ก็ไม่ยึดมั่นด้วยอำนาจของตัณหา ทิฏฐิ และ  
มานะว่า เราย่อมรู้ชัดถึงสิ่งชื่อนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า  
พระตถาคตไม่มีความยึดถือมั่น. คำว่า ปจฺจตฺตณฺณเวย นิพฺพุติ วิทิตา  
ได้แก่ ทรงทราบการดับกิเลส ในพระองค์ด้วยพระองค์เดียว. คำว่า ยท  
ภิกขานํ ตถาคโต คือ พระตถาคตทรงรู้ คือ ทรงทราบ การดับกิเลส

คำว่า โน อนนํ **อาปชฺชติ** มีอธิบายว่า พระตถาคตย่อมไม่ถึงอนะ  
คือทุกข์ ได้แก่ความพินาศเหมือนเดียรถีย์ผู้ยังไม่ทราบพระนิพพาน ฉะนั้น.  
บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อแสดงถึงสิ่งที่เหล่าเดียรถีย์บัญญัติว่าเลิศ  
จึงตรัสว่า **สนฺติ ภคฺคว** เป็นต้น บรรดาบทเหล่านั้น. บทว่า **อิสฺ-**  
**สรกฺขตํ พุรหฺมกฺขตํ** ได้แก่ พระอิศวรทำให้ พระพรหมทำให้. อธิ-  
บายว่า พระอิศวรเนรมิตให้ พระพรหมเนรมิตให้. จริอยู่พึงทราบว่  
พระพรหมเท่านั้น ชื่อว่าเป็นใหญ่โดยความเป็นอธิบดี ในคำว่า  
**อิสฺสรกฺขตํ พุรหฺมกฺขตํ** นี้. บทว่า **อาจริยํ** คือ ความเป็นอาจารย์  
ได้แก่ลัทธิของอาจารย์. ในคำว่า **อาจริยํ** นั้น อาจริยวาท ชื่อว่า สิ่ง  
ที่ชาวโลกสมมติกันว่าเลิศ. ก็อาจริยวาทนั้น อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง  
อธิบายว่า สิ่งที่ชาวโลกสมมติว่าเลิศ เราแสดงไว้ในคำว่า อาจริย-  
วาทนี้ จึงตรัสว่า **อภฺคฺคณฺณํ** ดังนี้. บทว่า **กถํ วิหิตํ** คือ ใครจักไว้  
จัดไว้อย่างไร. คำที่เหลือ พึงทราบตามนัยที่อธิบายพิสดารแล้วในพรหม  
ชาลสูตร. บทว่า **จิทฺททาปโทสํ** ได้แก่ มีมูลมาแต่เทวดาเหล่า  
จิททาปโทสิกะ.

บทว่า **อสฺตา** คือไม่มีอยู่. อธิบายว่า เพราะอรรถว่าไม่มี. บท  
ว่า **ตฺจุจฺฉา** ได้แก่ด้วยคำเปล่า คือเว้นจากแก่นภายใน. บทว่า **มุสา** คือ  
ด้วยมุสาวาท. บทว่า **อญฺเฏน** คือเว้นจากถ้อยคำที่เป็นจริง. บทว่า  
**อพฺภากฺขณฺติ** แปลว่า กล่าวดู (รา). บทว่า **วิปริโต** คือ มีสัญญา  
วิปริต ได้แก่ มีจิตวิปริต. บทว่า **ภิกฺขโว จ** ความว่า มิใช่พระสมณ-  
โคดมอย่างเดียวกับวิปริต พวกภิกษุผู้ทำตามคำสอนพระสมณโคดมนี้  
ก็วิปริตไปด้วย. ครั้งนั้น เพื่อจะแสดงคำกล่าวที่พวกเดียรถีย์กล่าวหาเขา

ว่า พระสมณโคดมเป็นผู้วิปริต พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำว่า สมณโคตโม เป็นต้น. บทว่า สุภวิโมกข์ ได้แก่ วัฒนกลลิต.

บทว่า อสุภนุเตว ได้แก่ รู้ชัดอย่างนี้ ว่าสิ่งทั้งาม และสิ่งที่ไม่งามทั้งหมด จัดเป็นอสุภะ. คำว่า สุกนุเตน ตสุมี สมเย ความว่า ย่อมรู้ชัดในสมัยนั้น ว่าสิ่งทั้งาม ย่อมไม่รู้สิ่งที่ไม่งาม.

บทว่า ภิกขโว จ ความว่า พวกภิกษุ และสมณะอันเตว-  
สิกของเหล่าชนที่พูดอย่างนี้ (นั่นแหละ) วิปริต. บทว่า ปโหติ ได้แก่ สามารถ คือ อาจ. บทว่า ทุกฺกร โข ได้แก่ ปริพาชกนี้. เลื่อมใสอย่างนี้แล้ว จึงพูดเขาวา อหิ ภนฺเต เป็นต้น. (ความจริง) ปริพาชกกล่าวคำนั้นด้วยความโอ้อวด คือด้วยการหลอกลวง ได้ทราบวา ปริพาชกนั้นมีความคิดว่า พระสมณโคดมแสดงธรรมกถาประมาณเท่านี้แก่เรา เราแม้ฟังธรรมกถานั้นแล้ว ก็ไม่สามารถบวชได้ เราควรทำตัวเหมือนจะปฏิบัติตามคำสอนพระสมณะโคดมนั้น. เพราะเหตุนี้ ปริพาชกนั้นจึงกล่าวอย่างนี้ ด้วยความโอ้อวด คือด้วยความหลอกลวง. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นเหมือนจะตัดขาดความเชื่อใจต่อปริพาชกนั้น จึงตรัสว่า ทุกฺกร โข เอตํ ภคฺคว ตยา อณฺณทิจฺจุเกน เป็นต้น. คำนี้มีเนื้อความตามที่กล่าวไว้ในโปฏฐปาทสูตร. บทว่า สาธุกมฺหฺรฺกฺข ได้แก่จงรักษาให้ดี. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชักชวนปริพาชกรักษาความเลื่อมใส (เพียงเท่าที่มีอยู่ให้ดี) ด้วยประการฉะนี้. ปริพาชกชื่อภคคะโคตรเมื่อนั้น แม้ฟังพระสูตรอย่างมากมายอย่างนี้ ก็ไม่สามารถทำกิเลสให้สิ้นไปได้. ก็การเทศนา (พระสูตรนี้) ได้เป็น

พระสุตตันตปิฎก ที่มณิกาย ปาฎิกวรรค เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 57

ปัจจัยเพื่อวาสนาในภพต่อไปของเขา. คำที่เหลือทุก ๆ บท มีเนื้อความ  
ชัดเจนแล้วทั้งนั้นแล

จบ อรรถกถาปาฎิกสูตรแห่งอรรถกถาที่มณิกาย

ชื่อสุมังคลวิลาสินี ด้วยประการฉะนี้.

จบสูตรที่ ๑

## ๒. อุทุมพริกสูตร

### เรื่องสันธานคฤหบดี

[๑๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ **เขาคิชฌกูฏ** ใน  
พระนครราชคฤห์ ก็ สมัยนั้นนิโครธปริพาชกอาศัยอยู่ในอารามปริพาชก  
ของพระนางอุทุมพริกฯ พร้อมกันบริษัทปริพาชกหมู่ใหญ่ ประมาณ  
สามพันคน ครั้งนั้น สันธานคฤหบดีออกจากพระนครราชคฤห์ในเวลา  
เช้า เพื่อจะเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้งนั้นแล สันธานคฤหบดีคิดว่า  
เวลานี้ ยังไม่ถึงเวลาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าก่อน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง  
หลีกเร้นอยู่ มิใช่สมัยสมควรที่จะเข้าไปพบปะเหล่าภิกษุผู้อบรมใจ ภิกษุ  
ทั้งหลายผู้อบรมใจยังหลีกเร้นอยู่ ถ้ากระไร เราควรจะไปยังปริพา-  
ชการามของพระนางอุทุมพริกฯ เข้าไปหานิโครธปริพาชกเสียก่อน ครั้งนั้น  
แล สันธานคฤหบดีเข้าไปยังปริพาชการามของพระนางอุทุมพริกฯ เข้าไป  
หานิโครธปริพาชก

[๑๙] สมัยนั้นแล นิโครธปริพาชกนั่งอยู่กับบริษัทปริพาชก  
หมู่ใหญ่ กำลังสนทนาวิจารณ์กถาต่าง ๆ ด้วยเสียงดังลั่น ก็พูดเรื่อง  
พระราชา เรื่องโจร เรื่องมหาอำมาตย์ เรื่องกองทัพ เรื่องภัย  
เรื่องการรบ เรื่องข้าว เรื่องน้ำ เรื่องผ้า เรื่องที่นอน เรื่องดอกไม้  
เรื่องของหอม เรื่องญาติ เรื่องยาน เรื่องบ้าน เรื่องนิคม เรื่อง  
ชนบท เรื่องนคร เรื่องสตรี เรื่องบุรุษ เรื่องคัมภีร์ เรื่องตรอก  
เรื่องทำน้ำ เรื่องคนที่ล่องลับไปแล้ว เรื่องเบ็ดเตล็ด เรื่องโลก  
เรื่องทะเล เรื่องความเจริญและความเสื่อม ด้วยประการนั้น ๆ

นิโครธปริพาชกได้เห็นสันธานคฤหบดีมาแต่ไกล จึงเตือนบริพารของตนให้สงบเสียงว่า ท่านทั้งหลายจงสงบเสียงหน่อย อย่างสงบเสียงดังนก สันธานคฤหบดีนี้เป็นสาวกของพระสมณโคดม กำลังมา สันธานคฤหบดีนี้เป็นสาวกคนหนึ่ง ในบรรดาสาวกของพระสมณโคดมที่เป็นคฤหัสถ์หนุ่มหน้าขาว อาศัยอยู่ในเมืองราชคฤห์ ท่านเหล่านี้ชอบเสียงเบา กล่าวสรรเสริญคุณของเสียงเบา บางทีสันธานคฤหบดีนี้ทราบถึงบริพารที่มีเสียงเบาแล้ว เพิ่งเห็นความสำคัญที่จะเข้าไปหาก็ได้ เมื่อนิโครธปริพาชกกล่าวอย่างนี้ พวกปริพาชกเหล่านั้นได้พากันนิ่งแล้ว

[๒๐] ครั้นนั้นแล สันธานคฤหบดีเข้าไปหานิโครธปริพาชกถึงที่อยู่ ครั้นเข้าไปหาแล้วได้ปราศรัยกับนิโครธปริพาชก ครั้นยังสัมโมทนียกถาอันเป็นเหตุให้ระลึกถึงกันผ่านไปแล้ว จึงนั่งที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง สันธานคฤหบดีนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว กล่าวกะนิโครธปริพาชก ว่าพวกปริพาชกอัญญุเตียรถียผู้เจริญเหล่านี้ มาพบปะสมาคมกันแล้ว มีเสียงดังลั่นอีกทีก็ พากันชวนขวาย กล่าวแต่ติรัจฉานกถาต่าง ๆ โดยประการอื่นแล คือ เรื่องพระราชา เรื่องโจร ฯลฯ ด้วยประการนั้น ๆ ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงเสพราวไพโรในป่า เสนาสนะที่สงัด มีเสียงน้อย มีเสียงกึกก้องน้อย มีลมพัดอ่อน ๆ สมควรแก่การทำธรรมอันเร้นลับของมนุษย์ สมควรแก่การหลีกเร้นโดยประการอื่นแล เมื่อสันธานคฤหบดีกล่าวอย่างนี้แล้ว นิโครธปริพาชกได้กล่าวกะสันธานคฤหบดีว่า เอาเถิด คฤหบดี ท่านพึงทราบว่าพระสมณโคดมจะเจรจากับใคร จะเข้าไปสนทนากับใคร จะมีปัญหาเฉลียวฉลาดกับใคร พระปัญญาของพระสมณโคดมหายไปในสุญญาคาร พระสมณโคดมไม่กล้าเข้าไปสู่ที่ประชุม ไม่สามารถเจรจา พระองค์ท่านทรงเสพที่อันสงัด ณ ภายในอย่างเดียว เหมือนโคบอดตาข้างเดียวที่ขยวนเวียน เสพที่อันสงัด ณ ภายใน

ฉันใด ปัญญาของพระสมณโคดมหายไปในสุญญาคาร พระสมณโคดม  
ไม่กล้าเข้าสู่ที่ประชุม ไม่สามารถเจรจา พระองค์ท่านทรงเสพที่อันสงัด  
ภายในอย่างเดียว ฉันนั้นเหมือนกัน เชิญเถิด กฤหบดี ขอเชิญพระ  
สมณโคดมเสด็จมาสู่ที่ประชุมนี้ พวกเราจะพึงเหยียดหยามพระองค์ด้วย  
ปัญหาข้อหนึ่ง พวกเราจะบีบรัดพระองค์เหมือนบุคคลบีบรัดหม้อเล่า  
ฉะนั้น

### เรื่องนิโครธปริพาชก

[๒๑] พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงสดับการเจรจาระหว่าง  
สันธานคฤหบดีกับนิโครธปริพาชกนี้ด้วยพระทิพยโสตธาตุ อันบริสุทธิ์  
ล่วงโสตธาตุของมนุษย์. ครั้นนั้น สนั่นแจ้งพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จลงจาก  
กุเขาคิชฌกูฏแล้ว เสด็จเข้าไปยังสถานที่ให้เหยื่อแก่นกยูง ที่ฝั่งสระโบก-  
ขรณีสุมาคธา ครั้นแล้ว เสด็จจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ณ สถานที่ให้เหยื่อ  
แก่นกยูง ที่ฝั่งสระโบกขรณีสุมาคธา นิโครธปริพาชกเห็นพระผู้มีพระ-  
ภาคเจ้าเสด็จจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ณ สถานที่ให้เหยื่อแก่นกยูง ที่ฝั่งสระ  
โบกขรณีสุมาคธา จึงเตือนบริษัทของตนให้สงบเสียงว่า ขอท่านทั้งหลาย  
จงสงบเสียง อย่าส่งเสียงดังนัก พระสมณโคดมนี้เสด็จจงกรมอยู่ในที่แจ้ง  
ณ สถานที่ให้เหยื่อแก่นกยูง ที่ฝั่งสระโบกขรณีสุมาคธา พระองค์โปรด  
เสียงเบา และกล่าวสรรเสริญคุณของเสียงเบา บางที พระองค์ทรงทราบ  
ว่า บริษัทนี้มีเสียงเบาแล้ว พึงเห็นความสำคัญที่จะเสด็จเข้าไปก็ได้ ถ้า  
ว่า พระสมณโคดมจะพึงเสด็จมาสู่ที่ประชุมนี้ เราจะพึงทูลถามปัญหากะ  
พระองค์ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแนะนำพระ  
สาวก ด้วยธรรมใด สาวกอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแนะนำแล้วถึงความ  
เบาใจ ย่อมรู้เฉพาะซึ่งอาทิพรหมจรรย์ อันเป็นอัมมาศัย ด้วยธรรมใด

ธรรมนั้นชื่ออะไร เมื่อนิโครธปริพาชกกล่าวอย่างนี้แล้ว พวกปริพาชกเหล่านั้นได้พากันนั่งอยู่.

[๒๒] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปหานิโครธปริพาชก นิโครธปริพาชกจึงกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ขอเชิญพระผู้มีพระภาคเสด็จมาเถิด พระเจ้าข้า พระองค์เสด็จมาดีแล้ว นาน ๆ พระองค์จึงจะได้เสด็จมาเยี่ยมเยียน คือเสด็จมา ณ ที่นี้ ขอเชิญประทับนั่ง นี้อาสนะที่จัดไว้ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนอาสนะที่จัดไว้ ฝ่ายนิโครธปริพาชกก็ถือเอาอาสนะที่ต่ำแห่งหนึ่ง นั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งถามนิโครธปริพาชก ผู้นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งว่า นิโครธะ บัดนี้ พวกเขอนั่งสนทนาค้างอยู่ในระหว่าง และเรื่องอะไรเล่าที่พวกเขอสทนาค้างอยู่ในระหว่าง เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว นิโครธปริพาชกได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจรดมอญในที่แจ้ง ณ สถานที่ให้เหยื่อแก่ณกยูงที่ฝั่งสระโบกขรณีสุมาคธา จึงได้กล่าวอย่างนี้ว่า ถ้าว่า พระสมณโคดมจะพึงเสด็จมาสู่ที่ประชุมนี้ พวกเราจะพึงถามปัญหานี้กะพระองค์ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำด้วยธรรมใด สาวกอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแนะนำแล้ว ถึงความเบาใจ ย่อมรู้เฉพาะซึ่งอาทิพรหมจรรย์อันเป็นอหังการ ด้วยธรรมใด ธรรมนั้นชื่ออะไร เรื่องนี้แหละ ที่พวกข้าพระองค์สนทนาค้างอยู่ในระหว่าง พอดีพระองค์เสด็จมาถึง. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นิโครธะ การที่ท่านมีความเห็นไปทางหนึ่ง มีความพอใจไปทางหนึ่ง มีความชอบใจไปทางหนึ่ง ไม่มีความพยายาม ไม่มีลัทธิอาจารย์ ยากที่จะรู้ธรรมที่เราแนะนำ พระสาวก ยากที่จะรู้ธรรมสำหรับให้พระสงฆ์ผู้ได้รับแนะนำแล้วมีความ

ยินดี รู้แจ้งชัดพรหมจรรย์เบื้องต้นอันเป็นอหังการ ฌเณตฺต นิกโรธะ เธอ  
จงถามปัญหาในการเกลียดบาปอย่างยิ่ง ในลัทธิอาจารย์ของตน กระเราว่า  
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ การเกลียดบาปด้วยตะบะ อย่างไรบริบูรณ์ อย่างไร  
ไม่บริบูรณ์ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ พวกปริพาชกเหล่านั้น  
ได้เป็นผู้มีเสียงดังอีกทีขึ้นว่า น้าอัสจรรยนัก ท่านผู้เจริญ ไม่เคยมีมา  
ท่านผู้เจริญ พระสมณโคดมมีฤทธิ์ มีอานุภาพมาก พระองค์จักหยุดวาทะ  
ของพระองค์ไว้ จักห้ามด้วยวาทะของผู้อื่น.

### กล่าวด้วยการรังเกียจบาปด้วยตะบะ

[๒๓] ครั้งนั้น นิกโรธปริพาชกเตือนปริพาชกเหล่านั้นให้สงบเสียง  
แล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระ-  
องค์กล่าวการเกลียดบาปด้วยตะบะ แนบแน่นการเกลียดบาปด้วยตะบะอยู่ การ  
เกลียดบาปด้วยตะบะ อย่างไรบริบูรณ์ อย่างไรไม่บริบูรณ์

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นิกโรธะ บุคคลผู้มีตะบะในโลกนี้  
เป็นคนเปลือย ไร้มารยาทเสียมือ เขาเชิญให้รับภิกษาก็ไม่มา เขาเชิญ  
ให้หยุดรับภิกษา ก็ไม่หยุด ไม่ยินดีภิกษาที่เขานำมาไว้ก่อน ไม่ยินดี  
ภิกษาที่เขาทำเฉพาะ ไม่ยินดีการเชื่อเชิญ เขาไม่รับภิกษาจากปากหม้อ  
ไม่รับภิกษาจากปากภาชนะ ไม่รับภิกษาที่บุคคลยื่นคร่อมธรณีประตูนำมา  
ไม่รับภิกษาที่บุคคลยื่นคร่อมครกนำมา ไม่รับภิกษาที่บุคคลยื่นคร่อมสาก  
นำมา ไม่รับภิกษาที่บุคคลยื่นคร่อมท่อนไม้นำมา ไม่รับภิกษาของตน  
๒ คนที่กำลังบริโภคอยู่ ไม่รับภิกษาของหญิงมีครรภ์ ไม่รับภิกษาของ  
หญิงที่กำลังให้ลูกดื่มนม ไม่รับภิกษาของหญิงที่คลอเคลียบุรุษอยู่ ไม่รับ  
ภิกษาที่เขาประกาศให้รู้ ไม่รับภิกษาในที่มิสุณขปราณ ไม่รับภิกษาใน  
ที่มีแมลงวันไต่ตอมเป็นกลุ่มๆ ไม่กินปลา ไม่กินเนื้อ ไม่ดื่มสุรา ไม่ดื่ม  
เมรัย ไม่ดื่มน้ำส้ม เขาอยู่เรือนหลังเดียว มีคำข้าวคำเดียว หรืออยู่เรือน

สองหลัง มีคำข้างสองคำ หรืออยู่เรือนเจ็ดหลัง มีคำข้าวเจ็ดคำ เยียวยา  
อรรถภาพด้วยภิกษาในภษณะใบเดียวบ้าง สองใบบ้าง เจ็ดใบบ้าง  
กินอาหารที่เก็บไว้วันหนึ่งบ้าง สองวันบ้าง เจ็ดวันบ้าง เป็นผู้  
ประกอบความชวนขายในการบริโภคอาหารที่เวียนมาจนถึง ที่เก็บไว้ถึง-  
เดือน ด้วยประการฉะนี้ เขาเป็นผู้มีผัดคองเป็นภักษาบ้าง มีข้าวฟ่างเป็น  
ภักษาบ้าง มีลูกเดือยเป็นภักษาบ้าง มีถากข้าวเป็นภักษาบ้าง มีของจืด  
เป็นภักษาบ้าง มีรำเป็นภักษาบ้าง มีข้าวตังเป็นภักษาบ้าง มีกำยานเป็น  
ภักษาบ้าง มีหญ้าเป็นภักษาบ้าง มีโคมัยเป็นภักษาบ้าง มีเงาะและผลไม้  
ในป่าเป็นอาหาร บริโภคผลไม้หล่น เยียวยาอรรถภาพ. เขาทรงฝ้าปาน  
บ้าง ฝ้าแถมกันบ้าง ฝ้าห่อศพบ้าง ฝ้าบังสุกุลบ้าง ฝ้าเปลือกไม้บ้าง  
หนังสือบ้าง หนังสือทั้งเล่มบ้าง ฝ้าคากรองบ้าง ฝ้าเปลือกปอกรองบ้าง  
ฝ้าผลไม้กรองบ้าง ฝ้ากำพลทำด้วยผมคนบ้าง ฝ้ากำพลทำด้วยขนสัตว์บ้าง  
ฝ้าทำด้วยขนปีนกนเค้าบ้าง เป็นผู้ถอนผมและหนวด คือประกอบความ  
ชวนขายในการถอนผมและหนวดบ้าง เป็นผู้ยื่นคือห้ามอาสนะบ้าง เป็นผู้  
กระโห้ง คือประกอบความเพียรในการกระโห้งบ้าง เป็นผู้นอนบน  
หนาม คือสำเร็จการนอนบนหนามบ้าง สำเร็จการนอนบนแผ่นกระดาน  
บ้าง สำเร็จการนอนบนเนินดินบ้าง เป็นผู้นอนตะแคงข้างเดียวบ้าง  
เป็นผู้หมักหมมด้วยธุลีบ้าง เป็นผู้อยู่กลางแจ้งบ้าง เป็นผู้นั่งบนอาสนะ  
ตามที่ลาดไว้บ้าง เป็นผู้บริโภคถู คือประกอบความชวนขายในการ  
บริโภคถูบ้าง เป็นผู้ห้ามน้ำเย็น คือชวนขายในการห้ามน้ำเย็นบ้าง  
เป็นผู้อาบน้ำวันละ ๓ ครั้ง คือประกอบความชวนขายในการลงน้ำบ้าง  
นิโครธ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นอย่างไร ถ้าเมื่อเป็นเช่นนี้ การ  
เกลียดบาปด้วยตบะ เป็นการเกลียดบริบูรณ์ หรือไม่บริบูรณ์

นิโครธปริพาชกกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเป็น  
เช่นนี้ การเกลียดบาปด้วยตบะ เป็นการเกลียดบริบูรณ์ ไม่ใช่ไม่บริบูรณ์  
อย่างแน่แท้

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นิโครธะ เรากล่าวอุปกิเลสมาก  
อย่างในการเกลียดบาปด้วยตบะ แม้ที่บริบูรณ์แล้ว อย่างนี้แล.

**กล่าวด้วยอุปกิเลสของผู้รังเกียจบาปด้วยตบะ**

[๒๔] นิโครธปริพาชกทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็  
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอุปกิเลสมากอย่างในการเกลียดบาปด้วยตบะที่บริ-  
บูรณ์ อย่างนี้ อย่างไรเล่า?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นิโครธะ บุคคลผู้มีตบะในโลกนี้  
ย่อมถือนั่นตบะ เขาเป็นผู้ดีใจ มีความดำริบริบูรณ์ด้วยตบะนั้น แม้ข้อ  
ผู้มีตบะ ถือนั่นตบะ ดีใจ มีความดำริบริบูรณ์ด้วยตบะนั้น นี้แลย่อม  
เป็นอุปกิเลสแก่บุคคลผู้มีตบะ.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะย่อมถือนั่นตบะ เขา  
ย่อมยกตนข่มผู้อื่นด้วยตบะนั้น แม้ข้อที่ผู้มีตบะถือนั่นตบะ ยกตนข่ม  
ผู้อื่นด้วยตบะ นี้แลย่อมเป็นอุปกิเลสแก่บุคคลผู้มีตบะ.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะย่อมถือนั่นตบะ เขา  
ย่อมมัวเมา ย่อมลืมนสติ ย่อมถึงความมัวเมาด้วยตบะนั้น แม้ข้อที่ผู้มีตบะ  
ถือนั่นตบะ มัวเมา ลืมนสติ ถึงความมัวเมาด้วยตบะนั้น นี้แลย่อมเป็น  
อุปกิเลสแก่บุคคลผู้มีตบะ.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะย่อมถือนั่นตบะ เขา  
ให้ลาภสักการะและความสรรเสริญเกิดขึ้นด้วยตบะนั้น ด้วยเหตุเขาเป็นผู้  
ดีใจ มีความดำริบริบูรณ์ด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น แม้ข้อ

ที่ผู้มีตบถ้อมันตบะ ดีใจ มีความดำริบริบูรณ์ด้วยลาภสักการะและความ  
สรรเสริญนั้น นี่แลย่อมเป็นอุปกิเลสแก่บุคคลผู้มีตบะ.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะย่อมถ้อมมันตบะ เขา  
ให้ลาภสักการะและความสรรเสริญเกิดขึ้นด้วยตบะนั้น เขาย่อมยกตนข่ม  
ผู้ อื่นด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น แม้ข้อที่ผู้มีตบะถ้อมมันตบะ  
ยังลาภสักการะและความสรรเสริญให้เกิดขึ้นด้วยตบะนั้น ยกตนข่มผู้อื่น  
ด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น นี่แลย่อมเป็นอุปกิเลสแก่บุคคล  
ผู้มีตบะ.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะย่อมถ้อมมันตบะ เขา  
ให้ลาภสักการะและความสรรเสริญเกิดขึ้นด้วยตบะนั้น เขาย่อมมัวเมา  
ย้อมลุ่มสดี ย้อมถึงความมัวเมาด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น  
แม้ข้อที่ผู้มีตบะถ้อมมันตบะ ยังลาภสักการะและความสรรเสริญให้เกิดขึ้น  
ด้วยตบะนั้น มัวเมา ลุ่มสดี ถึงความมัวเมาด้วยลาภสักการะสละความ  
สรรเสริญนั้น นี่แลย่อมเป็นอุปกิเลสแก่บุคคลผู้มีตบะ.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะย่อมถ้อมมันตบะ ย่อม  
ถึงส่วน ๒ ในโทษนะทั้งหลายว่า สิ่งนี้ควรแก่เรา สิ่งนี้ไม่ควรแก่เรา  
ก็สิ่งใดแลไม่ควรแก่เขา เขามุ่งละสิ่งนั้นเสีย แต่ส่วนสิ่งใดควรแก่เขา  
เขากำหนด ลุ่มสดี คิดสิ่งนั้น ไม่แลเห็นโทษ ไม่มีปัญญาคิดสลัดออก  
บริโภคอยู่ แม้ข้อนี้แลย่อมเป็นอุปกิเลสแก่บุคคลผู้มีตบะ.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะย่อมยิดถ้อมมันตบะ  
ด้วยคิดว่า พระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา กษัตริย์ พราหมณ์  
กฤหบดี เดียรถีย์ จักสักการะเรา เพราะเหตุแห่งความใคร่ลาภสักการะ  
และความสรรเสริญ แม้ข้อนี้แล ย่อมเป็นอุปกิเลสแก่บุคคลผู้มีตบะ.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะยอมเป็นผู้รุกรานสมณะ  
พราหมณ์อื่นแต่ที่ไหน ๆ ว่า ก็ไหน ผู้นี้เลี้ยงชีพด้วยวัตถุหลายอย่าง กิน  
วัตถุทุก ๆ อย่าง คือพืชเกิดแต่เง่า พืชเกิดแต่ลำต้น พืชเกิดแต่ผล พืช  
เกิดแต่ยอด พืชเกิดแต่เมล็ด เป็นที่ครบ ๕ ปลายพินของผู้นี้คมประดุจ  
สายฟ้า คนทั้งหลายยอมจำกันได้ ด้วยการดูว่า เป็นสมณะ แม้ข้อนี้แล  
ยอมเป็นอุปกิเลสแก่บุคคลผู้มีตบะ.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะ เห็นสมณะหรือ  
พราหมณ์อื่นที่เขาสักการะ เคารพนับถือ บูชาอยู่ในสกุลทั้งหลาย เขา  
ดำริอย่างนี้ว่า คนทั้งหลายยอมสักการะ เคารพ นับถือ บูชาสมณะหรือ  
พราหมณ์ข้อนี้แลเลี้ยงชีพด้วยวัตถุหลายอย่างในสกุลทั้งหลาย แต่ไม่  
สักการะ ไม่เคารพ ไม่นับถือ ไม่บูชาเราผู้มีตบะ เลี้ยงชีพด้วยวัตถุเศร้า  
หมองในสกุลทั้งหลาย เขาเป็นผู้ให้ความริษยา และความตระหนี่เกิด  
ขึ้นในสกุลทั้งหลาย ดังนี้ แม้ข้อนี้แลยอมเป็นอุปกิเลสแก่บุคคลผู้มีตบะ.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะเป็นผู้นั่งในทางที่  
มนุษย์เห็น แม้ข้อนี้แล ยอมเป็นอุปกิเลสแก่บุคคลผู้มีตบะ.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะยอมเที่ยวแสดงตนไป  
ในสกุลทั้งหลายว่า กรรมเมื่อนี้ก็เป็นตบะของเรา กรรมเมื่อนี้เป็นตบะของ  
เรา แม้ข้อนี้แลยอมเป็นอุปกิเลสแก่บุคคลผู้มีตบะ.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะยอมเสพโทษอันปกปิด  
บางอย่าง เขาถูกผู้อื่นถามว่า โทษนี้ควรแก้ท่านหรือ กล่าวโทษที่ไม่ควร  
ว่าควร กล่าวโทษที่ควรว่าไม่ควร เขาเป็นผู้กล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่ ดังนี้ แม้  
ข้อนี้แล ยอมเป็นอุปกิเลสแก่บุคคลผู้มีตบะ.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะ เมื่อพระตถาคต  
หรือสาวกของพระตถาคตแสดงธรรมอยู่ ย่อมไม่รู้ปริยายที่ควรรู้อันมีอยู่

นั่นแล แม้ข้อนี้แล ย่อมเป็นอุปกิเลสแก่บุคคลผู้มีตบะ.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะเป็นผู้มักโกรธ มักผูกโกรธ แม้ข้อที่ผู้มีตบะเป็นผู้มักโกรธ มักผูกโกรธ นี้แล ย่อมเป็นอุปกิเลสแก่บุคคลผู้มีตบะ.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลพุดผู้มีตบะเป็นผู้มีความลบหลู่ ตีเสมอ ริษยา ตระหนี่ โอ้อวด มีมารยา กระด้าง ถือตัวจัด เป็นผู้มีความปรารถนาลามก ไปสู่อำนาจแห่งความปรารถนาลามก เป็นมิจฉาทิฎฐิ ประกอบด้วยทิฎฐิอันดิ่งถึงที่สุด เป็นผู้ลบคล้าทิฎฐิเอง เป็นผู้ถือมั่น สละคืนได้ยาก ข้อที่บุคคลผู้มีตบะ ฯลฯ แม้ข้อนี้แล ย่อมเป็นอุปกิเลสแก่บุคคลผู้มีตบะ.

นิโครธะ ท่านจะพึงสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน การเกลียดบาปด้วยตบะเหล่านี้ เป็นอุปกิเลสหรือไม่เป็นอุปกิเลส.

นิโครธปริพาชกกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ การเกลียดบาปด้วยตบะเหล่านี้ เป็นอุปกิเลสแน่แท้ ไม่เป็นอุปกิเลสหามิได้ บุคคลผู้มีตบะในโลกนี้ พึงเป็นผู้ประจบด้วยอุปกิเลสเหล่านี้ครบทุกอย่าง ข้อนี้แลเป็นฐานะที่มีได้ จะปวยกกล่าวไปไยถึงอุปกิเลสเพียงบางข้อ ๆ.

**กล่าวด้วยความบริสุทธิ์ของผู้รังเกียจตบะ**

[๒๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นิโครธะ บุคคลผู้มีตบะในโลกนี้ย่อมถือมั่นตบะ เขาเป็นผู้ไม่ดีใจ ไม่มีความดำริบริบูรณ์ด้วยตบะนั้น ข้อที่ผู้มีตบะถือมั่นตบะ ไม่ดีใจ ไม่มีความดำริบริบูรณ์ด้วยตบะนั้น อย่างนี้ เขาย่อมเป็นผู้บริสุทธิ์ ในฐานะ.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะย่อมถือมั่นตบะ เขาย่อมไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่นด้วยตบะนั้น ฯลฯ อย่างนี้ เขาย่อมเป็นผู้บริสุทธิ์ในฐานะนั้น.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะย่อมถือนั่นตบะ เขา  
ย่อมไม่มัวเมา ไม่ลืมหัด ย่อมไม่ถึงความมัวเมาด้วยตบะนั้น ฯลฯ อย่างนี้  
เขาย่อมบริสุทธิในฐานะนั้น.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะย่อมถือนั่นตบะ. เขาให้  
ลาภสักการะและความสรรเสริญเกิดขึ้นด้วยตบะนั้น เขาเป็นผู้ไม่ดีใจ  
ไม่มีความดำริบริบูรณ์ด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น ฯลฯ อย่าง  
นี้ เขาย่อมบริสุทธิในฐานะนั้น.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะย่อมถือนั่นตบะ เขา  
ให้ลาภสักการะและความสรรเสริญเกิดขึ้นด้วยตบะนั้น เขาย่อมไม่ยกตน  
ไม่ข่มผู้อื่น ด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น ฯลฯ อย่างนี้ เขาเป็น  
ผู้บริสุทธิ ในฐานะนั้น.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะย่อมถือนั่นตบะ เขา  
ให้ลาภสักการะและความสรรเสริญเกิดขึ้นด้วยตบะนั้น เขาไม่มัวเมา ไม่  
หลงลืมหัด ไม่ถึงความมัวเมาด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น ฯลฯ  
อย่างนี้ เขาย่อมบริสุทธิในฐานะนั้น .

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะย่อมถือนั่นตบะ ย่อม  
ไม่ถึงส่วน ๒ ในโกชนะทั้งหลายว่า สิ่งนี้ควรแก่เรา สิ่งนี้ไม่ควรแก่เรา  
ก็สิ่งใดแลไม่ควรแก่เขา เขาไม่มุ่งละสิ่งนั้นเสีย ส่วนสิ่งใดควรแก่เขา เขา  
ไม่กำหนด ไม่ลืมหัด ไม่คิดสิ่งนั้น แลเห็นโทษ มีปัญญาคิดสลัดออกบริโศ  
อยู่อย่างนี้ เขาย่อมเป็นผู้บริสุทธิในฐานะนั้น.

นิโครธ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะย่อมถือนั่นตบะ แต่  
เขาไม่คิดว่า พระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา กษัตริย์ พราหมณ์  
กฤหบดี เดียรถีย์ จักสักการะเรา เพราะเหตุแห่งความใคร่ลาภสักการะ  
และความสรรเสริญ อย่างนี้ เขาย่อมเป็นผู้บริสุทธิในฐานะนั้น.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะ ไม่รู้granสมณะหรือ  
พราหมณ์อื่นว่า ก็โง่เขลาผู้เลี้ยวชีวิตด้วยวัตถุหลายอย่าง กิเลสวัตถุทุก ๆ  
อย่าง คือ พืชเกิดแต่เหง้า พืชเกิดแต่ลำต้น พืชเกิดแต่ผล พืชเกิดแต่ยอด  
พืชเกิดแต่เมล็ด เป็นที่ครบ ๕ ปลายพินของผู้นี้คมประคุดสายฟ้า คนทั้ง  
หลายย่อมจำกันได้ด้วยการดูว่าเป็นสมณะ อย่างนี้ เขาย่อมเป็นผู้บริสุทธ  
ในฐานะนั้น.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะ เห็นสมณะหรือ  
พราหมณ์อื่นที่เขาสักการะเคารพนับถือบูชาอยู่ในสกุลทั้งหลาย เขาไม่  
คำรืออย่างนี้ว่า คนทั้งหลายย่อมสักการะเคารพนับถือบูชาสมณะหรือ  
พราหมณ์ชื่อนี้แล ผู้เลี้ยวชีวิตด้วยวัตถุหลายประการในสกุลทั้งหลาย แต่  
ไม่สักการะ ไม่เคารพ ไม่นับถือ ไม่บูชาเราผู้มีตบะ เลี้ยวชีวิตด้วยวัตถุ  
เศร้าหมองในสกุลทั้งหลาย เขาไม่ให้ความริษยาและความตระหนี่เกิดขึ้น  
ในสกุลทั้งหลาย ดังนี้ อย่างนี้ เขาย่อมเป็นผู้บริสุทธ ในฐานะนั้น.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะเป็นผู้ไม่นั่งในทางที่  
มีคนเห็น อย่างนี้ เขาย่อมเป็นผู้บริสุทธ ในฐานะนั้น.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะย่อมไม่เที่ยวแสดงตน  
ไปในสกุลทั้งหลายว่า กรรมเมื่อนี้ก็เป็นตบะของเรา กรรมเมื่อนี้ก็เป็นตบะ  
ของเรา อย่างนี้ เขาย่อมเป็นผู้บริสุทธ ในฐานะนั้น.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะย่อมไม่เสพโทษอัน  
ปกปิดบางอย่าง เขาถูกผู้อื่นถามว่า โทษนี้ควรแก้ท่านหรือ กล่าวโทษที่  
ไม่ควรว่าไม่ควร กล่าวโทษที่ควรว่าควร เขาเป็นผู้ไม่กล่าวเท็จทั้งรู้อยู่  
ดังนี้ อย่างนี้ เขาย่อมเป็นผู้บริสุทธ ในฐานะนั้น.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะ เมื่อพระตถาคตหรือ

สาวกของพระตถาคตกำลังแสดงธรรมอยู่ ย่อมรู้ตามปริยายอันมีอยู่ที่ควรรู้อย่างนี้ เขาย่อมเป็นผู้บริสุทธฺ์ในฐานะนั้น.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะ ไม่เป็นผู้มักโกรธ ไม่ผูกโกรธ ข้อที่บุคคลผู้มีตบะ ไม่เป็นผู้มักโกรธ ไม่ผูกโกรธ อย่างนี้ เขาย่อมเป็นผู้บริสุทธฺ์ ในฐานะนั้น.

นิโครธะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก บุคคลผู้มีตบะ ไม่ลบหลู่ ไม่ดีเสมอ ไม่ริษยา ไม่ตระหนี่ ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา ไม่กระด้าง ไม่ดูหมิ่นท่าน ไม่ปรารธนาลามก ไม่ล่ออำนาจความปรารธนาลามก ไม่เป็นมิจฉาทิฎฐิ ไม่ประกอบด้วยทิฎฐิอันดิ่งถึงที่สุด ไม่เป็นผู้ลบคำทิฎฐิเอง ไม่เป็นผู้ถือมั่น สะเกิ้นได้ง่าย ข้อที่บุคคลผู้มีตบะ ไม่ลบหลู่ ฯลฯ ไม่เป็นผู้ถือมั่น สะเกิ้นได้ง่าย อย่างนี้ เขาเป็นผู้บริสุทธฺ์ในฐานะนั้น.

นิโครธะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ถ้าเมื่อเป็นเช่นนี้ การเกลียดบาปด้วยตบะจะบริสุทธฺ์หรือไม่บริสุทธฺ์.

นิโครธปริพาชกกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเป็นเช่นนี้ การเกลียดบาปด้วยตบะเหล่านี้บริสุทธฺ์แน่แท้ ไม่ใช่ไม่บริสุทธฺ์ เป็นกิริยาที่ถึงยอดถึงแก่น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นิโครธะ การเกลียดบาปด้วยตบะ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ เป็นกิริยาที่ถึงยอดถึงแก่นหามิได้ ที่แท้เป็นกิริยาที่ถึงสะเก็ดเท่านั้น.

**กล่าวด้วยการบรรลุธรรมเป็นสาระอันเลิศ**

[๒๖] นิโครธปริพาชกกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ การเกลียดบาปด้วยตบะ เป็นกิริยาที่ถึงยอดถึงแก่นด้วยเหตุเพียงเท่าไร ขอประทานวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงให้ข้าพระองค์ถึงยอดถึงแก่นแห่งการเกลียดบาปด้วยตบะเถิด.

ว่าด้วยสังวร ๔

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นิโครธะ บุคคลผู้มีตบะในโลกนี้  
เป็นผู้สำรวมด้วยสังวร ๔ ประการ. ๔ ประการเป็นอย่างไร

นิโครธะ บุคคลผู้มีตบะในโลกนี้

๑. ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ใช้ผู้อื่นให้ฆ่าสัตว์ เมื่อผู้อื่นฆ่าสัตว์ ไม่เป็น  
ผู้ใส่ใจ

๒. ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ไม่ใช้ให้ผู้อื่นถือ  
เอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ เมื่อผู้อื่นถือเอาสิ่งของที่  
เจ้าของไม่ได้ให้ ไม่เป็นผู้ใส่ใจ

๓. ไม่พูดเท็จ ไม่ใช้ผู้อื่นให้พูดเท็จ เมื่อผู้อื่นพูดเท็จ ไม่เป็น  
ผู้ใส่ใจ

๔. ไม่เสพกามคุณ ไม่ใช้ให้ผู้อื่นเสพกามคุณ เมื่อผู้อื่นเสพ  
กามคุณไม่เป็นผู้ใส่ใจ

นิโครธะ บุคคลผู้มีตบะ เป็นผู้สำรวมแล้วด้วยสังวร ๔ ประการ  
อย่างนี้ นิโครธะ เพราะว่า บุคคลผู้มีตบะเป็นผู้สำรวมแล้วด้วยสังวร ๔  
ประการ ข้อที่จะกล่าวต่อไปนี้จึงเป็นลักษณะของเขา เพราะเป็นผู้มีตบะ  
เขารักษาศีลให้ยิ่ง ไม่เวียนมาเพื่อความเป็นคนเลว เขาเสพเสนาสนะ  
อันสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำในภูเขา ป่าช้า ป่าชุก ที่แจ้ง  
ลอมฟาง ในปัจฉิมภัต เขากลับจากบิณฑบาตแล้ว นั่งขัดสมาธิ ตั้งกาย  
ตรง ดำรงสติไว้จำเพาะหน้า เขาละความเพ่งเล็งในโลกเสียแล้ว มีใจ  
ปราศจากความเพ่งเล็งอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความเพ่งเล็งได้  
ละความประทุษร้ายคือพยาบาท มีจิตไม่พยาบาท มีความกรุณาหวัง  
ประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวง ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความประทุษร้ายคือ  
พยาบาทได้ ละถิ่นมัทธวะแล้ว เป็นผู้ปราศจากถิ่นมัทธวะ มีความกำหนด

หมายอยู่ที่แสงสว่าง มีสติสัมปชัญญะอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอภินิหารได้ ละอุทธัจจกุกกุจจะ เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบ ณ ภายในอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอุทธัจจกุกกุจจะได้ ละวิกิจฉา เป็นผู้ข้าม วิกิจฉา ไม่มีความสงสัยอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิกิจฉาใน กุศลธรรมทั้งหลายได้ เขาละนิรณ ๕ เหล่านี้อันเป็นอุปกิเลสแห่งใจที่ทำให้ปัญญาเสื่อมกำลัง มีใจประกอบด้วยเมตตาแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่สอง ทิศที่สาม ทิศที่สี่ ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง ทั้งโลก เพราะทั่วไปในที่ทุกสถาน มีใจอันประกอบด้วย เมตตาอันไพบูรณ์ ถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มี ความเบียดเบียนแผ่ไปอยู่ เขามีใจประกอบด้วยกรุณา มุทิตา อุเบกขา แผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่สอง ทิศที่สาม ทิศที่สี่ ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง ทั้งโลก เพราะทั่วไปในที่ทุกสถาน ก็มีใจอันประกอบด้วยอุเบกขาอันไพบูรณ์ถึงความเป็นใหญ่หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนแผ่ไปอยู่.

นิโครธะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ถ้าเมื่อเป็นเช่นนั้น การเกลียดบาปด้วยตบะ จะบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์.

นิโครธปริพาชกกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเป็น เช่นนี้ การเกลียดบาปด้วยตบะบริสุทธิ์ไม่ใช่ไม่บริสุทธิ์แน่แท้ เป็นกิริยา ที่ถึงยอดหรือถึงแก่น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นิโครธะ การเกลียดบาปด้วยตบะ ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น เป็นกิริยาที่ถึงยอดถึงแก่นหาไม่ได้ ที่แท้ เป็นกิริยาที่ ถึงเปลือกเท่านั้น.

[๒๗] นิโครธปริพาชกกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ การ เกลียดบาปด้วยตบะ เป็นกิริยาที่ถึงยอดและถึงแก่น ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ขอ

ประธานวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงให้ข้าพระองค์ถึงยอดหรือถึง  
แก่นแห่งการเกลียดบาปด้วยตะบะเกิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นิโครธะ บุคคลผู้มีตะบะในโลกนี้  
เป็นผู้สำรวมแล้วด้วยสังวร ๔ ประการ ๔ ประการเป็นอย่างไร ฯลฯ  
นิโครธะ เพราะว่า บุคคลผู้มีตะบะ เป็นผู้สำรวมแล้วด้วยสังวร ๔ ประการ  
ข้อที่จะกล่าวต่อไปนี้ จึงเป็นลักษณะของเขา เพราะความเป็นผู้มีตะบะ เขา  
รักษาศีลให้ยิ่ง ไม่เวียนมาเพื่อความเป็นคนเลว เขาเสพเสนาสนะอันสงัด  
 ฯลฯ เขาละนิวรณ์ ๕ เหล่านี้ อันเป็นอุปกิเลสแห่งใจที่ทำให้ปัญญาเสื่อม  
กำลัง มีใจประกอบด้วยเมตตาแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ฯลฯ เขาย่อมระลึก  
ถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก คือระลึกชาติได้ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓  
ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ฯลฯ สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบ  
ชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติ  
บ้าง ตลอดสังวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้าง  
ตลอดสังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้างว่า ในภพโน้นเรามีชื่ออย่าง  
นั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวย  
ทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้วได้ไป  
เกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้น เราก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น  
มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มี  
กำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้ว ได้มาเกิดในภพนี้ เขา  
ย่อมระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศด้วย  
ประการฉะนี้.

นิโครธะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ถ้าเมื่อเป็นเช่นนี้  
การเกลียดบาปด้วยตะบะ จะบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์.

นิโครธปริพาชกกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเป็น  
เช่นนี้ การเกลียดบาปด้วยตบะบริสุทธฺ์ ไม่ใช่ไม่บริสุทธฺ์แน่แท้ เป็นกิริยา  
ที่ถึงยอดถึงแก่น. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นิโครธะ การเกลียดบาป  
ด้วยตบะ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ เป็นกิริยาที่ถึงยอดหรือถึงแก่นหามิได้ ที่  
แท้ เป็นกิริยาที่ถึงกระพี้เท่านั้น.

[๒๘] นิโครธปริพาชกกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็  
การเกลียดบาปด้วยตบะเป็นกิริยาถึงยอดสละถึงแก่น ด้วยเหตุเพียงเท่าไร  
ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงให้ข้าพระองค์ถึงยอด  
ถึงแก่นแห่งการเกลียดบาปด้วยตบะเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นิโครธะ บุคคลผู้มีตบะในโลกนี้  
เป็นผู้สำรวมแล้วด้วยสังวร ๔ ประการ ฯลฯ เขาย่อมระลึกถึงชาติก่อนได้  
เป็นอันมาก คือระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง ฯลฯ เขาระลึกถึง  
ชาติก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการ  
ฉะนี้ เขาเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณ  
ดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพจักขุอันบริสุทธฺ์ ล่วงจักขุ  
ของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์เหล่านี้ประกอบ  
ด้วยกายทุจริต วิจิทุจริต มโนทุจริต ตีเตยนพระอริยเจ้า เป็นมิจฉา-  
ทิฎฐิ ยึดถือกรรมคือมิจฉาทิฎฐิ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาย่อม  
เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ส่วนสัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกาย  
สุจริต วิจิสุจริต มโนสุจริต ไม่ตีเตยนพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฎฐิ ยึด  
ถือกรรมคือสัมมาทิฎฐิ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาย่อมเข้าถึง  
สุคติโลกสวรรค์ ดังนี้ เขาย่อมเห็นหมู่สัตว์กำลังจุติ อุปบัติ เลว ประณีต  
มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพจักขุอันบริสุทธฺ์  
ล่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ด้วยประการ

ฉะนั้น นิโครธะ ท่านจะสำคัญความข้อนี้นี้เป็นไฉน ถ้าเมื่อเป็นเช่นนั้น การเกลียดบาปด้วยตบะจะบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์.

นิโครธปริพาชกกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเป็นเช่นนั้น การเกลียดบาปด้วยตบะบริสุทธิ์ ไม่ใช่ไม่บริสุทธิ์แน่แท้ เป็นกิริยาที่ถึงยอดและถึงแก่น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นิโครธะ การเกลียดบาปด้วยตบะ เป็นกิริยาที่ถึงยอดและถึงแก่นด้วยเหตุเพียงเท่านั้น นิโครธะ ท่านได้กล่าวกะเราอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแนะนำสาวกทั้งหลาย สาวกอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแนะนำแล้ว ถึงความเบาใจ ย่อมรู้เฉพาะซึ่งอาทิพรหมจรรย์อันเป็นอัมภาศัย ด้วยธรรมใด ธรรมนั้นคืออะไร นิโครธะ เราแนะนำสาวก สาวกอันเราแนะนำแล้ว ถึงความเบาใจ ย่อมรู้เฉพาะอาทิพรหมจรรย์อันเป็นอัมภาศัย ด้วยธรรมใด ธรรมนั้นคืออะไร นิโครธะ เราแนะนำสาวก สาวกอันเราแนะนำแล้ว ถึงความเบาใจ ย่อมรู้เฉพาะอาทิพรหมจรรย์อันเป็นอัมภาศัยด้วยฐานะใด ฐานะนั้นยิ่งกว่า ประณีตด้วยประการฉะนี้แล.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนั้นแล้ว พวกปริพาชกเหล่านั้นเป็นผู้มีเสียงดังลั่นว่า ในข้อนี้ เรากับอาจารย์ยังไม่เห็น เราไม่รู้ยิ่งไปกว่านี้.

[๒๕] เมื่อใด สันธานคฤหบดีได้รู้แล้วว่า บัดนี้ พวกปริพาชก อัญญเดียรถีย์เหล่านี้ตั้งใจฟังภษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ตั้งโสตสดับ ตั้งจิตเพื่อรู้ทั่ว เมื่อนั้น สันธารคฤหบดีจึงได้กล่าวกะนิโครธปริพาชกว่า นิโครธะ ท่านได้กล่าวกะเราอย่างนี้แล้ว เอาเถิด คฤหบดี ท่านพึงรู้ พระสมณโคดมจะทรงเจรจากับใคร สนทนากับใคร จะถึงความเป็นผู้มีปัญญาเฉลียวฉลาดกับใคร พระปัญญาของพระสมณโคดมหายเสียใน

สุญญาการ พระสมณโคดมไม่กล้าเข้าไปสู่ที่ประชุม ไม่สามารถเจรจา พระองค์ทรงเสพที่อันสงัด ณ ภายในอย่างเดียว เหมือนโคตาบอดข้างเดียวที่ยาวนเวียน เสพที่อันสงัด ณ ภายใน ฉนั้นใด พระปัญญาของ พระสมณโคดมหายเสียในสุญญาการ พระสมณโคดมไม่กล้าเข้าไปสู่ที่ประชุม ไม่สามารถเจรจา พระองค์ทรงเสพที่อันสงัด ณ ภายในอย่างเดียว ฉนั้นนั้น เอาเถอะพระสมณโคดมเสด็จเข้ามาสู่ที่ประชุม พวกเราจะพึง หยามพระองค์ด้วยปัญหาข้อเดียวเท่านั้น พวกเราจะบีบรัดพระองค์ เหมือน บุคคลบีบรัดหม้อเปล่า ฉนั้น ท่านนิโครธผู้เจริญ บัดนี้ พระผู้มีพระ- ภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นเสด็จถึงที่นี่แล้ว ก็พวกท่านจง ทำพระองค์ไม่ไห้กล้าเสด็จเข้าไปสู่ที่ประชุม จงทำให้เป็นเหมือนโคตาบอด ข้างเดียวที่ยาวนเวียน จงหยามพระองค์ด้วยปัญหาข้อเดียวเท่านั้น จง บีบรัดพระองค์ เหมือนบุคคลบีบรัดหม้อเปล่า ฉนั้น เมื่อสันธานคฤหบดี กล่าวอย่างนี้แล้ว นิโครธปริพาชกเป็นผู้หนึ่ง ก่อเงิน คอดก กัมหน้า ชบเซา ไม่มีปฏิภาณ.

#### นิโครธปริพาชกสารภาพผิด

[๓๐] ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่านิโครธปริพาชก เป็นผู้หนึ่ง ก่อเงิน คอดก กัมหน้า ชบเซา ไม่มีปฏิภาณ จึงตรัสกะ นิโครธปริพาชกว่า นิโครธะ วาจานี้เธอกล่าวจริงหรือ. นิโครธปริพา- ชกกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วาจานี้ข้าพระองค์กล่าวจริง ด้วย ความเป็นคนเขลา คนหลงไม่ฉลาด. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นิโครธะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เธอเคยได้ยินปริพาชกผู้เฒ่าผู้แก่ เป็น อาจารย์และบูรพาจารย์กล่าวกันมาอย่างนี้บ้างหรือว่า พระอรหันตสัมมา สัมพุทธเจ้าทั้งหลายได้มีแล้วในอดีตกาล พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลาย ประชุมพร้อมกันแล้ว มีเสียงดังลั่นอีกทีก็ ขวนขวายกล่าวติรัจฉานกถา

ต่าง ๆ อยู่ คือ ราชกา โจรกา ฯลฯ เรื่องความเจริญและความเสื่อม ด้วยประการนั้น ๆ เหมือนท่านกับอาจารย์ในบัดนี้ หรือว่าท่านเคยได้ยินมาอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายย่อมทรงเสพราวไพรในป่า เสนาสนะอันสงัด ซึ่งมีเสียงน้อย มีเสียงกึกก้องน้อย มีลมพัดอ่อน ๆ สมควรแก่การทำความอันเร็นลับของมนุษย์ สมควรแก่การหลีกเร็น เหมือนเราในบัดนี้. นิโครธปริพาชกกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เคยได้ยินปริพาชกผู้เฒ่าผู้แก่ เป็นอาจารย์และบูรพาจารย์กล่าว สืบกันมาว่า พระอรหันตสัมพุทธเจ้าทั้งหลายได้มีในอดีตกาล พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายนั้นประชุมพร้อมกันแล้ว มีเสียงดังลั่นอีกทีก ขวน ขวากกล่าววิจารณ์กถาต่าง ๆ อยู่อย่างนี้ คือ ราชกา โจรกา ฯลฯ เรื่องความเจริญและความเสื่อม ด้วยประการนั้น ๆ เหมือนข้าพระองค์กับ อาจารย์ในบัดนี้ ข้าพระองค์เคยได้ยินมาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลาย ย่อมทรงเสพราวไพรในป่า เสนาสนะอันสงัด มีเสียงน้อย มีเสียงกึกก้อง น้อย มีลมพัดอ่อน ๆ สมควรแก่การทำความอันเร็นลับของมนุษย์ สมควร แก่การหลีกเร็น เหมือนพระผู้มีพระภาคเจ้าในบัดนี้ อย่างนี้แล. พระผู้มี พระภาคเจ้าตรัสว่า นิโครธะ ความคิดนี้ไม่มีแก่วิญญชนคนแก่นั้นว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นพระพุทธเจ้า ย่อมทรงแสดงธรรมเพื่อความ ตรัสรู้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นผู้ฝึกตนแล้ว ย่อมทรง แสดงธรรมเพื่อความฝึก พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นผู้สงบแล้ว ย่อมทรงแสดงธรรมเพื่อความสงบ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นผู้ข้ามได้แล้ว ย่อมทรงแสดงธรรมเพื่อความข้าม พระผู้มีพระภาคเจ้าพระ- องค์นั้น ทรงดับสนิทแล้ว ย่อมทรงแสดงฐานะ เพื่อความดับสนิท.

[๓๑] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว นิโครธปริพาชก ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โทษที่ข้าพระ-

องค์เป็นคนโง่ คนหลง ไม่ฉลาด ได้ล่วงเกินแล้ว ข้าพระองค์จึงได้กล่าว  
กะพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงยกโทษแก่ข้า  
พระองค์ เพื่อสำรวมต่อไป.

#### กล่าวด้วยคุณของพระสัมมาสัมพุทธะ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นิโครธะ ความผิดที่ท่านผู้เป็นคน  
โง่ คนหลง ไม่ฉลาด ได้ล่วงเกินแล้ว เธอจึงได้กล่าวกะเราอย่างนั้น  
เพราะเธอเห็นโทษแล้วจึงยอมรับผิด เรายกโทษแก่เธอ ผู้ใดเห็นโทษ  
สารภาพโทษตามความเป็นจริง ถือความสังวรต่อไป นี่เป็นความเจริญใน  
พระวินัยของพระอริยเจ้า นิโครธะ ก็เรากล่าวอย่างนี้ว่า บุรุษผู้รู้ ไม่  
โอ้อวด ไม่มีมารยา เป็นคนตรง จงมาเถิด เราจะสั่งสอน เราจะ  
แสดงธรรม เขาปฏิบัติอยู่ตามคำสั่งสอน ที่กุลบุตรทั้งหลายผู้ออกจากเรือน  
บวชโดยชอบเพื่อประโยชน์อันใด จักกระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์อันนั้น  
อันมีพรหมจรรย์เป็นที่สุดอย่างยิ่ง ด้วยความรู้ยิ่งของตนเอง ในทิฏฐธรรม  
เข้าถึงอยู่ตลอด ๗ ปี นิโครธะ เจ็ดปี จงยกไว้ บุรุษผู้รู้ ไม่โอ้อวด  
ฯลฯ เข้าถึงอยู่ตลอดหกปี...ห้าปี...สี่ปี...สามปี...สองปี...ปีหนึ่ง นิโครธะ  
ปีหนึ่งจงยกไว้ บุรุษผู้รู้ ไม่โอ้อวด ฯลฯ เข้าถึงอยู่ตลอดเจ็ดเดือน  
นิโครธะ เจ็ดเดือนจงยกไว้ ฯลฯ เข้าถึงอยู่ตลอดหกเดือน...ห้าเดือน...สี่  
เดือน...สามเดือน...สองเดือน...หนึ่งเดือน...กึ่งเดือน นิโครธะ กึ่งเดือน  
จงยกไว้ บุรุษผู้รู้ ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา ฯลฯ เข้าถึงอยู่ตลอดเจ็ดวัน  
นิโครธะ แต่บางทีเธอจะพึงดำริอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมตรัสอย่างนี้  
เพราะใครได้อันตเวทสิก ข้อนั้นเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น ผู้ใดเป็นอาจารย์  
ของเธอได้อย่างนี้ ผู้นี้แหละจงเป็นอาจารย์ของเธอ นิโครธะ แต่บางที  
เธอจะพึงดำริอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมปรารภนาจะให้เราเคลื่อนจาก  
อุเทศ จึงตรัสอย่างนี้ ข้อนั้นเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น อุเทศใดของเธอได้

อย่างนี้ อุเทศนั้นแหละจะเป็นอุเทศของเธอ นิโครธะ แต่บางทีเธอ  
จะฟังคำรื้ออย่างนี้ว่า พระสมณโคตมปรารธนาจะให้เรากลับจาก  
อาชีวะ จึงตรัสอย่างนี้ ข้อนั้นเธอไม่ฟังเห็นอย่างนั้น ก็อาชีวะของ  
เธอนั้นแหละจะเป็นอาชีวะของเธอ นิโครธะ แต่บางทีเธอจะฟังคำรื้อ  
อย่างนี้ว่าพระสมณโคตมปรารธนาจะให้เรากับอาจารย์ตั้งอยู่ในอกุศล-  
ธรรมซึ่งเป็นส่วนอกุศล จึงตรัสอย่างนี้ ข้อนั้นเธอไม่ฟังเห็นอย่าง  
นั้น อกุศลธรรมเหล่านั้นแหละจะเป็นส่วนอกุศลของเธอกับ  
อาจารย์ นิโครธะ แต่บางทีเธอจะฟังคำรื้ออย่างนี้ว่า พระสมณโคตม  
ปรารธนาจะให้เรากับอาจารย์สงัดจากกุศลธรรมซึ่งเป็นส่วนกุศล จึง  
ตรัสอย่างนี้ ข้อนั้นเธอไม่ฟังเห็นอย่างนั้น กุศลธรรมเหล่านั้นแหละ  
จะเป็นส่วนกุศลของเธอกับอาจารย์ นิโครธะ ด้วยประการอย่างนี้แล  
เรากล่าวอย่างนี้ เพราะใครได้อันเตวาลิก หามิได้ เราปรารธนาจะ  
ให้เธอเคลื่อนจากอุเทศจึงกล่าวอย่างนี้ก็หาไม่ ปรารธนาจะให้เคลื่อน  
จากอาชีวะ จึงกล่าวอย่างนี้ ก็หาไม่ ปรารธนาจะให้เธอกับอาจารย์  
ตั้งอยู่ในอกุศลธรรม ซึ่งเป็นส่วนอกุศล จึงกล่าวอย่างนี้ ก็หาไม่  
ปรารธนาจะให้เธอกับอาจารย์สงัดจากกุศลธรรม ซึ่งเป็นส่วนกุศล  
จึงกล่าวอย่างนี้ ก็หาไม่ นิโครธะ ที่เราแสดงธรรมเพื่อให้ละอกุศล-  
ธรรมเหล่าใด อกุศลธรรมเหล่านั้นยังละไม่ได้ เสร้าหมอง สร้างภพ  
ใหม่ มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นผล เป็นปัจจัยแก่ชาติ ชรา  
มรณะต่อไป ยังมีอยู่ เธอทั้งหลายผู้ปฏิบัติตามธรรมแล้ว จักละธรรม  
เป็นเครื่องเส้าหมองได้ ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความผ่องแผ้วจักเจริญ  
ยิ่ง เธอทั้งหลายจักทำให้แจ้งซึ่งความบริบูรณ์แห่งมรรคปัญญา และความ  
เป็นผู้ไพบูลย์ด้วยผลปัญญา เพราะรู้ยิ่งด้วยตนเองในทิฏฐธรรมเข้าถึงอยู่

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว พวกปริพาชกได้นั่งนิ่ง เกื้อเงิน  
คอดก ก้มหน้า ชบเซา ไม่มีปฏิภาณ เหมือนอุกमारคลาย ฉะนั้น.

### ว่าด้วยมารคลายพวกปริพาชก

[๓๒] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า โมฆบุรุษ  
เหล่านี้ทั้งหมด อุกमारใจบาปคลายแล้ว ในพวกเขาแม้สักคนหนึ่ง ไม่  
มีใครคิดอย่างนี้ว่า เอาเถิด พวกเราจักประพฤติพรหมจรรย์ในพระ  
สมณโคตม เพื่อความรู้ทั่วถึงบ้าง เจ็ดวันจักทำอะไร ครั้งนั้น พระผู้มี  
พระภาคเจ้าทรงบันลือสีหนาท ในปริพาชการามของพระนางอุทุม-  
พริกาแล้ว เหาะขึ้นไปในอากาศ ปรากฏอยู่บนภูเขาคิชฌกูฏ. ทันใด  
นั่นเอง สันฐานคฤหบดีเข้าไปในกรุงราชคฤห์ ด้วยประการฉะนี้.

จบ อุทุมพริกสูตร ที่ ๒

### อรรถกถาอุทุมพริกสูตร

อุทุมพริกสูตร เริ่มต้นว่า เอวมุเม สุตํ ดังนี้.

ในอุทุมพริกสูตรนั้น มีการพรรณนาตามลำดับบท ดังต่อไปนี้.

บทว่า **ปริพพาชโก** หมายถึงอนันตปริพาชก. บทว่า **อุทุม-**  
**พริกาย** **ปริพพาชการาเม** ได้สก ในอารามปริพาชก ในสำนักของนาง  
อุทุมพริกาทวี.

คำว่า **สนุทธาโน** เป็นชื่อของคฤหบดีนั้น. คฤหบดีผู้นี้มีอำนาจ  
มาก เป็นยอดบุรุษในจำนวนอุบาสก ๕๐๐ คน ผู้แวดล้อมเที่ยวไปเป็น  
พระอนาคามี (ด้วย). พระผู้มีพระภาคเจ้าได้สรรเสริญเขาในท่ามกลาง  
มหาบริษัทว่า สันธานคฤหบดีประกอบด้วยองค์ ๖ ประการ มีความ  
เชื่อมั่นในพระตถาคต ดำรงตนอยู่ในพระสัทธรรม. องค์ ๖ ประการ  
เป็นไฉน. คือ ด้วยความเลื่อมใสไม่คลอนแคลนในพระพุทธเจ้า ใน  
พระธรรม ในพระสงฆ์ ด้วยอริยศีล ด้วยอริยญาณ ด้วยอริยวิมุตติ. ภิกษุ  
ทั้งหลาย สันธานคฤหบดีประกอบด้วยองค์ ๖ ประการเหล่านี้แล จึงชื่อ  
ว่า มีความเชื่อมั่นในพระตถาคต ดำรงตนอยู่ในพระสัทธรรม. สัน-  
ธานคฤหบดีนั้น อริยฐานองค์อุโบสถแต่เช้าตรู่แล้ว ในเวลาเช้า ก็  
ถวายทานแด่พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข. เมื่อพวกภิกษุไปวิหาร  
แล้ว เกิดความรำคาญ เพราะเสียงรบกวนของเด็กเล็กและเด็กใหญ่ ใน  
บ้าน จึงออกไปด้วยคิดว่า จักฟังธรรมในสำนักพระศาสดา. ด้วยเหตุนี้  
ท่านจึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากกรุงราชคฤห์ตอนบ่าย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทิวาทิสฺเสว** ได้แก่ เวลาเลยเที่ยง  
ไป ชื่อว่า เวลาค่ำ. อธิบายว่า สันธานคฤหบดีนั้นได้ออกไป ในเวลาค่ำ

คือพอเลยเที่ยงไป. บทว่า **ปฐิสลลโน** ได้แก่ รวบรวมจิตจากอารมณ์มี  
รูปเป็นต้นนั้น ๆ หลีกเร้นอยู่ คือถึงความเป็นผู้มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง  
ด้วยอำนาจแห่งความเสวยความยินดีในฌาน. บทว่า **มโนภาวนียาน์**  
คือ ผู้ยังใจให้เจริญ ได้แก่ จิตของผู้ระลึกถึง กระทำไว้ในใจ ย่อม  
เป็นจิตอันปราศจากนิวรณ์ คือจิตพุขึ้น เจริญขึ้น.

บททั้งหลายมีบทว่า **อุณหาทินิยา** เป็นต้น พึงทราบตามนัย  
โดยพิสดารในโปฏฐปาทสูตรนั้นแล.

บทว่า **ยาวตา** คือ มีจำนวนเท่าใด. บทว่า **อญฺหเตสํ อญฺญตโร**  
ความว่า บรรดาสาวกเหล่านั้น สันธานคฤหบดีนี้นับเนื่องอยู่ภายในสาวก  
เหล่านั้น หรือเป็นสาวกคนหนึ่ง. ได้สดับว่า เหล่าสาวกของพระผู้มี  
พระภาคเจ้า เฉพาะคฤหบดีซึ่งเป็นพระอนาคามี มีจำนวน ๕๐๐ คน  
อาศัยอยู่ในกรุงราชคฤห์. นิโครธปริพาชกกล่าวว่า **อญฺ เตสํ อญฺญตโร**  
ดังนี้ เป็นต้น หมายถึงเหล่าอุบาสกแต่ละคนมีบริวารคนละ ๕๐๐ คน.  
นิโครธปริพาชกปรารภการเข้ามาของคฤหบดีนั้น จึงกล่าวว่า **อปํ เปว**  
**นาม** ดังนี้. ก็เหตุแห่งความปรารภนี้ได้กล่าวไว้แล้วในโปฏฐปาทสูตร  
นั้นแล.

บทว่า **เอตทโวจ** ได้แก่ สันธานคฤหบดีกำลังเดินมา ได้กล่าว  
คำนี้ว่า **อญฺญตา โข อิม** เป็นต้น เพราะตนได้สดับถ้อยคำของปริ-  
พาชกเหล่านั้น ในระหว่างทางนั้นแล. ในบทเหล่านั้น บทว่า **อญฺญตติสุทฺธิยา**  
ความว่า ที่ชื่อว่าอัญญตติสุทฺธิยา เพราะเป็นตติสุทฺธิยาเหล่าอื่น ด้วยการเห็น  
บ้าง. มารยาบ้าง กิริยาบ้าง อาจารย์บ้าง การอยู่บ้าง อริยาบถ  
บ้าง. บทว่า **สญฺคมฺม สมฺมคฺคมฺม** ได้แก่ ในสถานที่ (พวกปริพาชก)  
ไปมารวมกันนั้นเป็นกลุ่ม. บทว่า **อรญฺเณ วณฺญฺญานิ** ได้แก่ ราวไพร

ในป่า คือเสนาสนะที่ไกลพ้นจากเขตบ้าน. เสนาสนะที่สงัด คือสถานที่อยู่ไกลห่างจากแดนของมนุษย์.

บทว่า **อปฺปสทฺทานิ** คือมีเสียงเบาบาง แม้แต่เสียงคนเดินทางซึ่งเดินผ่านไปใกล้ที่อยู่. บทว่า **อปฺปนิคุโฆสถานิ** คือมีเสียงเบาๆ โดยไม่มีเสียงกึกก้อง. บทว่า **วิชนวตานิ** คือปราศจากวาทะของคนผู้สัจจรไปในภายใน. บทว่า **มฺหุสฺสราหเสยฺยสถานิ** ได้แก่ สมควรคือเหมาะแก่การทำการอันรื่นลับของมนุษย์. บทว่า **ปฏิสถฺลสถานารูป-**  
**ปานิ** ได้แก่ เหมาะแก่การอยู่คนเดียว. เพราะฉะนั้น สันธานคฤหบดีจึงคิดว่า โอ พระศาสดาของเราเสพเสนาสนะเห็นปานนี้ จึงประสงค์อัญชลีไว้เหนือศีรษะแล้ว นั่งเปล่งอุทานนี้.

คำว่า **เอวํ** วุตุเต ความว่า เมื่อสันธานคฤหบดีเปล่งอุทานอย่างนี้ นิโครธปริพาชกจึงคิดว่า คฤหบดีนี้ แม้ตั้งในสำนักเรา ก็ยังชมเชยยกย่องพระศาสดาของตนองค์เดียว แต่ไม่สำคัญเราว่ามีอยู่ เราจะให้ความกำริบที่เกิดขึ้นในคฤหบดีนั้นตกไปในเบื้องบนของพระสมณโคดม จึงได้กล่าวคำนี้กับสันธานคฤหบดี. คำว่า **ยคุเม** เป็นนิบาต ใช้ในอรรถว่าทักท้วง. บทว่า **ชานเยยฺยาสี** แปลว่าควรรู้ ควรเห็น. บทว่า **เกน สมโณ โคตโม สลฺลปติ** ความว่า พระสมณโคดมย่อมเจรจา พูด กล่าวกับใคร ด้วยเหตุไร. มีคำอธิบายอย่างไร มีคำอธิบายว่า ผิดว่า เหตุแห่งการเจรจาอะไรๆ จะพึงมี หรือ ผิดว่า ใครๆ มีความต้องการเจรจา พึงไปสำนักพระสมณโคดม พึงเจรจา แต่ไม่มีเหตุใครๆ ก็ไม่ไปหาท่าน. พระสมณโคดมนี้จะเจรจากับใครเล่า เมื่อไม่ได้เจรจาก็จักบันลือพระสีหนาทอย่างได้. บทว่า **สากจฺจํ** คือสนทนาด้วยกัน. บทว่า **ปญฺญาเวยฺยตฺติยํ** ได้แก่ ความเป็นผู้ฉลาดในญาณโดยอุตรนัยและปัจจุตรนัย.

บทว่า **สุญญาการตา** คือหายไปแล้วในสุญญาการ. นิโครธ  
ปริพาชกแสดงว่า เพราะพระสมณโคดม ได้บรรลุพระปัญญาเพียงนิด  
หน่อยที่โคนโพธิ์ เมื่อพระสมณโคดมพระองค์เดียวที่นั่งที่สุญญาการ พระ  
ปัญญานั้นก็หายไป แต่ถ้าพระสมณโคดมนั้น ฟังนั่งคลุกคลีด้วยหมู่คณะ  
เหมือนเรา พระปัญญาของพระองค์ก็จะไม่ฟังหายไป. บทว่า **อปริสาจโร**  
ได้แก่ ไม่อาจเข้าสู่ที่ประชุมได้ เพราะไม่กล้า. บทว่า **นาลิ สลลุปาย**  
คือ ไม่สามารถเจรจาปราศัยได้. บทว่า **อนุตปนฺนตาเนว** ความว่า  
พระสมณโคดมกลัวต่อปัญหา ว่าใคร ๆ ฟังถามปัญหาจะเรา ดังนี้ จึง  
เสพที่อันสงัด ณ ภายในอย่างเดียว คือเสนาสนะอันสงัด. บทว่า **โล-**  
**กานา** ได้แก่ แม่โคมีตาบอดข้างเดียว ได้ยินว่า แม่โคบอดนั้นเที่ยววน  
เวียนเสพที่อันสงัดภายในเท่านั้น ได้สดับมาว่า แม่โคบอดนั้น แม้มุ่ง  
หน้าไปราวป่า ก็ไม่สามารถไปได้ เพราะเป็นโคตาบอด. ถามว่า เพราะ  
เหตุไร? ตอบว่า เพราะแม่โคบอดนั้นย่อมกลัวต่อใบไม้ กิ่งไม้ หรือ  
หนามกระเทบเอา. ย่อมไม่สามารถจะอยู่เฉพาะหน้าฝูงโคได้. ถามว่า  
เพราะเหตุใด ตอบว่า เพราะแม่โคบอดนั้นย่อมกลัวต่อเขาโค หูโค  
หรือหางกระเทบเอา.

ศัพท์ว่า **อิงฺฆ** เป็นนิบาต ใช้ในอรรถว่าทักท้วง. บทว่า **อัม ส-**  
**เทยฺยาม** ได้แก่ เราพึงทำความเหยียดหยาม คือให้ถึงความกระอัก  
กระอ่วนเท่านั้น ด้วยการถามปัญหาข้อหนึ่ง. บทว่า **ตฺถจฺจกฺขมฺภีว น**  
ได้แก่ (พึงบีบรัด) พระสมณโคดมนั้น เหมือนบุคคลบีบรัดหม้อเปล่า  
ฉะนั้น. บทว่า **โอโรเธยฺยาม** คือ ฟังบีบรัด. จริงอยู่ หม้อที่เต็มแล้ว  
กลิ้งไปข้างโน้นข้างนี้ บุคคลบีบรัดไม่ได้ ส่วนหม้อที่เปล่า บุคคล  
จะสามารถพลิกกลับบีบรัดตามความชอบใจได้ ฉนฺได นิโครธปริพาชก  
นี้ย่อมกล่าวว่า เราจักบีบรัดพระสมณโคดม เหมือนกับบีบรัดหม้อที่เปล่า

โดยรอบด้าน ด้วยการบีบคั้นด้วยวาตะ เพราะพระองค์มีปัญญาถูกขจัดเสียแล้ว.

ปริพาชก เมื่อไม่เห็นวงพระนลาฏสีทองของพระศาสดา จึงแสดงกำลังของตนในที่ลับหลังพระทศพล คำรามเปล่า ๆ ปรี ๆ มีประการต่าง ๆ เหมือนบุตรคนจันทาลเสียดสีขัตติยกุมาร ซึ่งมีได้เจือปนโดยชาติ และเหมือนสุนัขจิ้งจอกเสียดสีพญาโกสละสิหราชแท้ ๆ ด้วยกำลังฉะนั้น. แม้อุบาสกก็คิดว่า ปริพาชกผู้นี้จะตะคอกเกินไป พยายามโดยไม่มิประโยชน์ เหมือนเหยียดเท้าไปเพื่อสัมผัสสอเวจิ เหยียดมือไปเพื่อจับภวัคคพรหม ฉะนั้น ถ้าพระศาสดาของเราพึงมาสู่ที่นี่ พระองค์พึงลดธงคือมานะที่ปริพาชกนี้ยกขึ้นจนถึงภวัคคพรหมโดยฐานะที่เดียว. แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทรงสดับการสนทนาปราศรัยนั้น. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า อสุโสสิ โข อิมํ กถาสลฺลาปี ดังนี้.

บทว่า สุมาคธาย ความว่า บุรุษคนใดคนหนึ่งนั่งที่ฝั่งสระโบกขรณีชื่อสุมาคธา ได้เห็นหมู่พวกอสูรกำลังเข้าไปยังภพอสูร ทางก้านดอกบัว.

อาหารท่านเรียกว่า นิวาปะ ในคำว่า โมรนิวาเป นี้ อธิบายว่า ได้แก่สถานที ๆ บุคคลให้เหยื่อพร้อมทั้งให้อภัยแก่นกยูง. บทว่า อพฺโลกาสฺม คือในสถานที่เป็นเนิน. บทว่า อสฺสาลปฺปตฺตา ได้แก่ ได้ประสบความสำเร็จ ยินดี คือประสบความสำเร็จสมนัส. บทว่า อชฺฌาสยฺม คือ เป็นนิสัยแห่งมรรคชั้นสูง. บทว่า อาทิจฺจุรุมฺหจฺจริยํ ได้แก่ อริยมรรค กล่าวคือพรหมจรรย์ขั้นต้น. นิโครทปริพาชกได้กล่าวดังนั้นว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระสาวกที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแนะนำแล้ว บำเพ็ญอริยมรรคอันเป็นอาทิพรหมจรรย์ด้วยอริยาศัยแล้ว ถึงความปลอดโปร่ง ย่อมรู้เฉพาะ ด้วยการบรรลุพระอรหัตด้วยธรรมชื่ออะไร.

บทว่า **วิปฺปกฺขา** ได้แก่ ที่ค้างอยู่ยังไม่จบ เพราะการมาของ  
เราเป็นปัจจัย. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยินยอมแบบพระสัพพัญญูว่า  
เธอจงกล่าวไปเถิด เราจักแสดงธรรมนั้นให้จบให้ถึงที่สุด. บทว่า **ทฺช-**  
**ขานํ โข** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับคำของปริพาชกแล้ว ทรง  
ดำริว่า ปริพาชกนี้ย่อมถามถึงธรรมที่เราแสดงพระสาวก อันเป็น  
ข้อปฏิบัติที่พระสาวกเหล่านั้นพึงบำเพ็ญ หากเราจักกล่าวธรรมนั้นแต่ต้น  
แก่เขา เขาก็ไม่รู้ธรรมแม้ที่เรากล่าวแล้ว ก็ปริพาชกนี้เป็นผู้มีวาตะ  
รังเกียจบาปด้วยความเพียร เอาเถอะ เราจะให้เขาถามปัญหาในวิสัย  
แห่งวาทะนั้นเท่านั้น แล้วจะแสดงความไม่มีประโยชน์แห่งลัทธิของสมณ-  
พราหมณ์เป็นอันมาก ครั้นแล้ว จักพยากรณ์ปัญหานี้ในภายหลัง จึงตรัสว่า  
**ทฺชขานํ โข เอตํ** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สเก อจฺจริเย** คือไม่ลัทธิอา-  
จารยฺขอดน. บทว่า **อธิเชฺตุญฺเ** คือ ในการเกลียดบาปด้วยความ  
เพียร. บทว่า **กถํ สนฺตา** คือ เป็นอย่างไร. บทว่า **ตโปจฺจุจฺฉา**  
ได้แก่ การเกลียดบาป คือการหน่ายบาปด้วยความเพียร. บทว่า **ปรีปฺณ-**  
**ณา** คือบริสุทธฺิแล้ว. คำว่า **กถํ อปรีปฺณฺณา** ได้แก่ เธอจงถามอย่าง  
นี้ว่า ไม่บริสุทธฺิอย่างไร. บทว่า **ยตุรฺ หิ นาม** คือ โย นาม.

บทว่า **อปฺปสทฺเท** กตฺวา ได้แก่ ให้ไม่มีเสียงดัง คือ ให้  
มีเสียงเบา. ได้สดับว่า ปริพาชกนั้น คิดว่า พระสมณโคดมย่อมจะไม่  
บอกเพียงปัญหาข้อเดียว แม้การสนทนาปราศรัยของพระสมณโคดมนี้ไม่  
มากนัก ก็ชนเหล่านี้ ย่อมคล้อยตามและสรรเสริญพระสมณโคดมตั้งแต่ต้น  
เอาเถอะ เราจะทำชนเหล่านี้ให้เจียบเสียงพูดเสียเอง. ปริพาชกได้ทำ  
ตามนั้นแล้ว. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **อปฺปสทฺเท** กตฺวา เป็นต้น.

ในคำเป็นต้นว่า **ตโปจฺจุจฺฉา** ความว่า เรากล่าวการเกลียดบาปด้วย

ตบะ ย่อมยึดถือการเกลียดบาปด้วยตบะนั้น โดยความเป็นสาระ ด้วยใจบ้าง ย่อมแนบแน่น การเกลียดบาปด้วยตบะนั้น ประกอบความเพียรในการทรมานตนเอง ซึ่งมีประการต่างๆ แล้วอยู่ด้วยกายบ้าง. บทว่า ตปสฺสึ คือ อาศัยตบะ. คำว่า อเจลกโก เป็นต้น พึงทราบโดยนัยพิสดารในสีหนาทสูตร.

บทว่า ตป สมายิตฺติ ได้แก่ ยึดถือตบะมีความเป็นอเจลกะ เป็นต้น คือถืออย่างมั่นคง. บทว่า อตุตฺมโน โหติ ความว่า ปฏิพาชกดีใจว่า มิใคร่อื่นในตบะนี้เช่นเรา. บทว่า ปริบุญฺณสงฺกปโป ได้แก่ มีความดำริสิ้นสุดลงอย่างนี้ว่า เพียงนี้ก็พอ. ก็คำนี้มาด้วยอำนาจแห่งพวกเดียรถีย์ พึงแสดงแม้ด้วยสามารถการเกี่ยวข้องกับศาสนา. จริงอยู่ คนบางคนสมาทานธุตงคฺ เขาย่อมยินดีด้วยธุตงคฺนั้นว่า คนอื่นใครเล่าจะทรงธุตงคฺเช่นเรา ชื่อว่ามีความดำริบริบูรณ์แล้ว. คำว่า ตปสฺสึโน อุปกฺกิลโส โหติ ได้แก่ นี่ก็อุปกิเลสของผู้มีตบะทั้งสองประการนั้น. เราขอมกล่าวว่า ตบะเป็นอุปกิเลสแก่บุคคลนั้น ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น.

บทว่า อตฺตานุภุกํ เสติ ได้แก่ ยกตน คือชู้ตนว่า ใครจะเป็นเช่นเรา. บทว่า ปรี วมฺเภติ ได้แก่ ชู คือดูหมิ่นคนอื่นว่า ผู้นี้ไม่เหมือนเรา. บทว่า มชฺชติ คือ มัวเมาด้วยความเมาคือมานะ. บทว่า มุจฺจติ ได้แก่ ลืมสติ คือติดอยู่ได้แก่ข้องอยู่. บทว่า มทฺมาปชฺชติ ได้แก่ ถึงความมัวเมาว่า สิ่งนี้เท่านั้นเป็นสาระ. ปฏิพาชกนี้ แม้บวชในศาสนาแล้ว เป็นผู้มึนธุตงคฺบริสุทธฺ ไม่ไฉนมีกัมมัญฐานบริสุทธฺ. ย่อมยึดถือธุตงคฺเท่านั้น โดยความเป็นสาระ เหมือนยึดถือพระอรหัต. ในคำว่า ลาภสฺสการลิลกํ นี้ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

ชื่อว่าลาก เพราะอรรถว่าได้ปัจจัย ๔. ปัจจัยเหล่านั้นแหละที่ ตกแต่งทำไว้อย่างดีได้มา ชื่อว่า สักการะ. การกล่าวสรรเสริญ ชื่อว่า สิโลกะ. บทว่า นิพพุตเตติ ความว่า ลากเป็นอันมาก ย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัยความเป็นอเจลกเป็นต้น หรือการทำสมาทานธุดงค์ของเขา เพราะฉะนั้นปริพาชกจึงกล่าวว่า นิพพุตเตติ ดังนี้. คำที่เหลือในที่นี้ พึงทราบด้วยอำนาจแห่งผู้มีตบะทั้งสองประเภท โดยนัยที่กล่าวไว้ครั้งก่อน นั้นแล.

บทว่า โวทาสมาปชฺชติ ได้แก่ ถึง ๒ ส่วน คือทำให้เป็น ๒ ส่วน. บทว่า ขมติ คือ ชอบใจ. บทว่า น ขมติ คือ ไม่ชอบใจ. บทว่า สาเปกฺโข ปชฺหติ ได้แก่ ผู้มีความอยากย่อมละ. ถามว่า อย่างไร. ตอบว่า ตอนเช้า เขาบริโภคนม. ที่นั่น ทายกได้นำเนื้อไปให้เขาอีก. เขามีความคิดอย่างนี้ว่า บัดนี้ เมื่อไรเราจักได้อย่างนี้อีก. ถ้ารู้อย่างนี้เรา จะไม่ควรบริโภคนมตอนเช้า เราสามารถทำอะไรได้ จึงมุ่งสละเหมือนการ สละชีวิตด้วยการกล่าวว่าไปเถิด ท่านผู้เจริญ ท่านนั้นแหละจงบริโภคนม.

บทว่า คธิตโต คือ กำหนดแล้ว. บทว่า มุจฺฉิตโต ได้แก่ หลงลืมแล้ว เพราะความอยากมีกำลัง คือเป็นผู้มีสติหลงลืม. บทว่า อชฺฌาปนฺโน คือชั่งอยู่ในอามิส. ไม่ทำแม้เพียงการเชื่อเชิญโดยธรรม ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ท่านจักบริโภคนม กระทำให้เป็นคำใหญ่ ๆ. บทว่า อนาทินวตฺสตาวิ คือไม่เห็นแม้เพียงโทษ. การรู้จักประมาณ ชื่อว่า นิสฺสธมฺมะ ในคำว่า อนิสฺสธมฺมปญฺโญ นี้. เขาไม่ทำแม้เพียงการพิจารณา และการบริโภคนม. บทว่า ลาภสกุการสฺสโลกนิกฺกนฺตฺติเหตุ คือ เพราะเหตุแห่งความอยากในลาภเป็นต้น. บทว่า อํ ภกฺขเตติ แปลว่า เคี้ยวกิน. บทว่า อสนีวิจกฺกํ คือมีสัณฐานคมเหมือนสายฟ้า. มีคำอธิบายว่า ปลายฟันของบุคคลนี้คมประดุจสายฟ้า มิใช่จะไม่บริโภคนม.

พืชอะไรในบรรดาพืชอันเกิดแต่รากเป็นต้น ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น ชนทั้งหลายย่อมรู้จักว่าเขาว่าเป็นสมณะ ด้วยการดูว่าเป็นสมณะ. เขาย่อมรุกรานถือคูหมิ่น ด้วยอาการอย่างนี้. ข้อนี้มาด้วยอำนาจพวกเดียรฉัตร. แต่ด้วยอำนาจพระภิกษุ ในข้อนี้มีคำอธิบายประกอบดังต่อไปนี้ว่า ภิกษุนี้ ตนเองได้ทรงรุคงค์ เขาย่อมรุกรานผู้อื่นอย่างนี้ว่า ชนเหล่านี้จะชื่อว่า เป็นสมณะได้อย่างไร แต่กล่าวว่า พวกเราเป็นสมณะ ดังนี้ แม้คุณเพียงรุคงค์ก็ไม่มี คนเหล่านี้เมื่อแสวงหาอาหารมีอุทเทสภัตเป็นต้น ชื่อว่ามักมากด้วยปัจจัยเที่ยวไป.

บทว่า **ลูชชีวี** ได้แก่ ผู้มีความเป็นอยู่เศร้าหมอง ด้วยความเป็นอเจลละเป็นต้น หรือด้วยอำนาจรุคงค์. บทว่า **อิสฺสามจุจฺริย** ได้แก่ ความริษยาในการรุกรานสมบัติมีสักการะเป็นต้นของผู้อื่นเป็นลักษณะ และความตระหนี่มีความไม่ยอมทำสักการะเป็นต้นเป็นลักษณะ. บทว่า **อาปาถกนิสาทิ โหติ** ได้แก่ นั่งอยู่ในทางเดิน คือในที่ที่เห็นมนุษย์ทั้งหลาย. บุคคลผู้มีตบะยืนอยู่ในสถานที่ที่ชนทั้งหลายจะเห็นได้ ย่อมสอนวัคคูลิวัตร (ข้อปฏิบัติดุจค่างาว) บำเพ็ญตบะ ๕ อย่าง ยืนด้วยเท้าข้างเดียว ไหว้พระอาทิตย์. แม้ภิกษุผู้บวชในศาสนาแล้ว ได้สมาทานรุคงค์อันอ่อนหลบตลอดคืนแล้ว บำเพ็ญตบะในทางที่คนแลเห็น เวลาเย็น ทำจีวรกุฏิบนที่นอนใหญ่ เมื่อพระอาทิตย์ขึ้นก็เก็บ พอทราบว่า พวกมนุษย์มาหา ก็เกาะระฆัง วางจีวรไว้บนศิรষะเดินจงกรม (ต่อมา) ก็จักไม้กวาด กวาดลานวิหาร. บทว่า **อตฺตานํ** ได้แก่ ซึ่งคุณของตน. อ อักษรในคำว่า **อทสฺสยมาโน** เป็นเพียงนิบาต. ความว่า แสดงอยู่. บทว่า **อิทฺมปิเม ตปสฺสึ** ได้แก่ กรรมเมื่อนี้อยู่ในตบะของเรา. อีกนัยหนึ่ง บทว่า **ตปสฺสึ** นี้ เป็นสัตตมวิภักติ ใช้ในอรรถปฐมาวิภักติ. อธิบายว่า กรรมเมื่อนี้เป็นตบะของเรา. จริงอยู่ คนมีตบะนั้น ได้ยินว่า นักบวชอเจลละผู้ทอดทิ้งอาจารย์มีอยู่ที่โน้น เป็นต้น ก็พูดว่า นี่เป็นตบะ

ของเรา อเจลกะนั้นเป็นอันเตวสิกของเรา เป็นต้น ได้ฟังว่า ภิกษุ  
ผู้ทรงผ้าบังสุกุลอยู่ในที่โน้น เป็นต้น ก็พูดว่า นี่เป็นตบะของเรา ภิกษุ  
นั้นเป็นอันเตวสิกของเรา เป็นต้น. บทว่า ภิกษุจิเทว ได้แก่ โทษหรือ  
ทักขิจะไร ๆ. ทว่า ปฏิจจนัน เสวติ ได้แก่ ย่อมเสพโดยประการ  
ที่ชนเหล่าอื่นจะไม่รู้. บทว่า อภุขมมาน อห ขมติ ได้แก่ ย่อมกล่าว  
ถึงสิ่งที่ตนไม่ชอบใจว่า เราชอบใจ. คนมีตบะย่อมบัญญัติโทษที่ตนทำ  
แล้วมากมายว่ามีจำนวนน้อย แต่แสดงโทษที่คนอื่นทำแล้วเพียงแต่อาบัติ  
ทุกกฎว่าเป็นเหมือนต้องอาบัติปาราชิก. บทว่า อนุญญะยิ ได้แก่ พึง  
ทราบ คือพึงอนุโมทนา. บทว่า โกรโณ โหติ อุปนาหิ ได้แก่ ผู้ประ  
กอบด้วยโกระ มีความขัดเคืองเป็นลักษณะ และด้วยอุปนาหะมีการไม่  
สละคืนแวรเป็นลักษณะ. บทว่า มกุชชี โหติ ปลาสิ ได้แก่ ประกอบด้วยมัก-  
จะ มีการลบหลู่คุณคนอื่นเป็นลักษณะ และด้วยปลาสะ มีการตีเสมอ  
เป็นลักษณะ. บทว่า อิสสุกั โหติ มจฺจรี ได้แก่ ประกอบด้วยความ  
ริษยาในสักการะของผู้อื่น เป็นต้นเป็นลักษณะ และด้วยความตระหนี่  
๕ อย่าง มีความตระหนี่ในอาวาส ตระกูล ลาภ วรรณะและธรรมเป็น  
ลักษณะ. บทว่า สโร โหติ มายาวิ ได้แก่ ประกอบด้วยสาถะยะมี  
ความโอ้อวดเป็นลักษณะ และมายามีการปกปิดกรรมที่ทำแล้วเป็นลักษณะ.  
บทว่า ถทุโร โหติ อติมานิ ได้แก่ ประกอบด้วยถัมกะมีความดื้อรั้น  
ซึ่งขาดเมตตาและกรุณาเป็นลักษณะ และอติมานะมีการคูหมีนล่วงเกิน  
ผู้อื่นเป็นลักษณะ. บทว่า ปาปิโจ โหติ ได้แก่ ประกอบด้วยความ  
ปรารถนาลามก มีการยกย่องและปรารถนาอัสตบุรุษเป็นลักษณะ. บทว่า  
ปาปิกานํ คืออุอำนาจความอยากที่ลามกเหล่านั้นนั่นแล. บทว่า มิจฺฉา-  
ทิกฺขุจิโก คือประกอบด้วยทักขิที่ไม่ถูกต้อง ซึ่งเป็นไปตามนัยว่า ทาน  
ที่บุคคลให้แล้วไม่มีผล เป็นต้น. บทว่า อนุตฺตคาหิกาย ได้แก่ ทักขิ

นั่นนั่นแล ท่านเรียกว่า อนตคคาหิกา เพราะเขายึดถือความขาดสูญ  
อธิบายว่า ผู้ประกอบด้วยอเนตคคาหิกทณฺฐินั้น พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า  
**สันทิฏฐิปรามาสี** เป็นต้น ดังต่อไปนี้- การเห็นด้วยตนเอง ชื่อว่า  
**สันทิฏฐิ** ผู้ใดจับต้องยึดถือสันทิฏฐินั้นนั่นแลเที่ยวไป เหตุนั้น ผู้นั้น  
ชื่อว่า สันทิฏฐิปรามาสี. การตั้งไว้ด้วยดี มั่นคงดี เรียกว่า อาชานะ.  
ผู้ใดยึดถือไว้อย่างมั่นคง ผู้นั้นชื่อว่า อาชานคคาหิ. ผู้ใดไม่สามารถจะ  
สละการ ยึดถือมั่นนั้น เหมือนอริฏฐะสามเณร เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า  
ทุปปฏินิสสัคคิ. ศัพท์ว่า **ยทิเม** ตัดเป็น ยทิ อิม.

บทว่า **อิธ นิโครธ ตปสฺส** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง  
แสดงพระบาลีฝ่ายที่เสร็จหมอง คือทรงแสดงลัทธิที่พวกอัญญเดียรฉัตรถือเอา  
ตบะที่พวกเดียรฉัตรเหล่านั้นรักษว่าเป็นสิ่งเสร็จหมองทั้งหมดแล้ว บัดนี้  
เพื่อแสดงบาลีฝ่ายบริสุทธฺิ เมื่อเริ่มเทศนา จึงตรัสว่า **อิธ นิโครธ**  
ดังนี้ เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น อุตฺตมโน** เป็นต้น พึง  
ทราบด้วยอำนาจบทที่ตรงกันข้ามจากที่กล่าวแล้ว. ในวาระบททุก ๆ บท  
พึงประกอบข้อความด้วยอำนาจผู้มีตบะเสร็จหมองและผู้ทรงธุรงค์. บทว่า  
**เอวํ โส ตสฺมี ฐาเน ปริสุทฺโธ โหติ** ความว่า ผู้มีตบะนั้น เป็น  
ผู้บริสุทธฺิ คือไร้อุปกิเลส เพราะมีความพอใจด้วยตบะนั้น ก็หาไม่  
เพราะเหตุกล่าวคือความดำริบริบูรณ์ ก็หาไม่. ผู้มีตบะนี้ เมื่อพยายาม  
ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ก็เป็นผู้มีกรรมฐานบริสุทธฺิ ย่อมบรรลุพระอรหัตได้.  
พึงทราบเนื้อความในวาระทุก ๆ บท โดยนัยนี้. บทว่า **อทุชฺชา โข**  
**ภนฺเต** ความว่า ปริพาชกย่อมรู้ตามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อ  
เป็นอย่างนี้ วาตะที่เกลียดบาปด้วยความเพียรย่อมบริสุทธฺิ โดยส่วน  
เดียว. อนึ่ง ปริพาชกนั้นไม่รู้ยอดและแก่นอื่นจากนี้ จึงกล่าววว่า  
**อคฺคปฺปตฺตา สารปฺปตฺตา จ** ดังนี้. ที่นั่น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อ

ทรงปฏิเสธวาทะนั้นเป็นแก่นสารแก่ปริพาชกนั้น จึงตรัสว่า น โข นิโครธ เป็นต้น.

บทว่า **ปปฺปฏิกมฺมตฺตา โหติ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทรงแสดงว่า การเกลียดบาปด้วยคบะเห็นปานนี้ เป็นเช่นกับสะเก็ด ภายนอกพ้นจากแก่น กระพี้ เปลือก ของต้นไม้ไม่มีแก่น.

บทว่า **อคฺคฺ ปาเปตฺ** ความว่า ย่อมทูลขอพระทศพลว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดแสดงให้ถึงยอด คือ โปรดแสดงให้ถึงแก่น ด้วยอำนาจแห่งเทศนา.

บทว่า **จาตุยามสํ วรธํ วูโต** คือปิดแล้วด้วยความสำรวม ๔ อย่าง. บทว่า **น ปาณมตีปาเปติ** คือ ไม่เบียดเบียนสัตว์. บทว่า **น ภาวิต-  
มาสีสฺสตี** ความว่า กามคุณ ๕ อย่าง ถือว่าเป็นสิ่งที่ปฏิบัติกันมา เพราะกำหนดจดจำไว้ ไม่หวัง คือไม่เสพกามคุณเหล่านั้น. บทว่า **อทุญฺจสฺส โหติ** ความว่า ข้อที่จะกล่าวในบัดนี้เป็นต้นว่า โส อภิหฺรติ จึงเป็นลักษณะของเขา. บทว่า **ตปฺสฺสิตาย** คือ เพราะความเป็นผู้ มีตบะ. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โส อภิหฺรติ** ความว่า เขาย่อม รักษาศีลนั้นให้ยิ่ง คือบำเพ็ญให้สูงยิ่งขึ้นไป ได้แก่ไม่ยอมละความ เพียรว่า ศีลเราบริบูรณ์แล้ว ตบะเราเริ่มแล้ว พอละ ด้วยเหตุเพียงเท่า นี้. บทว่า **โน หินายวตฺตติ** ความว่า ไม่เวียนมาเพื่อความเป็น คนเลว คือเพื่อความเป็นภุคฺคหัตถ์ ได้แก่ทำความเพียรเพื่อต้องการบรรลु คุณวิเศษยิ่งกว่าศีล. เขาเมื่อทำได้อย่างนี้ ย่อมเสพเสนาสนะอันสงัด. บทว่า **อรญฺณํ** เป็นต้น มีพิสดารอยู่แล้วในสามัญญผลสูตร. บทว่า **เมตฺตาสหคฺเคน** เป็นต้น ท่านพรรณนาไว้ในวิสุทฺธิมรรค.

บทว่า **ตจฺจปฺปตฺตา** คือถึงเปลือกภายในแต่สะเก็ด. บทว่า **เผคฺ-  
คฺคฺปตฺตา** คือถึงความเป็นกระพี้ภายในแต่เปลือก อธิบายว่า เป็นเช่น

กระพี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำว่า เหตุดาวตา โข นิโครธ ตโป-  
ชิจฺจุณา อคฺคปฺปคฺตา จ โหติ สารปฺปคฺตา จ นี ด้วยอำนาจพวก  
เดียรธีย์.

จริงอยู่ ลากและสักการะของพวกเดียรธีย์ เป็นเหมือนกับกิ่งไม้  
และใบไม้. เพียงศีล ๕ เช่นสะเก็ดไม้. เพียงสมาบัติ ๘ เช่นเปลือกไม้.  
ปุพเพนิวาสญาณและอภิญญาในที่สุด เช่นกระพี. ก็พวกเดียรธีย์เหล่านั้น  
ย่อมถือเอาทิพพจักขุว่าเป็นพระอรหันต์. เพราะเหตุนั้น ความยึดถือนั้น  
ของพวกเขา เช่นแก่นต้นไม้. ส่วนลากและสักการะในพระศาสนา เป็น  
เช่นกิ่งไม้และใบไม้. ความถึงพร้อมด้วยศีล เช่นกับสะเก็ด. ฌานและ  
สมาบัติ เช่นกับเปลือก. โลภียอภิญญาเช่นกระพี. มรรคและผล  
เป็นแก่น. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปรียบเทียบศาสนาของพระองค์ด้วย  
ต้นไม้มีผลตกที่กิ่งโน้มลงและแผ่ออก ด้วยประการฉะนี้.

เพราะพระองค์ฉลาดในการแสดงเทศนา พระผู้มีพระภาคเจ้า  
พระองค์นั้นทรงเริ่มแสดงว่า อิติ โข นิโครธ เป็นต้น เพื่อแสดงความ  
แปลกแห่งเทศนาของพระองค์ว่า ศาสนาของเรายิ่งกว่า ประณีตกว่า  
ความถึงพร้อมด้วยแก่นของท่านนั้น ท่านจักรู้ศาสนานั้นเมื่อไร.

บทว่า เต ปริพฺพาชกา ได้แก่ ปริพาชกจำนวน ๓,๐๐๐ คน  
เหล่านั้น เป็นบริวารของเขา. บทว่า เหตุถ มยฺ น ปสฺสาม ได้แก่  
ในบาลีมีแบบแผนอเจลกะเป็นต้นนี้. ท่านกล่าวว่า แม้แบบแผนอเจลกะ ก็  
ไม่มีแก่เรา แบบแผนที่บริสุทธิ์จักมีแต่ที่ไหน แม้แบบแผนที่บริสุทธิ์ของพวก  
เราก็ไม่มีในที่นั้น. ความสำรวม ๔ อย่างเป็นต้น จักมีแต่ที่ไหน แม้ความ  
สำรวม ๔ อย่าง ก็ไม่มี การอยู่ป่าเป็นต้น จักมีแต่ที่ไหน แม้การอยู่ป่า ไม่มี  
การละนิวัตรเป็นต้น จักมีแต่ที่ไหน แม้การละนิวัตร ไม่มี แม้พรหมวิหาร  
เป็นต้น จักมีแต่ที่ไหน แม้พรหมวิหารไม่มี ปุพเพนิวาสญาณเป็นต้น

จักมีแต่ที่ไหน แม้บุพเพนิวาสญาณ ไม่มี ทิพพจักขุของพวกเราจักมีแต่  
ที่ไหน พวกเราพร้อมทั้งอาจารย์ฉิบหายในที่นี้. บทว่า **อิโต ภิกขุโย**  
**อุตฺตรัตริ** ความว่า ปริพาชกเหล่านั้นย่อมกล่าวว่า พวกเรายังไม่รู้ชัด  
การบรรลุคุณวิเศษอื่นที่ยิ่งไปกว่าการบรรลุทิพพจักขุญาณนี้ แม้ด้วยอำนาจ  
การฟัง.

บทว่า **อถ นิโครธ ปริพาชก** ความว่า สันธานคฤหบดี  
นั้นได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ปริพาชกเหล่านี้ ตั้งใจฟังภายิตของพระผู้มี  
พระภาคเจ้าในบัดนี้ ก็นิโครธปริพาชกนี้ ได้กล่าวคำจ้วงจาบอย่างกัก-  
ขพะลัษหลังพระผู้มีพระภาคเจ้า บัดนี้ ปริพาชกนี้ได้เกิดอยากฟัง บัดนี้  
เป็นกาลที่จะลดธงค้อมานะของปริพาชกนี้ลงแล้ว ยกพระศาสนาของ  
พระผู้มีพระภาคเจ้าขึ้น ลำดับนั้น เขาจึงได้พูดคำนั้นกะนิโครธปริพาชก  
และแม้สันธานคฤหบดีนั้นก็ได้มีความคิดอื่นอีกว่า ปริพาชกนี้ เมื่อเราไม่  
พูด ก็จักไม่ขอมาพระศาสดา และการไม่ขอโทษนั้น จักเป็นไป  
เพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูลเพื่อทุกข์แก่เขา ในอนาคต แต่เมื่อเราพูดแล้ว  
เขาจักขอมา การขอมานั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความ  
สุขแก่เขาตลอดกาลนาน ดังนี้ ที่นั้น เขาจึงได้กล่าวคำนั้นกะนิโครธ-  
ปริพาชก. ศัพท์ว่า **ปน** ในคำว่า **อปริสวจริ ปน น กโรธ** นี้  
เป็นนิบาต. ความว่า ก็พวกท่านจงทำพระองค์ท่านไม่ให้กล้าเสด็จเที่ยว  
ไปในที่ประชุม. บาลีว่า **อปริสวจเรต** ดังนี้ ก็มี. อีกอย่างหนึ่ง  
อธิบายว่า พวกท่านจงทำพระสมณโคดมนี้ไม่ให้กล้าเที่ยวไปในที่ประ-  
ชุม หรือจงทำให้เป็นเหมือนแม่โคตาบอดเป็นต้น ตัวใดตัวหนึ่ง. แม้  
ในคำว่า **โคกาน** น มีอธิบายว่า พวกท่านจงทำพระสมณโคดมให้  
เป็นเหมือนโคตาบอดเที่ยววนเวียนไป ฉะนั้น. บทว่า **ตฺถุหิฏฺโธ** คือ

เข้าถึงความเป็นผู้หนึ่ง. บทว่า มงฺกฏโต คือ หมดอำนาจ. บทว่า  
ปตฺตกฺขนุโ คือคอดก. บทว่า อโฆมุโข คือ กัมหน้า.

บทว่า พุทุโ โส ภควา สมุโพชาย ความว่า พระผู้มีพระ  
ภาคเจ้าตรัสรู้เองแล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อให้สัตว์ทั้งหลายรู้วิธีสัจ ๔ ด้วย.  
บทว่า ทนฺโต คือ ฝึกทางจักษุบ้าง ฯลฯ ฝึกทางใจบ้าง. บทว่า ทมถาย  
ได้แก่ เพื่อต้องการฝึกสัตว์เหล่าอื่น หาใช่เพื่อวาทะ.

บทว่า สนฺโต ได้แก่ ทรงสงบแล้ว เพราะมีราคะสงบระงับ  
คือทรงสงบ เพราะมีโทสะ และโมหะสงบ เพราะมีอกุศลธรรมทั้งปวง  
และอกิเลสทั้งปวงสงบ. บทว่า สมถาย คือทรงแสดงธรรมเพื่อให้  
มหาชนมีราคะเป็นต้นสงบ. บทว่า คิณฺโณ คือ ข้ามพ้นโอฆะ ๔ อย่าง  
ได้. บทว่า ตรถาย คือ เพื่อต้องการจะให้มหาชนผ่านพ้นโอฆะ. บท  
ว่า ปรีณิพฺพุโต ได้แก่ เป็นผู้ดับแล้วด้วยกิเลสนิพพาน. บทว่า ปรีณิพ-  
พานาย ได้แก่ ทรงแสดงธรรม เพื่อต้องการให้มหาชนดับกิเลสทุกอย่าง  
ได้หมด.

บทว่า อจฺจโย เป็นต้น ได้กล่าวไว้แล้วในสามัญญผลสูตร.  
บทว่า อุชฺฐาติโก ได้แก่ เว้นจากความคดทางกายเป็นต้น มีความ  
ซื่อตรงเป็นสภาพ. บทว่า อหฺมฺนุสาสามิ ความว่า เราจะสั่งสอน  
บุคคลเช่นท่าน และจะแสดงธรรมแก่บุคคลเช่นท่านนั้น. บทว่า สตฺตาหํ  
คือตลอดเจ็ดวัน. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมุ่งถึงบุคคลผู้มีปัญญาทิบ จึง  
ตรัสคำนี้ทั้งหมด. ก็ บุคคลผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมายาเป็นคณตรง จัก  
สามารถบรรลुพระอรหัตได้ โดยกาลครู่เดียวเท่านั้น. เพราะเหตุนี้  
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงว่า คนผู้โอ้อวด คดโกง เราไม่สามารถ  
สอนได้ ดังนี้ ด้วยคำเป็นต้นว่า อสจฺจิ ดังนี้ จึงเหมือนทรงจับปริพาชก  
ที่เท้า ขว้างไปที่เชิงเขาพระสุเมรุ. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า

เพราะปริพาชกผู้นี้ไอ้อวดเหลือเกิน มีจิตใจคดโกง. แม้เมื่อพระศาสดาตรัสอยู่อย่างนี้ ปริพาชกก็ไม่น้อมใจไปในพระพุทฺธ พระธรรม และพระสงฆ์ ไม่เจียโสดไปเพื่อความเป็นผู้น้อมใจไป คงอยู่ในความหลง ขอขมาพระศาสดา เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบ อธิษฐานของเธอ จึงตรัสว่า เราก็ไม่สามารถสอนคนไอ้อวดได้.

บทว่า อนฺเตวาลิกมฺยตา ได้แก่ อยากได้อันเตวาลิก คือปรารณาพวกเราเป็นอันเตวาลิก. บทว่า เอวมาเห ได้แก่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำว่า บุรุษผู้รู้ ไม่ไอ้อวด จงมา เป็นต้น. บทว่า โยเอวโว อจริโย ความว่า ผู้ใด ตามปกติเป็นอาจารย์ของท่าน. บทว่า อุทฺเทสา โน จาเวตุกาโม ความว่า พระสมณโคดมปรารณาจะให้เรากลือคำสอนของพระองค์ แล้วให้พวกเราเคลื่อนจากอุเทศของพวกเรา. บทว่า โสเยว โว อุทฺเทโส โหตุ ความว่า ตามปกติ อุเทศใดเป็นอุเทศของท่าน อุเทศนั้นก็เป็อุเทศของท่านนั่นแหละ เราไม่มีความต้องการด้วยอุเทศของท่าน. บทว่า อาชีวา คือจากความเป็นอยู่. บทว่า อกุสฺสสฺสขตา คือถึงส่วนว่าอกุสฺส. บทว่า อกุสฺสา ฆมฺมา ได้แก่ ธรรมคือความเกิดแห่งอกุสฺสจิต ๑๒ ดวง อีกอย่างหนึ่ง โดยพิเศษ ก็ได้แก่ตัณหานั่นเอง. แท้จริง ตัณหานั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า โปโนพฺภวิกา เพราะทำให้เกิดอีก. บทว่า สทฺรธา คือประกอบด้วยความกระวนกระวายด้วยกิเลส. บทว่า ชาติขรามรณียา คือเป็นปัจจัยแห่งชาติ ชรา และมรณะ. บทว่า สฺกฺกิเลสิกา ฆมฺมา คือความเกิดแห่งอกุสฺสจิต ๑๒ ดวง. บทว่า โวทานียา ได้แก่ ธรรมคือสมณะและวิปัสสนา. เพราะธรรมคือสมณะและวิปัสสนาเหล่านั้นย่อมทำให้สัตว์หมดจดได้ เพราะเหตุนั้น ธรรมเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า โวทานียา. บทว่า ปญฺญาปาริปุรี คือบริบูรณ์ด้วยมรรค

ปัญญา. บทว่า เวปุลลุตตมฺญ ได้แก่ ความไพบูลย์ด้วยผลปัญญา.  
อีกนัยหนึ่ง ทั้งสองบทนี้เป็นไวพจน์ของกันและกัน. ท่านอธิบายไว้ว่า  
เพราะเหตุนั้น พวกท่านจักทำให้แจ้งมรรคปัญญาและผลปัญญา ด้วยปัญญา  
อันยิ่งของตน ในปัจจุบันนั้นแล เข้าถึงอยู่ ดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้า  
ทรงปรารภปริพาชกทั้งหลาย เมื่อจะทรงแสดงกำลังแห่งพระโอวาทา-  
นุสาสนีของพระองค์ จึงยังพระธรรมเทศนาให้จบลงด้วยขอดคือพระอร-  
หัต ด้วยประการฉะนี้. บทว่า ยถา ตํ มารณ ได้แก่ พวกปริพาชก  
เหล่านั้นเป็นผู้หนึ่ง ๆ ไม่มีความเหมือนอุกมารคลใจ ฉะนั้น.  
ได้ยินว่า มารคิดว่า พระศาสดาแสดงกำลังพระพุทธานุภาพเจ้าคุณความเหลือเกิน  
แสดงธรรมแก่ปริพาชกเหล่านี้ น่าจะมีการตรัสรู้ธรรมบ้างในบางคราว  
เอาเถอะ เราจะคลใจ ดังนี้. มารจึงคลจิตของปริพาชกเหล่านั้น. จริง  
อยู่ จิตที่ยังละวิปลาสนิไม่ได้ จึงถูกมารกระทำตามความปรารถนา.  
แม้ปริพาชกเหล่านั้นถูกมารคลใจแล้ว ก็ยังไม่มีปัญญา เหมือน  
มือวิญญูทุกส่วนแข็งกระด้าง ฉะนั้น. ลำดับนั้น พระศาสดาทรงรำพึงว่า  
ปริพาชกเหล่านี้ยังงียบเสียงเหลือเกิน มีเหตุอะไรหนอแล ดังนี้จึง  
ได้ทราบว่ พวกปริพาชกถูกมารคลใจ. ก็ถ้าเหตุแห่งการบรรลุมรรค  
และผลของปริพาชกเหล่านั้นยังมี พระผู้มีพระภาคเจ้าก็พึงห้ามมารแล้ว  
แสดงธรรม แต่พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงรู้แล้ว เหตุแห่งมรรคผลไม่มี  
แก่ปริพาชกเหล่านั้น ปริพาชกทั้งหมดนี้เป็นคนเปล่า เพราะฉะนั้น  
ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระ  
ดำริว่า ปริพาชกทั้งหมดเหล่านี้เป็นโมฆบุรุษ.

ในบรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุญฺจา ปาปิเมตา ได้แก่ ถูกมาร  
มีมีบาปใจแล้ว. บทว่า ยตุรฺหิ นาม แปลว่า ในปริพาชกเหล่าใด.  
บทว่า อญฺญาณตฺถมฺปิ คือ เพื่อความรู้. บทว่า ก็ กริสฺสติ สุตตาโห

ได้แก่ เจ็ดวันที่พระสมณโคดมกำหนดไว้แล้ว จักทำอะไรแก่พวกเราได้.  
พวกปริพาชกได้กล่าวว่า พระสมณโคดมตรัสว่า นิโครธปริพาชกจัก  
ทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งของคนตลอดหนึ่งสัปดาห์ หนึ่งสัปดาห์นั้นจะทา  
ความไม่ผาสุกอะไรแก่เขา เอาเถอะ พวกเราจะประพาศพิพรมจรรย์  
เพื่อความรู้ว่า ในภายในหนึ่งสัปดาห์ พวกเราจะสามารถทำให้แจ้งธรรม  
นั้นได้หรือไม่. อีกนัยหนึ่ง ในข้อนี้ มีอธิบายว่า ปริพาชกเหล่านั้นไม่ได้  
เกิดความคิด เพื่อจะรู้สักครั้งเดียวว่า ในวันหนึ่งพวกเราจักรู้ธรรมของ  
พระองค์เลย ก็หนึ่งสัปดาห์จักทำอะไรแก่ปริพาชกผู้เกียจคร้านเหล่านั้น  
ได้ ปริพาชกเหล่านั้น จักบำเพ็ญตลอดสัปดาห์ได้อย่างไร.

บทว่า สีนหาทํ คือบันลือแล้ว บันลือแบบไม่กลัวใคร  
เป็นการทำลายวาตะผู้อื่น และเป็นการประกาศวาตะของตน. บทว่า  
**ปจฺจุจฺจาสิ** คือดำรงอยู่แล้ว. บทว่า ตาวเทว แปลว่า ในขณะที่  
นั่นเอง. บทว่า ราชคหํ ปาวิสิ ได้แก่ เสด็จเข้าไปยังกรุงราชคฤห์  
ก็จริง ถึงอย่างนั้น จักเป็นปัจจัยเพื่อเป็นวาสนาแก่ประพาชกเหล่านั้น  
ต่อไป. คำที่เหลือทุก ๆ บท ชัดเจนแล้วทั้งนั้น.

จบ อรรถกถาอุทุมพริกสูตร

จบ สูตรที่ ๒

### ๓. จักกวัตติสูตร

#### เรื่อง พระเจ้าจักรพรรดิทัพนเนมิ

[๓๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้. สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาค  
เจ้าประทับอยู่ ณ เมืองมาตุลาในแคว้นมคธ. ณ ที่นั้นแล พระผู้มี  
พระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุ  
เหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัส  
ดังนี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงมิตนเป็นเกาะ มิตน  
เป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง  
อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้มีมิตนเป็นเกาะ  
มิตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง  
ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งเป็นอย่างไร. ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุในพระธรรม  
วินัยนี้ พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ  
กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ  
ในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ มีความ  
เพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้.  
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นจิตใน  
จิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัส  
ในโลกเสียได้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้  
พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ  
มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย  
ภิกษุมิตนเป็นเกาะ มิตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรม

เป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ อย่างนี้แล. คุณก่อน  
ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเที่ยวไปในโคจรซึ่งเป็นวิสัยอันสืบมา  
จากบิดาของตน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเธอทั้งหลายเที่ยวไปใน  
โคจรซึ่งเป็นวิสัยอันสืบมาจากบิดาของตน มารจักไม่ได้โอกาส จัก  
ไม่ได้อารมณ์. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บุญนี้ ย่อมเจริญขึ้นอย่างนี้เพราะ  
เหตุที่ถือนั่นธรรมทั้งหลายอันเป็นกุศล.

### ว่าด้วยแก้ว ๗ ประการ

[๓๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว มีพระราชา  
จักรพรรดิพระนามว่า ทัพพนมิ ผู้ทรงธรรม ทรงเป็นพระราชา  
โดยธรรม เป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต ทรง  
ชนะแล้ว มีราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ  
แก้ว ๗ ประการมีดังนี้ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี  
นางแก้ว คฤหบดีแก้ว ปริณายกแก้วเป็นที่ ๗. พระราชาโอรสของ  
พระองค์มีกว่าพัน ล้วนกล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวิรกษัตริย์ สามารถ  
ย้ายเสนาของข้าศึกได้. พระองค์ทรงชำนาญโดยธรรมสมาสมา มีต้อง  
ใช้อาชาต มีต้องใช้ศัสตรา ครอบครองแผ่นดิน มีสาครเป็นขอบเขต.  
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นโดยล่วงไปหลายปี หลายร้อยปี หลาย  
พันปี ท้าวเธอตรัสเรียกราชนุชคนหนึ่งมารับสั่งว่า คุณก่อนบุรุษผู้  
เจริญ ในขณะที่ท่านเห็นจักรแก้วอันเป็นทิพย์ลอยเคลื่อนจากที่ พุ่ง  
บอกแก่เราทันที คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บุรุษนั้นทูลสนองพระราชดำรัส  
ของท้าวเธอแล้ว. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โดยล่วงไปอีกหลายปี หลาย  
ร้อยปี หลายพันปี บุรุษนั้นได้เห็นจักรแก้วอันเป็นทิพย์ลอยเคลื่อน  
จากที่ จึงเข้าไปเฝ้าท้าวเธอถึงที่ประทับ แล้วได้กราบทูลว่า ขอเดชะ

พระพุทธเจ้าข้า ขอพระองค์พึงทรงทราบ จักรแก้วอันเป็นทิพย์ของ  
พระองค์ถอยเคลื่อนจากที่แล้ว.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น ท้าวเธอตรัสเรียกพระกุมาร  
ซึ่งเป็นพระโอรสองค์ใหญ่มารับสั่งว่า ดูก่อนพ่อกุมาร ได้ยินว่า  
จักรแก้วอันเป็นทิพย์ของพ่อถอยเคลื่อนจากที่แล้ว ก็พ่อได้ฟังมาดังนี้  
ว่า จักรแก้วอันเป็นทิพย์ของพระเจ้าจักรพรรดิองค์ใด ถอยเคลื่อน  
จากที่ พระเจ้าจักรพรรดิพระองค์นั้น พึงทรงพระชนม์อยู่ได้ไม่นาน  
ในบัดนี้ ก็กามทั้งหลายอันเป็นของมนุษย์พ่อได้เสวยแล้ว บัดนี้เป็น  
สมัยที่พ่อจะแสวงหากามทั้งหลายอันเป็นทิพย์ มาเถิดพ่อกุมาร พ่อ  
จงปกครองแผ่นดิน อันมีสมุทรเป็นขอบเขตนี้ ฝ่ายพ่อจักปลงผม  
และหนวด นุ่งห่มผ้าข้อมน้ำฝาดออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น ท้าวเธอทรงสั่งสอนพระ-  
กุมารซึ่งเป็นโอรสองค์ใหญ่ในราชสมบัติเรียบร้อยแล้ว ทรงปลงพระ  
เกศาและพระมัสสุ ทรงครองผ้าข้อมน้ำฝาดเสด็จออกจากเรือน ทรง  
ผนวชเป็นบรรพชิตแล้ว. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อพระราชา  
ทรงผนวชได้ ๗ วัน จักรแก้วอันเป็นทิพย์ อันตรธานไปแล้ว.

[๓๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น ราชบุรุษคนหนึ่ง เข้า  
ไปเฝ้าพระราชาผู้เป็นกษัตริย์ ซึ่งได้มูรธาภิเษกแล้ว ถึงที่ประทับ  
ครั้นแล้วได้กราบทูลว่า ขอเดชะ พระพุทธเจ้าข้า พระองค์พึงทรง  
ทราบเถิด จักรแก้วอันเป็นทิพย์ อันตรธานไปแล้ว. ดูก่อนภิกษุ  
ทั้งหลาย ลำดับนั้น เมื่อจักรแก้วอันเป็นทิพย์อันตรธานไปแล้ว  
ท้าวเธอได้ทรงเสวยพระทัยและทรงเสวยความโทมัส ท้าวเธอเสด็จ  
เข้าไปหาพระราชาผู้ถึงที่ประทับ แล้วได้กราบทูลว่า ขอเดชะ  
พระพุทธเจ้าข้า พระองค์พึงทรงทราบว่า จักรแก้วอันเป็นทิพย์

อันตรธานไปแล้ว. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อท้าวเธอกราบทูลอย่างนี้  
แล้ว พระราชทานจึงตรัสกะท้าวเธอว่า คุณก่อนพ่อ พ่ออย่าเสียใจ  
และอยู่เสวยความโสมนัสไปเลย ในเมื่อจักรแก้วอันเป็นทิพย์อันตร-  
ธานไปแล้ว ด้วยว่า จักรแก้วอันเป็นทิพย์ หาใช่สมบัติสืบมาจากบิดา  
ของพ่อไม่ คุณก่อนพ่อ เชิญพ่อประพฤติในจักรกัสดัตติวัตถ์อันประเสริฐ  
เถิด ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้แล เมื่อพ่อประพฤติในจักรกัสดัตติวัตถ์  
อันประเสริฐ. ครั้นถึงวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ จักรแก้วอันเป็นทิพย์  
ซึ่งมีก้านหนึ่ง มีกง มีคุม บริบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่าง จักปรากฏ  
มีแก่พ่อผู้สันทนพระเศียร แล้วรักษายูโบสถอยู่ ณ ปราสาทอันประ-  
เสริฐชั้นบน. ท้าวเธอถามว่า พระพุทธเจ้าข้า ก็จักรกัสดัตติวัตถ์อัน  
ประเสริฐนั้น เป็นไฉน. ราชทานีตอบว่า คุณก่อนพ่อ ถ้าเช่นนั้น  
พ่อจงอาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรม ทำความเคารพธรรม นับ  
ถือธรรม บูชาธรรม ยำเกรงธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรม  
เป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่ จงจัดการรักษาบอกกันและคุ้มครองอัน  
เป็นธรรม ในชนภายใน ในหมู่พล ในหมู่มัคฉริยะผู้ได้รับราชา  
ภิเษก ในหมู่มัคฉริยะประเทศราช ในพวกพราหมณ์และคฤหบดี ใน  
ชาวนิกมและชาวชนบททั้งหลาย ในพวกสมณพราหมณ์ ในเหล่า  
เนื้อและนก คุณก่อนพ่อ การกระทำสิ่งที่เป็นธรรม อย่าเป็นไปใน  
แวนแคว้นของลูก อนึ่ง บุคคลเหล่าใดในแวนแคว้นของพ่อ ไม่มี  
ทรัพย์ พ่อพึงให้ทรัพย์แก่บุคคลเหล่านั้นด้วย อนึ่ง สมณพราหมณ์  
เหล่าใด ในแวนแคว้นของลูก จดเว้นจากความเมาและความประมาท  
ตั้งมั่นอยู่ในขันติและโสรัจจะ ฝึกตนแต่ผู้เดียว สงบตนแต่ผู้เดียว  
ให้ตนดับกิเลสอยู่แต่ผู้เดียว พึงเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้น โดย  
กาลอันสมควรแล้วได้ถามสอบถามว่า ท่านขอรับ กุศลคืออะไร

อกุศลคืออะไร กรรมมีโทษ คืออะไร กรรมไม่มีโทษคืออะไร กรรมอะไรควรเสพ กรรมอะไรไม่ควรเสพ กรรมอะไรอันข้าพเจ้ากระทำอยู่ พึงเป็นไปเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์ สิ้นกาลนาน หรือว่ากรรมอะไรที่ข้าพเจ้ากระทำอยู่ พึงเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข สิ้นกาลนาน พ่อได้ฟังคำของสมณพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว สิ่งใดเป็นอกุศล พึงละเว้นสิ่งนั้นเสีย สิ่งใดเป็นกุศลพึงถือนั่นประพจน์ดูก่อนพ่อ นี่แล คือจักกวัตติวัตรอันประเสริฐนั้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท้าวเธอรับสนองพระคำรัสพระราช-  
ยาณีแล้ว ทรงประพจน์ในจักกวัตติวัตรอันประเสริฐ เมื่อท้าวเธอ  
ทรงประพจน์จักกวัตติวัตรอันประเสริฐอยู่ เมื่อถึงวันอุโบสถ ๑๕ คำ  
จักรแก้วอันเป็นทิพย์ซึ่งมีก่าพันหนึ่ง มีกง มีดุม บริบูรณ์ด้วย  
อาการทุกอย่าง ปรากฏมีแก่ท้าวเธอผู้สนานพระเศียร ทรงรักษา  
อุโบสถอยู่ ณ ปราสาทอันประเสริฐชั้นบน ท้าวเธอทอดพระเนตร  
เห็นแล้ว มีพระดำริว่า ก็เราได้สดับมาว่า จักรแก้ว อันเป็นทิพย์  
มีก่าพันหนึ่ง มีกง มีดุม บริบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่างปรากฏ  
มีแก่พระราชผู้เป็นกษัตริย์พระองค์ใด ผู้ได้มูรธาภิเษก สนาน  
พระเศียร ทรงรักษาอุโบสถ ณ ปราสาทอันประเสริฐชั้นบนในวัน  
อุโบสถ ๑๕ คำ พระราชาพระองค์นั้นเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เราได้  
เป็นพระเจ้าจักรพรรดิหรือหนอ.

[๓๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น ท้าวเธอเสด็จลุกจาก  
พระที่นั่งแล้วทรงทำผ้าอุตตราสงค์เฉียงพระอังสาข้างหนึ่ง จับพระค้ำ  
ด้วยพระหัตถ์ซ้าย ทรงประคองจักรแก้วด้วยพระหัตถ์ขวา แล้วตรัส  
ว่า ขอจักรแก้วอันประเสริฐ จงหมุนไปทั่วโลกเกิด ขอจักรแก้วอัน  
ประเสริฐ จงชนะโลกทั้งปวงเกิด.

ก่อนภิกษุทั้งหลาย ขณะนั้น จักรแก้วนั้น ก็หมุนไปทาง  
ทิศบูรพา พระเจ้าจักรพรรดิพร้อมด้วยจตุรงคินีเสนา ก็เสด็จติดตาม  
ไป. พระเจ้าจักรพรรดิพร้อมด้วยจตุรงคินีเสนา ได้ไปประทับอยู่  
ณ ประเทศที่จักรแก้วประดิษฐานอยู่.

ครู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฝ่ายพระราชาอริราชที่อยู่ ณ ทิศบูรพา  
พากันเสด็จเข้าไปเฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิได้กราบทูลอย่างนี้ว่า ขอเชิญ  
เสด็จมาเถิด มหาราชเจ้า พระองค์เสด็จมาดีแล้ว ราชอาณาจักร  
เหล่านี้เป็นของพระองค์ทั้งสิ้น ขอพระองค์จงทรงปกครองเถิด มหา-  
ราชเจ้า. ท้าวเธอจึงตรัสอย่างนี้ว่า พวกท่านไม่พึงฆ่าสัตว์ ไม่พึง  
ถือเอาของที่เจ้าของไม่ได้ให้ ไม่พึงประพฤติผิดในกามทั้งหลาย ไม่  
พึงกล่าวคำเท็จ ไม่พึงดื่มน้ำเมา จงเสวยสมบัติตามเดิมเถิด. ครู่ก่อน  
ภิกษุทั้งหลาย พวกพระราชาอริราชที่อยู่ ณ ทิศบูรพา ได้พากันตาม  
เสด็จท้าวเธอไป. ครู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น จักรแก้วนั้น ก็  
ลงไปสู่สมุทรด้านทิศบูรพา แล้วโผล่ขึ้นไปลงที่สมุทรด้านทิศทักษิณ  
แล้วโผล่ขึ้นไปสู่ทิศปัจฉิม. ท้าวเธอพร้อมด้วยจตุรงคินีเสนา ก็เสด็จ  
ติดตามไป. ครู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จักรแก้ว ประดิษฐานอยู่ ณ ประ-  
เทศใด ท้าวเธอก็เสด็จเข้าไปพักอยู่ ณ ประเทศนั้น พร้อมด้วยจตุรง-  
คินีเสนา.

ครู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฝ่ายพระราชาอริราช อยู่ ณ ทิศปัจฉิม  
ก็พากันเสด็จเข้าไปเฝ้าท้าวเธอ ได้กราบทูลอย่างนี้ว่า ขอเชิญเสด็จมา  
เถิด มหาราชเจ้า พระองค์เสด็จมาดีแล้ว มหาราชเจ้า อาณาจักรเหล่า  
นี้เป็นของพระองค์ทั้งสิ้น มหาราชเจ้า ขอพระองค์ทรงปกครองเถิด.  
ท้าวเธอจึงตรัสอย่างนี้ว่า พวกท่านไม่พึงฆ่าสัตว์ ไม่พึงถือเอาสิ่งของ  
ที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ไม่พึงประพฤติผิดในกามทั้งหลาย ไม่พึงกล่าว

คำเท็จ ไม่พึงคืบน้ำเมา จงเสวยสมบัติ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวก  
พระราชาริราช ที่อยู่ ณ ทิศปัจฉิมได้พากันตามเสด็จท้าวเธอไป.  
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้นจักรแก้วนั้น ก็ลงสู่สมุทรด้านทิศปัจฉิม  
แล้วโผล่ขึ้นไปสู่ทิศอุดร. พระเจ้าจักรพรรดิ พร้อมด้วยจตุรงคินีเสนา  
ก็เสด็จติดตามไป. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จักรแก้ว ประดิษฐานอยู่ ณ  
ประเทศใดท้าวเธอพร้อมด้วยจตุรงคินีเสนา ก็เสด็จเข้าไปพักอยู่ ณ  
ประเทศนั้น.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฝ่ายพระราชาริราช ที่อยู่ ณ ทิศอุดรก็  
พากันเสด็จเข้าไปเฝ้าท้าวเธอ ได้กราบทูลอย่างนี้ว่า ขอเชิญเสด็จมา  
เถิด มหาราชเจ้า พระองค์เสด็จมาดีแล้ว มหาราชเจ้า อาณาจักร  
เหล่านี้เป็นของพระองค์ทั้งสิ้น มหาราชเจ้า ขอพระองค์ทรงปกครอง  
เถิด. ท้าวเธอจึงตรัสอย่างนี้ว่า พวกท่านไม่พึงมาสัตว์ ไม่พึงถือเอา  
สิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ ไม่พึงประพฤติดิในกามทั้งหลาย ไม่พึง  
กล่าวคำเท็จ ไม่พึงคืบน้ำเมา จงเสวยสมบัติตามเดิมเถิด. คุณก่อน  
ภิกษุทั้งหลาย พวกพระราชาริราชที่อยู่ ณ ทิศอุดร ได้พากันตาม  
เสด็จท้าวเธอไป. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น จักรแก้วนั้นได้  
ชนะวิเศษยิ่งซึ่งแผ่นดินมีสมุทรเป็นขอบวงได้แล้ว จึงกลับคืนสู่  
ราชธานีนั้น ได้หยุดอยู่ที่ประตูพระราชวังของท้าวเธอ ปรากฏเหมือน  
เครื่องประดับ ณ मुखสำหรับทำเรื่องราว วางไสวอยู่ทั่วภายในพระ-  
ราชวังของท้าวเธอ.

ว่าด้วยจักรแก้วทิพย์ถอยเคลื่อนจากที่

[๓๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าจักรพรรดิองค์ที่ ๒  
กัณโถ ๓ กัณโถ ๔ กัณโถ ๕ กัณโถ ๖ กัณโถ

ที่ ๗ ก็ดี โดยกาลล่วงไปหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี ได้ตรัสเรียกบุรุษคนหนึ่งมารับสั่งว่า คุณก่อนบุรุษผู้เจริญ ในขณะที่ท่านเห็นจักรแก้วอันเป็นทิพย์ ถอยเคลื่อนจากที่ ฟังบอกแก่เราทันที.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บุรุษนั้นทูลสนองพระราชดำรัสของท้าวเธอแล้ว. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โดยล่วงไปอีกหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี บุรุษนั้นได้แลเห็นจักรแก้วอันเป็นทิพย์ถอยเคลื่อนจากที่ จึงเข้าไปเฝ้าท้าวเธอถึงที่ประทับ แล้วได้กราบทูลว่า ขอเดชะ พระพุทธเจ้าข้า ขอพระองค์พึงทรงทราบ จักรแก้วอันเป็นทิพย์ของพระองค์ ถอยเคลื่อนจากที่แล้ว. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น ท้าวเธอตรัสเรียกพระกุมารซึ่งเป็นโอรสองค์ใหญ่มารับสั่งว่า คุณก่อนพ่อกุมาร ได้ยินว่า จักรแก้วอันเป็นทิพย์ของพ่อถอยเคลื่อนจากที่แล้ว นั่นเป็นความสุขของพ่อ ก็พ่อได้สดับมาดังนี้ว่า จักรแก้วอันเป็นทิพย์ของพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์ใด ถอยเคลื่อนจากที่ พระเจ้าจักรพรรดิพระองค์นั้นพึงทรงพระชนม์อยู่ได้ไม่นาน ในบัดนี้ ก็ถามทั้งหลาย อันเป็นของมนุษย์ พ่อได้เสวยแล้ว บัดนี้เป็นสมัยที่พ่อจะแสวงหากามทั้งหลายอันเป็นทิพย์ มาเถิดพ่อกุมาร ลูกจงปกครองแผ่นดินอันมีสมุทรเป็นขอบเขตนี้ ฝ่ายพ่อจะปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้า ย้อมน้ำฝาด ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น ท้าวเธอทรงสั่งสอนพระกุมารซึ่งเป็นโอรสองค์ใหญ่ในราชสมบัติเรียบร้อยแล้ว ทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุ ทรงครองผ้าย้อมน้ำฝาด เสด็จออกจากเรือน ทรงผนวชเป็นบรรพชิตแล้ว. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อพระราชฤทธิ ทรงผนวชได้ ๗ วัน จักรแก้วอันเป็นทิพย์ อันตรธานไปแล้ว.

[๓๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น บุรุษคนหนึ่งเข้าไป

เฝ้าพระราชผู้เป็นกษัตริย์ ซึ่งได้มรธาภิเษกแล้วถึงที่ประทับ ครั้น  
แล้ว ได้กราบทูลว่า ขอเดชะ พระพุทธเจ้าข้า พระองค์ทรงทราบ  
เกิด จักรแก้วอันเป็นทิพย์ อันตรธานไปแล้ว. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย  
ลำดับนั้น ท้าวเธอเมื่อจักรแก้วอันเป็นทิพย์อันตรธานไปแล้ว ได้ทรง  
เสียพระทัย และได้ทรงเสวยความโศกเศร้า แต่ไม่ได้เสด็จเข้าไปเฝ้า  
พระราชผู้มี ทุลถามถึงจักกวัตติวัตรอันประเสริฐ. นัยว่า ท้าวเธอ  
ทรงปกครองประชากรราษฎร์ตามพระมติของพระองค์เอง เมื่อท้าวเธอ  
ทรงปกครองประชากรราษฎร์ตามพระมติของพระองค์เองอยู่ ประชา-  
ราษฎร์ก็ไม่เจริญต่อไป เหมือนเก่าก่อน เหมือนเมื่อกษัตริย์พระองค์  
ก่อน ๆ ซึ่งได้ทรงประพฤตินในจักกวัตติวัตรอันประเสริฐอยู่. คุณก่อน  
ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น คณะอำมาตย์ข้าราชการบริพาร โหราจารย์และมหา-  
อำมาตย์ นายกองช้าง นายกองม้า เป็นต้น คนรักษาประตู และ  
คนเลี้ยงชีพด้วยปัญญา ได้ประชุมกันกราบทูลท้าวเธอว่า พระพุทธ-  
เจ้าข้า ได้ยินว่า เมื่อพระองค์ทรงปกครองประชากรราษฎร์ตามพระมติ  
ของพระองค์เอง ประชาราษฎร์ไม่เจริญเหมือนเก่าก่อน เหมือนเมื่อ  
กษัตริย์พระองค์ก่อน ๆ ซึ่งได้ทรงประพฤตินในจักกวัตติวัตรอันประ-  
เสริฐอยู่ พระพุทธเจ้าข้า ในแว่นแคว้นของพระองค์มีอำมาตย์ข้าราชการ  
บริพาร โหราจารย์ และมหาอำมาตย์ นายกองช้าง นายกองม้า  
เป็นต้น คนรักษาประตู และคนเลี้ยงชีพด้วยปัญญา อยู่พร้อม  
ทีเดียว ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายด้วย  
และประชากรราษฎร์เหล่านั้นด้วย ทรงจำจักกวัตติวัตรอันประเสริฐได้  
อยู่ ขอเชิญพระองค์โปรดตรัสถามถึงจักกวัตติวัตรอันประเสริฐเกิด  
พวกข้าพระพุทธเจ้า อันพระองค์ตรัสถามแล้ว จักกราบทูลแก้จักก-  
วัตติวัตรอันประเสริฐถวายพระองค์.

### ว่าด้วยยอนินาทาน

[๓๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น ท้าวเธอโปรดให้ประชุมอำมาตย์ราชบริพารโหราจารย์และมหาอำมาตย์ นายกองช้าง นายกองม้าเป็นต้น คนรักษาประตู และคนเลี้ยงชีพด้วยปัญญาแล้ว ตรัสถามจักกัตติวัตรอันประเสริฐ. เขาเหล่านั้น อันท้าวเธอตรัสถามจักกัตติวัตรอันประเสริฐแล้ว จึงกราบทูลแก้ถวายท้าวเธอ. ท้าวเธอได้ฟังคำทูลแก้ของพวกเขาก็แล้ว จึงทรงจัดการรักษาป้องกัน และคุ้มครองอันชอบธรรม แต่ไม่ได้พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์. เมื่อไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนจึงได้ถึงความแพร่หลาย. เมื่อความขัดสนถึงความแพร่หลาย บุรุษคนหนึ่งจึงขโมยทรัพย์ของคนอื่นไป. เขาช่วยกันจับบุรุษนั้นได้แล้ว แสดงแก่ท้าวเธอว่า พระพุทธเจ้าข้า บุรุษคนนี้ขโมยเอาทรัพย์ของคนอื่นไป. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเขาพากันกราบทูลอย่างนี้แล้ว ท้าวเธอจึงตรัสค้ำนี้กะบุรุษผู้นั้นว่า พ่อบุรุษ ได้ยินว่า เธอขโมยเอาทรัพย์ของคนอื่นไปจริงหรือ. บุรุษนั้นทูลว่า จริงพระพุทธเจ้าข้า. ท้าวเธอถามว่า เพราะเหตุไร. บุรุษทูลว่า เพราะข้าพระพุทธเจ้าไม่มีอะไรจะเลี้ยงชีพ.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น ท้าวเธอจึงพระราชทานทรัพย์ให้แก่เขาแล้วรับสั่งว่า พ่อบุรุษเธอจงเลี้ยงชีพ จงเลี้ยงมารดา บิดา จงเลี้ยงบุตรภรรยา จงประกอบกิจการงานทั้งหลาย จงตั้งทักษิณาทันที่มีผลในเบื้องบน อันเกื้อกูลแก่สวรรค์ มีสุขเป็นผล เป็นไปเพื่อสวรรค์ ในสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ด้วยทรัพย์นี้เถิด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เขาได้สนองพระราชดำรัสของท้าวเธอแล้ว.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้บุรุษอีกคนหนึ่ง ก็ได้ขโมยทรัพย์  
ของคนอื่นไป. เขาช่วยกันจับบุรุษนั้นได้แล้ว จึงแสดงแก่ท้าวเธอว่า  
พระพุทเจ้าข้า บุรุษผู้นี้ขโมยเอาทรัพย์ของคนอื่นไป. คู่ก่อนภิกษุ  
ทั้งหลาย เมื่อเขาพากันกราบทูลอย่างนี้แล้ว ท้าวเธอจึงตรัสคำนี้  
กะบุรุษนั้นว่า พ่อบุรุษ ได้ยินว่าเธอขโมยเอาทรัพย์ของคนอื่นไป  
จริงหรือ. บุรุษนั้นทูลว่า จริง พระพุทเจ้าข้า. ท้าวเธอตรัสถามว่า  
เพราะเหตุไร. บุรุษนั้นทูลว่า เพราะข้าพระพุทธเจ้าไม่มีอะไรจะ  
เลี้ยงชีพ.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น ท้าวเธอจึงพระราชทาน  
ทรัพย์ให้แก่เขา แล้วรับสั่งว่า พ่อบุรุษ เธอจงเลี้ยงชีพ จงเลี้ยงมารดา  
บิดา จงเลี้ยงบุตรภรรยา จงประกอบกิจการงานทั้งหลาย จงตั้งทักษิณา  
ที่มีผลในเบื้องบน อันเกื้อกูลแก่สวรรค์ มีสุขเป็นผล เป็นไปเพื่อ  
สวรรค์ในสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ด้วยทรัพย์นี้เถิด. คู่ก่อนภิกษุ  
ทั้งหลาย เขาได้สนองพระราชดำรัสของท้าวเธอแล้ว.

ก่อนภิกษุทั้งหลาย มนุษย์ทั้งหลายได้ฟังมาว่า คู่ก่อนท่าน  
ผู้เจริญทั้งหลาย ได้ยินว่า คนขโมยทรัพย์ของคนพวกอื่นไป พระ  
เจ้าแผ่นดิน ยังทรงพระราชทานทรัพย์ให้อีก. พวกเขาได้ยินมา จึง  
พากันคิดเห็นอย่างนี้ว่า อย่ากระนั้นเลย แม้พวกเรา ก็ควรขโมย  
เอาทรัพย์ของคนอื่นบ้าง.

[๔๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น บุรุษคนหนึ่งขโมย  
เอาทรัพย์ของคนอื่นไป. เขาช่วยกันจับบุรุษนั้นได้แล้ว จึงแสดงแก่  
ท้าวเธอว่า พระพุทเจ้าข้า บุรุษผู้นี้ ขโมยเอาทรัพย์ของคนอื่นไป.  
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเขาพากันกราบทูลอย่างนี้แล้ว ท้าวเธอจึง  
ตรัสคำนี้กะบุรุษผู้นั้นว่า พ่อบุรุษ ได้ยินว่า เธอขโมยเอาทรัพย์ของ

คนอื่นไป จริงหรือ. บุรุษนั้นทูลว่า จริง พระพุทธเจ้าข้า. ท้าวเธอ  
ตรัสถามว่า เพราะเหตุไร. บุรุษนั้นทูลว่า เพราะข้าพระพุทธเจ้า  
ไม่มีอะไรจะเลี้ยงชีพ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น ท้าวเธอจึง  
ทรงพระดำริอย่างนี้ว่า ถ้าเรา จักให้ทรัพย์แก่คนที่ขโมยเอาทรัพย์  
ของคนอื่นเสมอไป อทินนาทานนี้จักเจริญทวีขึ้นด้วยประการอย่างนี้  
อย่ากระนั้นเลย เราจะให้กุมตัวบุรุษผู้นี้ให้แข็งแรง จะทำการตัด  
ต้นตอ ตัดศีรษะของบุรุษนั้นเสีย. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น  
ท้าวเธอ ตรัสสั่งบังคับราชบุรุษทั้งหลายว่า แนะ พนาย ถ้าเช่นนั้น  
ท่านจงเอาเชือกเหนียว ๆ มัดบุรุษนี้ ให้มือไพล่หลังให้แน่น เอา  
มีดโกน โกนศีรษะให้โล้น แล้วพาตระเวนตามถนน ตามตรอก ด้วย  
บันฑะเทาะก่เสียงกร้าว ออกทางประตูด้านทักษิณ จมกุมตัวให้แข็งแรง  
ทำการตัดต้นตอ ตัดศีรษะของบุรุษนั้นเสียนอกพระนครทิศทักษิณ  
ราชบุรุษทั้งหลายรับพระราชดำรัสของท้าวเธอแล้ว จึงเอาเชือกเหนียว  
มัดบุรุษนั้นให้มือไพล่หลังให้แน่น เอามีดโกน ๆ ศีรษะให้โล้น แล้ว  
พาตระเวนตามถนน ตามตรอก ด้วยกลองพิฆาตเสียงกร้าว ออกทาง  
ประตูด้านทักษิณ จมกุมตัวให้แข็งแรง ทำการตัดต้นตอ ตัดศีรษะ  
ของบุรุษนั้น นอกพระนคร ทิศทักษิณแล้ว.

[๔๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มนุษย์ทั้งหลายได้ฟังว่า คุณก่อน  
ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ได้ยินว่า พระเจ้าแผ่นดิน ได้กุมตัวบุคคลผู้  
ขโมยเอาทรัพย์ของคนอื่นอย่างแข็งแรง ทำการตัดต้นตอ ตัดศีรษะ  
พวกเขาเสีย. ครั้นได้ฟังมา พวกเขาจึงมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า อย่า  
กระนั้นเลย แม้พวกเราควรให้ช่างทำศัสตราอย่างคม ๆ ครั้นแล้ว  
จะกุมตัวคนที่เราจับขโมยได้ให้แข็งแรง จักทำการตัดต้นตอ ตัด  
ศีรษะพวกมันเสีย. พวกเขาจึงให้ช่างทำศัสตราอย่างคม. ครั้นแล้ว

จึงเริ่มทำการปล้นบ้านข้าง ปล้นนิคมข้าง ปล้นพระนครข้าง ปล้น  
ตามถนนหนทางข้าง คุมตัวพวกที่ขโมยไว้อย่างแข็งแรง ทำการตัด  
ต้นตอ ตัดศีรษะบุคคลเหล่านั้นเสีย.

### ว่าด้วยปาณาติบาตทำให้อายุเสื่อม

[๔๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการยังพรรณนามานี้  
เมื่อพระมหากษัตริย์ ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์  
ความขัดสนก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อความขัดสนถึงความแพร่-  
หลาย อทินนาทานก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่ออทินนาทานถึงความ  
แพร่หลาย ศัสตราก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อศัสตราถึงความแพร่  
หลาย ปาณาติบาตก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อปาณาติบาตถึงความ  
แพร่หลาย มุสาวาทก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อมุสาวาทถึงความ  
แพร่หลาย แม้อายุของสัตว์เหล่านั้นก็เสื่อมถอย แม่วรรณะก็เสื่อม  
ถอย เมื่อพวกเขาเสื่อมถอยจากอายุบ้าง เสื่อมถอยจากวรรณะบ้าง  
บุตรของมนุษย์ที่มีอายุแปดหมื่นปี ก็มีอายุถอยลง เหลือสี่หมื่นปี.  
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุสี่หมื่นปี บุรุษคนหนึ่งขโมยเอา  
ทรัพย์ของคนอื่นไป. เขาช่วยกันจับบุรุษนั้นได้แล้ว จึงแสดงแก่พระราช  
ผู้เป็นกษัตริย์ ซึ่งได้มูรธาภิเษกว่า พระพุทธเจ้าข้า บุรุษผู้นี้ขโมยเอา  
ทรัพย์ของคนอื่นไป. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเขาพากันกราบทูลอย่างนี้  
แล้ว ท้ายเขोजึงตรัสคํานี้กะบุรุษนั้นว่า พ่อบุรุษ ได้ยินว่า เธอขโมยเอา  
ทรัพย์ของคนอื่นไป จริงหรือ. บุรุษนั้นได้กราบทูลคําท้จทั้งที่รู้อยู่ว่า  
ไม่จริงเลย พระพุทธเจ้าข้า.

[๔๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการดังพรรณนามานี้ เมื่อ  
พระมหากษัตริย์ ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความ  
ขัดสนได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อความขัดสนถึงความแพร่หลาย อทินนา-

ทาน ก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่ออทินนาทานถึงความแพร่หลาย ศัสตรา  
ก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อศัสตราถึงความแพร่หลาย ปาณาติบาต ก็ได้  
ถึงความแพร่หลาย เมื่อปาณาติบาตถึงความแพร่หลาย มุสาวาท ก็ได้ถึง  
ความแพร่หลาย เมื่อมุสาวาทถึงความแพร่หลาย แม้อายุของสัตว์เหล่านั้น  
ก็เสื่อมถอย แม้วรรณะก็เสื่อมถอย เมื่อพวกเขาเสื่อมถอยจากอายุบ้าง  
เสื่อมถอยจากวรรณะบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุสี่หมื่นปี ก็มี อายุสอง  
หมื่นปี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุสองหมื่นปี บุรุษคนหนึ่ง  
ขโมยเอาทรัพย์ของคนอื่นไป บุรุษอีกคนหนึ่ง จึงกราบทูลแก่พระราชา  
ผู้เป็นกษัตริย์ ซึ่งได้มูรธาภิเษกได้กระทำการส่อเสียดว่า พระพุทธเจ้าข้า  
บุรุษชื่อนี้ขโมยเอาทรัพย์ของคนอื่นไป.

[๔๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการดังพรรณนามานี้ เมื่อ  
พระมหากษัตริย์ ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความ  
ขัดสนก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อความขัดสนถึงความแพร่หลาย ฯลฯ  
ปีศุณวาจาก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อปีศุณวาจาถึงความแพร่หลาย แม้  
อายุของสัตว์เหล่านั้นก็เสื่อมถอย แม้วรรณะก็เสื่อมถอย เมื่อพวกเขาเสื่อม  
ถอยจากอายุบ้าง เสื่อมถอยจากวรรณะบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุสอง-  
หมื่นปี ก็มีอายุถอยลงเหลือหนึ่งหมื่นปี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อ  
มนุษย์มีอายุหนึ่งหมื่นปี สัตว์บางพวกมีวรรณะดี สัตว์บางพวกมีวรรณะ  
ไม่ดี ในสัตว์สองพวกนั้น สัตว์พวกที่มีวรรณะไม่ดี ก็เพ่งเล็งสัตว์พวกที่  
มีวรรณะดี ถึงความประพฤติล่วงในภรรยาของคนอื่น.

ว่าด้วยอุกตกรรมบดทำให้อายุเสื่อม

[๔๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการดังพรรณนามานี้ เมื่อ  
พระมหากษัตริย์ ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสน  
ก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อความขัดสนถึงความแพร่หลาย อทินนาทาน

ก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อทึนนาทานถึงความแพร่หลาย กามสุมิ-  
ฉาจาร ก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อกามสุมิฉาจารถึงความแพร่หลาย  
แม้อายุของสัตว์เหล่านั้นก็เสื่อมถอย แม้วรรณะก็เสื่อมถอย เมื่อพวกเขา  
เสื่อมถอยจากอายุบ้างเสื่อมถอยจากวรรณะบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุ  
หนึ่งหมื่นปี ก็มีอายุถอยลงเหลือห้าพันปี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อ  
มนุษย์มีอายุห้าพันปี ธรรม ๒ ประการ คือ ผรุสวาจาและสัมผัปปลาปะ  
ก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อธรรม ๒ ประการ ถึงความแพร่หลาย แม้  
อายุของสัตว์เหล่านั้น ก็เสื่อมถอย แม้วรรณะก็เสื่อมถอย เมื่อพวกเขา  
เสื่อมถอยจากอายุบ้าง เสื่อมถอยจากวรรณะบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุ  
ห้าพันปี บางพวกมีอายุถอยลงสองพันห้าร้อยปี บางพวกมีอายุถอยลงสอง  
พันปี.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุสองพันปี อภิชฌาและ  
พยาบาท ก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่ออภิชฌาและพยาบาทถึงความแพร่  
หลาย แม้อายุของสัตว์เหล่านั้น ก็เสื่อมถอย แม้วรรณะก็เสื่อมถอย เมื่อ  
พวกเขาเสื่อมถอยจากอายุบ้าง เสื่อมถอยจากวรรณะบ้าง บุตรของมนุษย์  
ที่มีสองพันห้าร้อยปี ก็มีอายุถอยลงเหลือหนึ่งพันปี.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุหนึ่งพันปี มิจฉาทิฎฐิ  
ก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อมิจฉาทิฎฐิ ถึงความแพร่หลาย แม้อายุของ  
สัตว์เหล่านั้น ก็เสื่อมถอย แม้วรรณะก็เสื่อมถอย เมื่อพวกเขาเสื่อมถอย  
จากอายุบ้าง เสื่อมถอยจากวรรณะบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุหนึ่งพันปี  
ก็มีอายุถอยลงเหลือ ๕๐๐ ปี.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๕๐๐ ปี ธรรม ๓  
ประการ คือ อธรรมราคะ วิสมโลภ มิจฉาธรรม ก็ได้ถึงความแพร่  
หลาย เมื่อธรรม ๓ ประการถึงความแพร่หลาย แม้อายุของสัตว์เหล่านั้น

ก็เสื่อมถอย แม้วรรณะก็เสื่อมถอย เมื่อพวกเขาเสื่อมถอยจากอายุบ้าง เสื่อมถอยจากวรรณะบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุ ๕๐๐ ปี บางพวกมีอายุถอยลง ๒๕๐ ปี บางพวกมีอายุถอยลง ๒๐๐ ปี.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๒๕๐ ปี. ธรรมเหล่านี้ คือ ความไม่ปฏิบัติชอบในมารดา ความไม่ปฏิบัติชอบในบิดา ความไม่ปฏิบัติชอบในสมณะ ความไม่ปฏิบัติชอบในพราหมณ์ ความไม่อ่อนน้อมต่อท่านผู้ใหญ่ในตระกูล ก็ได้ถึงความแพร่หลาย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการดังพรรณนามานี้ เมื่อพระมหากษัตริย์ ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อความขัดสนถึงความแพร่หลาย อทินนาทานก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่ออทินนาทานถึงความแพร่หลาย ศัสตราภีได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อศัสตราภีถึงความแพร่หลาย ปาณาติบาตถึงความแพร่หลาย เมื่อปาณาติบาตถึงความแพร่หลาย มุสาวาทก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อมุสาวาทถึงความแพร่หลาย ปิสุณวาจาได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อปิสุณวาจาถึงความแพร่หลาย กาเมสุมิจนจารก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อกาเมสุมิจนจารถึงความแพร่หลาย ธรรม ๒ ประการ คือ ผรุสวาจา และสัมผัปปลาปะก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อธรรม ๒ ประการถึงความแพร่หลาย อภิขณาและพยาบาทก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่ออภิขณาและพยาบาทถึงความแพร่หลาย มิจฉาทิฎฐิก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อมิจฉาทิฎฐิถึงความแพร่หลาย ธรรม ๓ ประการ คือ อธรรมราคะ วิสมโลก มิจฉาธรรม ก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อธรรม ๓ ประการถึงความแพร่หลาย ธรรมเหล่านี้คือ ความไม่ปฏิบัติชอบในมารดา ความไม่ปฏิบัติชอบในบิดา ความไม่ปฏิบัติชอบในสมณะ ความไม่ปฏิบัติชอบในพราหมณ์ ความไม่อ่อนน้อมต่อท่านผู้ใหญ่ ในตระกูล ก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อธรรม

เหล่านี้ถึงความแพร่หลาย แม้อายุของสัตว์เหล่านั้น ก็เสื่อมถอย แม้  
วรรณะก็เสื่อมถอย เมื่อสัตว์เหล่านั้นเสื่อมถอยจากอายุบ้าง เสื่อมถอยจาก  
วรรณะบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุ ๒๕๐ ปี ก็มีอายุถอยลงเหลือ ๑๐๐ ปี.

### ว่าด้วยความเสื่อมของกุศล อกุศล

[๔๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักมีสมัยที่มนุษย์เหล่านี้ มีบุตรอายุ  
๑๐ ปี ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๑๐ ปี เด็กหญิงมีอายุ ๕ ปี จักสมควรมีสามี  
ได้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๑๐ ปี รสเหล่านี้ คือ  
เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย และเกลือ จักอันตรายกันไปสิ้น  
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์ มีอายุ ๑๐ ปี หย้ากับแก้ จักเป็น  
อาหารอย่างดี ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้าวสาลี เนื้อ ข้าวสุก จักเป็นอาหาร  
อย่างดี ในบัดนี้ฉันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๑๐ ปี  
หย้ากับแก้ ก็จักเป็นอาหารอย่างดี ฉะนั้นเหมือนกัน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย  
ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๑๐ ปี กุศลกรรมบถ ๑๐ จักอันตรายไปหมดสิ้น  
อกุศลกรรมบถ ๑๐ จักรุ่งเรืองเหลือเกิน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อ  
มนุษย์มีอายุ ๑๐ ปี แม้แต่ชื่อว่ากุศลก็จักไม่มี และคนทำกุศลจักมีแต่ที่  
ไหนด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๑๐ ปี คนทั้งหลายจักไม่  
ปฏิบัติชอบใจในพรหมณ์ จักไม่ประพฤติด่อนน้อมต่อท่านผู้ใหญ่ ใน  
ตระกูล เขาเหล่านั้นก็จักได้การบูชา และได้รับการสรรเสริญ ดูก่อน  
ภิกษุทั้งหลาย คนปฏิบัติชอบในมารดา ปฏิบัติชอบในบิดา ปฏิบัติชอบ  
ในสมณะ ปฏิบัติชอบในพรหมณ์ ประพฤติด่อนน้อมต่อท่านผู้ใหญ่ใน  
ตระกูล เขาเหล่านั้นจักได้รับการบูชาและได้รับการสรรเสริญฉันใด ดู  
ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์ทั้งหลายมีอายุ ๑๐ ปี เขาจักไม่  
ปฏิบัติชอบในมารดา บิดา สมณพรหมณ์ ไม่ประพฤติด่อนน้อมต่อผู้ใหญ่

ในตระกูล เขาเหล่านั้น จักได้รับการบูชาและการสรรเสริญนั้นเหมือนกัน ในบัดนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์ทั้งหลายมีอายุ ๑๐ ปี เขาก็ไม่มีจิตคิดเคารพยำเกรงว่า นี่แม่ นี่น้ำ นี่พ่อ นี่อา นี่ป้า นี่ภรรยาของอาจารย์ หรือว่านี่ภรรยาของท่านที่เคารพทั้งหลาย สัตว์โลกจักถึงความสมสู่ปะปนกันหมด เปรียบเหมือนแพะ ไก่ สุกร สุนัขบ้าน สุนัขจิ้งจอก ฉะนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๑๐ ปี สัตว์เหล่านั้น ต่างก็จักเกิดความอาฆาต ความพยาบาท ความคิดร้าย ความคิดจะฆ่า อย่างแรงกล้าในกันและกัน มารดากับบุตรก็ดี บุตรกับมารดาก็ดี บิดากับบุตรก็ดี บุตรกับบิดาก็ดี พี่ชายกับน้องหญิงก็ดี น้องหญิงกับพี่ชายก็ดี จักเกิดความอาฆาต ความพยาบาท ความคิดร้าย ความคิดจะฆ่ากัน อย่างแรงกล้า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นายพรานเนื้อเห็นเนื้อเข้า เกิดความอาฆาต ความพยาบาท ความคิดร้าย ความคิดจะฆ่า อย่างแรงกล้า ฉนั้นใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเมื่อมนุษย์ทั้งหลายมีอายุ ๑๐ ปี สัตว์เหล่านั้นจักมีความอาฆาต...ความคิดจะฆ่าอย่างแรงกล้าในกันและกัน ฉนั้นเหมือนกัน.

[๔๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๑๐ ปี จักมี สัตถันตรกับ สิ้น ๗ วัน มนุษย์เหล่านั้นจักสำคัญกันและกันว่าเป็นเนื้อ ศัสตราทั้งหลายอันคม จักปรากฏมีในมือของพวกเขา พวกเขาจะฆ่ากันเองด้วยศัสตราอันคมนั้นโดยสำคัญว่า นี่เนื้อ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น สัตว์เหล่านั้น บางพวกมีความคิดอย่างนี้ว่า พวกเราอย่าฆ่าใคร ๆ และใคร ๆ ก็อย่าฆ่าเรา อย่างกระนั้นเลย เราควรเข้าไปตามป่าหญาสูมทุม ป่าไม้ ระหว่างเกาะ หรือชอกเขา มีรากไม้และผลไม้ในป่าเป็นอาหาร เลี้ยงชีวิตอยู่สัก ๗ วัน เขาพากันเข้าไปตามป่าหญาสูมทุมป่าไม้ ระหว่าง

เกาะหรือชอกเขา มีรากไม้และผลไม้ในป่าเป็นอาหารเลี้ยงชีวิตอยู่ตลอด ๗ วัน. เมื่อล่วง ๗ วันไป เขาพากันออกจากป่าหาสุ่มทุมป่าไม้ ระหว่าง เกาะชอกเขา แล้วต่างสวมกอดกันและกัน จักขบร้อมปลอบใจกันในที่ ประชุมว่า สัตว์ผู้เจริญ เราพบเห็นกันแล้ว ท่านยังมีชีวิตอยู่หรือ ๆ.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น สัตว์เหล่านั้น จักมีความคิด อย่างนี้ว่า เราถึงความสิ้นญาติอย่างใหญ่เห็นปานนี้ เหตุเพราะสมათาน ธรรมที่เป็นอกุศล อย่างกระนั้นเลย เราควรทำกุศล ควรหากุศลอะไร เราควรงดเว้นปณาดิบาท ควรสมათานกุศลธรรมนี้แล้วประพฤติ. เขาจัก งดเว้นจากปณาดิบาท จักสมათานกุศลธรรมนี้แล้วประพฤติ. เพราะเหตุ ที่สมათานกุศลธรรม พวกเขাজักเจริญด้วยอายุบ้าง เจริญด้วยวรรณะบ้าง เมื่อเขาเจริญด้วยอายุบ้าง เจริญด้วยวรรณะบ้าง บุตรของมนุษย์ทั้งหลาย ที่มีอายุ ๑๐ ปี จักมีอายุเจริญขึ้นถึง ๒๐ ปี.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น สัตว์เหล่านั้นจักมีความคิดอย่าง นี้ว่า พวกเราเจริญด้วยอายุบ้าง เจริญด้วยวรรณะบ้าง เพราะเหตุที่ สมათานกุศลธรรม อย่างกระนั้นเลย พวกเราควรทำกุศลยิ่ง ๆ ขึ้นไป ควรทำกุศลอะไร พวกเราควรงดเว้นจากอกุศลนาทาน ควรงดเว้นจาก กามสุมิฉลาจาร ควรงดเว้นจากมูสาวาท ควรงดเว้นจากปิสุณวาจา ควร งดเว้นจากผรุสวาจา ควรงดเว้นจากสัมผัปปลาปะ ควรละอภิขมา ควร ละพยาบาท ควรละมิฉลาทิฎฐิ ควรละธรรม ๓ ประการ คือ อธรรม- ราคะ วิสมโลก มิฉลาธรรม อย่างกระนั้นเลย พวกเราควรปฏิบัติชอบ ในมารดา ควรปฏิบัติชอบในบิดา ควรปฏิบัติชอบในสมณะ ควรปฏิบัติ ชอบในพราหมณ์ ประพฤติอ่อนน้อมต่อท่านผู้ใหญ่ในตระกูล ควรสมา- ทานกุศลธรรมนี้แล้วประพฤติ. เขาเหล่านั้น จักปฏิบัติชอบในมารดา ปฏิบัติชอบในบิดา ปฏิบัติชอบในสมณะ ปฏิบัติชอบในพราหมณ์ ประ-

พุดิอ้อนน้อมต่อท่านผู้ใหญ่ในตระกูล จักสมาทานกุศลธรรมนี้แล้ว  
 ประพตติ เพราะเหตุที่สมาทานกุศลธรรมเหล่านั้น เขาเหล่านั้นจักเจริญ  
 ด้วยอายุบ้าง จักเจริญด้วยวรรณะบ้าง เมื่อเขาเหล่านั้นเจริญด้วยอายุบ้าง  
 เจริญด้วยวรรณะบ้าง บุตรของคนผู้มีอายุ ๒๐ ปี จักมีอายุเจริญขึ้นถึง  
 ๔๐ ปี. บุตรของคนผู้มีอายุ ๔๐ ปี จักมีอายุเจริญขึ้นถึง ๘๐ ปี. บุตร  
 ของคนผู้มีอายุ ๘๐ ปี จักมีอายุเจริญขึ้นถึง ๑๖๐ ปี. บุตรของคนผู้มี  
 อายุ ๑๖๐ ปี จักมีอายุเจริญขึ้น ๓๒๐ ปี. บุตรของคนผู้มีอายุ ๓๒๐ ปี  
 จักมีอายุเจริญขึ้นถึง ๖๔๐ ปี. บุตรของคนผู้มีอายุ ๖๔๐ ปี จักมีอายุเจริญ  
 ขึ้นถึงสองพันปี. บุตรของคนผู้มีอายุสองพันปี จักมีอายุเจริญขึ้นถึงสี่พันปี.  
 บุตรของคนผู้มีอายุสี่พันปี จักมีอายุเจริญขึ้นถึงแปดพันปี. บุตรของคน  
 ผู้มีอายุแปดพันปี จักมีอายุเจริญขึ้นถึงสองหมื่นปี. บุตรของคนผู้มีอายุ  
 สองหมื่นปี จักมีอายุเจริญขึ้นถึงสี่หมื่นปี. บุตรของคนผู้มีอายุสี่หมื่นปี  
 จักมีอายุขึ้นถึงแปดหมื่นปี.

ว่าด้วยการงดเว้นอกุศลกรรมบถ ๑๐ อย่างนี้

[๔๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุแปดหมื่นปี  
 เด็กหญิงมีอายุ ๕๐๐ ปี จึงจักสมควรมีสามีได้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ใน  
 เมื่อมนุษย์มีอายุแปดหมื่นปี จักเกิดมีอาพาธ ๓ อย่าง คือ ความอยากกิน ๑  
 ความไม่อยากกิน ๑ ความแก่ ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มี  
 อายุแปดหมื่นปี ชมพูทวีปนี้ จักมั่งคั่งและรุ่งเรือง มีบ้านนิคมและราช-  
 ธานีพอชั่วไก่อัปตก. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุแปดหมื่นปี  
 ชมพูทวีปนี้ประหนึ่งว่าเวจिनรก จักยึดเยียดไปด้วยผู้คนทั้งหลาย เปรียบ  
 เหมือนป่าไม้้อ หรือป่าไม้แก่น ฉะนั้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุแปดหมื่นปี เมืองพาราณ-

สินี จักเป็นราชธานีมีนามว่าเกตุมดี เป็นเมืองที่มั่งคั่งและรุ่งเรืองมีพลเมืองมาก มีผู้คนคับคั่ง และมีอาหารสมบูรณ์. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุแปดหมื่นปี ในชมพูทวีปนี้ จักมีเมืองแปดหมื่นสี่พันเมือง มีเกตุมดีราชธานีเป็นประมุข.

ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุแปดหมื่นปี จักมีพระเจ้าจักรพรรดิ ทรงพระนามว่า พระเจ้าสังกะ ทรงอุบัติขึ้น ณ เมืองเกตุมดีราชธานี เป็นผู้ทรงธรรม เป็นพระราชาโดยธรรม เป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต ทรงชนะแล้ว มีราชอาณาจักรมั่นคงสมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว คฤหบดีแก้ว ปริณายกแก้วเป็นที่ ๗. พระราหบุตรของพระองค์มีกว่าพัน ล้วนกล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์ สามารถย่ำยีเสนาของข้าศึกได้. พระองค์ทรงชนะโดยธรรม มีต้องใช้อาชาญ มีต้องใช้ศัสตราครอบครองแผ่นดินมีสาครเป็นขอบเขต.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์อายุแปดหมื่น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่าเมตไตรย์ จักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก พระองค์เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปได้แล้ว ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรม เหมือนตถาคตอุบัติขึ้นแล้วในโลกในบัดนี้ เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปได้แล้ว รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรม. พระผู้มีพระภาคพระนามว่า เมตไตรย์พระองค์นั้น จักทรงทำโลกนี้พร้อมเทวโลก มารโลก พรหมโลก ให้แจ้งชัด ด้วยพระปัญญาอันยิ่งด้วยพระองค์เองแล้ว

ทรงสอนหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดาและมนุษย์ให้รู้ตาม เหมือน  
ตลาคตนบัดนี้ ทำโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ให้  
แจ้งชัดด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตลาคตนเองแล้ว สอนหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณ-  
พราหมณ์เทวดาและมนุษย์ให้รู้ตามอยู่. พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า  
เมตไตรย์พระองค์นั้น จักทรงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง  
งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ  
บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง เหมือนตลาคตนบัดนี้ แสดงธรรมงามในเบื้องต้น  
งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ  
พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง. พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนาม  
ว่าเมตไตรย์พระองค์นั้น จักทรงบริหารภิกษุสงฆ์หลายพัน เหมือนตลาค  
บริหารภิกษุสงฆ์หลายร้อย ในบัดนี้ ฉะนั้น.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้นนั้น พระเจ้าสังขะ จักทรงให้ยกขึ้น  
ซึ่งปราสาทที่พระจัมปาพนาทะทรงสร้างไว้ แล้วประทับอยู่ แล้วจักทรง  
สละ จักทรงบำเพ็ญทาน แก่สมณพราหมณ์ คนกำพร้า คนเดินทาง  
วณิก ละครจากทั้งหลาย จักทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุ ทรงครอง  
ผ้ากาสาฬหพัสดุ์ เสด็จออกจากเรือน ทรงผนวชเป็นบรรพชิต ในสำนัก  
ของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าเมตไตรย์ท้าวเธอ  
ทรงผนวชอย่างนี้แล้ว ทรงปลีกพระองค์อยู่แต่ผู้เดียวไม่ประมาท มีความเพียร  
มีตนส่งไปแล้ว ไม่ช้านัก ก็จักทรงทำให้แจ้ง ซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยมที่  
กุลบุตรทั้งหลาย พากันออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบ อันเป็น  
ที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ด้วยพระปัญญาอันยิ่งด้วยพระองค์เอง ในทิฏฐธรรม  
เทียว เข้าถึงอยู่.

### ว่าด้วยการฟังตนฟังธรรม

[๔๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะ มีตน

เป็นที่พึง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึง จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นสรณะ  
อย่ามีสิ่งอื่นเป็นสรณะอยู่. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้มีตนเป็นเกาะ  
มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นสรณะ  
ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะอยู่ อย่างไรเล่า.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นว่า  
ในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอกิขมาและโทมนัส  
ในโลกเสียได้ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่มีความเพียร มีสัม-  
ปชัญญะ มีสติกำจัดอกิขมาและโทมนัสในโลกเสียได้ พิจารณาเห็นจิตในจิต  
อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอกิขมาและโทมนัสในโลกเสีย  
ได้ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ  
กำจัดอกิขมาและโทมนัสในโลกเสียได้. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุมิตน  
เป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรม  
เป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะอยู่อย่างนี้แล.

[๕๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเที่ยวไปในโคจร  
ซึ่งเป็นวิสัยอันสืบมาจากบิดาของตน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเธอทั้ง  
หลายเที่ยวไปในโคจรซึ่งเป็นวิสัยอันสืบมาจากบิดาของตน จักเจริญด้วย  
อายุบ้าง จักเจริญด้วยวรรณะบ้าง จักเจริญด้วยสุขบ้าง จักเจริญด้วยโภคะ  
บ้าง จักเจริญด้วยพละบ้าง.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเรื่องอายุของภิกษุ มีอธิบายอย่างไร.  
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เจริญอิทธิบาทประกอบ  
ด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร เจริญอิทธิบาทประกอบด้วยวิริยสมาธิ...  
จิตตสมาธิ... วิมังสาสมาธิปธานสังขาร เชนั้น เพราะเจริญอิทธิบาท  
๔ เหล่านี้ เพราะกระทำใ้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ เหล่านี้ เมื่อปรารภ

ก็พึงตั้งอยู่ได้ถึงกับ ๑ หรือเกินกว่ากับ ๑. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี่แหละเป็นอธิบายในเรื่องอายุของภิกษุ.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเรื่องวรรณะของภิกษุ มีอธิบายอย่างไร. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มั่งคั่ง ดำรงมรรวังในพระปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมรรยาทละโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี่แหละ เป็นอธิบายในเรื่องวรรณะของภิกษุ.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเรื่องสุขของภิกษุ มีอธิบายอย่างไร. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ สว่างจากกาม สว่างจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกอยู่ บรรลุดุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิต ณ ภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น เพราะวิตกวิจารสงบไป ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิอยู่ เป็นผู้มั่งคั่งเบิกบาน มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยกาย เพราะปีติสิ้นไป บรรลุดุติยฌาน ที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่าผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้มั่งคั่งเบิกบาน มีสติ อยู่เป็นสุข บรรลุดุตตฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์และดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี่แหละเป็นอธิบายในเรื่องสุขของภิกษุ.

### ว่าด้วยธรรมที่ทำให้อายุเป็นต้นเจริญ

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเรื่องโรคของภิกษุ มีอธิบายอย่างไร. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ มีจิตประกอบด้วยเมตตาแผ่ไปตลอดทิศ ๑ อยู่ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง ด้วยจิตประกอบด้วยเมตตาอัน

ไพบูลย์ ถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน แผ่ไปตลอดโลก ทัวสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน. มีจิตประกอบด้วยกรุณา...มูทิตา...อุเบกขา แผ่ไปตลอดทิศ ๑ อยู่ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง ด้วยจิตประกอบด้วยอุเบกขาอันไพบูลย์ ถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน แผ่ไปตลอดโลก ทัวสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี่แหละเป็นอธิบายในเรื่องโกละของภิกษุ.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเรื่องพละของภิกษุ มีอธิบายอย่างไร. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุติ และปัญญาวิมุติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญอันยิ่งด้วยตนเอง ในทิฐฐธรรมเทียว เข้าถึงอยู่. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี่แหละเป็นคำอธิบายในเรื่องพละของภิกษุ.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เล็งเห็นแม้กำลังสักอย่างหนึ่งอื่น อันข่มได้แสนยาก เหมือนกำลังของมารนี้เลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บุญนี้จะเจริญขึ้นได้ดังนี้ เพราะเหตุถือนั่นกุศลธรรมทั้งหลาย.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว. ภิกษุเหล่านั้นยินดีชื่นชม พระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ดังนี้แล.

### อรรถกถาจักกวัตติสูตร

จักกวัตติสูตรมีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังแล้วอย่างนี้. ในพระสูตรนั้น มีการพรรณานพที่ยากดังต่อไปนี้.

บทว่า มาตุลายุ ได้แก่ในพระนครที่มีชื่อนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนครนั้นให้เป็นโคจรคาม ประทับอยู่ ณ ไพรสนทน์ไม้ไผ่. ในคำว่า ตตฺร โข ภควา ภิกฺขุ อามนฺเตติ นี้มีอนุปฺพุทฺธิกถาดังต่อไปนี้.

เล่ากันว่า ในสมัยที่พระสูตรนี้เกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคเจ้าออกจากมหากรุณาสมาบัติ ในเวลาขำรุ่ง ทรงตรวจดูสัตว์โลก ทอดพระเนตรเห็นการตรัสรู้ธรรมของเหล่าสัตว์ ๘๔,๐๐๐ ผู้อยู่ในมาตุลนคร ด้วยการกล่าวพระสูตร อันแสดงถึงอนาคตวงศ์นี้ จึงพร้อมด้วยภิกษุ ๒๐,๐๐๐ รูปเสด็จไปยังมาตุลนครแต่เช้าตรู่. เข้ามาตุลนคร ตรัสว่า "ข้าว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมา" จึงต้อนรับนิมนต์พระทศพลให้เสด็จเข้าสู่พระนครด้วยเครื่องสักการะเป็นอันมาก ทรงตระเตรียมสถานที่ประทับนั่ง อาธารณาให้พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนบัลลังก์อันล้ำค่า ได้ถวายมหาทานแด่ภิกษุสงฆ์ อันมีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทำภักตริกิจเสร็จทรงดำริว่า ถ้าเราจักแสดงธรรม แก่พวกมนุษย์นี้ ในที่นี้ไซ้ สถานที่คับแคบ พวกมนุษย์ จักไม่มีโอกาสจะยืนจะนั่ง แต่สมาคมใหญ่แล ฟังมิได้. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงทำภักตริโมทนา แก่พวกราชตระกูลเลย ทรงถือบาตรเสด็จออกจากพระนครไป.

พวกมนุษย์คิดว่า พระศาสดาไม่ทรงทำอนุโมทนาแก่พวกเรา  
เสด็จไปเสีย อาหารเลิศรส คงไม่ถูกพระทัยเป็นแน่แท้ ขึ้นชื่อว่าพระ  
พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ใคร ๆ ไม่อาจเอาพระทัยได้ถูก ธรรมดาว่าการ  
ทำความคุ้นเคยกับพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็เป็นเช่นกับการจับคอสร-  
พิษที่แผ่แม่เบี้ย มาเถิดท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกเราจักขอขมาพระ  
ตถาคต. พวกชาวพระนครทั้งสิ้น ต่างพากันออกไป พร้อมกับพระผู้มี  
พระภาคเจ้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ขณะเสด็จไปอยู่นั่นเอง ทอดพระเนตรเห็น  
ต้นมาตุละ (ต้นลำไย) ต้นหนึ่งยืนต้นอยู่ ในนาของชาวมคธ สะพรั่งพร้อม  
ด้วยกิ่งก้านแผ่ไพศาล ตั้งอยู่ในภูมิภาคประมาณกรีศหนึ่ง ดำริว่า เรา  
จักนั่งที่โคนไม้นี้ เมื่อเราแสดงธรรม มหาชนจักมีโอกาสนั่งและนั่งได้  
จึงเสด็จกลับเลาะลัดบรรดา เสด็จแวะเข้าหาโคนไม้ ทอดพระเนตร  
ดูพระอานนท์ ผู้เป็นธรรมกถึกคาริก (คลังพระธรรม). พระเถระทราบ  
ว่า พระศาสดาประสงค์จะประทับนั่ง ด้วยความหมายที่พระองค์ทอด  
พระเนตรเท่านั้น จึงปลุกจิรวใหญ่สำหรับพระสุคตเจ้าถวาย. พระผู้  
มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนอาสนะที่พระอานนท์ปลุกแล้ว. ลำดับนั้น  
พวกมนุษย์พากันนั่งด้านพระพักตร์พระตถาคต. หมู่ภิกษุที่นั่งด้านข้าง  
ทั้งสอง และด้านหลัง เหล่าเทวดา ต่างยืนอยู่ในอากาศ. พระผู้มีพระ  
ภาคเจ้า ประทับในท่ามกลางบริษัทใหญ่นั้นแล ด้วยอาการอย่างนี้ จึง  
ได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายแล้ว. สองบทว่า เต ภิกษุ ความว่า ภิกษุ  
ผู้เป็นธรรมปฏิภาหกรับธรรมเข้าไปในสมาคมนั้น. บทว่า อตุตทิปา  
ความว่า พวกเธอจงทำตนให้เป็นเกาะ เป็นที่ด้านทาน เป็นที่กำบังเป็น  
คติ เป็นที่ไปเบื้องหน้า เป็นที่พึ่ง อยู่เถิด. คำว่า อตุตฺตธรรมา นี้ เป็นไว-  
พจน์ของคำว่า อตุตทิปา นั่นเอง. คำว่า อนนฺตธรรมา เป็นคำปฏิ-

เศษที่ฟังอย่างอื่น. ความจริง คนอื่นจะเป็นที่ฟังแก่คนอื่นหาได้ไม่ เพราะ  
คนอื่นบริสุทธด้วยความพยายามของคนอื่นไม่ได้.

สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ตนแลเป็นที่ฟังของตน  
คนอื่นใครเล่าจะเป็นที่ฟังได้. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึง  
ตรัสว่า อนนฺยสธนา. ถามว่า ก็ในคำว่า อุตฺตทปฺปา นี้ อะไรเล่า  
ชื่อว่าตน. แก้ว โลภยธรรมและโลกุตระธรรม. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มี  
พระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ฐมฺมทปฺปา ฐมฺมสธนา อนนฺยสธนา มีธรรม  
เป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่ฟัง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่ฟัง ดังนี้.

คำว่า กายะ กายานุปสฺสตี เป็นต้น ได้กล่าวพิสดารไว้แล้วใน  
มหาสติปัฏฐานสูตร. บทว่า โคจร ได้แก่ ในสถานที่ควรเที่ยวไป. บทว่า  
สเก คือที่อันเป็นของมีอยู่แห่งตน. บทว่า เปตฺติเก วิสเย คือในถิ่นที่มา  
จากพ่อแม่. บทว่า จรดํ คือเที่ยวไปอยู่ บาลีว่า จรณํ ดังนี้ก็มี. เนื้อความก็  
เช่นนี้แหละ. บทว่า น ลจฺจติ ความว่า จักไม่ได้ คือ จักไม่เห็น.  
บทว่า มาโร ได้แก่ เทวบุตรมารบ้าง กิเลสมารบ้าง. บทว่า โอตาริ  
ได้แก่ ร่องรอย คือช่องทางเปิด. ก็ความนี้บันทึกฟังแสดงด้วยเรื่องเหี้ยวนก  
เขา ซึ่งโอบเกี่ยวเอานกมูลไถด้วบินออกจากที่ (หลีบ) ก้อนดิน โผ  
จับอย่าบนเสาระเนียด (เสาค่าย) กำลังผิงแดดอ่อนไป. สมจริงดังคำที่  
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกฺขุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว เหี้ยวนก  
เขา เข้าโอบเกี่ยวเอานกมูลไถโดยจับปล้นเอาไป ภิกฺขุทั้งหลาย ครั้ง  
นั้นแล นกมูลไถถูกเหี้ยวนกเขานำไปอยู่คร่ำครวญอย่างนี้ว่า พวกเรา  
นั้นแล เที่ยวไปในที่โอโคจร อันเป็นถิ่นของปรปักษ์ นับว่าไม่มีบุญ  
มีบุญน้อย. ถ้าหากวันนี้เราพึงเที่ยวไปในที่โคจรอันเป็นถิ่นของพ่อแม่  
ของคนไซ้ร้ เหี้ยวนกเขาจักไม่อาจ (จับ) เราด้วยการต่อสู้เช่นนี้.  
เหี้ยวนกเขาถามว่า คุณอนนกมูลไถ ก็สำหรับท่าน อะไรเล่า เป็นถิ่น

ของพ่อแม่ของตน นกมูลไถตอบว่า คือ ที่ก้อนดินรอยไถ. ภิกษุทั้งหลาย  
ครั้งนั้นแล เขยี่ยนกเขาไม่ทรงงในกำลังของตน เชื่อในกำลังขอ  
ตน ปล่อยนกมูลไถไปโดยกล่าวว่า คุณ่อนนกมูลไถ เจ้าจงไปเถิด  
ถึงเจ้าไปในที่นั่นก็ไม่พ่น. ครั้งนั้นแล นกมูลไถ เจ้าจงไปเถิด  
รอยไถ ขึ้นยังก้อนดินก้อนใหญ่ ยืนทำเขยี่ยนกเขาว่า มาเดี๋ยวนี้ซิ เจ้า  
เขยี่ยนกเขา มาเดี๋ยวนี้ซิ เจ้าเขยี่ยนกเขา.

ครั้งนั้นเขยี่ยนกเขา ผู้ไม่ทรงงในกำลังของตน เชื่อมั่นใน  
กำลังของตน ลูบปีกทั้งสองพลันโฉบลงตรงนกมูลไถ. คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย  
ครั้งใดแล นกมูลไถรู้ตัวว่า เขยี่ยนกเขาตัวนี้สามารถพุ่งตัวลงมาแล้ว  
ครั้งนั้นแล นกมูลไถก็หลบซ่อนตรงระหว่างก้อนดินนั้นนั่นเอง. คุณ่อน  
ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล เขยี่ยนกเขา จึงได้แต่ให้ออกกระแทก  
ที่ก้อนดินนั้นแล. ภิกษุทั้งหลาย ข้อนั้นก็เหมือนกับที่ภิกษุเที่ยวไปในที่  
อโคจร อันเป็นถิ่นของปรปักษ์ คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นแล  
พวกเธอจงอย่าเที่ยวไปในที่อโคจร อันเป็นถิ่นของปรปักษ์. เมื่อเธอเที่ยว  
ไปในแดนอโคจร อันเป็นถิ่นของปรปักษ์ มารยอมได้ช่อง มารยอมได้อา-  
รรมณ์. ภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่าคืออโคจร ถิ่นของปรปักษ์ สำหรับภิกษุ คือ  
กามคุณ ๕. กามคุณ ๕ เป็นไหน ? ได้แก่รูปที่พึงรู้ได้ด้วยจักขุอันนำปรารถนา  
นำใคร่นำพึงใจประกอบด้วยความใคร่เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ฯลฯ โสภ-  
ณูปะที่พึงรู้ด้วยกาย ฯลฯ อันเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด. คุณ่อนภิกษุ  
ทั้งหลาย นี้ คืออโคจรอันเป็นถิ่นของปรปักษ์สำหรับภิกษุ. คุณ่อนภิกษุ  
ทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวในโคจร ฯลฯ มารยอมไม่ได้อารมณฺ์.  
คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย อะไรคือโคจรของภิกษุ ซึ่งเป็นถิ่นของบิดามารดา  
ของตน คือสติปัฏฐาน ๔. สติปัฏฐาน ๔ เป็นไหน ? คุณ่อนภิกษุทั้ง  
หลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นภายในกายอยู่ ฯลฯ ธรรมที่  
เป็นถิ่นบิดาของตน.

บทว่า กุสลาณ คือ ธรรมที่ไม่มีโทษเป็นลักษณะ. บทว่า สมา-  
ทานเหตุ คือ เพราะเหตุสมาทานแล้วประพตติ. บทว่า เอวमितํ ปุณฺณํ  
ปวทุตติ ความว่า ผลบุญอันเป็นโลกิยะและโลกุตระนี้ ย่อมเจริญอย่าง  
นี้. อนึ่ง คำว่า ผลบุญนั้นพึงทราบว่าได้แก่ทั้งบุญทั้งผลของบุญชั้นสูงๆ.  
ในคำว่า ปุณฺณผลํ นั้น กุศลมี ๒ อย่าง คือวิภูฏคามิกุศล กุศลเป็น  
ทางไปสู่วิภูฏะ ๑ วิภูฏคามิกุศล กุศลเป็นทางไปสู่วิภูฏะ ๑ ในกุศล  
๒ อย่างนั้น จิตที่อ่อนโยนของมารดาบิดาด้วยอำนาจที่มีความรักในบุตร  
ธิดา และจิตที่อ่อนโยนของบุตรธิดาด้วยอำนาจที่มีความรักในมารดาบิดา  
ชื่อว่า วิภูฏคามิกุศล. โพรปิ กิจยธรรม ๓๗ ประการ มีประเภทเป็น  
ต้นว่า สติปัฏฐาน ๔ ชื่อว่าวิวิภูฏคามิกุศล. ในกุศลเหล่านั้น สำหรับ  
กุศลที่เป็นวิภูฏคามิ สิ้นสุดกันตรงศิริสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ ใน  
มนุษยโลก. สำหรับกุศลที่เป็นวิวิภูฏคามิ สิ้นสุดกันที่มรรคผลและนิพ-  
พานสมบัติ. ในกุศลสองอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจักแสดงวิบากของ  
วิวิภูฏคามิกุศลไว้ ในตอนท้ายของสูตร. แต่ในที่นี้ เพื่อแสดงวิบากแห่ง  
วิภูฏคามิกุศล พระองค์จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดบุตรธิดา  
ไม่ตั้งอยู่ในโอวาทของมารดาบิดา เมื่อนั้นพวกเขา เสื่อมอายุบ้าง ผิว  
พรรณบ้าง ความเป็นใหญ่บ้าง แต่ว่า เมื่อใดเขาตั้งอยู่ในโอวาท เมื่อ  
นั้นจึงเจริญ ดังนี้แล้ว จึงเริ่มพระธรรมเทศนา ด้วยอำนาจความสืบต่อ  
วิภูฏคามิกุศลว่า ภูตปุพฺพุ ภิกฺขเว เป็นต้นไป.

ในคำเหล่านั้น คำเป็นต้นว่า จกฺกวตฺติ ได้กล่าวพิสดารแล้ว  
ในมหาปทานสูตรนั้นแล. บทว่า โอสกฺกิตํ แปลว่าย่อหย่อนไปนิดหน่อย.  
บทว่า จานา จุตํ แปลว่าเคลื่อนไปจากฐานะโดยประการทั้งปวง. เล่ากันว่า  
จักรแก้วนั้น ได้ลอยขึ้นไปตั้งอยู่ ในอากาศเหมือนน่านไปด้วยล้อยู่เหนือประ-  
ตู่ พระราชวังชั้นใน. ครั้งนั้น พระราชารับสั่งให้ฝั่งเสาไม้ตะเคียนสองต้น

ไว้ที่ข้างทั้งสองแห่งจักรนั้น ที่บนสุดของจักรแก้ว ผูกเชือกด้ายไว้เส้นหนึ่ง ให้อยู่ตรงกับกง. แม้ในด้านล่าง ก็ผูกเชือกด้ายเส้นหนึ่งให้อยู่ตรงกับกง. จักรแก้วย้อยต่ำลงเมื่อนิดเดียว จากเส้นเชือกข้างบนเส้นหนึ่งในบรรดา เชือกสองเส้นนั้นก็เป็นอย่างนั้นว่าหย่อนลง. ปลายสุดของจักรแก้วอยู่เลยที่ตั้งของ ด้ายชั้นล่าง ชื่อว่าเคลื่อนจากฐานแล้ว. เมื่อมีโทษแรงมาก จักรแก้วนี้ นั้นจะเป็นอย่างนี้ คือ คล้อยเคลื่อนจากฐานแม้ประมาณเส้นด้ายหนึ่ง หรือประมาณหนึ่งองคุลีสององคุลี.

ท่านหมาเยาเหตุนี้จึงกล่าวว่า โอสถกิติ จานา จุตฺตํ หย่อน เคลื่อนจากฐานดังนี้. ชื่อว่า **อถ เม อาโรเจยฺยาสิ** ความว่า พระ ราชารับสั่งว่า พ่อเอ๋ย นับแต่วันนี้เป็นต้นไป เจ้าจงไปสู่ที่บำรุงจักรแก้ว วันละ ๓ ครั้ง เจ้าเมื่อไปอย่างนั้น พบเห็นจักรแก้วคล้อย คือ เคลื่อน จากที่เมื่อนิดเดียวเมื่อใด พึงบอกแก่เราเมื่อนั้น เพราะว่า ชีวิตของเรา ผากไว้ในมือของเจ้า. บทว่า **อทุทส** ความว่า บุรุษนั้นไม่ประมาณ แล้ว ไปดูวันละ ๓ ครั้ง ได้พบเห็นเข้าไปวันหนึ่ง.

ชื่อว่า **อลฺโข ภิกฺขเว** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นพระเจ้าทัฬหเสนี สดับว่า จักรแก้วเคลื่อน ที่แล้ว เกิดความโทมนัสอย่างรุนแรง ดำริว่า เราจักมีชีวิตไม่ยั่งยืนนาน อายุของเราเหลือน้อยเต็มที บัดนี้ เราจะไม่มีเวลาบริโภคคามอีกแล้ว เวลาแห่งการบรรพชา ย่อมมีแก่เรา ณ บัดนี้ ดังนี้แล้ว ทรงกันแสง คร่ำครวญ รับสั่งให้เรียกหาพระราชกุมารพระราชโอรสองค์ใหญ่มาแล้ว ตรัสคำนี้. คำว่า **สมุทฺทปปริยฺยุตฺต** คือ มีสมุทฺทหนึ่งทีล้อมรอบอยู่เป็น ขอบเขตนั่นเอง. ที่จริง ทรัพย์คือแผ่นดิน นี้เป็นของประจําราชตระกูล ของพระราชอาพระองค์นั้น. อนึ่งจักรแก้วนั้นมีจักรวาลเป็นขอบเขต เกิด ขึ้นได้ด้วยอำนาจบุญฤทธิ์ ใคร ๆ ไม่อาจจะยกให้กันได้. ก็พระราชอาเมื่อ

จะมอนจักรแก้วอันเป็นของประจําราชตระกูล จึงตรัสว่า สมุทฺทปริญนุตํ  
ดังนี้. บทว่า เกสมสฺสํ ความว่า ที่จริงบุคคลทั้งหลาย แม้เมื่อจะบวช  
เป็นคาส ก็ปลงผมและหนวดออกก่อน แต่นั้นไป จึงได้กระหมวดมุ่น  
ผมที่งอกขึ้นมา เทียวไป เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า เกสมสฺสํ  
โอหารตฺวา. บทว่า กาสยานิ ได้แก่ผ้าที่ข้อมด้วยน้ำฝาด. อธิบาย  
ว่า เบื้องคั่นได้ทำอย่างนั้น ภายหลังจึงทรงแก้ผ้าเปลือกไม้.

บทว่า ปพฺพชิ หมายความว่า ผนวชแล้ว. อธิบายว่า ก็ครั้งผนวช  
แล้ว ได้ประทับอยู่ในพระราชอุทยานอันเป็นมงคลส่วนพระองค์นั่นเอง.  
บทว่า ราชิสฺสํหิ คือ ราชยาณิ. แท้จริง ผู้บวชจากวรรณะพราหมณ์  
ท่านเรียกว่า พราหมณยาณิ. ส่วนผู้ละเสวตฉัตร บวชจากวรรณะกษัตริย์  
เรียกว่า ราชยาณิ. บทว่า อนฺตรธายิ แปลว่า อันตรธานแล้ว คือถึง  
ความไม่มี ดุจเปลวประทีปที่ดับแล้ว.

บทว่า ปฏฺฐิ เวเทสิ ความว่า (พระราชโอรส) กันแสงรำพัน  
ทูลให้ทราบแล้ว. บทว่า เปตฺติกํ คือ ท่านแสดงว่า มิใช่ทรัพย์มรดก  
ตกทอด ที่มาจากข้างราชบิดา อันใคร ๆ ที่มีความเกียจคร้าน มีความ  
เพียรย่อหย่อน สมาทานประพฤติกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ไม่อาจ  
ละได้ แต่ว่าผู้ที่อาศัยกรรมที่ทำได้ของตน บำเพ็ญวัตรของพระเจ้า  
จักรพรรดิ ๑๐ อย่าง หรือ ๑๒ อย่างเท่านั้น จึงจะได้จักรแก้วนั้น. ครั้ง  
นั้น ราชยาณิ เมื่อตัดเดือนราชบุตรนั้นไว้ในข้อวัตรปฏิบัติ จึงตรัสคำ  
เป็นต้นว่า อิงฺฆ ตฺวํ เชญฺเจติท่าน.

ในข้อวัตรปฏิบัตินั้นคำว่า อริเย คือหมดโทษ. คำว่า จกฺกวตฺติ-  
วตฺเต ได้แก่ ในวัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ.

บทว่า **ธมฺมํ** ได้แก่ ธรรม คือ กุศลกรรมบถ ๑๐. บทว่า **นิสฺสาย** คือกระทำกรรมนั้นเท่านั้นให้เป็นที่อาศัย ด้วยพระทัยที่อธิษฐานธรรมนั้นไว้แล้ว. บทว่า **ธมฺมํ สกฺกโรนฺโต** ความว่าธรรมนั้นอันเข้าบำเพ็ญแล้ว คือ บำเพ็ญด้วยดีอย่างไร ท่านก็บำเพ็ญธรรมนั้นอย่างนั้นเหมือนกัน. สองบทว่า **ธมฺมํ ครุโรนฺโต** คือ กระทำกรรมนั้นให้เลิกลอย ด้วยการเข้าถึงความเคารพในธรรมนั้น. บทว่า **ธมฺมํ มานนฺโต** คือ กระทำกรรมนั้นเท่านั้นให้เป็นที่รัก แะะให้ควรแก่การยกย่องอยู่. บทว่า **ธมฺมํ ปุเชนฺโต** คืออ้างอิงธรรมนั้นแล้ว กระทำการบูชาต่อธรรมนั้นด้วยการบูชาด้วยวัตถุมีของหอมและดอกไม้เป็นต้น. บทว่า **ธมฺมํ อปจายมาโน** ความว่า กระทำการประพุดอ่อนน้อม ต่อธรรมนั้นนั่นเอง ด้วยสามีจิกรรมมีการประนมมือเป็นต้น.

บทว่า **ธมฺมธฺช ธมฺมเกตุ** อธิบายว่า เชื่อว่ามีธรรมเป็นคุณธงชัย และเชื่อว่ามีธรรมเป็นสิ่งสุดยอด เพราะเชิดชูธรรมนั้นไว้เบื้องหน้าเหมือนธงชัย สดะยธรรมนั้นขึ้นทำให้เหมือนยอดประพุด.

บทว่า **ธมฺมาธิปเตยฺโย** คือมีธรรมเป็นใหญ่ ได้แก่เป็นธรรมาธิปไตย เพราะภาวะแห่งธรรมที่มีมาแล้ว สดะเพราะกระทำกิริยาทั้งหมดด้วยอำนาจธรรมเท่านั้น.

บทว่า **ธมฺมิกํ รกฺขาวรณकुตฺติ** สํ วิทหฺสฺสุ มีวิเคราะห์ดังนี้ ธรรมของการรักษามีอยู่ เหตุนั้น การรักษานั้นเชื่อว่ามีธรรม การรักษา การป้องกัน และการคุ้มครอง เชื่อว่า **รกฺขาวรณकुตฺติ**. บรรดาธรรมเครื่องรักษาเหล่านั้น ธรรมทั้งหลายมีขึ้นเป็นต้น เชื่อว่าการรักษาเพราะพระบาลีว่า บุคคลเมื่อรักษาผู้อื่น เชื่อว่ารักษาตน. สมจริงดังพระดำรัสที่พระมีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลเมื่อรักษาผู้

อื่น ชื่อว่ารักษาตนไว้ได้อย่างไรเล่า? บุคคลเมื่อรักษาผู้อื่น ชื่อว่ารักษาตนไว้ได้ด้วยขันติ ด้วยความไม่เบียดเบียน ด้วยความมีเมตตาจิต และด้วยความเอ็นดู. การป้องกันวัตถุ มีฝ้านุ่งผ้าห่มและเรือนเป็นต้น ชื่อว่า อารณะการป้องกัน. การคุ้มครองเพื่อห้ามอุปัทวันตรายมิโจรเป็นต้น ชื่อว่า กุตุติ การคุ้มครอง. อธิบายว่า ท่านจงจัดแจงกิจการทั้งหมดนั้น คือให้เป็นไป ให้ดำรงอยู่ด้วยดี. บัดนี้ เมื่อทรงแสดงสิ่งที่พึงจัดการรักษาป้องกันคุ้มครอง ฤาษีจึงกล่าวว่า อนุโตนสุมี เป็นต้น ความย่อในค่านันมีดังต่อไปนี้.-

### วัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ

เจ้าจงยังบุตรและภรรยา กล่าวคือชนภายในของเจ้า ให้ตั้งอยู่ในศีลสังวร จงให้วัตรผู้มีผ้าดอกไม้อะและของหอมเป็นต้น แก่พวกบุตรและภรณานัน และจงป้องกันอุปัทวะทั้งหมดให้แก่เขา. แม้ในเหล่าทหารเป็นต้นกัณยนี้เหมือนกัน. แต่มีข้อแตกต่างกันดังนี้. เหล่าทหารอันพระราชาควรสงเคราะห์ด้วยการเพิ่มบำเหน็จรางวัลให้ ไม่ให้ล่วงเลยกาลเวลา. กษัตริย์ผู้ได้รับการอภิเษก ควรสงเคราะห์ด้วยการให้รัตนะมีมาอาชาในอันสง่างามเป็นต้น. กษัตริย์ที่เป็นประเทศราช ควรให้ยินดีแม้ด้วยการมอบให้ยานพาหนะอันสมควรแก่ความเป็นกษัตริย์นั้น. พราหมณ์ทั้งหลายควรให้ยินดีด้วยไทยธรรมมีข้าวน้ำและผ้าเป็นต้น.

พวกกฤหบดี ควรสงเคราะห์ ด้วยการให้พันธุ์ ข้าว ไร่ ฝาล และโคงานเป็นต้น. ผู้อยู่ในนิคม ชื่อ เนคมะ (ชวานิคม) และผู้อยู่

ในชนบท ชื่อว่า ชนปทา (พวกชาวชนบท) ก็เหมือนกัน (คือควร สงเคราะห์ ด้วยการให้พันธุ์ข้าว ไร่ ไร่ ผลและโคงานเป็นต้น).

พวกสมณพราหมณ์ ผู้มีบาปสงบ มีบาปลอยเสียแล้ว ควรสัก- การะ ด้วยการถวายบริวารสำหรับสมณพราหมณ์. หมูเนื้อและนก ควรให้โปร่งใจเสียได้ด้วยการให้อภัย. บทว่า วิชิต คือในถิ่นฐานที่ อยู่ในอำนาจปกครองของตน. บทว่า อหุมกโร คือการกระทำที่ไม่ ชอบธรรม. บทว่า มา ปวตฺติตถ อธิบายว่า จงยังการกระทำอันเป็น อธรรมนั้น ไม่ให้เป็นไป.

บทว่า สมณพราหมณา ได้แก่ผู้มีบาปสงบ คือมีบาปลอยเสีย แล้ว. บทว่า มทปฺปมาทา ปฏิวิตา คือ งดเว้นจากความเมาด้วยอำนาจ มานะ ๕ อย่าง และจากความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ กล่าวคือการปล่อยจิตไปในกาม- คุณ ๕. บทว่า ขนฺติโสฺรจฺเจ นิวิฐฺฐา ความว่า ดำรงอยู่ในอธิวาสน- ขันติและในความเป็นผู้สงบเสงี่ยม. บทว่า เอกมตฺตานํ ความว่า สมณ- พราหมณ์ทั้งหลายท่านกล่าวว่า ย่อมฝึกตน สงบ ระงับ ดับตนผู้เดียว ด้วยการข่มกิเลสมีรากเป็นต้นของตน. บทว่า กาเลน กาลํ คือทุกเวลา.

บทว่า อภินิหฺชยุยาสิ ความว่า พึงเว้นเสียซึ่งอกุศล ซึ่ง เปรียบเหมือนถูล เหมือนยาพิษ ละเหมือนไฟด้วยดี. บทว่า สมากาย คือ พึงยึดถือ อกุศล ซึ่งเปรียบเหมือนพวกดอกไม้นี้ ที่มีกลิ่นหอม และ เปรียบเหมือนน้ำอำมฤต แล้วปฏิบัติโดยชอบ. บัณฑิตตั้งอยู่ในกุศลธรรม นี้ แล้วพึงนำวัตรมาปฏิบัติสม่ำเสมอ.

วัตรนั้นมี ๑๐ ประการ อย่างนี้ คือ วัตรที่พึงปฏิบัติในหมู่ ทหารที่เป็นชนภายใน ๑ ในพวกกษัตริย์ ๑ ในกษัตริย์ประเทศ

ราช ๑ ในพราหมณ์สละกฤหบดี ๑ ในชาวนิกม และชาว  
ชนบท ๑ ในสมณพราหมณ์ ๑ ในหมุ่มฤคและเหล่าปิกษา ๑ การห้าม  
การกระทำอันไม่เป็นธรรม ๑ การมอบทรัพย์ให้แก่ผู้ไม่มีทรัพย์ ๑ การ  
เข้าไปหาสมณพราหมณ์แล้วถามปัญหา ๑ แต่เมื่อถือเอาคฤหบดีและ  
เหล่าปิกษาชาติเป็นแผนกหนึ่งแล้วก็มี ๑๒ อย่าง. บัณฑิตผู้ถือเอาคำที่  
มิได้กล่าวไว้ในครั้งก่อน พึงทราบว่ามี ๑๒ อย่าง โดยอาศัยการละ  
ระคายที่ไม่เป็นธรรมและวิสมโลก โลกะที่ไม่สมควรเป็นต้น.

ชื่อว่า อิทิ โข ตาต ตํ ดังนี้ ความว่า วัตร ทั้ง ๑๐ อย่าง  
และ ๑๒ อย่างนี้ ชื่อว่า วัตรปฏิบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ อันประเสริฐ.  
บทว่า วตฺตมานสฺส คือบำเพ็ญให้บริบูรณ์. คำเป็นต้นว่า ตทหุโปสเถ  
ได้กล่าวไว้แล้วในมหาสุตฺตสนฺสูตร.

บทว่า สมเตน คือตามมติของตน. คำว่า สุทํ เป็นเพียงนิ-  
บาต. บทว่า ปสาสติ คือ ปกครอง. มีคำกล่าวอธิบายไว้ว่า พระรา-  
ชา ทรงสละราชวงศ์ดั้งเดิม ได้แก่ราชธรรม อันเป็นราชประเพณีเสีย  
แล้ว ดำรงอยู่ในธรรมเพียงเป็นมติของตน ปกครองประเทศ. เมื่อ  
เป็นเช่นนั้น พระราชาพระองค์นี้ จึงเป็นพระราชาองค์สุดท้าย ซึ่งเป็น  
ผู้ตัดวงศ์ของพระเจ้าทัฬหเนมิ ประคองผู้ให้เกิดความด่างพร้อยแกว่งสั่น-  
เทพละนั้น. บทว่า ปุพฺพเพนาปริ คือในกาลต่อมา ชาวประชาราษฎร์  
ไม่รุ่งเรือง คือไม่เจริญ เหมือนกับกาลก่อน. ชื่อว่า ยถา ตํ ปุพฺพกานํ  
ความว่า ประชาษฎร์ เจริญแล้วเป็นคู่เคียงกัน ทั้งในรัชกาลต้น  
และรัชกาลหลังของพระราชาองค์ก่อน ๆ กันใด จะเจริญรุ่งเรืองกัน  
นั้นหามิได้ คือในที่ไหน ก็ว่างเปล่า ถูกโจรปล้นสดมภ์ อธิบายว่า แม้  
โอชา ในน้ำมันน้ำผึ้งน้ำอ้อยเป็นต้น และในยาคุภีตรเป็นต้น ก็เสื่อม

ไป. สองบทว่า **อมจุจา ปาริสขุหา** คือเหล่าอำมาตย์ และผู้เที่ยวไป  
ในบริษัท. บทว่า **คณกมหมตฺตา** ได้แก่เหล่าโหรผู้ชำนาญในปาฐะ  
มีอัจฉินทิกะ ทำนายฟ้าขาดเป็นต้น และเหล่าอำมาตย์ชั้นผู้ใหญ่. บทว่า  
**อนิกฺกุจฺจา** คือพวกอาจารย์ทั้งหลายมีหัตถาจารย์เป็นต้น. บทว่า **โทวา-**  
**ริกา** คือผู้รักษาประตู. ปัญญาเรียกว่ามन्द์ ในบทว่า **มนุสฺสสาชีวโน.**  
อำมาตย์ผู้ใหญ่เหล่าใด กระทำปัญญานั้นให้เป็นเครื่องอาศัยเป็นอยู่ อำ  
มาตย์ผู้ใหญ่เหล่านั้น ชื่อว่าบัณฑิต คำว่า **มนุสฺสสาชีวโน** นั้นเป็น  
ชื่อแห่งมหาอำมาตย์เหล่านั้น. บทว่า **โน จ โข อธนาณํ** ความว่า แก่  
มนุษย์ผู้ไร้ทรัพย์ คือ ผู้ยากจน เพราะตนมีความโลภรุนแรง. บทว่า  
**ธเน นานุปฺปทียมานเ** ความว่า อันเขาไม่มอบทรัพย์ให้. อีกอย่างหนึ่ง  
บาลีก็เป็นเช่นนี้เหมือนกัน. บทว่า **ทาลิตุขิ** แปลว่า ความเป็นผู้ยาก  
จน. บทว่า **อตฺตนา จ ชีวาหิ** ความว่า จงเป็นอยู่ คือจงยังอัตภาพ  
ให้เป็นไปเอง. บทว่า **อุทฺทลฺลิกิ** มีวิเคราะห์ว่า ผลของทักษิณานั้นไป  
ในเบื้องบน ด้วยอำนาจให้ผล ในภูมิสูงๆ ขึ้นไป เหตุนั้น ทักษิณานั้น  
จึงชื่อว่ามีผลไปในเบื้องบน. ทักษิณาชื่อว่า โสวคฺคิกา เพราะเป็นประ  
โยชน์เกื้อกูลต่อสวรรค์ เพราะให้อุบัติเกิดในสวรรค์นั้น. ทักษิณา ชื่อ  
ว่ามีวิบากเป็นสุข เพราะมีวิบากเป็นสุข ในที่ที่ตนบังเกิดแล้ว. ทักษิณา  
ชื่อว่าเป็นไปเพื่อสวรรค์ เพราะให้บังเกิดผลพิเศษ ๑๐ อย่างมี วรรณะ  
อันเป็นทิพย์เป็นต้นที่ล้ำเลิศด้วยดี. อธิบายว่า ท่านจงยังทักษิณาทานเห็น  
ปานนี้ ให้ดำรงอยู่.

บทว่า **ปวทุตฺติสฺสติ** คือ จักเจริญ คือ จักมีมาก. บทว่า  
**สุนิเสธํ นิเสธะยฺย** ความว่า เราจะทำการห้าม คือพึงปฏิเสธเด็ดขาด.  
บทว่า **มุลงมฺจุจํ** คือถอนราก. บทว่า **ขุรุตฺตเรน** คือ มีเสียงหยาบ.  
บทว่า **ปณฺเวน** คือ กลองพิฆาต.

บทว่า **ลิสานิ เนลัม จินทิสสามิ** ความว่า โดยที่สุด พวก

เราน่า แม้เผือกมัน เพียงกำมือเดียวของผู้ใดไป เราจักคัดศีรษะของ  
ผู้นั้นโดยประการที่ใคร ๆ จักไม่รู้แม้เรื่องที่เรามา บัดนี้ ในที่นี้ จะมี  
ประโยชน์อะไรแก่พวกเรา แม้พระราชา เสด็จลุกขึ้นอย่างนั้นแล้ว รับ  
สั่งให้ฆ่าบุคคลอื่น. พึงทราบอธิบาย แห่งคำเหล่านั้น ดังกล่าวมานี้.

บทว่า **อุปกุมมิสฺสุ** คือ เริ่มแล้ว. บทว่า **ปนฺนุทฺทหนฺ** ความว่า ดัก  
ปล้นคนเดินทาง. คำว่า **น หิ เทว** ความว่า เล่ากันว่า บุรุษนั้นคิดว่า พระ  
ราชานี้รับสั่งให้ประหารตามที่ได้การสารภาพว่า จริงพระเจ้าข้า เอาเถิด  
เราจะให้การเท็จ ดังนี้แล้ว เพราะกลัวตายจึงทูลว่า ไม่จริงพระเจ้าข้า.  
คำว่า **อิทฺ** ในคำว่า **เอกิทฺ** นี้เป็นเพียงนิบาต. อธิบายว่า สัตว์พวก  
หนึ่ง. บทว่า **จาริตฺตํ** ได้แก่ความประพฤติดิ. บทว่า **อภิขณฺหาพฺยา-**  
**ปาทา** ได้แก่ อภิขณาและพยาบาท.

บทว่า **มิจฺฉาทิฏฺฐิ** ได้แก่ ทิฏฐิที่เป็นข้าศึก มีอันคลาเหิกทิฏฐิ  
มีอาทิว่า "ทานที่บุคคลให้แล้วไม่มีผล" ดังนี้. บทว่า **อธมฺมราโค**  
ได้แก่ ความกำหนดในฐานะอันไม่สมควร เป็นต้นว่า มารดา ๑ น้ำ  
หญิง ๑ บิดา ๑ อาหญิง ๑ ป้า ๑. บทว่า **วิสมโลโก**  
ได้แก่ ความโลภที่รุนแรงในฐานะแม้ที่ควรบริโภค. บทว่า **มิจฺฉาธมฺ-**  
**โม** ความว่า ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจระหว่างชายกับชาย  
หญิงกับหญิง. ในบทว่า **อมตฺเตยฺยตา** เป็นต้น มีวิเคราะห์ว่า ผู้  
ถือกุศลมารดา ชื่อมัตเตยยะ ภาวะแห่งมัตเตยยะนั้นชื่อ มัตเตยฺยตา.  
คำว่า **มตฺเตยฺยตา** นั้น เป็นชื่อแห่งการปฏิบัติชอบในมารดา ความ  
ไม่มีแห่งมัตเตยฺยตานี้ สละความเป็นปฏิปักษ์ต่อมัตเตยฺยตานี้ ชื่อว่า  
**อมตฺเตยฺยตา**. แม้ใน **อเปตฺเตยฺยตา** เป็นต้น ก็นัยนี้นั่นเอง.



ยอมทำจิตให้ผูกอาฆาต เหตุนั้นจึงชื่อว่า อาฆาต. ความโกรธยอมทำประโยชน์เกื้อกูล และความสุขของตนและบุคคลอื่นให้เสียหาย เหตุนั้นจึงชื่อว่า พยาบาท จะกล่าวว่า ความประทุษร้ายแห่งใจก็ได้ เพราะประทุษร้ายใจ. บทว่า ติพพิ วรรคจิตต์ ความว่า จิตคิดจะฆ่าเพื่อให้ผู้อื่นตาย ย่อมมีได้แม้แก่มีใจรักใคร่กัน. เพื่อจะแสดงเรื่องแห่งจิตคิดจะฆ่ากันนั้น จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า มาตุปิ ปุตตมहि ดังนี้. บทว่า มาลวิกสุส ได้ แก่ พรานล่าเนื้อ.

บทว่า สตุถนุตรกปิ ความว่า กับที่พินาศในระหว่างด้วย ศาสตรา ก็ยังไม่ทันถึงสังวัฏฏกับ โลกก็พินาศเสียในระหว่าง. ก็ชื่อว่า อันตรกปิ นี้มี ๓ อย่างคือ ทุพภิกขันตรกปิ กับที่โลกพินาศในระหว่าง ด้วยทุพภิกขภัย ๑ โรคันตรกปิ กับที่โลกพินาศในระหว่างด้วยโรค ๑ สัตถันตรกปิ กับที่โลกพินาศในระหว่างด้วยศาสตรา ๑. ในกัปเหล่านั้น ทุพภิกขันตรกปิ มีขึ้นได้แก่หมู่สัตว์ที่หนาด้วยความโลก. โรคันตรกปิ มีขึ้นได้แก่หมู่สัตว์ที่หนาด้วยความโมหะ. สัตถันตรกปิ มีขึ้นได้แก่หมู่สัตว์ที่หนาด้วยโทสะ.

ในกัปเหล่านั้น เหล่าสัตว์ที่ฉิบหาย เพราะทุพภิกขันตรกปิ ย่อมเกิดขึ้นในปิตติวิสัยแห่งเปรตเสียโดยมาก. เพราะอะไร ? เพราะมีความอยากในอาหารเป็นกำลัง. เหล่าสัตว์ที่ฉิบหายเพราะโรคันตรกปิ บังเกิดในสวรรค์โดยมาก. เพราะอะไร ? เพราะสัตว์เหล่านั้นเกิดเมตตาคิดขึ้นว่า โอหนอ โรคเห็นปานนี้ไม่พึงมีแก่สัตว์เหล่านี้. เหล่าสัตว์ที่ฉิบหายเพราะ สัตถันตรกปิ ย่อมเกิดในนรกโดยมาก เพราะอะไร ? เพราะมีความอาฆาตต่อกันและกันอย่างรุนแรง. บทว่า มิคสญญ ความว่า มนุษย์เกิดความสำคัญขึ้นว่า ผู้นี้ เป็นเนื้อ ผู้นี้เป็นเนื้อ. บทว่า ตินุหานิ สตุถานิ หตุถสุ

**ปาตุภวิสฺสฺสนฺติ** ความว่า เล่ากันว่า สำหรับมนุษย์เหล่านั้น วัตถุอะไร ๆ  
พอจะเอามือหยิบฉวยได้ โดยที่สัตว์ตระทั้งใบหญ้าที่จะกลายเป็นอาวุธไป  
เสียทั้งนั้น. ข้อว่า **มา จ มยิ กณฺธิ** ความว่า พวกเราอย่าปลงแม่น้ำ  
ผู้หนึ่งใด ๆ เสียจากชีวิตเลย. ข้อว่า **มา จ อมฺเห โกจิ** ความว่า บุรุษ  
ผู้หนึ่งใด ๆ อย่าปลงแม่น้ำพวกเราเสียจากชีวิตเลย. คำว่า **ยฺนฺนฺน มยิ** ความ  
ว่า เหล่าสัตว์จักสำคัญคิดอย่างนี้ว่า ความพินาศแห่งโลกนี้ ปรากฏเฉพาะ  
แล้ว อันเราทั้งหลายสองคนอยู่ในที่เดียวกันไม่อาจมีชีวิตอยู่ได้. บทว่า  
**วณฺทหนิ** ความว่า ที่รกร้างด้วยพฤษภามีพุ่มหญ้าและเถาวัลย์เป็นต้น  
อันนับว่าป่า. บทว่า **รูกฺขณฺทหนิ** คือ รกร้างด้วยต้นไม้คือที่เข้าไปยาก.  
บทว่า **นทิวทฺถุคฺคิ** คือที่ซึ่งไปลำบาก ในที่ซึ่งมีเกาะอยู่ระหว่างเป็นต้น  
แห่งแม่น้ำทั้งหลาย. บทว่า **ปพฺพตฺตวิสมิ** คือ ที่อันไม่สม่ำเสมอไปด้วยภู  
เขาทั้งหลาย หรือว่า ที่อันขรุขระในภูเขาทั้งหลาย. บทว่า **สภากายิสฺสฺสนฺติ**  
ความว่า เหล่าสัตว์จักทำคนเหล่านั้นให้เสมอกับตน ด้วยถ้อยคำที่ชวนให้  
บันเทิงอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เราเป็นอยู่โดยประการใด สัตว์  
ทั้งหลายท่านก็พบเห็นแล้ว แม้ท่านก็เป็นอยู่โดยประการนั้น. บทว่า **อายุตํ**  
คือ มาก. บทว่า **ปาณาติปาตา วิรเมยฺยาม** ความว่า พวกเราควรลด  
ปาณาติบาตลงเสีย. อาจารย์บางพวกสวดว่า **ปาณาติปาตํ วิรเมยฺยาม** ก็  
มี. ในคํานั้นมีอธิบายว่า พวกเราควรละปาณาติบาต. บทว่า **วิสฺตฺวสุสาธุกา**  
ความว่า มารดาบิดาควรเว้นจากปาณาติบาต เพราะเหตุใด บุตรทั้งหลายจึง  
มีอายุเพียง ๒๐ ปี. เพราะมีเชตบรีสุทฺธิ. แท้จริง มารดาบิดาแห่งบุตร  
เหล่านั้น เป็นผู้มั่งคั่ง ดังนั้น พวกเขาย่อมมีอายุยืน เพราะเชตบรีสุทฺธินี้  
เหตุที่พวกบุตรเจริญในครรภ์ของผู้มั่งคั่ง. ก็สัตว์เหล่าใด ทำกาละเสียใน  
ที่นี้ แล้วเกิดในที่นั้นนั่นเอง สัตว์เหล่านั้นมีอายุยืนด้วยสมบัติคือศีลของตน

เท่านั้น. บทว่า **อสุสาม** แปลว่าพึงมี. บทว่า **จตุตถาสวสุสาयกา** ความว่า ส่วนที่เป็นเบื้องต้นบัณฑิตพึงทราบ ด้วยอำนาจบุคคลผู้เว้นขาดจากอกุศลนาทานเป็นต้น.

บทว่า **อิฉา** ความว่า ตัณหาซึ่งเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า พวกท่านจงให้อาหารแก่เรา. บทว่า **อนสนิ** ความว่า ไม่มีการกิน คือ ภาวะที่ไม่เบิกบาน ได้แก่ ความเกียจคร้านทางกาย คือ ความประสพจะนอน เพราะปัจจัยคือความเมาในอาหารของผู้บริโภคอาหาร. อธิบายว่า ภาวะที่กายมีกำลังทราม เพราะการบริโภค. บทว่า **ชรา** ได้แก่ ความชราปรากฏ. บทว่า **อุกกุฏสมุปาติกา** มีวิเคราะห์ว่า ความตกพร้อมแห่งไก่อ่ กล่าวคือการที่ไก่อ่ตัวบินขึ้นจากหลังคา บ้านหนึ่งแล้วตก ลงบนหลังคา อีกบ้านหนึ่งมีอยู่ในคามนิคมและราชธานีเหล่านี้ เหตุนี้คามนิคมและราชธานีเหล่านี้ชื่อว่าเป็นที่ระยะไก่อ่บินตก. บาลีว่า สมุปาติกา ดังนี้ก็มี. อธิบายว่า ความถึงพร้อมแห่งไก่อ่ กล่าวคือการเดินไปด้วยเท้าแห่งไก่อ่จากระหว่างบ้านหนึ่งไปยังอีกระหว่างบ้านหนึ่งมีอยู่ในคามนิคมและราชธานีเหล่านี้. ท่านแสดงเวลาที่สัตว์อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มนั้นแลแม้ทั้งสองนั้น. บทว่า **อวิจิมนฺยเถ** **สุโณ** **ภวิสฺสตี** ความว่า จักเต็มแน่นขนาดประดุจอเวจิมหานรค.

พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ตรัสไว้ด้วยสามารถแห่งอายุ สัตว์ที่เจริญว่าคู่ก่อนภิกษุทั้งหลายในเวลามนุษย์มีอายุ ๘๐,๐๐๐ ปี พระผู้มีพระภาคเจ้านามว่า เมตตริย์ จักอุบัติขึ้นในโลก. เพราะพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย ย่อมไม่บังเกิดในเวลาสัตว์ที่มีอายุเจริญแต่ย่อมเกิดในเวลาสัตว์มีอายุเสื่อม. อธิบายว่า เพราะเหตุนี้ในเวลาใด อายุนั้น เจริญแล้ว ถึงความเป็นอสงไขยแล้ว กลับตกไปอีก จักตั้งอยู่ในกาลที่สัตว์มีอายุ ๘๐,๐๐๐ ปี ในกาลนั้นพระพุทธรเจ้าจักอุบัติขึ้น. ก็บทว่า **ปรีหริสฺสตี** นี้ ท่านกล่าวไว้ด้วยสามารถ

แห่งสัตว์ที่เกี่ยวแวดล้อมไป. บทว่า ยูป ได้แก่ปราสาท. บทว่า รัญญา  
มหาปนาเทน การาปีโต ความว่า มีพระราชผู้เป็นต้นเหตุ ท้าวสักกะ-  
เทวราช จึงส่งพระวิษณุกรรมเทพบุตรไปให้สร้างปราสาทเพื่อประโยชน์  
แก่พระราชพระองค์นั้น.

เล่ากันว่า เมื่อก่อน บิดากับบุตรสองคน เป็นช่างสานช่วยกันเอา  
ไม้ไผ่และไม้มะเดื่อสร้างบรรณศาลาถวายแด่พระเจ้าเอกพุทธเจ้า แล้วนิมนต์  
ให้ท่านอยู่ในที่นั้นบำรุงด้วยปัจจัย ๔. ครั้นทำกาลแล้วก็บังเกิดในเทว-  
โลก. ในสองบิดาและบุตรนั้น บิดายังอยู่ในเทวโลกนั่นเอง. บุตรจุติ  
จากเทวโลกแล้วบังเกิดในพระครรภ์ของพระนางสุเมธาเป็นเทวีของพระ-  
เจ้าสุริยจิต เป็นพระราชกุมารพระนามว่ามหาปนาทะ. ภายหลัง ท้าวเธอ  
รับสั่งให้ยกฉัตร ได้เป็นพระราชนามว่ามหาปนาทะ. ลำดับนั้น ด้วย  
บุญญาธิการของท้าวเธอ ท้าวสักกะเทวราช จึงส่งพระวิษณุกรรมเทพบุตร  
ให้ไปสร้างปราสาทถวายพระราช. พระวิษณุกรรมเทพบุตรนั้นเนรมิต  
ปราสาทถวายท้าวเธอสูงถึง ๒๕ โยชน์ ๗ ชั้น ล้วนแล้วด้วยรัตนทั้ง ๗  
ประการ ซึ่งท่านหมายเอากล่าวไว้ในชาดกว่า

พระราชพระนามว่าปนาทะ มีปราสาทล้วนแล้ว  
ด้วยทอง กว้าง ๑๖ ขั้วลูกธนู ชนทั้งหลายกล่าวส่วน  
สูงถึงพันขั้วธนู ปราสาทนั้น ๗ ชั้น สูงพันขั้วลูกธนู  
สะพรั่งไปด้วยธง แพรพราวไปด้วยแก้วสีเจียว นัก  
ฟ้อน ๖ พัน แบ่งเป็น ๗ พวก ได้ฟ้อนอยู่ในปราสาท  
นั้น ดูก่อนภททชเรษฐี ท่านกล่าวไว้โดยประการใด  
เหตุนี้ได้ในกาลนั้น โดยประการนั้น ครั้งนั้นเราได้  
เป็นท้าวสักกะ ผู้ทำการชวนชวายเป็นแก่ท่าน ดังนี้.

พระราชานั้น ประทับอยู่ที่ปราสาทนั้นตลอดพระชนมายุสวรรคตแล้ว บังเกิดในเทวโลก. เมื่อท้าวเธอบังเกิดในเทวโลก ปราสาทนั้นก็จมลงในกระแสน้ำมหาคงคา. พระนครชื่อปายะประดิษฐ์ เป็นอันเทวดา นิรมิตแล้ว ณ ที่ใกล้เคียงหัวบันไดของปราสาทนั้น. บ้านชื่อโกฏฐคาม มีในที่ตรงกับยอดปราสาทพอดี.

ภายหลังต่อมา ครั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา เทพบุตรช่างสานนั้น จุตจากเทวโลก เป็นเศรษฐีชื่อภัททชิ ในถิ่นมนุษย์ บวชในสำนักพระศาสดา บรรลุพระอรหัตแล้ว. พึงให้เรื่องพิสดารด้วยคำว่า "ท่านนั้นแสดงปราสาทนั้นแก่หมู่ภิกษุ ในวันที่เอาเรือข้ามแม่น้ำคงคา". ถามว่า ก็เพราะเหตุใดปราสาทนี้จึงไม่อันตรายกันไป แก้วว่า เพราะอานุภาพบุญเทพบุตรนอกจากนี้. กุลบุตรผู้ทำบุญร่วมกับท่านบังเกิดในเทวโลก ในอนาคต จักเป็นพระราชนามว่า สังขะ ปราสาทนั้นจักตั้งขึ้น สำหรับให้พระราชานั้นใช้สอย เพราะเหตุนั้น ปราสาทจึงไม่อันตรายไปแล้ว.

บทว่า อุตสาเปตฺวา ความว่า ให้ปราสาทนั้นตั้งขึ้น. บทว่า อชฺฌาวสิตฺวา ได้แก่ ประทับอยู่ ณ ที่นั้น. บทว่า ตํ ทตฺวา วิสฺขุจิตฺวา ความว่า ให้ปราสาทนั้นด้วยอำนาจทานและสละด้วยอำนาจการบริจาค โดยไม่เพ่ง (ผลตอบแทน). ถามว่า ถวายปราสาทอย่างนั้นแก่ใคร. แก้วว่า แก่เหล่าสมณะเป็นต้น. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงได้กล่าวไว้ว่า "ให้ทานแก่สมณพราหมณ์คนกำพร้าคนเดินทางวณิกยาค". ถามว่า ก็พระราช (พระภัททชิ) นั้น จักแสดงปราสาทหลังหนึ่ง แก่ภิกษุเป็นอันมากอย่างไร? แก้วว่า นัยว่า จิตของท่านจักเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ปราสาทนี้ จงกระจัดกระจาย. ปราสาทนั้นจักกระจัดกระจายเป็นท่อนเล็กท่อนน้อย. ท้าวเธอไม่มีจิตข้องเกี่ยวปราสาทนั้นเลย จักสละด้วยอำนาจทาน ด้วยพระดำรัส

ว่าผู้ใดปรารถนาจำนวนเท่าใด ผู้นั้นจงถือเอาจำนวนเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ทานํ ทตฺวา เมตฺเตยฺยสุส ภควโต ฯเปฯ วิหริสฺสติดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอนุสนธิสืบต่อแห่งวิญญูคามิกุศล ด้วยพระดำริสมีประมาณเท่านี้.

บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงความสืบต่อแห่งวิญญูคามิกุศล จึงตรัสคำว่า อตฺตทปิปา ภิกฺขเว วิหฺรต เป็นต้นไว้อีก. ข้อว่า อิหํ โข ภิกฺขเว ภิกฺขุโน อายุสฺมึ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราได้กล่าวคำใดไว้กะเธอว่า "เธอทั้งหลายจักเจริญด้วยอายุบ้าง" คำนี้ย่อมมีในอายุของภิกษุนั้น คือ คำนี้เป็นเหตุแห่งอายุ. เพราะฉะนั้น พวกเธอเมื่อต้องการให้อายุเจริญ ต้องเจริญอิทธิบาท ๔ อย่างเหล่านี้. บทว่า วณฺณสฺมึ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า เราได้กล่าวคำใดไว้กับเธอว่า พวกเธอจักเจริญด้วยวรรณะบ้าง นี่เป็นเหตุ (เจริญ) วรรณะในวรรณะนั้น ด้วยว่าวรรณะแห่งสรีระของผู้มีศีล ย่อมเจริญด้วยอำนาจความไม่เดือดร้อนเป็นต้น แม้วรรณะคือคุณก็เจริญด้วยอำนาจชื่อเสียง เพราะฉะนั้น พวกเธอเมื่อต้องการให้วรรณะเจริญต้องมีศีลบริบูรณ์. บทว่า สุขสฺมึ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า เราได้กล่าวคำใดไว้กับพวกเธอว่า พวกเธอจักเจริญด้วยความสุขบ้างดังนี้ คำนี้ย่อมมีความสุขที่เกิดจากฉานมีประการต่าง ๆ มีปีติแลสุขเกิดจากวิเวก ในความสุขนั้น คือ เป็นต้น เพราะเหตุนี้ พวกเธอเมื่อต้องการให้เจริญด้วยความสุข ต้องเจริญฉาน ๔ อย่างเหล่านี้. บทว่า โภคสฺมึ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า เราได้กล่าวคำใดไว้กับพวกเธอว่า พวกเธอจักเจริญด้วยโภคะบ้าง ดังนี้ นี่คือโภคะได้แก่พรหมวิหารที่พึงแผ่ได้ทั่วทิศอันนำซึ่งความเป็นผู้ไม่เกลียดชังเหล่าสัตว์ที่หาประมาณมิได้ มีอานิสงส์

๑๑ ประการเช่นนอนเป็นสุขเป็นต้น เพราะฉะนั้นพวกเธอเมื่อต้องการให้ โภคะเจริญ ต้องเจริญพรหมวิหารเหล่านี้. บทว่า พลสุมี ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า เราได้กล่าวคำใดไว้กับพวกเธอว่า พวกเธอจักเจริญด้วยกำลังบารมีดังนี้ คำนี้คือกำลังกล่าวคืออรหัตผล ซึ่งเกิดขึ้นในที่สุดแห่งความสิ้นไปแห่งอาสวะ เพราะเหตุนี้ พวกเธอเมื่อต้องการจะให้กำลังเจริญ ต้องทำความพากเพียรเพื่อการบรรลุถึงพระอรหัต. บทว่า ยถยิทํ ภิกขเว มารพลํ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า เราจะไม่พิจารณาเห็นแม้กำลังอันเป็นเอกในโลกอย่างอื่น ที่ข่มยาก กำจัดยาก เหมือนกำลังของเทวบุตรมารมัจจุมารกิเลสมารนี้เลย อรหัตตผลนี้เท่านั้น ย่อมข่ม ครอบงำ ท่วมทับกำลังเหล่านั้นได้ เพราะเหตุนี้ พวกเธอควรทำความพากเพียรในพระอรหัตนี้เท่านั้น. ข้อว่า เอวมิทํ ปุณฺณํ ความว่า แม้บุญที่เป็นโลกุตตระนี้ ย่อมเจริญจนตรานสิ้นอาสวะ. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อยังอนุสนธิสืบต่อแห่งวิภูษคามิกุศลให้จบลง จึงยังเทศนาให้จบลงด้วยยอดคือพระอรหัต. ในเวลาจบพระสูตร ภิกษุ ๒๐,๐๐๐ รูป บรรลุพระอรหัต สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ได้คัมภีร์มฤตแล้ว แล.

จบอรรถกถาจกวัตติสูตร ที่ ๓

#### ๔. อัคคัญญสูตร

##### เรื่อง วาเสฏฐะภารทวาชะ

[๕๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ปราสาทของนาง วิชาสมาคารมารดา ในบุพพารามกรุงสาวัตถี. ก็โดยสมัยนั้นแล วาเสฏฐ-สามเณรสละภารทวาชสามเณร หวังความเป็นภิกษุ จึงอยู่ประจำในสำนัก ของภิกษุ. ลำดับนั้นในเวลาเย็นวันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออก จากที่เรือนแล้ว ได้เสด็จลงจากปราสาท ทรงจงกรมอยู่ในที่กลางแจ้ง ที่ร่มเงาปราสาท. วาเสฏฐสามเณรได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจาก ที่เรือนลงจากปราสาทแล้ว เสด็จจงกรมอยู่กลางแจ้งที่ร่มเงาปราสาทในเย็น วันหนึ่ง ครั้นเห็นแล้ว จึงเรียกภารทวาชสามเณรมากล่าวว่า ภารทวาชะ ผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคเจ้านี้เสด็จออกจากที่เรือนลงจากปราสาท ภารทวาชะ จงกรมอยู่ที่กลางแจ้งที่ร่มเงาของปราสาทในเวลาเย็น ภารทวาชะผู้อาวุโส เรามาไปกัน เราจักเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าจนถึงที่ประทับ เราพึงได้ เพื่อจะฟังธรรมมิกถา ในที่เฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้. ภารทวาชสามเณรก็รับคำของวาเสฏฐสามเณรว่า ตกลงท่านผู้มีอายุ. ครั้งนั้นแล วาเสฏฐสามเณรและภารทวาชสามเณรจึงพากันเข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าจนถึงที่ประทับ ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ได้ถวายอภิวาท พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ได้เดินจงกรมตามพระผู้มีพระภาคเจ้าซึ่งกำลังเสด็จ จงกรมอยู่ ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกวาเสฏฐสามเณรมา แล้วตรัสว่า ดูก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ เธอทั้งหลายแล มีชาติเป็น พราหมณ์มีตระกูลเป็นพราหมณ์ ออกบวชจากตระกูลของพราหมณ์ ดูก่อน

วาเสฏฐะและการทวาชะ พราหมณ์ทั้งหลาย ไม่ดำ ไม่บริภาษเธอทั้งหลาย หรือดังนี้. วาเสฏฐะและการทวาชะสามเณรจึงทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พราหมณ์ทั้งหลาย ย่อมดำ ย่อมบริภาษข้าพระองค์ทั้งหลายด้วยถ้อยคำตามสมควรแก่ตนอย่างเต็มที่ ไม่มีลดหย่อนเลย ดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสถามว่า คุณก่อนวาเสฏฐะและการทวาชะ ก็พวกพราหมณ์ดำบริภาษเธอด้วยคำดำอันสมควรแก่ตนอย่างเต็มที่ ไม่มีลดหย่อนเลยอย่างไร. สามเณรทั้งสองทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พราหมณ์ทั้งหลายกล่าวอย่างนี้ว่า พราหมณ์เท่านั้น เป็นวรรณะประเสริฐที่สุด วรรณะเหล่าอื่นเลวทราม พราหมณ์เท่านั้นเป็นวรรณะขาว วรรณะอื่นดำ พวกพราหมณ์ทั้งหลายเท่านั้นบริสุทธฺ์ คนที่ไม่ใช่พราหมณ์ หาบิสุทธฺ์ไม่ พวกพราหมณ์ทั้งหลาย เป็นบุตรเกิดจากอุระ เกิดจากปากของพระพรหม เกิดจากพระพรหม พระพรหมเนรมิตขึ้นมา เป็นทายาทของพระพรหม พวกท่านมาละเสียดจากวรรณะที่ประเสริฐที่สุดเข้าไปอยู่ในวรรณะที่เลวทราม คือพวกสมณะโล้น เป็นพวกคหบดีเป็นพวกดำ เกิดจากเท้าของพระพรหม การที่พวกท่านมาละเสียดจากวรรณะประเสริฐที่สุด ฯลฯ เช่นนี้ ไม่เป็นการดี ไม่เป็นการสมควรเลย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกพราหมณ์ได้พากันดำบริภาษข้าพระองค์ทั้งหลายด้วยถ้อยคำบริภาษอันสมควรแก่ตนอย่างเต็มที่ ไม่มีลดหย่อนเลย อย่างนี้แลดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนวาเสฏฐะและการทวาชะ พวกพราหมณ์ระลึกถึงเรื่องเก่าของตนไม่ได้ จึงกล่าวอย่างนี้ว่า พราหมณ์เท่านั้นเป็นวรรณะประเสริฐที่สุด วรรณะเหล่าอื่นเลวทราม พราหมณ์เท่านั้นมีวรรณะขาว วรรณะเหล่าอื่นดำ พวกพราหมณ์เท่านั้นบริสุทธฺ์ หมู่ชนที่ไม่ใช่พราหมณ์หาบิสุทธฺ์ไม่ พวกพราหมณ์ เป็นบุตรเกิดแต่อุระ เกิดจากปากของพระพรหม เกิดจากพระ-

พรหม พรหมเนรมิตขึ้น เป็นทายาทของพรหม ดังนี้. คุณ่อนวเสฏฐะและ  
ภารทวชะ ตามที่ปรากฏชัดเจนอยู่ว่า นางพราหมณ์ของพวกพราหมณ์  
ทั้งหลายมีระดูบ้าง มีครรภ์บ้าง ตลอดอยู่บ้าง ให้ลูกคืบนมบ้าง ก็พราหมณ์  
เหล่านั้นเป็นผู้เกิดทางช่องตลอดของนางพราหมณ์ทั้งนั้น พราหมณ์เหล่านั้น  
เป็นวรรณะประเสริฐที่สุด ฯลฯ เป็นทายาทของพรหม ดังนี้. ก็พราหมณ์  
เหล่านั้นย่อมกล่าวต่อพระพรหม และพุดมุตสา พวกเขาจะต้องประสพ สิ่ง  
ไม่เป็นบุญมากมาย.

#### ว่าด้วยวรรณะ ๔

[๕๒] คุณ่อนวเสฏฐะและภารทวชะ วรรณะเหล่านี้มี ๔ คือ  
กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร. คุณ่อนวเสฏฐะและภารทวชะ กษัตริย์  
บางพระองค์ในโลกนี้มีปกติฆ่าสัตว์ มีปกติถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ มี  
ปกติประพฤติดีตถิทางกาม มีปกติพุดมุตสา มีวาจาส่อเสียด มีวาจา  
หยาบคาย พุดเพื่อเจ้า เพ่งเล็งอยากจะได้ของเขา พยาบาทปองร้ายเขา มี  
ความเห็นผิด. คุณ่อนวเสฏฐะและภารทวชะ ธรรมทั้งหลายเหล่านี้อันใด  
เป็นอกุศล นับว่าเป็นอกุศล มีโทษนับว่ามีโทษ ไม่ควรเสพ นับว่าไม่  
ควรเสพ ไม่ควรเป็นอริยธรรม ก็นับว่าไม่ควรเป็นอริยธรรม เป็นธรรมที่  
ดำ มีวิบากดำ วิญญูชนติเตียน ดังกล่าวมานี้ ธรรมเหล่านั้นย่อมปรากฏ  
อย่างชัดเจนในกษัตริย์บางพระองค์. คุณ่อนวเสฏฐะและภารทวชะ แม้  
พราหมณ์แล...คุณ่อนวเสฏฐะและภารทวชะแม้แพศย์แล...คุณ่อนวเสฏฐะ  
และภารทวชะ แม้ศูทรและบางคนในโลกนี้ มีปกติฆ่าสัตว์ มีปกติถือเอา  
ของที่เขาไม่ได้ให้ ฯลฯ เป็นมิจฉาทิฎฐิ. คุณ่อนวเสฏฐะและภารทวชะ  
อย่างนี้แล ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ เป็นอกุศลนับว่าเป็นอกุศล ฯลฯ เป็น  
ธรรมดำมีวิบากดำ วิญญูชนติเตียน ธรรมเหล่านั้นก็ย่อมปรากฏอย่างชัดเจน  
ในศูทรแม้บางคน.

ว่าด้วยธรรมอันประเสริฐในโลกทั้งสอง

[๕๓] คู่ก่อนวาเสฏฐะและการทวาชะ กษัตริย์แม้บางคนในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต เว้นขาดจากอทินนาทาน เว้นขาดจากกาเมสุมิฉลาจาร เว้นขาดจากมุสาวจา เว้นขาดจากปิสุณวาจา เว้นขาดจากพรุสวาจา เว้นขาดจากสัมผัปปลาปะ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา มีจิตไม่พยาบาท เป็นสัมมาทิฐิ. คู่ก่อนวาเสฏฐะและการทวาชะ อย่างนี้แล ธรรมเหล่านี้เหล่าใด เป็นกุศล นับว่าเป็นกุศล ไม่มีโทษนับว่าไม่มีโทษ ควรเสพนับว่าควรเสพ ควรเป็นอริชนับว่าควรเป็นอริชน เป็นธรรมขาว มีวิบากขาว วิญญูชนสรรเสริญ ธรรมเหล่านั้นย่อมปรากฏอย่างชัดเจนในกษัตริย์บางคนในโลกนี้. คู่ก่อนวาเสฏฐะและการทวาชะ แม้พราหมณ์...คู่ก่อนวาเสฏฐะและการทวาชะ แม้แพศย์แล. คู่ก่อนวาเสฏฐะและการทวาชะ แม้ศูทรแลบางคนในโลกนี้เป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต ฯลฯ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา มีจิตไม่พยาบาทเขา มีความเห็นถูกต้อง. คู่ก่อนวาเสฏฐะและการทวาชะ อย่างนี้แล ธรรมทั้งหลายเหล่านี้เหล่าใดเป็นกุศลนับว่าเป็นกุศล ไม่มีโทษนับว่าไม่มีโทษ ควรเสพนับว่าควรเสพควรเป็นอริชนับว่าควรเป็นอริชน เป็นธรรมขาว มีวิบากขาว วิญญูชนสรรเสริญ ธรรมทั้งหลายเหล่านั้นย่อมปรากฏอย่างชัดเจนแม้ในศูทรบางคน. คู่ก่อนวาเสฏฐะและการทวาชะ เมื่อวาระทั้ง ๔ เหล่านี้แลรวมกันเป็น ๒ ฝ่าย คือ พวกที่ตั้งอยู่ในธรรมฝ่ายดำ วิญญูชนติเตียนพวกหนึ่ง และพวกที่ตั้งอยู่ในธรรมฝ่ายขาว วิญญูชนไม่ติเตียนพวกหนึ่งในเรื่องนี้เหตุไร พวกพราหมณ์ จึงพากันกล่าวอย่างนี้ว่า พราหมณ์เท่านั้นเป็นวาระประเสริฐที่สุด วาระเหล่าอื่นล้วนเลวทราม พราหมณ์เท่านั้นมีวาระขาว วาระเหล่าอื่นดำ พราหมณ์เท่านั้นย่อมบริสุทธิ์

หมู่คนที่ไม่ใช่พราหมณ์หาบริสุทธิ์ไม่ พราหมณ์ทั้งหลายเป็นบุตรเกิดแต่  
อกเกิดจากปากของพรหม เกิดจากพระพรหมโดยตรง พรหมเนรมิตขึ้น  
เป็นทายาทของพรหม ดังนี้. วิญญูชนทั้งหลายย่อมไม่รับรองถ้อยคำของ  
พราหมณ์เหล่านั้น. ชื่อนั้นเพราะเหตุอะไร. คู่ก่อนวาเสฏฐะและการทวาชะ  
เพราะว่า บรรดาบรรณะทั้ง ๔ เหล่านี้ ผู้ใดเป็นภิกษุผู้จีณาสพ อยู่จบ  
พรหมจรรย์มีกิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว ตามบรรลु  
ประโยชน์ของตน มีสังโยชน์เครื่องผูกสัตว์ไว้ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้น  
ได้เพราะรู้โดยชอบ ผู้นั้นย่อมปรากฏว่าเป็นยอดกว่าคนทั้งหลายโดยธรรม  
แท้ หาใช่โดยอธรรมไม่. คู่ก่อนวาเสฏฐะและการทวาชะ ก็ธรรมเท่านั้น  
ประเสริฐที่สุดการทวาชะ โดยบรรยายมานี้ พวกเธอพึงเข้าใจชื่อนั้นอย่างนี้  
วาเสฏฐะและการทวาชะ โดยบรรยายมานี้ พวกเธอพึงเข้าใจชื่อนั้นอย่างนี้  
ว่า ธรรมเท่านั้น ประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งในทิณฐธรรม และใน  
อภิธัมปราคภพ.

#### ว่าด้วยธรรมประเสริฐที่สุด

[๕๔] คู่ก่อนวาเสฏฐะและการทวาชะ พระราชาทรงพระนามว่า  
ปเสนทิโกศลก็ทรงทราบ ว่า พระสมณโคดมผู้ยอดเยี่ยม เสด็จออกบวชจาก  
ศากยราชตระกูลดังนี้. คู่ก่อนวาเสฏฐะและการทวาชะ พวกศากยราช  
ทั้งหลายแลย่อมเป็นผู้ติดตามพระเจ้าปเสนทิโกศลทุกขณะ. คู่ก่อนวาเสฏฐะ  
และการทวาชะ พวกศากยราชทั้งหลายแลย่อมกระทำการนอบน้อมการ  
ไหว้ การต้อนรับ อัญชลีกรรม สามิจักรกรรม ในพระเจ้าปเสนทิโกศล.  
คู่ก่อนวาเสฏฐะและการทวาชะอย่างนี้แล ศากยะทั้งหลายย่อมพากันกระทำ  
การนอบน้อม การไหว้ การต้อนรับ อัญชลีกรรม สามิจักรกรรมในพระเจ้า  
ปเสนทิโกศล พระเจ้าปเสนทิโกศลยังทรงกระทำการต้อนรับ การไหว้ การ

ต้อนรับ อัญชลีกรรม สามิจิกรรมนั้นในพระตถาคต ด้วยพระดำริว่า พระสมณโคดมมีชาติดีกว่า เรามีชาติไม่ดี พระสมณโคดมทรงมีกำลัง เราเองมีกำลังทราม พระสมณโคดมนำเลื่อมใส เราเองมีศิวพรรณเศร้าหมอง พระสมณโคดมมีศักดิ์ใหญ่ เราเองมีศักดิ์น้อย ดังนี้ โดยที่แท้ พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสักการะพระธรรม เคารพพระธรรม นับถือพระธรรม บูชาพระธรรม นอบน้อมพระธรรม. พระเจ้าเสนทิโกศล ทรงทำการนอบน้อม อภิวัตน์ ต้อนรับ อัญชลีกรรม สามิจิกรรม ในพระตถาคตอย่างนี้แล. ดูก่อนว่าเสฏฐะและภารทวาชะ โดยบรรยายนี้ เธอพึงทราบอย่างนี้ว่า พระธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่นั่นทั้งใน ทิณฐิธรรมและอภิสัมปรายภพ.

**ว่าด้วยบุตรเกิดแต่พระอุระ พระโอรสผู้ผู้มีพระภาค**

[๕๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนว่าเสฏฐะและภารทวาชะ เธอทั้งหลายแล มีชาติต่างกัน มีชื่อต่างกัน มีโคตรต่างกัน ออกจากเรือนมาวชเป็นบรรพชิต ถูกเขาดามว่า ท่านเป็นพวกไหนดังนี้ พึงตอบ เขาว่า พวกเราเป็นพวกพระสมณะศากยบุตรดังนี้. ดูก่อนว่าเสฏฐะและภารทวาชะ ก็ผู้ใดแลมีศรัทธาในพระตถาคตตั้งมั่น เกิดแต่มูลราก ตั้งมั่นอย่างมั่นคง อันสมณพราหมณ์ เทวดามารพรหมหรือใคร ๆ ในโลกให้เคลื่อนย้ายไม่ได้ ควรจะเรียกผู้นั้นว่า เราเป็นบุตรเกิดแต่พระอุระเกิดจากพระโอรสของพระผู้มีพระภาค เกิดจาก พระธรรม พระธรรมเนรมิตขึ้น เป็นทายาทของพระธรรมดังนี้. ข้อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะคำว่า ธรรมกายก็ดี พรหมกายก็ดี ธรรมภูตก็ดี พรหมภูตก็ดีเป็นชื่อของพระตถาคต.

[๕๖] ดูก่อนว่าเสฏฐะและภารทวาชะ มีบางสมัยบางครั้งว โดยอันล่วงไปแห่งกาลอันยาวนาน โลกนี้ก็จะพินาศไป เมื่อโลกกำลังพินาศอยู่ โดยมากหมู่สัตว์ย่อมวนเวียนไปเกิดในชั้นอภิสสรพรหม ในชั้น

อภัสสรพรหมนั้น สัตว์เหล่านั้นมีความสำเร็จได้โดยทางใจ มีปีติเป็น  
รักษา มีรัศมีเอง ท่องเที่ยวไปได้ในอากาศ ดำรงอยู่ในวิมานอันแสนงาม  
ย่อมดำรงอยู่ได้สิ้นกาลยี่ดียวานาน. คู่ก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ มี  
สมัยอีกบางครั้ง โดยอันล่วงไปแห่งกาลยี่ดียวานาน โลกนี้ย่อมเจริญขึ้น  
เมื่อโลกกำลังเจริญขึ้น โดยมากเหล่าสัตว์ก็จะพากันเคลื่อนจากพวกอภัสสร-  
พรหมมาสู่ความเป็นอย่างนี้อีก และสัตว์เหล่านั้นมีความสำเร็จได้โดยทางใจ  
มีปีติเป็นรักษา มีรัศมีเอง ท่องเที่ยวไปในอากาศได้ ดำรงอยู่ในวิมานอัน  
งดงาม ย่อมดำรงอยู่ตลอดกาลยี่ดียวานาน. คู่ก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ  
ก็โดยสมัยนั้นแลจักรวาลนี้ก็จะกลายเป็นน้ำไปหมด มีความมืด มองไม่เห็น  
ทั้งดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ก็ยังไม่ปรากฏ ดวงดาวนักษัตรก็ยังไม่ปรากฏ  
กลางวันกลางคืนก็ไม่ปรากฏ เดือนหนึ่งถึง เดือนหนึ่งก็ยังไม่ปรากฏ ฤดู  
และปีก็ยังไม่ปรากฏ หอึงซายก็ยังไม่ปรากฏ. หมู่สัตว์ทั้งหลายก็ถึงการ  
นับว่า สัตว์ดังนี้เหมือนกัน. คู่ก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ ในกาล  
บางคราว โดยอันล่วงได้แห่งกาลยี่ดียวานาน จัวนดินก็เกิดลอยอยู่บนน้ำ  
ปรากฏแก่สัตว์เหล่านั้น เหมือนน้ำมันสดที่บุคคลเคี้ยวแล้วทำให้เย็นสนิท  
แล้วปรากฏเป็นฝอยอยู่ข้างบนฉะนั้น จัวนดินนั้นได้สมบูรณ์ด้วยสี กลิ่น รส  
มีสีคล้ายเนยใสอย่างดีและเนยขึ้นอย่างดีฉะนั้น และได้มีรสอันน่าชอบใจ  
เหมือนน้ำผึ้งอันปราศจากโทษฉะนั้น. คู่ก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะที่นั่น  
แล มีสัตว์บางคนมีชาติโตเลกว่าท่านผู้เจริญ สิ่งที่อยู่อยู่นี้ จะเป็น  
อะไรดังนี้แล้วเอานิ้วมือช้อนเอัจัวนดินขึ้นมาลิ้มดู เมื่อเขากำลังเอานิ้วมือ  
ช้อนจัวนดินขึ้นมาลิ้มอยู่ จัวนดินที่ได้ช้อนไปทั่ว ความอยากจึงเกิดขึ้น  
แก่เขา. คู่ก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ สัตว์เหล่าอื่นแลก็ถึงทิวฐานุคติ  
ของสัตว์นั้นก็จะพากันเอานิ้วมือช้อนจัวนดินนั้นขึ้นมาลิ้มดู. เมื่อสัตว์เหล่า

นั้นกำลังเอานิ้วมือช้อนเอาง้วนดินนั้นขึ้นมาชิม ง้วนดินก็แผ่ซ่านไปทั่วสรรพางค์ และตัณหาที่เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น. คุณ่อนวาสกฺขะและภการทวาชะ ที่นั่นแล สัตว์เหล่านั้นจะพากันพยายามเอามือปั้นง้วนดินขึ้นทำให้เป็นคำเพื่อที่จะบริโภคร. คุณ่อนวาสกฺขะและภการทวาชะ เมื่อใดแลที่สัตว์เหล่านั้นพยายามที่จะเอามือปั้นง้วนดินทำเป็นคำเพื่อที่จะบริโภคร. เมื่อนั้น รัสมิเฉพาะตัวของสัตว์เหล่านั้นก็จะหายไป. เมื่อรัสมิเฉพาะตัวหายไป พระจันทร์และพระอาทิตย์ก็ปรากฏขึ้นมา เมื่อพระจันทร์และพระอาทิตย์ปรากฏขึ้นแล้ว หมู่ดาวนักษัตรก็จะปรากฏ เมื่อหมู่ดาวนักษัตรปรากฏแล้ว กลางคืนและกลางวันก็ปรากฏ เมื่อกลางคืนกลางวันปรากฏแล้ว เดือนหนึ่ง ก็เดือนหนึ่งก็ปรากฏขึ้น เมื่อเดือนหนึ่งและถึงเดือนหนึ่งปรากฏขึ้นแล้ว ฤดูและปีก็ปรากฏขึ้น. คุณ่อนวาสกฺขะและภการทวาชะ ด้วยเหตุเพียงประมาณเท่านั้นแล โลกนี้ก็ย่อมเจริญขึ้นมาอีก.

[๕๗] คุณ่อนวาสกฺขะและภการทวาชะ ครั้งนั้นแล สัตว์เหล่านั้น พากันบริโภคร้วนดิน มีง้วนดินเป็นภักขาเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่ตลอดกาลชียาวนาน. คุณ่อนวาสกฺขะและภการทวาชะ สัตว์เหล่านั้นบริโภคร้วนดิน มีง้วนดินนั้นเป็นภักขาเป็นอาหารได้ตั้งอยู่ตลอดกาลชียาวนานโดยประการใดแล ความแข็งแรงก็เกิดมีในกายของสัตว์เหล่านั้น ความมีผิวพรรณดี ก็ได้ปรากฏชัดขึ้นมา สัตว์บางพวกก็มีผิวพรรณดี บางพวกมีผิวพรรณเลว. บรรดาสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่าใดมีผิวพรรณดี สัตว์เหล่านั้นก็ดูหมิ่นสัตว์ที่มีผิวพรรณเลวว่า เรามีผิวพรรณดีกว่าสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่านั้นมีผิวพรรณเลวกว่าเราดังนี้. เมื่อสัตว์เหล่านั้นเกิดมีมานะถือตัวเพราะการดูหมิ่นเรื่องผิวพรรณเป็นปัจจัย ง้วนดินก็ได้อันตรธานหายไป. เมื่อง้วนดินหายไปแล้ว สัตว์เหล่านั้นจึงประชุมกัน ครั้นประชุมกันแล้วต่างก็พากัน

ทอดถอนใจว่า รสดี รสดีดังนี้. แม้ในทุกวันนี้พวกมนุษย์ได้ของมีรสดีบางอย่างเท่านั้น ก็พากันกล่าวอย่างนี้ว่า รสดี รสดี ดังนี้ หมูพราหมณ์ทั้งหลายพากันอนุสรณ์ถึงอักขระที่รู้กันว่าเป็นของเลิศเป็นของแก่นั่น แต่หาได้รู้ถึงความหมายของอักขระนั้นเลย.

### ว่าด้วยกะบิดินเป็นต้นเกิดขึ้น

[๕๘] คุก่อนวาเสฏฐะและการทวาชะ ครั้งนั้นแล เมื่อวันดินของสัตว์เหล่านั้นหายไป กะบิดินก็ปรากฏขึ้น. กะบิดินนั้นปรากฏเหมือนเห็ด. กะบิดินนั้นถึงพร้อมด้วยสี กลิ่น รส ได้มีสีเหมือนเนยใสที่ปรุงอย่างดีหรือเนยขึ้นอย่างดี และได้มีรสอย่างน่าชอบใจเหมือนน้ำผึ้งซึ่งปราศจากโทษฉะนั้น. คุก่อนวาเสฏฐะและการทวาชะ ครั้งนั้นแล สัตว์เหล่านั้นก็ได้พยายามเพื่อจะบริโภคกะบิดิน สัตว์เหล่านั้น บริโภคกะบิดินนั้นแล้ว มีกะบิดินนั้นเป็นภักษาเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่ตลอดกาลยืดยาวนาน. คุก่อนวาเสฏฐะและการทวาชะ สัตว์เหล่านั้นเมื่อบริโภคกะบิดิน มีกะบิดินนั้นเป็นภักษาเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่ตลอดกาลยืดยาวนานโดยประการใดแล ความเป็นผู้กล้าแข็ง โดยประมาณโดยยงก็ได้ปรากฏขึ้นในกายของสัตว์เหล่านั้น และความเป็นผู้มีผิวพรรณงดงามก็ได้ปรากฏขึ้นในกายของประการนั้น. สัตว์บางพวกมีผิวพรรณดี บางพวกมีผิวพรรณเลว. บรรดาสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่าใดมีผิวพรรณดี สัตว์เหล่านั้นก็พากันดูหมิ่นสัตว์ที่มีผิวพรรณทรามว่า พวกเรามีผิวพรรณงามกว่าสัตว์เหล่านี้ สัตว์เหล่านี้มีผิวพรรณเลวกว่าพวกเราดังนี้. เมื่อสัตว์เหล่านั้นต่างพากันมีมานะเกิดขึ้น เพราะการดูหมิ่นผิวพรรณเป็นปัจจัย กะบิดินก็อันตรธานหายไป. เมื่อกะบิดินหายไปแล้ว เกรือดินได้ปรากฏขึ้นมา. เกรือดินนั้นได้ปรากฏคล้ายผลมะพร้าวฉะนั้น. เกรือดินนั้นสมบูรณ์ด้วยสี กลิ่น รส ได้มีสีเหมือน

เนยใสที่ปรุงอย่างดีหรือเหมือนเนยขึ้นอย่างดีฉะนั้น และได้มีรสน้ำขอบใจ  
เหมือนน้ำผึ้งซึ่งปราศจากโทษฉะนั้น. คุก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ  
ครั้งนั้น สัตว์เหล่านั้นได้พากันพยายามเพื่อที่จะบริโภครี้อิน สัตว์  
เหล่านั้นบริโภครี้อิน ได้มีรี้อินนั้นเป็นภักขาเป็นอาหาร ได้ดำรง  
อยู่ตลอดกาลยี่ดยาวนาน. คุก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ สัตว์เหล่านั้น  
บริโภครี้อิน มีรี้อินเป็นภักขาเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่ตลอดกาลยี่ด  
ยาวนานโดยประการใดแล ความเป็นผู้กล้าแข็งโดยประมาณโดยยังก็ได้  
ปรากฏในการแก่สัตว์เหล่านั้น ละความเป็นผู้มีผิวพรรณดีได้ปรากฏขึ้น  
อย่างชัดเจน. สัตว์บางพวกมีผิวพรรณดี บ้างพวกมีผิวพรรณเลว. บรรดา  
สัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่าใด มีผิวพรรณดี สัตว์เหล่านั้นย่อมดูหมิ่นหมู่มสัตว์  
ที่มีผิวพรรณเลวว่า พวกเรามีผิวพรรณดีกว่าสัตว์เหล่านี้ สัตว์เหล่านี้มี  
ผิวพรรณเลวกว่าเราทั้งหลายดังนี้. เมื่อสัตว์เหล่านั้นต่างก็เกิดมีมานะ  
ถือตัวเพราะมีมานะว่ามีผิวพรรณดีนั้นเป็นปัจจัย รี้อินได้อันตรธาน  
หายไป. เมื่อรี้อินหายไปแล้ว เหล่าสัตว์ประชุมกัน ครั้นประชุม  
กันแล้วก็ทอดถอนใจว่า รี้อินได้มีแก่เราหนอ รี้อินของเราได้  
สูญหายไปหมดแล้วหนอ ดังนี้. ในสมัยนี้มนุษย์ทั้งหลายพอลูกทุกขกรรม  
บางอย่างถูกต้องเข้าก็พากันกล่าวว่า ของนี้ได้มีแล้วสู่เรา ของนี้ของเรา  
ได้สูญหายไปหมดแล้ว ดังนี้. พวกพราหมณ์ ย่อมอนุสรณ์ถึงอักขระอันควรรู้  
ซึ่งเป็นของดีเป็นของเก่านั้นแล แต่ว่าพวกพราหมณ์เหล่านั้น หารู้ทั่วถึง  
ใจความของอักขระนั้นไม่.

### ว่าด้วยปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ

[๕๕] คุก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ ครั้นนั้นแล เมื่อรี้อิน  
ของสัตว์เหล่านั้นสูญหายไปแล้ว ข้าวสาลีซึ่งบังเกิดในที่ที่ไม่ต้องไถ ไม่มี

รำไม่มีแกลบ บริสุทธีมีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสารก็ปรากฏขึ้นมา. สัตว์ทั้งหลายก็พากันขนเอาข้าวสารชนิดใดมา เพื่อเป็นอาหารมือเย็นในเวลาเย็น ตอนเช้าข้าวสารชนิดนั้นก็สุกงอกขึ้นมาแทน และในตอนเช้าสัตว์ทั้งหลายได้พากันขนเอาข้าวสารชนิดใดมา เพื่อรู้โภกในเวลาเช้า ในตอนเย็น ข้าวสารชนิดนั้นก็สุกงอกขึ้นมาแทน ความบกพร่องไปหาได้ปรากฏไม่. คุณอนวเสฏฐะและภารทวชะ ครั้งนั้นแล เหล่าสัตว์ทั้งหลายพากัน บริโภคข้าวสารซึ่งเกิดสุกเองในที่ที่ไม่ต้องไถมีข้าวสารนั้นเป็นรักษาเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่ตลอดกาลยืดยาวนาน. คุณอนวเสฏฐะและภารทวชะ สัตว์เหล่านั้นบริโภคข้าวสาร ซึ่งเกิดสุกเองในที่ที่ไม่ต้องไถ มีข้าวสารนั้นเป็นรักษาเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่ตลอดกาลยืดยาวนาน โดยประการใดแล ความกล้าแข็งโดยประมาณโดยยังได้เกิดมีในกายของสัตว์เหล่านั้น และความเป็นผู้มีผิวพรรณงดงามก็ได้ปรากฏอย่างชัดเจนโดยประการนั้น. และเพศหญิงก็ปรากฏแก่หญิง เพศชายก็ปรากฏแก่ชาย. ก็ได้ยินว่าหญิงย่อมเพ่งดูชายอยู่ตลอดเวลา และชายก็เพ่งดูหญิงอยู่ตลอดเวลา เช่นกัน. เมื่อชนเหล่านั้นต่างเพ่งดูกันและกันอยู่ตลอดเวลา ความกำหนัดก็เกิดขึ้น ความเร่าร้อนก็ปรากฏขึ้นในกาย. ชนเหล่านั้น เพราะความเร่าร้อนเป็นปัจจัย จึงได้เสพเมถุนธรรม. คุณอนวเสฏฐะและภารทวชะ ก็ โดยสมัยนั้น สัตว์เหล่าใดแลเห็นสัตว์เหล่าอื่นกำลังเสพเมถุนกันก็โปรยฝุ่นลงบ้าง โปรยเถาลงบ้าง โปรยโคมัยลงบ้าง ด้วยกล่าวว่า คนถ้อยเจ้าจงฉิบหาย คนถ้อยเจ้าฉิบหายดังนี้ แล้วกล่าวว่า ก็สัตว์จักกระทำการอย่างนี้แก่สัตว์อย่างใดดังนี้. แม้ในขณะนี้ ในชนบทบางแห่ง เมื่อนำสัตว์ถูกฆ่าไปสู่ตะแลงแกง มนุษย์เหล่าอื่นก็จะชดฝุ่นบ้างชดเถาบ้างชดโคมัยบ้างใส่คนชื่อนั้น. พวกพราหมณ์ย่อมระลึกถึงอักขระที่รู้กันวาติซึ่ง

เป็นของเก่านั้น แต่ว่าพราหมณ์เหล่านั้นหารู้เนื้อความของอักขระนั้นอย่างชัดเจนไม่.

[๖๐] คุก่อนวาเสฏฐะและการทวาทะก็โดยสมัยนั้น การขัดฝุ่นเป็นต้นนั้นแล รู้กันว่าไม่เป็นธรรม ในบัดนี้รู้กันว่าเป็นธรรม. คุก่อนวาเสฏฐะและการทวาทะ โดยสมัยนั้น สัตว์เหล่าใดเลื่อยมเสพเมถุนกัน สัตว์เหล่านั้นย่อมไม่ได้เพื่อจะเข้าไปยังหมู่บ้าน หรือนิคมตลอด ๓ เดือน บ้าง ๒ เดือนบ้าง. คุก่อนวาเสฏฐะและการทวาทะ ในกาลใดแล สัตว์ทั้งหลายถึงความชั่วช้าในอสัทธิมนันตลอดเวลา ในกาลนั้น สัตว์เหล่านั้นจึงได้พากันพยายามสร้างเรือนอยู่ เพื่อประโยชน์แก่การปกปิดอสัทธิมนัน. คุก่อนวาเสฏฐะและการทวาทะ สัตว์บางคนซึ่งมีชาติจีเกียจได้มีความคิดนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เราต้องนำเอาข้าวสาลิมาเพื่อเป็นอาหารเย็นในเวลาเย็นและเพื่อเป็นอาหารเช้าในตอนเช้า ย่อมเดือดร้อนจริง อย่างกระนั้นเลย เราควรนำข้าวสาลิมาครั้งเดียวให้พอเพื่อบริโภคทั้งในเวลาเช้าและเวลาเย็นดังนี้ คุก่อนวาเสฏฐะและการทวาทะ ครั้งนั้นแล สัตว์นั้นก็ให้นำเอาข้าวสาลิมาเพียงคราวเดียว เพื่อเป็นอาหารทั้งในเวลาเย็นทั้งในเวลาเช้า. คุก่อนวาเสฏฐะและการทวาทะ ครั้งนั้นแล สัตว์อื่นจึงเข้าไปหาสัตว์นั้นจนถึงที่อยู่ ครั้นเข้าไปหาแล้วจึงได้กล่าวกะสัตว์นั้นว่า มาเถิด สัตว์ผู้เจริญ เราจะไปนำข้าวสาลิมาดังนี้. สัตว์นั้นจึงกล่าวว่า อย่างเลยสัตว์ผู้เจริญ เรานำข้าวสาลิมาครั้งเดียวเพื่อบริโภคทั้งในเวลาเย็นทั้งในเวลาเช้าดังนี้. คุก่อนวาเสฏฐะและการทวาทะ ครั้งนั้นแล สัตว์นั้นก็ถึงทิฐฐานุคติของสัตว์นั้นแล้ว นำข้าวสาลิมาครั้งเดียว เพื่ออาหารทั้งสองเวลาด้วยกล่าวว่า ได้ยินว่า อย่างนี้ก็คินะผู้เจริญดังนี้ คุก่อนวาเสฏฐะและการทวาทะ ครั้งนั้นแล สัตว์อื่นจึงเข้าไปหาสัตว์นั้นจนถึงที่อยู่ ครั้นแล้วจึงได้

กล่าวคำนี้กะสัตว์นั้นว่า มาเกิดสัตว์ผู้เจริญ เราจะไปเก็บข้าวสาธีกันดังนี้. สัตว์นั้นจึงตอบว่า อย่าเลยสัตว์ผู้เจริญ เรานำข้าวสาธิตมาครั้งเดียวเพื่อเป็นอาหารทั้งเช้าและเย็นดังนี้. คุณก่อนวาเสฏฐะและการทวาชะ สัตว์นั้นถึง ทัศนาคติของสัตว์นั้นจึงนำข้าวสาธิตมาเพื่อเป็นอาหารถึง ๔ วัน ด้วย กล่าวว่ ได้ยินว่า อย่างนี้ก็คินะผู้เจริญดังนี้. คุณก่อนวาเสฏฐะและการทวาชะ สัตว์อื่นเข้าไปหาสัตว์นั้นจนถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าวคำนี้กะสัตว์นั้นว่า มาเกิดสัตว์ผู้เจริญ พวกเราไปเก็บข้าวสาธีกันดังนี้. สัตว์นั้นจึงกล่าวว่า อย่าเลยผู้เจริญ เรานำข้าวสาธิตมาครั้งเดียวเพื่อเป็นอาหารได้ ๔ วันดังนี้. คุณก่อนวาเสฏฐะและการทวาชะ ครั้งนั้นแล สัตว์นั้นถึงทัศนาคติของสัตว์นั้นได้ไปขนเอาข้าวสาธิตมาครั้งเดียวเท่านั้นเพื่อเป็นอาหาร ๔ วัน ด้วย กล่าวว่ ได้ยินว่า อย่างนี้ก็คินะผู้เจริญดังนี้. คุณก่อนวาเสฏฐะและการทวาชะ เมื่อใดแล สัตว์นั้นก็พยายามเพื่อจะบริโภคข้าวสาธิตที่สั่งสมไว้. คุณก่อนวาเสฏฐะและการทวาชะ ครั้งนั้นแล ข้าวสาธิตจึงมีราห่อเมล็ดบ้าง มีแกลบห่อเมล็ดบ้าง ดันที่ถูกเกี่ยวแล้วก็ไม่กลับออกขึ้นอีก การขาดตอนก็ปรากฏขึ้น ข้าวสาธิตจึงได้มีเป็นกลุ่มขึ้นมา.

[๖๑] คุณก่อนวาเสฏฐะและการทวาชะ ครั้งนั้นแล สัตว์เหล่านั้น จึงประชุมพร้อมกัน ครั้นแล้วก็พากันทอดถอนใจว่า ผู้เจริญ ธรรมอันเลวทรามได้ปรากฏในสัตว์ทั้งหลาย ด้วยว่า ในกาลก่อน พวกเรามีความ สำเร็จทางใจ มีปิตเป็นภักษา มีรัศมีเอง ท่องเที่ยวไปในอากาศได้ ดำรง อยู่ในวิมานอันงดงาม ได้ดำรงอยู่ตลอดกาลยืดยาวนาน ในกาลบางคราว โดยล่วงไปแห่งกาลยืดยาวนาน จัวนดินเกิดในน้ำแก่พวกเรา จัวนดินนั้น ได้สมบูรณ์ด้วยสี กลิ่น รส พวกเรานั้น ได้พยายามเอามือปั้นจัวนดินเป็น คำ ๆ เพื่อที่จะบริโภค เมื่อพวกเราพากันพยายามเอามือปั้นจัวนดินทำ

เป็นคำ ๆ เพื่อที่จะบริโภครู้ รสมีเฉพาะตัวก็หายไป เมื่อรสมีเฉพาะตัว  
หายไป พระจันทร์และพระอาทิตย์ก็ปรากฏ เมื่อพระจันทร์และพระอาทิตย์  
ปรากฏแล้ว หมู่ดาวนักษัตรทั้งหลายก็ได้ปรากฏ เมื่อหมู่ดาวนักษัตร  
ปรากฏแล้ว กลางคืนกลางวันก็ได้ปรากฏ เมื่อกลางวันกลางคืนปรากฏ  
แล้ว เดือนหนึ่งถึงเดือนหนึ่งก็ปรากฏ เมื่อเดือนหนึ่งถึงหนึ่งเดือนปรากฏอยู่  
ฤดูและปีก็ปรากฏ พวกเราเหล่านั้นบริโภคน้ำจืด มีน้ำจืดนั้นเป็น  
ภักษาเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่ตลอดกาลยืดยาวนาน เพราะอภุศลธรรมอัน  
ลามก น้ำจืดของพวกเรานั้นจึงได้หายไป เมื่อน้ำจืดหายไปแล้ว กะบิดิน  
ก็ปรากฏ กะบิดินนั้นถึงพร้อมด้วยสี กลิ่น รส พวกเรานั้นบริโภคน้ำจืดนั้นแล้ว  
กันพยายามเพื่อจะบริโภคน้ำจืดนั้น พวกเรานั้นบริโภคน้ำจืดนั้นแล้ว  
มีกะบิดินนั้นเป็นภักษาเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่ตลอดกาลยืดยาวนาน เพราะ  
ความปรากฏแห่งอภุศลธรรมอันลามกของพวกเรานั้น กะบิดินจึงได้หายไป  
เมื่อกะบิดินหายไปแล้ว เครื่องดินก็ปรากฏขึ้นมา เครื่องดินนั้นก็สมบูรณ์  
ด้วย สี กลิ่น รส พวกเรานั้นได้พากันพยายามเพื่อที่จะบริโภคน้ำจืดนั้น  
พวกเรานั้นบริโภคน้ำจืดนั้นแล้ว ก็มีเครื่องดินนั้นเป็นภักษาเป็นอาหาร  
ได้ดำรงอยู่ตลอดกาลยืดยาวนาน เพราะความปรากฏแห่งอภุศลธรรมอัน  
ลามกของพวกเรานั้น เครื่องดินจึงได้หายไป เมื่อกะบิดินหายไปแล้ว  
ข้าวสาลีอันเกิดสุกในที่ที่ไม่ต้องไถ ไม่มีรำ ไม่มีแกลบ บริสุทธ์ มีกลิ่นหอม  
มีเมล็ดเป็นข้าวสารก็ได้ปรากฏขึ้น พวกเราไปนำเอาข้าวสาลีชนิดใดมา  
เพื่อเป็นอาหารเย็นในเวลาเย็น ในตอนเช้าข้าวสาลีนั้นก็สุกออกขึ้นอีก  
พวกเราไปนำเอาข้าวสาลีชนิดใดมาเพื่อเป็นอาหารเช้าในตอนเช้า ใน  
ตอนเย็นข้าวสาลีนั้นก็สุกออกขึ้นเอง ความขาดหาได้ปรากฏไม่ พวกเรา  
นั้น เมื่อบริโภคน้ำจืดซึ่งเกิดในที่ที่ไม่ได้ไถ ก็มีข้าวสาลีนั้น เป็นภักษา

เป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่ตลอดกาลชัฏยาวนาน เพราะความปรากฏ  
แห่งอภิสลธรรมอันลามกของพวกเรานั้นแล ข้าวสาลีจึงมีราหุ้มเมล็ด  
บ้าง มีเกลบหุ้มเมล็ดบ้าง ข้าวสาลีที่เราเกี่ยวแล้วหาไฉงอกขึ้นอีกไม่  
แม้ความขาดตอนก็ได้ปรากฏ ข้าวสาลีเป็นกลุ่มจึงเกิดขึ้น โฉนหนอ  
เราควรแบ่งข้าวสาลีกัน และพึงกันเขตกันกันดังนี้. คุณอนวาเสฏฐะ  
และภารทวาชะ ครั้นนั้นแล สัตว์ทั้งหลายจึงพากันแบ่งข้าวสาลีและ  
กันเขตกันกันขึ้น.

[๖๒] คุณอนวาเสฏฐะและภารทวาชะ ครั้นนั้นแล สัตว์บาง  
ตนมีความโลเล รักษาส่วนของตนไว้ ถือเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ได้ให้  
บริโภคน. สัตว์เหล่าอื่นได้จับสัตว์นั้นได้ ครั้นจับได้แล้วจึงกล่าวว่า  
สัตว์ผู้เจริญ ท่านทำกรรมชั่วที่รักษาส่วนของตนไว้ถือเอาส่วนอื่นที่  
เขาไม่ได้ให้บริโภคน สัตว์ผู้เจริญ ท่านอย่าได้ทำกรรมชั่วช้านี้อีก  
ดังนี้. สัตว์นั้นก็รับคำของสัตว์เหล่านั้นว่า เราจะไม่ว่าอย่างนี้อีก  
ผู้เจริญ. คุณอนวาเสฏฐะและภารทวาชะ แม้ในครั้งที่ ๒ สัตว์นั้น ฯลฯ  
คุณอนวาเสฏฐะและภารทวาชะ แม้ในครั้งที่สามสัตว์นั้นก็รับอย่างนั้น  
และสัตว์นั้นก็ยังรักษาส่วนของตน แล้วถือเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ได้ให้  
บริโภคน. สัตว์ทั้งหลายได้พากันจับสัตว์นั้นแล้ว ครั้นจับแล้วกล่าวคำ  
นี้ว่า สัตว์ผู้เจริญ ท่านทำกรรมชั่วช้านี้อีกที่รักษาส่วนของตนแล้วถือเอา  
ส่วนอื่นที่เขาไม่ได้ให้กลืนกิน สัตว์ผู้เจริญ ท่านอย่าได้ทำอย่างนี้อีก  
ดังนี้. สัตว์เหล่าอื่นเอามือทุบ เอาก้อนดินขว้าง เอาท่อนไม้ตี.  
คุณอนวาเสฏฐะและภารทวาชะ ในเพราะเรื่องนั้นเป็นสำคัญแล อทิน-  
นาทานจึงปรากฏ การครหาจึงปรากฏ มุสาวาทปรากฏ การจับท่อนไม้  
จึงปรากฏ. ครั้นนั้นแล สัตว์ประเสริฐทั้งหลายจึงได้ประชุมพร้อมกัน

ครั้นแล้วก็ทอดถอนใจว่า ผู้เจริญ ธรรมอันลามกเลวทรามปรากฏ  
ในหมู่มสัตว์ได้ ก่อทึนนาทานจักปรากฏ การครหาจักปรากฏ มุสาวาท  
จักปรากฏ การจับท่อนไม้จักปรากฏ อย่างกระนั้นเลย เราควรนับถือ  
สัตว์ผู้หนึ่งซึ่งจะว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าวได้ ตีเตือนผู้ที่ควรตีเตือนได้  
จับไล่ผู้ที่ควรจับไล่ได้ ส่วนพวกเราจักให้ส่วนแห่งข้าวสาธิตแก่ผู้นั้น  
ดังนี้. คุณ่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ ครั้นนั้นแล สัตว์เหล่านั้นจึง  
เข้าไปหาสัตว์ที่มีรูปงามกว่า น่าดูกว่า น่าเลื่อมใสกว่า มีศักดิ์ใหญ่กว่า  
แล้วได้กล่าวคำนั้นว่า มาเถิดสัตว์ผู้เจริญ ท่านจงว่ากล่าวผู้ที่ควรว่า  
กล่าวได้โดยชอบ จงตีเตือนผู้ที่ควรตีเตือนได้ จงจับไล่ผู้ที่ควรจับไล่  
ได้ ส่วนพวกเราจักให้ส่วนแห่งข้าวสาธิตแก่ท่านดังนี้. สัตว์นั้นได้  
รับคำของสัตว์เหล่านั้นว่า อย่างนั้นผู้เจริญดังนี้ แล้วได้ว่ากล่าวผู้ที่  
ควรว่ากล่าวได้โดยชอบ ตีเตือนผู้ที่ควรตีเตือนได้ จับไล่ผู้ที่ควรจับไล่  
ได้. ส่วนสัตว์เหล่านั้น ก็ได้ให้ส่วนแห่งข้าวสาธิตแก่สัตว์นั้น.

**ว่าด้วยต้นเหตุเกิดอภะระว่ามหาสมมติ กษัตริย์ ราชา**

[๖๓] คุณ่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ เพราะชนผู้เป็นหัวหน้า  
อันมหาชนสมมติแล้วอภะระว่า มหาสมมติจึงได้เกิดขึ้นเป็นครั้งแรก  
คุณ่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ เพราะผู้เป็นหัวหน้าเป็นใหญ่แห่งเขต  
ฉะนั้น อภะระว่ากษัตริย์ กษัตริย์ จึงอุบัติขึ้นเป็นคำที่ ๒. คุณ่อน  
วาเสฏฐะและภารทวาชะ เพราะเหตุที่ผู้เป็นใหญ่ย่อมยังชนเหล่าอื่นให้  
ยินดีโดยชอบธรรม ฉะนั้น อภะระว่า ราชา ราชา ดังนี้ จึงบังเกิดขึ้น  
เป็นคำที่ ๓. คุณ่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ เพราะเหตุดังกล่าวมานี้  
แล การบังเกิดขึ้นของหมู่กษัตริย์จึงเกิดมีขึ้นมาด้วยอภะระที่เข้าใจ  
กันว่าเลิศเป็นของเก่า. เรื่องของสัตว์เหล่านั้นจะเหมือนกัน และไม่

เหมือนกันกับสัตว์อื่นนั้นก็ด้วยธรรม หาใช่ด้วยอธรรมไม่. คุณก่อน  
วาเสฏฐะและการทวาชะ ก็ธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชน ทั้ง  
ในทักขิธรรมและอภิสัมปรายภพ.

[๖๔] ครั้งนั้นแล สัตว์บางจำพวกเหล่านั้นได้มีความคิด  
อย่างนี้ว่า ผู้เจริญ การถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ได้ให้จักปรากฏ การครหา  
จักปรากฏ มุสาวาทจักปรากฏ การถือเอาเพื่อนไม้จักปรากฏ การ  
จับไล่จักปรากฏในเพราะบาปกรรมใด บาปกรรมเหล่านั้นได้ปรากฏ  
ในหมู่สัตว์ทั้งหลาย อย่างกระนั้นเลย พวกเราควรลดยอกุศลธรรม  
อันลามกทั้งเสียเถิดดังนี้. สัตว์เหล่านั้นจึงได้พากันลดยอกุศลธรรม  
อันลามกนั้นทิ้งไป คุณก่อนวาเสฏฐะและการทวาชะ เพราะสัตว์ทั้ง  
หลายพากันลดยอกุศลธรรมทิ้งไป ฉะนั้น อีกชื่อว่า พรหมณ์  
ดังนี้ จึงบังเกิดขึ้นครั้งแรก. พรหมณ์เหล่านั้นจึงสร้างกระท่อมมุง  
ด้วยใบไม้ไว้ในราวป่าแล้วพ่องอยู่ในกระท่อมที่มุงด้วยใบไม้นั้น. พวก  
พรหมณ์เหล่านั้นไม่มีการหุงต้ม ไม่มีการดำข้าว ในเวลาเย็นใน  
เวลาเช้า พวกเขาก็พากันเที่ยวไปยังหมู่บ้านตำบลและเมืองแสวงหา  
อาหาร เพื่อบริโภคในเวลาเย็นและในเวลาเช้า. พวกเขาได้อาหาร  
แล้วก็พ่องอยู่ในกุฎิใบไม้ในราวป่านั้นอีก. หมู่มนุษย์พบเขาเข้า ก็  
กล่าวอย่างนี้ว่า ผู้เจริญ สัตว์เหล่านี้สร้างกระท่อมมุงด้วยใบไม้ใน  
ราวป่าแล้วพ่องอยู่ในกระท่อมซึ่งมุงด้วยใบไม้นั้น พวกเขาไม่มีการ  
หุงต้ม ไม่มีการดำข้าวในเวลาเย็นในเวลาเช้า พวกเขากันเที่ยวไป  
ยังหมู่บ้านตำบลและเมืองแสวงหาอาหาร เพื่อบริโภคในเวลาเย็นใน  
เวลาเช้า. เขาได้อาหารแล้วมาพ่องอยู่ในกุฎิที่มุงด้วยใบไม้ในราวป่า  
อีก. คุณก่อนวาเสฏฐะและการทวาชะ อีกชื่อว่า ฌายิกา ฌายิกา ดังนี้

จึงบังเกิดขึ้นเป็นคำที่สอง. คุณก่อนวาเสฏฐะและการทวาชะ บรรดา  
สัตว์เหล่านั้น บางพวกเมื่อไม่ได้สำเร็จงานในกระท่อมที่มุงด้วยใบไม้  
ในราวป่า จึงเที่ยวไปรอบหมู่บ้านรอบนิคม ทำคัมภีร์มาอยู่. มนุษย์  
ทั้งหลายเห็นเขาเข้า จึงกล่าวอย่างนี้. ผู้เจริญ สัตว์เหล่านี้แลไม่ได้  
บรรลุนิคมในกุฎิที่มุงด้วยใบไม้ในราวป่า. จึงเที่ยวไปรอบบ้านรอบ  
นิคม ทำคัมภีร์มาอยู่. คุณก่อนวาเสฏฐะและการทวาชะ บัดนี้ชนเหล่านี้  
ไม่เพ่งอยู่ ชนเหล่านี้ไม่เพ่งอยู่ในบัดนี้ละนั้น. อักขระว่า อหุฌายิกา  
อหุฌายิกา ดังนี้จึงบังเกิดขึ้นเป็นคำที่ ๓. คุณก่อนวาเสฏฐะและการทวาชะ  
ก็คำนั้น โดยสมัยนั้นสมมติกันว่าเป็นคำแล้ว. แต่ในสมัยนี้ คำนั้น  
สมมติกันว่าประเสริฐ. คุณก่อนวาเสฏฐะและการทวาชะ เพราะการ  
พรรณนาดังว่ามานี้ การบังเกิดขึ้นของหมู่พราหมณ์นั้นโดยอักขระที่  
เข้าใจกันว่าเลิศเป็นของเก่าจึงได้มี เรื่องของสัตว์ทั้งหลายจะเหมือน  
หรือไม่เหมือนกันโดยธรรมเท่านั้นหาใช่โดยอธรรมไม่. คุณก่อนวาเสฏฐ  
และการทวาชะ ก็ ธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งในทิฐุ-  
ธรรมและอกิสัมปรายภพ

#### ว่าด้วยการเกิดขึ้นแห่งแพศย์

[๖๕] คุณก่อนวาเสฏฐะและการทวาชะ บรรดาสัตว์นั้นบาง  
พวก ยึดมั่นเมถุนธรรมแยกประกอบการทำงาน. คุณก่อนวาเสฏฐะและ  
การทวาชะ สัตว์เหล่านั้นยึดมั่นเมถุนธรรมแล้ว แยกประกอบการ  
งาน ละนั้น อักขระว่า เวสุสา เวสุสา ดังนี้จึงบังเกิดขึ้น. คุณก่อน  
วาเสฏฐะและการทวาชะ เพราะเหตุดังกล่าวมานี้ การบังเกิดของพวก  
แพศย์จึงมีได้ดังนี้. ท่านย่อคำไว้แล้ว. คุณก่อนวาเสฏฐะและการ-  
ทวาชะ เพราะเหตุดังกล่าวนี้แล การบังเกิดขึ้นของหมู่สุทรนั้น จึงมี

ได้ด้วยอักษรที่เข้าใจกันว่าเลิศเป็นของเก่า เรื่องของสัตว์เหล่านั้นจะเหมือนกันหรือไม่เหมือนกับสัตว์อื่น ก็โดยธรรมเท่านั้น หาใช่โดยอธรรมไม่. คุณอนวเสฏฐะและภารทวาชะ ธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งในทิฏฐธรรมและอกัสมปรายภพ.

[๖๖] คุณอนวเสฏฐะและภารทวาชะ มีสมัยที่กษัตริย์ดิเคียน ธรรมของตน จึงออกจากเรือนบวชด้วยคิดว่า เราจะเป็นสมณะ. คุณอนวเสฏฐะและภารทวาชะ มีสมัยที่พราหมณ์ ๔๗ แพศย์ ๔๗ สุทร ดิเคียนธรรมของตนจึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ด้วยคิดว่า เราจักเป็นสมณะดังนี้. คุณอนวเสฏฐะและภารทวาชะ การบังเกิดขึ้นแห่งหมู่สมณะจึงได้มีขึ้นด้วยหมู่ทั้ง ๔ เหล่านี้ เรื่องของสัตว์เหล่านั้นจะเหมือนหรือไม่เหมือนกับสัตว์เหล่านี้ก็โดยธรรมเท่านั้น หาใช่โดยอธรรมไม่. คุณอนวเสฏฐะและภารทวาชะ ธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งในทิฏฐธรรมและอกัสมปรายภพ.

[๖๗] คุณอนวเสฏฐะและภารทวาชะ กษัตริย์ที่ดี พราหมณ์ที่ดี แพศย์ที่ดี สุทรที่ดี ประพฤติกายทุจจริต วิจิทจจริต มโนทุจจริต เป็นมิจฉาทิฎฐิ ยึดถือกรรมด้วยมิจฉาทิฎฐิ เพราะการยึดถือกรรมด้วยอำนาจมิจฉาทิฎฐิเป็นเหตุ เบื้องหน้าแต่ตาย เพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก.

[๖๘] คุณอนวเสฏฐะและภารทวาชะ กษัตริย์ที่ดี พราหมณ์ที่ดี แพศย์ที่ดี สุทรที่ดี ประพฤติกายสุจจริต วิจิสุจจริต มโนสุจจริต เป็นสัมมาทิฎฐิ สมาทานกรรมด้วยอำนาจสัมมาทิฎฐิ เพราะการยึดถือกรรมด้วยอำนาจสัมมาทิฎฐิเป็นเหตุ เบื้องหน้าแต่ตาย เพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์.

[๖๕] คุณ่อนวเสฏฐะและภารทวาชะ กษัตริย์ที่ดี พราหมณ์ที่ดี แพศย์ที่ดี ศูทรที่ดี มีปกติทำกรรมทั้งสองอย่าง ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ มีความเห็นเจือปนกัน ยึดถือกรรมด้วยอำนาจความเห็นอันเจือปนกัน เพราะการยึดถือกรรมด้วยอำนาจความเห็น อันเจือปนกันเป็นเหตุ เบื้องหน้าแต่ตาย เพราะกายแตก ย่อมได้เสวยสุขบ้าง ทุกข์บ้าง.

[๖๖] คุณ่อนวเสฏฐะและภารทวาชะ กษัตริย์ที่ดี ฯลฯ พราหมณ์ที่ดี ฯลฯ แพศย์ที่ดี ฯลฯ ศูทรที่ดี สำรวมทางกาย สำรวมทางวาจา สำรวมทางใจ อาศัยการเจริญโพธิปักขิยธรรมทั้ง ๘ แล้ว ย่อมปรินิพพานในโลกนี้แท้.

[๖๗] คุณ่อนวเสฏฐะและภารทวาชะ บรรดาบรรณะทั้ง ๔ เหล่านี้ บรรณะใดเป็นภิกษุผู้อรหันต์ ลีนอาสวะแล้ว อยู่จบแล้ว มีภริยาอันกระทำแล้ว ปลงภาระได้แล้ว ตามบรรลุประโยชน์ของตนแล้ว มีสังโยชน์เครื่องผูกสัตว์ไว้ในภพสิ้นแล้ว นับแล้ว เพราะรู้โดยชอบ บรรณะนั้นปรากฏว่าเป็นผู้เลิศกว่าบรรณะเหล่านั้นโดยธรรม หาใช่โดยอธรรมไม่. คุณ่อนวเสฏฐะและภารทวาชะ ธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งในทิวฐธรรมและอกิสัมปรายภพ. คุณ่อนวเสฏฐะและภารทวาชะ แม้สนังกุมารพรหมก็ได้กล่าวคาถาไว้ว่า

[๖๘] กษัตริย์เป็นผู้ประเสริฐที่สุด ในหมู่ชนผู้มีความ  
รังเกียจด้วยโคตร ท่านผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและ  
จรรยา เป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่เทวดาและ  
มนุษย์ดังนี้.

คุณ่อนวเสฏฐะและภารทวาชะ ก็คาถานี้สนังกุมารพรหมขับไว้  
ถูกต้องไม่ผิด ภาษิตไว้ถูก ไม่ผิด ประกอบด้วยประโยชน์ มิใช่ไม่ประกอบ

ด้วยประโยชน์ เรารู้แล้ว. คุณ่อนวาสฤๅณะและการทวาชะ แม้เราเองก็  
กล่าวอย่างนี้ว่า

กษัตริย์เป็นผู้ประเสริฐที่สุด ในหมู่ชนผู้มีความ  
รังเกียจด้วยโคตร ท่านผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและ  
จรรยา เป็นผู้ประเสริฐที่สุดในเทวดาและมนุษย์  
ทั้งหลายดังนี้.

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระดำรัสนี้แล้ว. วาเสฏฐะและการทวาชะ  
ก็ยินดีชื่นชม ภาษิตของพระผู้มีพระภาค ดังนี้แล.

จบอัครักขัญยสูตร ที่ ๔.

อรรถกถาอัครัญญสูตร

อัครัญญสูตร มีคำขึ้นต้นว่า เอวมเม สุตํ ดังนี้.

ในอัครัญญสูตรนั้น มีการพรรณานาบทที่ยังมีเนื้อความไม่ชัดเจนต่อไปนี้. ในคำว่า ปุพฺพพารม มิคฺรมาตุปาสาทะ นี้ มีอนุพฺพพิถาชัดเจนต่อไปนี้.

ได้ย่นว่า ในอดีตกาล ในที่สุดแสนกัลป์ อุบาสิกคนหนึ่ง นิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ แล้วถวายทานแก่ภิกษุสงฆ์แสนหนึ่งมีพระพุทธเจ้าเป็นประธานแล้ว หมอบลงแทบบาทมูลของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วได้ตั้งความปรารถนาว่า ในอนาคตกาล ดิฉันจงได้เป็นอุปัฏฐายิกาผู้เลิศของพระพุทธเจ้าผู้เช่นกับพระองค์. อุบาสิกนั้นท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลกตลอดแสนกัลป์ แล้วได้ถือปฏิสนธิในครรภ์ของนางสุมนาเทวีในเรือนของธนัญชัยเศรษฐี ผู้เป็นบุตรของเมณฑกะเศรษฐีในภัททิยนครในกาลของพระผู้มีพระภาคของเราทั้งหลาย. ในเวลาที่นางเกิดแล้วหม่อมญาติได้ตั้งชื่อให้นางว่าวิสาขา. นางวิสขานั้น เมื่อใดที่พระผู้มีพระภาคได้เสด็จไปยังเมืองภัททิยนคร เมื่อนั้นนางไปทำการต้อนรับพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยเด็กหญิงอีก ๕๐๐ คน ในการได้เห็นพระผู้มีพระภาคเพียงครั้งแรกเท่านั้น นางก็ได้เป็นพระโสดาบัน ในกาลต่อมา นางได้ไปสู่เรือนของปุณณวัฒนกุมารบุตรของมิกคารเศรษฐีในเมืองสาวัตถี. มิกคารเศรษฐีตั้งนางไว้ในตำแหน่งมารดาในเรือนนั้น. ฉะนั้นเขาจึงเรียกนางว่ามิกคารมารดา. ก็เมื่อนางไปสู่ตระกูลสามี บิดาให้นายช่างทำเครื่องประดับชื่อว่ามหาลดาประสาธน์. เพชร ๓ ทะนาน แก้วมุกดา ๑๑ ทะนาน แก้วประพาฬ ๒๒ ทะนาน แก้วมณี ๓๓ ทะนาน ได้ถึงการประกอบ

เข้าในเครื่องประดับนั้น. เครื่องประดับนั้น ได้สำเร็จลงด้วยรัตนะทั้งหลาย เหล่านี้ดังกล่าวมานี้และด้วยรัตนะ ๗ สี เหล่าอื่นอีก. เครื่องประดับนั้น สวมบนศีรษะย่อมย่อยคลุมจนจดหลังเท้า. หูซึ่งที่ทรงพลังช้างสาร ๕ เชือก ได้เท่านั้น จึงจะสามารถทรงเครื่องประดับนั้นไว้ได้.

ในกาลต่อมา นางวิสวานันได้เป็นอุปัชฌายิกาผู้เลิศของพระ-  
ทสพล นางได้สละเครื่องประดับนั้นแล้ว ให้สร้างวิหารถวายพระผู้มี  
พระภาคด้วยทรัพย์เก้าโกฏิแล้ว ให้สร้างปราสาทบนภูมิภาคประมาณกรีส  
หนึ่ง. ปราสาทนั้นประดับด้วยห้องพันห้องอย่างนี้คือ ที่พื้นชั้นบนมี ๕๐๐  
ห้อง ที่พื้นชั้นล่างก็มี ๕๐๐ ห้อง. นางคิดว่า ปราสาทล้วนอย่างเดียว  
ย่อมไม่งามดังนี้ จึงให้สร้างเรือน ๒ ชั้น ๕๐๐ หลัง ปราสาทเล็ก ๕๐๐  
หลัง ศาลาขาว ๕๐๐ หลัง แวดล้อมปราสาทนั้น. การฉลองวิหารได้  
เสร็จสิ้นลงโดยใช้เวลา ๔ เดือน. ขึ้นชื่อว่าการบริจาคทรัพย์ไว้ในพระ-  
พุทธศาสนาของหญิงอื่น เหมือนการบริจาคของนางวิสวาผู้ดำรงอยู่ใน  
ภาวะความเป็นมาตุคาม หามีไม่. การบริจาคทรัพย์ไว้ในพระพุทธศาสนา  
ของชายอื่น เหมือนการบริจาคของอนาถปิณฑิกเศรษฐี ผู้ดำรงอยู่ใน  
ความเป็นบุรุษก็หามีไม่. เพราะอนาถปิณฑิกเศรษฐีนั้นสละทรัพย์ ๕๔  
โกฏิ แล้วให้สร้างมหาวิหารชื่อว่าเชตวัน ในที่เช่นกับมหาวิหารของเมือง  
อนุราธบุรีในด้านทิศทักษิณของเมืองสาวัตถี. นางวิสวาให้สร้างวิหารชื่อว่า  
บุพพารามในที่เช่นกับวิหารของนางอุตตมเทวี ในด้านทิศปรายแห่งเมือง  
สาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยประทับอยู่ ในเมืองสาวัตถีอยู่ประจำ  
ในวิหารทั้ง ๒ นี้ ด้วยความวิเคราะห์ตระกูลทั้ง ๒ เหล่านี้. ภายใน  
พรรษาหนึ่ง ประทับอยู่ที่พระเชตวันวิหาร. ภายในพรรษาหนึ่ง ประทับ  
อยู่ในบุพพารามวิหาร. ก็ในสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่

บุพพาราม. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า บุพพาราม มีการมาตุปาสาเท  
ดังนี้.

บทว่า วาเสฏฐภารทวาทา ได้แก่ วาเสฏฐสามเณรและภารท-  
วาทสามเณร. ด้วยสองบทว่า ภิกขุสุปริวาสนติ ความว่า สามเณร  
ทั้งสองอยู่ปริวาสอย่างเดียวยก หายอยู่ปริวาสเพื่อพ้นอาบัติไม่. แต่สามเณร  
เหล่านั้น เพราะมีอายุยังไม่บริบูรณ์ จึงปรารธนาความเป็นภิกขุอยู่.  
เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ภิกขุภาว อากงขมานา.  
แท้จริง สามเณรแม้ทั้งสองเหล่านั้นเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาลชื่อ  
อุทิจจะ มีทรัพย์สมบัติฝ่ายละ ๔๐ โกฏิ บรรลุถึงฝั่งแห่งไตรเพท ได้ฟัง  
วาเสฏฐสูตรในมัชฌิมนิกายได้ถึงสรณะ ฟังเทววิขสูตรแล้วได้บรรพชาใน  
เวลานี้ปรารธนาความเป็นภิกขุจึงอยู่ปริวาส. บทว่า อพโลกาเส จงกมติ  
ความว่า พระผู้มีพระภาคทรงความด้วยพระรัศมีอันมีวรัณณะ ๖ ซึ่งแผ่ชาน  
ออกไปในกลางหาว เปรียบเสมือนทองคำอันมีค่าสูง ๑๑ สอกซึ่งบุคคลคิด  
มาด้วยเชือกขนคั้นนั้น เสด็จจงกรมไป ๆ มา ๆ อยู่ที่เงาของปราสาทใน  
ส่วนทิศบูรพาของปราสาท ซึ่งติดต่อกันกับทางด้านทิศอุดรและทิศทักษิณ.  
บทว่า อนุจกมิตฺต ความว่า สามเณรทั้งสอง ประคองอัญชลีน้อมศีรษะ  
ลงแล้วจงกรมตามพระผู้มีพระภาค.

บทว่า วาเสฏฺฐิ อามนุเตสิ ความว่า วาเสฏฐและภารทวาทะ  
สามเณรเหล่านั้น วาเสฏฐะสามเณรฉลาดกว่า ย่อมรู้ถึงสิ่งที่ควรยึดถือ  
เอาสิ่งที่ควรสละ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกวาเสฏฐสามเณร  
นั้นมา. บทว่า ตุมฺเห ขวตฺถ ตตฺถเป็น ตุมฺเห โข อตฺถ. บทว่า  
พฺราหฺมณชฺจา ความว่าเป็นพราหมณ์โดยเชื้อชาติ. บทว่า พฺราหฺมณฺณลิสา  
ความว่า มีตระกูล คือสมบุรณ์ด้วยตระกูลในหมู่พราหมณ์. บทว่า พฺราหฺมณ-  
กุลา ความว่า จากตระกูลพราหมณ์ อธิบายว่า ละตระกูลพราหมณ์

ซึ่งสมบุรณ์ด้วยโกเคเป็นต้น. บทว่า น **อกุโกสนฺติ** ความว่า ย่อมไม่ดำ ด้วยอีกโกสวัตถุ ๑๐. บทว่า น **ปริภาสนฺติ** ความว่า ย่อมไม่บริภาษ ด้วยการกล่าวถึงความเสื่อมชีวิตมีวิธีต่าง ๆ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่ พราหมณ์ทั้งหลาย ย่อมดำ ย่อมบริภาษสามเณรเหล่านี้ดังนี้แท้จริงได้ ตรัสถาม ด้วยประการฉะนี้. ถามว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึง ตรัสถาม. ตอบว่า พระองค์ทรงดำริว่า สามเณรเหล่านี้ เราไม่ถามจะ ไม่พูดขึ้นก่อน เมื่อเราไม่กล่าว ถ้อยคำก็จะไม่เกิดขึ้นดังนี้ ฉะนั้น พระ- องค์จึงตรัสถามเพื่อให้ถ้อยคำดั่งขึ้น.

บทว่า **ตคฺชม** เป็นนิบาตใช้ในคำอย่างเดียวกัน. อธิบายว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พราหมณ์ทั้งหลาย ย่อมดำ ย่อมบริภาษ ข้าพระ- องค์ทั้งสองโดยส่วนเดียวแท้. บทว่า **อตฺตฺรูปาย** ความว่า ตามสมควร แก่ตน. บทว่า **ปรีปฺณณาย** ความว่า ทียกบทสละพยัญชนะมากล่าว บริบูรณ์ตามความชอบใจของตน. บทว่า โน **อปรีปฺณณาย** ความว่า ที่ไม่หยุดอยู่ในระหว่างกล่าวติดต๋อไปตลอด. ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พวกพราหมณ์จึงดำสามเณรเหล่านี้. ตอบว่า เพราะไม่ตั้งอยู่ (ในฐานะ ของตน). สามเณรเหล่านี้เป็นบุตรของพราหมณ์ผู้เลิศจบรลุถึงฝั่งใดรเพท มีชื่อเสียงปรากฏ ได้ยกย่องในระหว่างพราหมณ์ทั้งหลายในชมพูทวีป. เพราะข้อที่สามเณรทั้งสองนั้นบวช บุตรของพราหมณ์อื่นเป็นอันมากก็ได้ บวชตาม. ลำดับนั้น พวกพราหมณ์ทั้งหลายคิดว่าเราทั้งหลายหมดที่พึง พาอาศัยดังนี้ เพราะข้อที่ตนเองไม่มีที่พึ่งนี้เอง พบสามเณรเหล่านั้นที่ ประคู้บ้านก็ดี ภายในบ้านก็ดีจึงกล่าวว่า พวกท่านทำลายลัทธิของพราหมณ์ พวกท่านเป็นผู้คิดในรต จึงทอ้งเที่ยวตามหลังสมณะไลน์ดังนี้เป็นต้น และ กล่าวคำเป็นต้นว่า พราหมณ์เท่านั้นมีวรรณะประเสริฐสุด ดังนี้ อันมาใน

พระบาลีแล้วจึงดำ. ถึงแม้เมื่อพราหมณ์เหล่านั้นจะพากันดำ สามเณรทั้งหลายก็ไม่ได้ทำความโกรธหรือความอาฆาต เพราะข้อที่ถูกพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกพราหมณ์ทั้งหลายยอมพากันดำพากันบริภาษพวกข้าพระองค์ดังนี้ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะตรัสถามอาการคือการดำจึงตรัสถามว่า ก็เขากล่าวว่าอย่างไรดังนี้. สามเณรเหล่านั้นเมื่อจะกราบทูลอาการคือการดำ จึงกราบทูลว่า **พราหมณา ภนุเต** ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เสฏโฐ วัณโณ** ดังนี้ ความว่า พราหมณ์ทั้งหลายยอมแสดงว่า พราหมณ์เท่านั้นเป็นวรรณะประเสริฐที่สุด ดังนี้ ในฐานะเป็นที่ปรากฏแห่งชาติและโคตรเป็นต้น. บทว่า **หิณา อญฺเญ วณฺณา** ความว่า พราหมณ์ทั้งหลายยอมกล่าวว่า วรรณะสามนอกนี้ เลวทรามต่ำช้าดังนี้. บทว่า **สุกโก** แปลว่า ขาว. บทว่า **กณฺโห** แปลว่า ดำ. บทว่า **สุชฺฌนฺติ** ความว่า พราหมณ์ทั้งหลายยอมบริสุทธิ ในฐานะมีชาติและโคตรเป็นต้นปรากฏ. บทว่า **พฺรหฺมุโน ปุตุตา** ความว่า พราหมณ์ทั้งหลายเป็นบุตรของท้าวมหาพรหม. บทว่า **โอโรธา มุขโต ชาตา** ความว่าอยู่ในอก ออกจากปาก (ของท้าวมหาพรหม). อีกอย่างหนึ่งชื่อว่าเป็นโอโรธ เพราะอันท้าวมหาพรหมกระทำไว้ในอกแล้วให้เจริญแล้ว. บทว่า **พฺรหฺมชา** ความว่า บังเกิดแล้วจากท้าวมหาพรหม. บทว่า **พฺรหฺมนิรมิตา** ความว่า อันท้าวมหาพรหมนิรมิตขึ้น. บทว่า **พฺรหฺมทายาทา** ความว่า เป็นทายาทของพระพรหม. บทว่า **หิณมคฺควณฺณํ** **อชฺฌุปคตา** ความว่า พวกท่านได้เป็นผู้เข้าถึงวรรณะที่เลว. บทว่า **มฺนุฑเทก สมณเก** ความว่า พราหมณ์ทั้งหลายนินทา รังเกียจ จึงกล่าว. หากกล่าวหมายเอาความเป็นคนโล้นและความเป็นสมณะไม่. บทว่า **อิพฺเพ**

ได้แก่คบคิดทั้งหลาย. บทว่า กณฺเห คือดำ. บทว่า พนฺธฺ แปลว่า เป็นเผ่าพันธุ์ ของมารคือ เป็นฝักฝ่ายของมาร. บทว่า ปาทาปฺเจ ความว่า ผู้เป็นเหล่ากอแห่งพระบาทของท้าวมหาพรหม. อธิบายว่า เกิดจากพระบาท.

คำว่า โว ในคำว่า ตคฺข โว วาเสฏฺฐ พฺราหฺมณา โปราณํ อสรนฺตา เอวมาหํ สุ นี้ เป็นเพียงนิบาต อีกอย่างหนึ่ง เป็นฉกฺขวิภक्ति. อธิบายว่า พราหมณ์ทั้งหลายระลึกเรื่องเก่าของท่านไม่ได้ จึงกล่าวอย่างนั้น. บทว่า โปราณํ ความว่า วงศ์แห่งความประพคติ ผู้อุบัติขึ้นในโลกที่ รู้กันว่าเลิศเป็นของเก่า. บทว่า อสรนฺตา แปลว่ารู้ ไม่ได้. มีคำอธิบายที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า วาเสฏฺฐะ พราหมณ์ทั้งหลาย ระลึกไม่ได้ จึงได้ซึ่งการอุบัติขึ้นในโลกอันเป็นของเก่าของท่าน จึงพากันกล่าวอย่างนี้. คำว่า ทิสฺสนฺติ โข ปน ดังนี้เป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสไว้เพื่อประโยชน์แก่การทำลายความเห็นของพราหมณ์เหล่านั้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พฺราหฺมณียํ ความว่า นางพราหมณ์ทั้งหลายที่พวกพราหมณ์นำมาสู่ตระกูลด้วยอำนาจการอาวาหมงคลและวิวาหมงคล เพื่อประโยชน์แก่การได้บุตร ก็ปรากฏอยู่. ก็โดยสมัยต่อมา นางพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นแลก็เป็นหญิงมีระดู. อธิบายว่ามีระดูเกิดขึ้น. บทว่า คพฺภินียํ แปลว่า มีครรภ์. บทว่า วิชยมาณา แปลว่าคลอดบุตรและชิตาอยู่. บทว่า ปายมาณา ความว่า ให้เด็กทารกคืบນ้านมอยู่. บทว่า โยนิชาว สมานา ความว่า เป็นผู้เกิดแล้วโดยทางช่องคลอดของนางพราหมณ์ทั้งหลายแท้. บทว่า เอวมาหํ สุ ความว่า ย่อมกล่าวอย่างนี้. ถามว่า กล่าวว่ อย่างไร. ตอบว่า กล่าวว่พราหมณ์เท่านั้น เป็นวรรณะประเสริฐที่สุด ฯลฯ เป็นทายาทของพระพรหม. ถามว่า ก็ถ้าคำพูดของ

พราหมณ์เหล่านั้นจึงเป็นคำจริงแล้วไซ้ร้ ห้องของนางพราหมณ์ก็พึงเป็นพระโอรสของ  
ท้าว महाพรหม ช้องคลอดของนางพราหมณ์ก็พึงเป็นพระโอรสของ  
ท้าว महाพรหมละซิ. ตอบว่า ก็ข้อนั้นไม่พึงเห็นอย่างนั้น. ด้วยเหตุนี้  
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสพระคำรัสเป็นต้นว่า **เต จ พุทธมุนานุเจว  
อภฺยาจิกฺขณฺติ** ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสสมุขเลทกวาทะนี้ด้วยประสงค์ว่า ขอ  
พราหมณ์ทั้งหลายอย่าได้เพ้อกล่าวว่ พวกเราอยู่ในพระอุระออกมาจาก  
พระโอรสของท้าว महाพรหมดังนี้ ด้วยพระคำรัสเพียงเท่านี้ เพื่อจะทรง  
แสดงว่า วรรณะแม้ทั้งสี่ สมาทานประพฤติกุศลธรรมแท้ จึงบริสุทธิ์ได้  
ดังนี้อีก จึงตรัสว่า **จตุตาโรเม วาสฺสฺส วณฺณา** เป็นต้น. บทว่า  
**อกุสลํ ขาตา** ความว่า นับว่าเป็นอกุศลดังนี้ หรือเป็นส่วนแห่งอกุศล.  
ในทุก ๆ บท ก็นัยนี้. บทว่า **น อสมฺริยา** ความว่า ไม่สามารถในความ  
เป็นพระอริยะได้. บทว่า **กณฺหา** แปลว่า มีปกติดำ. บทว่า **กณฺหวิปกา**  
ความว่า วิบาก ของกรรมเหล่านั้น ดำ อธิบายว่า เป็นทุกข์. บทว่า  
**ขตฺตเยปี เต** ความว่า ธรรมเหล่านั้นมีอยู่แม้ในพระมหากษัตริย์. บทว่า  
**เอกฺเจ** ได้แก่ **เอกสฺมิ**. ในทุก ๆ บทก็นัยนี้.

บทว่า **สกุ** แปลว่า ขาว ด้วยภาวะที่หมดกิเลส. บทว่า  
**สกุวิปกา** ความว่า แม้วิบากของกรรมเหล่านั้นเป็นของขาว อธิบายว่า  
ให้ผลเป็นสุข. บทว่า **อุภยโพนฺณณฺส** ความว่า รวมกันคือเจือปนกัน  
ในชน ๒ จำพวก. ถามว่า ในชน ๒ จำพวกเหล่าไหน. ตอบว่าในธรรม  
ฝ่ายดำที่วิญญูชนติเตียนพวกหนึ่ง และในธรรมฝ่ายขาวที่วิญญูชนสรรเสริญ  
พวกหนึ่ง. ในบทว่า **ยเตตฺถ พุราหฺมณา เอวมาหํ ส** นี้มีวินิจฉัยว่า  
พราหมณ์ทั้งหลาย แม้ประพฤติในธรรมทั้งฝ่ายดำและฝ่ายขาวนั้นย่อม

กล่าวอย่างนี้ว่า พุทฺหมโณว เสฏฺโฐ วณโณ เป็นต้น. หลายบทว่า  
 ตํ เนลํ วิณฺญ นาชาวนนฺติ ความว่า ชน ผู้เป็นบัณฑิตในโลก ย่อมไม่  
 ยินคืออธิบายว่า ย่อมไม่สรรเสริญ. ข้อนั้น เป็นเพราะเหตุไร. ในคำว่า อิม-  
 สลฺหิ วาสลฺลจา เป็นต้นนี้ มีความสัງเขปดังนี้. หากมีคำถามว่า ท่าน  
 กล่าวคํานาชาวนนฺติ ดังนี้ไว้ เพราะเหตุไร. ฟังตอบว่า เพราะบรรดา-  
 วรรณะทั้ง ๔ เหล่านี้วรรณะใดเป็นภิกษุผู้อรหัตต์ ฯลฯ ฟันแล้วเพราะรู้  
 โดยชอบ วรรณะนั้น ย่อมปรากฏว่าเป็นเลิศกว่าวรรณะทั้งหลาย พราหมณ์  
 เหล่านั้น หาเป็นเช่นนั้นไม่เลย ฉะนั้นบัณฑิตผู้รู้ทั้งหลาย จึงไม่รับรอง  
 คำพูดของพราหมณ์เหล่านั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในบท อรหํ เป็นต้นต่อไป ที่ชื่อว่าอรหัตต์ เพราะ  
 เหตุมีความที่กิเลสทั้งหลายอยู่ห่างไกล ที่ชื่อว่า จินาสพ เพราะความที่อาสวะ  
 ทั้งหมดสิ้นไป. พระเสขะ ๑ จำพวก และกัลยาณปุุชน ชื่อว่าย่อมอยู่  
 ประพฤติพรหมจรรย์. ก็ภิกษุนี้ ผู้มีธรรมเครื่องอยู่อันอยู่จบแล้ว ฉะนั้น  
 จึงชื่อว่าผู้อยู่แล้ว. กิจที่จะพึงกระทำให้การกำหนดรู้ในสัจจะทั้ง ๔ เป็นต้น  
 ด้วยมรรค ๔ อันภิกษุนั้นทำแล้ว ฉะนั้น ภิกษุนั้นจึงชื่อว่า มีกิจที่ควรทำ  
 ทำเสร็จแล้ว. กิเลสภาระและขันธภาระอันภิกษุนั้นปลงลงแล้ว ฉะนั้น เธอ  
 จึงชื่อว่าปลงภาระได้แล้ว. บทว่า โอหิโต แปลว่าปลงลงแล้ว. ประโยชน์  
 อันดี หรือประโยชน์อันเป็นของตน ฉะนั้น จึงชื่อว่าประโยชน์ตน.  
 ประโยชน์ของตนอันภิกษุนั้นตามบรรลุได้แล้ว ฉะนั้น เธอจึงชื่อว่าตาม  
 บรรลุประโยชน์ตนแล้ว. ตัณหาท่านเรียกว่า สัງโยชน์เครื่องผูกสัตว์ไว้ใน  
 ภพ. ตัณหานั้นของภิกษุนั้นสิ้นแล้ว ฉะนั้น เธอจึงชื่อว่ามีสัງโยชน์เครื่อง  
 ผูกสัตว์ไว้ในภพสิ้นแล้ว. บทว่า สมฺมทญฺญา วิมุตฺโต ความว่า ฟัน  
 แล้วเพราะรู้โดยชอบคือโดยเหตุโดยการณํ บทว่า ชเนตสฺมิ ตตฺตบพเป็น

ชน เอตสุมี อธิบายว่า ในโลกนี้ หลายบทว่า ทิฏฺฐ เจว ธมฺเม อภิสม-  
ปฺปรายญจ ความว่า ในอรรถาพนี้ และในอรรถาพอันสัต์วจะพึงถึงในโลก  
หน้า.

บทว่า อนนฺตฺรา ความว่า เว้นแล้วจากระหว่าง. อธิบายว่า เป็น  
เช่นเดียวกันด้วยตระกูลของตน. บทว่า อญฺญนฺตา ความว่า เป็นไปใน  
อำนาจ. บทว่า นิปฺจฺจการา ความว่า พวกศากยะทั้งหลายที่แก้ว่ายอม  
แสดงการนอบน้อม ที่หนุ่มกว่า ย่อมทำกิจมีการอภิวัตเป็นต้น. บรรดา  
คำเหล่านั้น คำว่า สามีจิกมฺมี้ ดังนี้คือ กรรมอันสมควรมีการกระทำ  
วัตรต่อพระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นต้น.

บทว่า นิวิญฺฐา ความว่า ตั้งมั่นแล้ว คือดำรงอยู่อย่างไม่วุ่นไหว.  
ถามว่าก็ศรัทธาเห็นปานนี้ย่อมมีแก่ใคร. ตอบว่า ย่อมมีแก่พระโศคาบัน.  
ก็พระโศคานั้นมีศรัทธาตั้งมั่น แม้เมื่อจะถูกเขาเอาดาบตัดศีรษะก็ยังไม่  
กล่าวว่าพระพุทธเจ้าไม่ใช่พระพุทธเจ้าดังนี้บ้าง พระธรรมไม่ใช่พระ  
ธรรมดังนี้บ้าง พระสงฆ์ไม่เป็นพระสงฆ์ดังนี้บ้าง. พระโศคาบันยอมเป็น  
ผู้มีศรัทธาดำรงมั่นแท้ เปรียบเสมือนสุรอำมพัฏฐอุบาสกะนั้น.

นัยว่า อุบาสกนั้นฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดาแล้ว เป็น  
พระโศคาบันได้กลับไปเรือน. ที่นั้นมารเนรมิตพระพุทธรูปอันประดับ  
ด้วยลักษณะอันประเสริฐ ๓๒ ประการ ยืนอยู่ที่ประตูเรือนของอุบาสกนั้น  
แล้วส่งสาส์นไปว่า พระศาสดาเสด็จมาดังนี้. สุรอุบาสกคิดว่า เราฟังธรรม  
ในสำนักของพระศาสดามาเดี๋ยวนี้เอง อะไรจักมีอีกหนอดังนี้แล้ว เข้าไป  
หาไว้ด้วยสำคัญว่าเป็นพระศาสดาแล้วจึงได้ยืนอยู่. มารกล่าวว่า อัมพัฏฐะ  
คำใดที่เรากล่าวแก่ท่านว่า รูปไม่เที่ยง ฯลฯ วิญญาณไม่เที่ยงดังนี้ คำนั้น  
เรากล่าวผิดไป เพราะเรายังไม่พิจารณาจึงกล่าวคำนั้นไป ฉะนั้นเราจง

ถือเอาว่า รูปเที่ยง ฯลฯ วิญญาณเที่ยงดังนี้เกิด. สุรอุบาสกคิดว่า ข้อที่ พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่พิจารณาไม่ทำการตรวจตราอย่างประจักษ์แล้ว พึง ตรัสอะไรไปนั้นไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ มารนี้มาเพื่อมุ่งทำลายเราอย่างแนบ นอน. ลำดับนั้น สุรอุบาสกจึงกล่าวกะมารนั้น ว่าท่านเป็นมารใช่ใหม่นี้. มารนั้นไม่อาจที่จะกล่าวมุสาวาทได้ จึงรับว่า ใช่เราเป็นมาร ดังนี้. อุบาสกถามว่าเพราะเหตุไร ท่านจึงมา. มารตอบว่า เรามาเพื่อทำศรัทธาของท่าน ให้หวั่นไหว. อุบาสกกล่าวว่าดูก่อนมารผู้ใจบาปอำมหิต ท่านผู้เดียวนั้น จงหยุดอยู่ก่อน พวกมารเช่นท่าน ร้อยก็ดี พันก็ดี แสนก็ดี ไม่สามารถ จะทำศรัทธาของเราให้หวั่นไหวได้ชื่อว่าศรัทธาอันมาแล้วด้วยมรรค เป็น ของมันคงไม่หวั่นไหวเหมือนภูเขาสีเนรุซึ่งตั้งอยู่บนแผ่นดินอันล้วนแล้วด้วย สีลา ท่านจะทำอะไรในการมานี้ ดังนี้แล้วปรกมือขึ้น. มารนั้นเมื่อไม่ สามารถจะดำรงอยู่ได้จึงหายไปในที่นั้นนั่นเอง. คำว่า นิวิฐฐา นั้นพระ ผู้มีพระภาคตรัสหมายเอาศรัทธาอย่างนั้น.

บทว่า มุลชาตา ปติญฺจิตา ความว่าดำรงมั่นแล้วด้วยมรรคนั้นอัน เป็นมูลเพราะมูลรากคือมรรคเกิดพร้อมแล้ว. บทว่า ทพฺพหา แปลว่ามันคง. บทว่า อสฺ หาริยา ความว่า อันใคร ๆ ไม่พึงอาจเพื่อจะให้หวั่นไหวได้เปรียบ เหมือนเสาเขื่อนที่เขาฝังไว้อย่างเป็น. บทว่า ตสฺสเสตฺถ กุลฺลํ วจนาย นั้นความว่า คำนั้น ควรที่จะเรียกพระอริยสาวก. ท่านกล่าวว่าอย่างไร. ท่านกล่าวคำเป็นต้นว่า เราเป็นบุตรเกิดแต่อกของพระผู้มีพระภาค ดังนี้. ความจริง พระอริยสาวกนั้นอาศัยพระผู้มีพระภาคจึงเกิดขึ้นในภูมิของ พระอริยะ ฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นบุตรของพระผู้มีพระภาค และชื่อว่าเป็น โอรสเกิดแต่พระโอรุส เพราะอยู่ในอกแล้วดำรงอยู่ในมรรคและผลด้วย อำนาจการกล่าวธรรมอันออกมาจากพระโอรุส ชื่อว่าเกิดแต่ธรรม เพราะ

เกิดจากอริยธรรม และชื่อว่าอันธรรมนมิตขึ้น เพราะถูกอริยนิรมิตขึ้น  
ชื่อว่าธรรมทายาท เพราะควรรับมรดกคือนวโลกุตตรธรรม.

บทว่า ตํ กิสุส เหตุ ความว่า หากมีคำถามว่า พระผู้มีพระภาค  
ตรัสว่า ภควโตมहि ปุโตโต ดังนี้แล้ว ตรัสอีกว่า ธมฺมโฆ ธมฺมนิมฺมิตโต  
ดังนี้อีก คำนั้นพระองค์ตรัสเพราะเหตุไร. บัดนี้ เมื่อจะแสดงเนื้อความ  
ของคำนั้นท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า ตถาคตสุส เหตุ ดังนี้เป็นต้น. ใน  
บาลีประเทศนั้น คำว่า ธมฺมกาโย อิติปิ ความว่า เพราะเหตุไร พระ  
ตถาคตจึงได้รับขนานนามว่า ธรรมกาย. เพราะพระตถาคตทรงคิดพระ  
พุทธพจน์คือพระไตรปิฎกด้วยพระหทัยแล้ว ทรงนำออกแสดงด้วยพระวาจา.  
ด้วยเหตุนี้ พระวรกายของพระผู้มีพระภาคจึงจัดเป็นธรรมแท้เพราะ  
สำเร็จด้วยธรรม. พระธรรมเป็นกายของพระผู้มีพระภาคนั้นดังพรรณนา.  
มานี้ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงชื่อว่าธรรมกาย. ชื่อว่าพรหมกายเพราะ  
มีธรรมเป็นกายนั่นเอง แท้จริง พระธรรมท่านเรียกว่าพรหมเพราะเป็น  
ของประเสริฐ. บทว่า ธมฺมภูโต ได้แก่สภาวะธรรม. ชื่อว่าพรหมภูต  
เพราะเป็นผู้เกิดจากพระธรรมนั่นเอง.

พระผู้มีพระภาคครั้งทรงแสดงวาตะอันเป็นเครื่อง ทำลายความ  
เป็นผู้ประเสริฐด้วยพระดำรัสมีประมาณเท่านี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงแสดง  
วาตะอันเป็นเครื่องทำลายความเป็นผู้ประเสริฐโดยนัยอื่นอีกจึงตรัสว่า โหติ  
โฆ โสวาเสฏฺฐา สมโย ดังนี้เป็นต้นบรรดาถ้อยคำเหล่านั้น กล่าวด้วย  
สังวัฏฺฐะ และ วิวัฏฺฐะ ได้พรรณนาโดยพิสดารแล้วในพรหมชาลสูตร.  
บทว่า อิตฺตตฺตํ อากฺขณฺติ ความว่า ย่อมมาสู่ความเป็นอย่างนี้ คือ  
สู่ความเป็นมนุษย์. บทว่า เต จ โหนฺติ มโนมยา ความว่า สัตว์  
เหล่านั้นแม้บังเกิดในมนุษยโลกนี้ ก็เป็นพวกโอปปาติกกำเนิด บังเกิด

ขึ้นด้วยใจเท่านั้น ฉะนั้น จึงชื่อว่าผู้มีความสำเร็จทางใจ. ปิติเท่านั้นย่อมให้สำเร็จกิจด้วยอาหารแก่สัตว์เหล่านั้นแม้ในมนุษยโลกนี้ เหมือนในพรหมโลก ฉะนั้น สัตว์เหล่านั้นจึงชื่อว่ามีปิติเป็นภักขา. พึงทราบเหตุมีรัศมีเองเป็นต้นโดยนัยนี้. บทว่า **เอโกทกีกุตุ** ความว่า จักรวาฬทั้งหมดเป็นที่ที่มีน้ำเหมือนกัน. บทว่า **อนุทธกาโร** แปลว่า ความมืด. บทว่า **อนุทธการติมิสา** ความว่า กระทำความมืด คือมี ความมืดมืด ด้วยการห้ามการบังเกิดขึ้นแห่งจักขุวิญญาณ.

บทว่า **สมนุทานิ** ความว่า ดำรงอยู่ คือแผ่ไปรอบ. บทว่า **ปยตตสุส** แปลว่าน้ำมันที่เคี่ยวให้งวด. บทว่า **วณฺณสมฺปนฺนา** ความว่า ถึงพร้อมด้วยสี. สีของจวันดินนั้นได้เป็นเหมือนดอกกระฉิกการ์. บทว่า **กนฺธสมฺปนฺนา** ความว่าถึงพร้อมด้วยกลิ่น คือกลิ่นอันเป็นทิพย์หอมฟุ้งไป. บทว่า **รสสมฺปนฺนา** ความว่า ถึงพร้อมด้วยรส เหมือนใส่โอชะทิพย์ลงไปฉะนั้น. บทว่า **ขุทฺทกมฺหุ** ความว่า น้ำผึ้งอันแมลงผึ้งตัวเล็กๆ ทำไว้. บทว่า **อุเนพฺภิ** ความว่า มีโทษออกแล้วคือเว้นจากไข้แมลงวัน. บทว่า **โลลชาติโก** ความว่ามีความโลภเป็นสภาพ. แม้ในกัลป์ถัดไปที่ล่วงไปแล้วก็มีความโลภเหมือนกัน เราเกิดอัศจรรย์จึงกล่าวว่า **อมฺโห** ดังนี้. บทว่า **ภิเมวิทฺถิ ภวิสฺสตี** ความว่า สีก็ดี กลิ่นก็ดี ของจวันดินนั้นน่าชอบใจ แต่รสของจวันดินนั้นจักเป็นอย่างไรหนอ. ผู้มีความโลภในจวันดินนั้นก็เอานิ้วมือจับจวันดินนั้นมาชิมดู ครั้นเอามือจับแล้วเอามาไว้ที่ลิ้น. บทว่า **อจุฉาเทสิ** ความว่า จวันดินนั้นพอเขาเอามาวางไว้ที่ปลายลิ้นก็แผ่ซ่านไปทั่ว เส้นเอ็นรับรสอาหาร ๗,๐๐๐ เส้น เป็นที่น่าชอบใจตั้งอยู่. บทว่า **ตณฺหา จสุส โอฏฺกมิ** ความว่า ก็ความอยากในรสในจวันดินนั้นก็เกิดขึ้นแก่สัตว์ผู้มีความโลภนั้น. หลายบทว่า **อาลุป-**

กากร อุปกกมิตฺตํ ปริญฺญชิตุ ความว่า เขาป็นเป็นคำ คือแบ่งออกเป็น  
ก่อนแล้วเริ่มที่จะบริโภค.

พระจันทร และพระอาทิตย์ ชื่อว่า จณฺทิมสุริยา. บทว่า  
ปาตุรเหสุ แปลว่าปรากฏขึ้น. ก็บรรดาพระจันทรและพระอาทิตย์นั้น  
อย่างไหนปรากฏก่อน ใครอยู่ในที่ไหน ประมาณของใครเป็นอย่างไร  
ใครอยู่สูง ใครหมุนเร็ว วิถีทางของพระจันทรและพระอาทิตย์นั้นเป็น  
อย่างไร เทียวไปได้อย่างไร ทำแสงสว่างในที่มิประมาณเท่าใด.

พระจันทรและพระอาทิตย์ทั้งสองไม่ปรากฏพร้อมกัน. พระอาทิตย์  
ปรากฏขึ้นก่อน. ก็ เมื่อรัศมีเฉพาะตัวของสัตว์เหล่านั้นได้หายไป ความ  
มืดมนจึงได้มีขึ้น. สัตว์เหล่านั้นทั้งกลัวทั้งสับสนคิดว่าคงจะดีหนอ ถ้า  
แสงสว่างปรากฏขึ้นมาดังนี้ ต่อแต่นั้นดวงอาทิตย์อันให้ความกล้าเกิดขึ้น  
แก่มหาชนก็ได้ตั้งขึ้น. ด้วยเหตุนั้นดวงอาทิตย์นั้นจึงได้นามว่า สุริโย  
ดังนี้. เมื่อดวงอาทิตย์นั้น ทำแสงสว่างตลอดวันแล้วอัสดงคตไป ความมืด  
มนก็กลับมีขึ้นอีก. สัตว์เหล่านั้น พวกกันคิดว่า คงจะเป็นการดีหนอ ถ้า  
หากว่ายังมีแสงสว่างอย่างอื่นเกิดขึ้นดังนี้. ที่นั้นดวงจันทร์รู้ความพอใจ  
ของสัตว์เหล่านั้นจึงเกิดขึ้นมา. ด้วยเหตุนั้นนั่นแล ดวงจันทร์จึงได้นาม  
ว่า จณฺโท ดังนี้. บรรดาดวงจันทร์และดวงอาทิตย์นั้น ดวงจันทร์อยู่  
ในวิมานภายในล้วน แล้วด้วยแก้วมณี วิมานภายนอกล้วนแล้วด้วยเงิน  
ทั้งภายในและภายนอกนั้นเย็นแท้. ดวงอาทิตย์อยู่ในวิมาน ภายในล้วน  
แล้วด้วยทอง วิมานภายนอกล้วนแล้วด้วยแก้วผลึก. ทั้งภายในและภาย  
นอกร้อนจัด.

ว่าโดยประมาณ ดวงจันทร์มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๔๕ โยชน์ เส้น

รอบวงยาว ๒๕๐ โยชน์. ควรรอาทิตย์มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๕๐ โยชน์ เส้นรอบวงยาว ๒๕๐ โยชน์.

ดวงจันทร์อยู่ข้างล่าง พระอาทิตย์อยู่ข้างบน. ดวงจันทร์และควรรอาทิตย์นั้นอยู่ห่างกันโยชน์หนึ่ง. จากส่วนล่างของพระจันทร์ถึงส่วนบนของควรรอาทิตย์ มีระยะ ๑๐๐ โยชน์.

ดวงจันทร์หมุนไปทางด้านตราซ้าย แต่หมุนไปทางด้านขวางเร็วห่มุควรรอาทิตย์ก็หมุนไปในสองด้าน ดวงจันทร์หมุนไปใกล้ห่มุควรรนั้น ๆ เหมือนแม่โคเข้าไปหาลูกโคฉะนั้น. ส่วนห่มุควรรไม่ทิ่งที่อยู่ของตนเลย. การหมุนไปของควรรอาทิตย์ทางตรงเร็ว ไปทางขวางช้า. ควรรอาทิตย์นี้โคจรห่างดวงจันทร์แสนโยชน์ ในวันปาฏิบจากวันอุโบสถกาฬปักข์. เวลานั้นดวงจันทร์ปรากฏเหมือนรอยเขียนฉะนั้น. ควรรอาทิตย์โคจรห่างไปเป็นระยะแสนโยชน์ในปีกษที่ ๒ ควรรอาทิตย์ได้โคจรห่างไป ดังที่กล่าวแล้วนี้เป็นระยะแสนๆ โยชน์จนถึงวันอุโบสถ. ลำดับนั้นดวงจันทร์ก็ใหญ่ขึ้นโดยลำดับ ไปเต็มดวงในวันอุโบสถ. โคจรห่างออกไปแสนโยชน์ในวันปาฏิบทอีก. โคจรห่างออกไปเป็นระยะแสนโยชน์ในปีกษที่ ๒ ควรรอาทิตย์โคจรห่างไปดังกล่าวแล้วนี้เป็นระยะสิ้น ๆ โยชน์จนถึงอุโบสถ. ที่นั้นดวงจันทร์อับแสงลงโดยลำดับแล้วไม่ปรากฏทั้งดวงในวันอุโบสถ. ควรรอาทิตย์ลอยอยู่เบื้องบนให้ดวงจันทร์อยู่เบื้องล่างยอมปกปิดดวงจันทร์ไว้ได้ เหมือนภาชนะเล็กถูกถาดใหญ่ปิดไว้ฉะนั้น. เงามื่อดวงจันทร์ไม่ปรากฏเหมือนเงาเรือนไม่ปรากฏในเวลาเที่ยง. ควรรอาทิตย์นั้นเมื่อเงาไม่ปรากฏ แม้ตัวเองก็ไม่ปรากฏ เหมือนประทีปในกลางวันไม่ปรากฏแก่ห่มุชนผู้ยืนอยู่ไกลฉะนั้น.

ก็พึงทราบวินิจฉัยใน คำว่าวิถีของอาทิตย์และดวงจันทร์เป็นอย่างไร ต่อไปนี้มีดังนี้คือวิถีแพะ วิถีช้าง วิถีของโค. บรรดาวิถี

เหล่านั้น น้ำเป็นของปฏิกุลสำหรับแพะทั้งหลาย แต่น้ำนั้นเป็นที่ชอบใจของช้างทั้งหลาย เป็นที่ผาสุกของฝูงโค เพราะมีความเย็นและความร้อนเสมอกัน. ฉะนั้น ในเวลาใด ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ขึ้นสู่วิถีของแพะเวลานั้น ฝนไม่ตกเลยแม้สักเม็ดเดียว เมื่อใดดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ขึ้นสู่วิถีของช้าง เมื่อนั้นฝนจะตกแรงเหมือนท้องฟ้ารั่ว. เมื่อดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ขึ้นสู่วิถีของโค เมื่อนั้นความสม่ำเสมอของฤดูก็ย่อมถึงพร้อม.

ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ย่อมเคลื่อนอยู่ภายนอกภูเขาสิเนรุเป็นเวลา ๖ เดือน และโคจรอยู่ในอีก ๖ เดือน. ความจริงดวงจันทร์และดวงอาทิตย์นั้นย่อมโคจรไปใกล้ภูเขาสิเนรุในเดือน ๘. แต่นั้นเคลื่อนออกไปโคจรอยู่ในภายนอก ๒ เดือนแล้ว เคลื่อนไปอยู่โดยท่ามกลางในต้นเดือน ๑๒. แต่นั้น เคลื่อนมุ่งหน้าต่อจักรวาลแล้วโคจรอยู่ ใกล้ๆ จักรวาลเป็นเวลา ๓ เดือน แล้วเคลื่อนออกห่างมาอีก ไปอยู่ตรงกลางจักรวาลในเดือน ๕ ต่อแต่นั้นในเดือนอื่นก็เคลื่อนมุ่งหน้าต่อภูเขาสิเนรุ แล้วไปโคจรอยู่ใกล้ๆ ภูเขาสิเนรุในเดือน ๘ อีก.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่าดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ทำแสงสว่างในที่นี้ประมาณเท่าไร ดังนี้ ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ย่อมทำแสงสว่างในทวีปทั้ง ๓ โดยพร้อมกัน. กระทำได้อย่างไร. ก็เวลาพระอาทิตย์ขึ้นในทวีปนี้เป็นเวลาเที่ยงในปุพพวิเทหทวีป เวลาที่พระอาทิตย์ตกในอุตตรทิวทวีปเป็นมัชฌิยามในอมรโคยานทวีป. เวลาที่ดวงอาทิตย์ขึ้นในปุพพวิเทหทวีปเป็นเวลาเที่ยงในอุตตรทิวทวีป เวลาที่พระอาทิตย์ตกในอมรโคยานทวีปเป็นมัชฌิยามในทวีปนี้. เวลาที่พระอาทิตย์ขึ้นในอุตตรทิวทวีปเป็นเวลาเที่ยงในอมรโคยานทวีป เวลาที่พระอาทิตย์ตกในทวีปนี้ เป็นเวลา

มัชฌิมขามในบุพพวิเทหทวีป. เวลาที่พระอาทิตย์ขึ้นในอมรโคยานทวีป เป็นเวลาที่ขามในทวีปนี้ เวลาที่พระอาทิตย์ตกในบุพพวิเทหทวีปเป็นในเวลา มัชฌิมขามในอุตตรกุรทวีป ฉะนั้นแล.

พึงทราบวินิจฉัยในสองบทว่า นกขตุตทานิ ตารกฐปานิ ต่อไป คาวนักษัตรมีดาวฤกษ์เป็นต้น และหมู่ดาวทั้งหลายที่เหลือ ย่อมปรากฏ พร้อมทั้งดวงจันทร์และดวงอาทิตย์. บทว่า รตุติญทิวา ความว่า ตั้งแต่พระอาทิตย์ตกจนถึงอรุณขึ้น เป็นเวลากลางคืน ตั้งแต่เวลาอรุณขึ้นจนถึงพระอาทิตย์ตกจัดเป็นเวลากลางวัน กลางคืนและกลางวันย่อมปรากฏอย่างว่ามานี้. ต่อแต่นั้น ๑๕ ราตรี จัดเป็นกึ่งเดือน ๒ กึ่งเดือนเป็นเดือน กึ่งเดือน และเดือนหนึ่งปรากฏอย่างว่ามานี้. ที่นั่น ๔ เดือนจัดเป็น ๑ ฤดู ๓ ฤดู เป็น ๑ ปี ทั้งฤดูและปีจึงปรากฏอย่างว่ามานี้.

คำว่า วรรณเวณฺณตา จ ได้แก่ความมีผิวพรรณต่างกัน. บทว่า เตสึ วรรณาดิมานปจฺยา ความว่า เพราะการถือตัวจัดซึ่งเกิดขึ้นเพราะปรารถนาพระณะของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นเป็นปัจจัย. บทว่า มานาติมานชาติกานํ ความว่าผู้มีมานะและอติมานะเกิดขึ้นบ่อยๆ เป็นสภาพ. บทว่า รสปรวิยา ความว่า อันได้นามว่า รส เพราะสมบูรณ์ด้วยรส. บทว่า อนฺนุตฺตุนิสฺส ความว่า พากันบ่นถึง. บทว่า อโห รตฺ ความว่า โอ รสอร่อยมีแก่พวกเรา. คำว่า อคฺคณฺณํ อกฺขรํ นี้เป็นคำกล่าวถึงวงศ์ซึ่งบังเกิดขึ้นในโลก. บทว่า อนฺนปทฺนฺติ ความว่ายอมไปตาม.

บทว่า เอวเมว ปาตุรโหสิ ความว่า ได้เป็นเช่นนี้ตั้งขึ้น และได้ตั้งขึ้นเหมือนพื้นเปือกตมอันแห่งเกิดขึ้น ในเมื่อน้ำภายในสระแห้งไปฉะนั้น. เครื่องอันเจริญมีรสหวานอย่างหนึ่ง ชื่อว่าเครื่องดิน. บทว่า กลมฺพกา ได้แก่ ต้นมะพร้าว. บทว่า อหุ วต โน ความว่า เครื่องดิน

มิตสหวานได้มีแก่เราทั้งหลายแล้วหนอ. บพว่า **อหะยิต โน** ความว่า  
เครื่องดินนั้น ของพวกเราได้หายไปแล้วในบัดนี้.

บพว่า **อกกุฏปาโก** ความว่า เกิดขึ้นในภูมิภาควัดซึ่งไม่ได้ไถ  
เลย. บพว่า **อกโณ** แปลว่า ไม่มีรำเจือปน. บพว่า **อตุโส** แปลว่าไม่มี  
เกลบ. บพว่า **ตุคนโธ** ความว่า กลิ่นทิพย์ ย่อมฟุ้งกระจายไป. บพว่า  
**ตณฺหุลปฺโผล** ความว่า ย่อมเมล็ดผลเป็นเมล็ดข้าวสารขาวบริสุทธิ์. บพว่า  
**ปกกํ ปฏิวีรพฺหํ** ความว่า ที่ที่เขาเก็บในเวลาเย็น ก็ได้สุกแทนในตอน  
เช้า งอกงามขึ้นตามปกติอีก ที่ที่เขาเก็บไปหาปรากฏไม่. บพว่า **นาปทานํ**  
**ปญฺญาติ** ความว่า ย่อมปรากฏเป็นพืชที่ไม่ถูกเก็บเกี่ยวไม่มีบกพร่องเลย  
บพว่า **อิตุลียา จ** ความว่า เพศหญิงของหญิงในเวลาเป็นมนุษย์ในชาติก่อนๆ  
ก็ปรากฏ เพศชายของชายในกาลก่อนๆ นั้นก็ปรากฏ. ความจริง มาตุ-  
คาม เมื่อต้องการได้ความเป็นบุรุษก็พยายามบำเพ็ญกรรมอันเป็นปัจจัยแห่ง  
ความเป็นบุรุษโดยลำดับก็ย่อมสำเร็จได้. บุรุษ เมื่อต้องการเป็นหญิงก็  
ประพฤติกการเมสุมิจฉาจาร ย่อมสำเร็จได้. ก็ในเวลานั้น ตามปกติ เพศ  
หญิงย่อมปรากฏขึ้นแก่มาตุคาม เพศชายก็ปรากฏขึ้นแก่บุรุษ. บพว่า  
**อุปนิชฌายตํ** ความว่า เพ่งอยู่คือแลดูอยู่. บพว่า **ปริพาโห** ได้แก่ความ  
เร่าร้อนด้วยอำนาจระคะ. บพว่า **เสฏฺฐิ** ได้แก่เถ่าถ่าน. บพว่า  
**นิพฺพุพฺพหมานาย** ความว่า นำออกไป.

บพว่า **อธมฺมสมฺมตํ** ความว่าการโปรยฝุ่นเป็นดินนั้นสมมุติกัน  
ว่าไม่เป็นธรรม. บพว่า **ตเตตฺรหิ ธมฺมสมฺมตํ** ความว่า แต่ในบัดนี้  
การโปรยฝุ่นเป็นดินนี้สมมุติกันว่าเป็นธรรม. พวกพราหมณ์ทั้งหลายพากัน  
ถือเอาการโปรยฝุ่นเป็นดินนั้นว่าเป็นธรรม เทียบไป. จริงอย่างนั้น ใน  
ชนบทบางแห่ง พวกหญิงทั้งหลายทะเลาะกันย่อมกล่าวว่า เพราะเหตุไร

เธอจึงกล่าว ท่านจักไม่ได้อะไรแม้เพียงก่อนโคมัยสค. บทว่า **ปาทพยุต** ได้แก้ความส้องเสพ. บทว่า **สนุนิธการก** ได้แก้ทำการสังสม. บทว่า **อปาทาน** **ปญญาติศ** ความว่า ที่ที่เขาเก็บไปแล้วได้ปรากฏเป็นของพร่องไป. บทว่า **สนุขสนุข** ความว่า เป็นกลุ่ม ๆ เหมือนจัดไว้เป็นพวกหมูในที่หนึ่ง ๆ.

บทว่า **มริยาทำ จเปยยาม** ความว่า พวกเราจะตั้งเขตแบ่งกัน. บทว่า **ปาณินา ปหริส** ความว่า สัตว์เหล่านั้นเอามือตีคนที่ไม่เชื่อคำตนถึง ๓ ครั้ง บทว่า **ตทกุเค โข ปน** แปลว่า เพราะเหตุนั้นเป็นสิ่งสำคัญ. บทว่า **จียิตพพ** **จีเยย** อธิบายว่า ฟังประกาศบอกบุคคลผู้ควรประกาศคือติเตียนบุคคลที่ควรติเตียน จับไล่ผู้ที่ควรจับไล่. บทว่า **โย เนส สตุโต** ความว่าบรรดาสัตว์เหล่านั้นสัตว์ผู้ใด. ถามว่า ก็สัตว์นั้นเป็นใคร. ตอบว่า คือพระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลาย. หลายบทว่า **สาสิน** **ภาค** **อนุปฺปทสุตาม** ความว่าเรจักนำข้าวสาลีมาจากไร่ของแต่ละคน ๆ ละทะนาน แล้วจะให้ส่วนข้าวสาลีแก่ท่าน ท่านไม่ต้องทำงานอะไร ขอท่านจงตั้งอยู่ในฐานะเป็นหัวหน้าของเราทั้งหลายเถิด.

บทว่า **อกุขร อุปนิพฺพต** ความว่า เกิดบัญญัติโวหารซึ่งเข้าใจกันได้ด้วยการนับ. คำว่า **ขตุติโย ขตุติโย** ดังนี้เป็นคำที่เกิดขึ้นคำที่สอง. บทว่า **อกุขร** ความว่า ไม่ใช่เฉพาะอักษรอย่างเดียวนั้น แต่พวกสัตว์เหล่านั้นยังได้ทำการอภิเษกบุคคลนั้น ด้วยการยกย่องถึง ๓ ครั้งว่า ขอให้ท่านจงเป็นใหญ่ในนาของพวกเราดังนี้. บทว่า **รณฺเชติ** แปลว่า ย่อมยังผู้อื่นให้มีความสุขเอิบอัม บทว่า **อคุคฺคยฺเณ** ความว่า การบังเกิดขึ้นด้วยอักษร อันเกิดขึ้นในสมัยแห่งโลกเกิดขึ้น ที่รู้กันว่าเลิศหรือรู้จักกันในส่วนเลิศ

บทว่า **วิตถคารา วิตฐมา** ความว่า ปราศจากควันและถ่าน  
เพลิง เพราะไม่มีอาหารที่จะพึงหุงต้มแล้วเกี่ยวกิน. บทว่า **ปณฺณมุสสา**  
ความว่าไม่มีการซ่อม เพราะไม่มีอาหารที่พึงซ่อมด้าแล้วหุงต้ม. บทว่า  
**ฆาตเมสสา** ความว่า แสวงหาซากและกัดด้วยอำนาจภิกขาจาร. บทว่า  
**ตเมนํ มนุสฺสา** ความว่า หมูมนุษย์เหล่านั้นได้เห็นบุคคลเหล่านั้น.  
บทว่า **อนภิสฺมกฺกุนฺนา** แปลว่าอดกลืนไว้ไม่ได้ คือไม่สามารถจะอดกลืน  
ไว้ได้. บทว่า **กโรนฺตา** ความว่า แต่งคือบอกสอนไตรเพท. บทว่า  
**อญฺเณติ** แปลว่ายอมอยู่อาศัย. บาลีว่า **อญฺเณติ** ดังนี้บ้าง. เนื้อความ  
เช่นเดียวกัน. บทว่า **หีนสมฺมตํ** ความว่า คู่ก่อนวาสถุจะ โดยสมัยนั้น  
คำว่าหมูพราหมณ์ยอมทรงจำนงค์ยอมบอกมนต์ดังนี้ เป็นคำสมมติว่าด้าซ้ำ  
บทว่า **ตเตตฺรหิ** **เสฏฺฐสมฺมตํ** ความว่า บัดนี้คำว่า พราหมณ์ทั้งหลาย  
ยอมทรงจำนงค์มีประมาณเท่านี้ ย่อมบอกกล่าวมนต์มีประมาณเท่านี้  
เป็นคำสมมติว่าประเสริฐ. บทว่า **พฺราหฺมณฺมณฺฑลสฺส** ได้แก่หมูพราหมณ์.

บทว่า **เมถุนํ ฌมฺมํ** สมายาย แปลว่า ยึดถือเมถุนธรรม. หลาย  
บทว่า **วิธํ กมฺมมฺหเต ปโยเชธํ** ความว่า หมูสัตว์ต่างพากันประกอบการ  
งานที่มีชื่อเสียง คือได้รับยกย่องมีการเลี้ยงโคและการค้าขายเป็นต้น. คำว่า  
**สุทฺธา** **สุทฺธา** นี้ อธิบายว่า พวกสุทร ไปอย่างน่ารังเกียจคือเสื่อมเร็ว ๆ  
เรียกว่า **สุทฺถํ** **สุทฺถํ** เพราะการงานที่ประพฤติด้า และการงานที่ประ-  
พฤติเล็กน้อยนั้น.

บทว่า **อหุ โข** ได้แก่ **โหติ โข**. บทว่า **สกํ ฌมฺมํ** **ครหฺมาโน**  
ความว่าภกษัตริย์บางพระองค์ติดยึดติดยธรรมของตนเองอย่างนี้ว่า ใครไม่  
อาจจะบริสุทธได้ด้วยเพียงแต่ให้ยกเสวตฉัตรขึ้น. ในทุกบทกัณยนี้. ด้วย  
คำนี้ว่า **อิเมหิ โข** **วาเสฏฺฐา** **จตุหิ** **มณฺฑเลหิ** นี้ พระผู้มีพระภาคยอม

ทรงแสดงคำนี้ว่า เหล่าสมณะย่อมไม่มีการแบ่งแยก. แต่เพราะใคร ๆ ไม่  
อาจจะบริสุทธิ์ด้วยขาดได้ ความบริสุทธิ์จะมีได้ก็ด้วยการปฏิบัติชอบของตน  
เอง ฉะนั้นการบังเกิดของพระสมณะ จึงเกิดมีขึ้นได้ด้วยหมู่ทั้ง ๔ เหล่านี้  
หมู่ทั้งหลายเหล่านี้ย่อมอนุวัตตามหมู่สมณะ และหมู่ที่อนุวัตตามเหล่านั้นก็  
ย่อมอนุวัตตามธรรมเนียมเท่านั้น หาอนุวัตตามธรรมเนียมไม่ ความจริงเหล่าสัตว์  
ทั้งหลายอาศัยหมู่สมณะบำเพ็ญสัมมาปฏิบัติ ย่อมถึงความบริสุทธิ์ได้ดังนี้.  
บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงทำข้อความนั้นว่า ใคร ๆ ไม่อาจที่จะ  
บริสุทธิ์ตามชาติได้ แต่เหล่าสัตว์จะบริสุทธิ์ได้ก็ด้วยการประพฤติชอบ  
เท่านั้นดังนี้อย่างชัดเจน จึงเริ่มเทศนาว่า **ขตติโยปิ โข วาเสฏฐา** ดังนี้.  
บรรดาบทเหล่านั้นบทว่า **มิจฉาทิฏฐิกมฺมสมาทานเหตุ** ความว่าเพราะ  
เหตุคือการสมาทานธรรม ด้วยอำนาจมิจฉาทิฏฐิ. อีกอย่างหนึ่ง ความ  
ว่า เพราะเหตุที่สมาทานมิจฉาทิฏฐิกรรม.

บทว่า **ทวยการี** ความว่า มักทำกรรมทั้งสองฝ่ายอย่างนี้คือ บาง  
เวลาทำกุศลกรรม บางเวลาทำอกุศลกรรม. บทว่า **สุขทุกขปฏฺฐิ เวทิ**  
ความว่า ธรรมดาว่าสถานที่ทำให้ผลพร้อมกันทั้งสองฝ่ายในเวลาพร้อมกัน  
หาไม่มี. ก็ผู้ใดได้ทำกุศลกรรมไว้มากทำกุศลกรรมไว้น้อย เขาอาศัย  
กุศลกรรมนั้นไปบังเกิดในตระกูลกษัตริย์หรือตระกูลพราหมณ์. ที่นั้นอกุศล  
กรรมนั้น ย่อมทำเขาให้เป็นผู้บอดบ้าง ผู้ง่อยบ้าง ผู้เปลี้ยบ้าง เขาย่อม  
ไม่ควรแก่ราชสมบัติ หรือเขาเป็นอย่างนี้แล้วในเวลาที่ได้รับารอภิเษก  
แล้วก็ไม่สามารถที่จะใช้โภคทรัพย์สมบัติได้. ต่อมาในเวลาตายของเขาทั้ง  
กุศลกรรมและอกุศลกรรมทั้งสองนั้นก็ปรากฏเหมือนนักมวยปล้ำ ที่มีกำลัง  
มาก ๒ คน. บรรดากรรมทั้งสองนั้นอกุศลกรรมมีกำลังมากกว่าจึงห้ามกุศล  
กรรมไว้เสียแล้วให้สัตว์นั้นบังเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน. ฝ่ายกุศลกรรม

เป็นกรรมที่สัตว์จะต้องเสวยในปวัตติกาล. กุศลกรรมนั้นย่อมสร้างข้าง  
มงคลบ้าง ม้ามงคลบ้าง โคมงคลบ้าง เขาย่อมได้เสวยสมบัดนั้น. พระผู้มี  
พระภาคเจ้าทรงหมายเอากุศลกรรมนี้จึงตรัสว่า สุขทุกขปฏิบัติ เวที โหติ  
ดังนี้

บทว่า สตุตฺตุนํ โพรธิปฺกฺขียานํ ความว่า โพรธิปฺกฺขิยธรรม ๓๗  
ประการ ซึ่งแบ่งเป็น ๓ หมวดตามลำดับด้วยอำนาจส่วนธรรมข้อต้นว่า  
สติปัฏฐาน ๔. บทว่า ภาวณมนุวาย ความว่า ไปตามภาวณา อธิบายว่า  
ปฏิบัติ ภาวณา. บทว่า ปรินิพฺพาติ ความว่า ย่อมดับ ด้วยการดับกิเลส.  
พระผู้มีพระภาคทรงแสดงวรรณะ ๔ ดังพรรณนามาฉะนี้แล้ว กลับมาแสดง  
ยกเอาพระฉินาสพผู้บรรลุจะทั้ง ๔ ได้แล้ว ว่าเป็นผู้ประเสริฐในหมู่  
เทวดาและมนุษย์.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงเนื้อความนั้นทำให้มัน  
ตามทำนองการแสดงถ้อยคำแม่ของพรหมซึ่งโลกยกย่อง จึงตรัสพระดำรัสว่า  
อิเมสํ หิ วาเสฏฺฐา จตุณฺหํ วณฺณานํ เป็นต้น. คำว่า พุราหุมนโณ เวสฺโส  
เป็นต้นได้อธิบายพิสดารในอัมพกุสฺสุตรแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง  
วาทะอันเป็นเครื่องทำลายความเป็นผู้ประเสริฐด้วยกลามรรคนี้อย่างเท่านี้  
ด้วยประการฉะนี้ แล้วทรงหันกลับมาทรงแสดงเทศนาให้จบลงด้วยธรรม  
อันเป็นยอดคือพระอรหัตต์. บทว่า อตุตฺตมนา วาเสฏฺฐภาวทูวา ความว่า  
กัวเสฏฺฐะ และภารัววาทะสามเณรพากันชื่นชมยินดีได้ชมเชยภายิตของ  
พระผู้มีพระภาคว่า สาธุสาธุ ดังนี้. สามเณรทั้งสองนั้น กำลังน้อมระลึก  
ถึงรู้ตามพระสูตรนี้นั่นเอง ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมปฏิบัติสัมภทาทั้งหลาย  
ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาอัคคัณฺณสูตรที่ ๔

## ๕. สัมปสาทนียสูตร

### เรื่อง พระสารีบุตรเถระ

[๗๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ สวนมะม่วงของปาวาริกเศรษฐี เขตเมืองนาลันทา. ครั้นนั้น ท่านพระสารีบุตรเข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้ว นั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง ครั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ว่า ทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบัน ไม่มีสมณะหรือพราหมณ์อื่นที่จะมีความรู้ ยิ่งไปกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าในทางพระสัมโพธิญาณ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า สารีบุตร เธอกล่าวอาสกฺวajanีประเสริฐแท้ เธอเชื่อมั่นตนเองฝ่ายเดียว บันลือสีหนาทว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ว่า ทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบัน ไม่มีสมณะหรือพราหมณ์อื่นจะมีความรู้ ยิ่งไปกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าในทางพระสัมโพธิญาณ.

[๗๔] สารีบุตร เธอกำหนดใจด้วยใจ แล้วรู้ซึ่งพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหมด ซึ่งได้มีในอดีตว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น ได้มีศีลอย่างนี้ มีธรรมอย่างนี้ มีพระปัญญาอย่างนี้ มีวิหารธรรมอย่างนี้ มีวิมุตติอย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ได้ละหรือ.

สารีบุตร. ข้อนั้นเป็นไปไม่ได้ พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า. สารีบุตร ก็เธอกำหนดใจด้วยใจ แล้วรู้ซึ่งพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหมด ซึ่งจักมีในอนาคตว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น จักมีศีลอย่างนี้ มีธรรมอย่างนี้ มีพระปัญญา  
อย่างนี้ มีวิหารธรรมอย่างนี้ มีวิมุตติอย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ได้ละหรือ.

สารีบุตร. ข้อนั้นเป็นไปไม่ได้ พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า สารีบุตร ก็เธอกำหนดใจด้วยใจ แล้วรู้เรา  
ผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่ ณ บัดนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ามีศีล  
อย่างนี้ มีธรรมอย่างนี้ มีพระปัญญาอย่างนี้ มีวิหารธรรมอย่างนี้ มีวิมุตติ  
อย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ได้ละหรือ.

สารีบุตร. ข้อนั้นเป็นไปไม่ได้ พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า สารีบุตร ก็เธอไม่มีเจโตปริยญาณในพระ-  
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าที่มีในอดีต อนาคต และปัจจุบัน เหล่านั้น  
เหตุไฉน เธอจึงหาญกล่าวอาสภิวาจา อันประเสริฐนี้ เธอเชื่อมั่นตนเอง  
ฝ่ายเดียว บันลือสีหนาทนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เลื่อมใส  
ในพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ว่า ทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบัน ไม่มีสมณะ  
หรือพราหมณ์อื่น ที่จะมีความรู้ยิ่งไปกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าในทางพระ  
สัมโพธิญาณ.

สารีบุตร. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถึงว่าข้าพระองค์จะไม่มีเจโต-  
ปริยญาณในพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าที่มีในอดีต อนาคต และปัจจุบัน  
ก็จริง แต่ข้าพระองค์ก็ทราบอาการที่เป็นแนวของธรรมได้ เปรียบเหมือน  
เมืองชายแดนของพระราชา มีป้อมแน่นหนา มีกำแพงและเชิงเทินมั่นคง  
มีประตู ๆ เดียว คนยามเฝ้าประตูของพระราชาที่เมืองนั้นเป็นบัณฑิต  
เฉียบแหลม มีปัญญา คอยห้ามคนที่ตนไม่รู้จักไม่ให้เข้าไป ย่อมให้แต่  
คนรู้จักเข้าไป เขาเที่ยวตรวจดูแนวกำแพงรอบ ๆ เมืองนั้นไม่เห็นที่ต่อ  
หรือช่องกำแพง โดยที่สุด แม้พอมัวลอดออกมาได้ จึงคิดว่า สัตว์ที่มี

ร่างใหญ่จะเข้ามาเมืองนี้หรือจะออกไป ทั้งหมดสิ้น จะต้องเข้าออกทาง  
ประตูนี้เท่านั้น ฉันทใด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ก็ทราบอาการ  
ที่เป็นแนวของธรรมได้ ฉันทนั้น พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า  
ที่ได้มีแล้วในอดีตทั้งสิ้น ล้วนทรงละนิรณ ๕ อันเป็นเครื่องเศร้าหมอง  
ใจ ทอนกำลังปัญญา ล้วนมีพระมณีสถังมั่นในสติปัญฐาน ๔ เจริญ  
สัมโพชฌงค์ ๗ ตามเป็นจริง จึงได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ  
แม้พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งจักมีในอนาคตทั้งสิ้น  
ก็จักต้องทรงละนิรณ ๕ อันเป็นเครื่องเศร้าหมองใจ ทอนกำลังปัญญา  
จักมีพระมณีสถังมั่นแล้ว ในสติปัญฐาน ๔ ทรงเจริญสัมโพชฌงค์ ๗  
ตามเป็นจริง จึงจะได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ถึงแม้พระผู้มี  
พระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ณ บัดนี้ ก็ทรงละนิรณ ๕ อันเป็นเครื่อง  
เศร้าหมองใจ ทอนกำลังปัญญา มีพระมณีสถังมั่นในสติปัญฐาน ๔  
ทรงเจริญสัมโพชฌงค์ ๗ ตามเป็นจริง จึงได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัม  
โพธิญาณ. ข้าพระองค์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ เพื่อฟัง  
ธรรม. พระองค์ทรงแสดงธรรมอย่างเอี่ยมยอดประณีตยิ่งนัก ทั้งฝ่ายคำ  
ฝ่ายขาว พร้อมด้วยอุปมาแก่ข้าพระองค์. พระองค์ทรงแสดงธรรมอย่าง  
เอี่ยมยอด ประณีตยิ่งนัก ทั้งฝ่ายคำฝ่ายขาว พร้อมด้วยอุปมาด้วยประการ  
ใด ๆ ข้าพระองค์ก็รู้ยังในธรรมนั้นด้วยประการนั้น ๆ ได้ถึงความสำเร็จ  
ธรรมบางส่วนในธรรมทั้งหลายแล้ว จึงเลื่อมใสในพระองค์ว่า พระผู้มี  
พระภาคเจ้าเป็นผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ พระธรรมอันพระผู้มีพระ  
ภาคเจ้าตรัสดีแล้ว พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติชอบแล้ว.

ว่าด้วยโพธิปักขิยธรรมและการบัญญัติอายตนะ

[๗๕] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นข้อธรรม

ที่เยี่ยม คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมฝ่ายกุศลธรรมทั้งหลาย ซึ่งได้แก่กุศลธรรมเหล่านี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลาย ลีนไปด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่. นี่ก็เป็นข้อธรรมที่เยี่ยมในกุศลธรรมทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงรู้ธรรมข้อนั้นได้หมดสิ้น ไม่มีเหลืออยู่ เมื่อทรงรู้ยิ่งธรรมข้อนั้นได้หมดสิ้น ไม่มีเหลืออยู่ ก็ไม่มีธรรมข้ออื่นที่จะทรงรู้ยิ่งขึ้นไป ซึ่งสมณะหรือพราหมณ์อื่นรู้ยิ่งแล้วจะมีความรู้ยิ่งไปกว่าพระองค์ ในฝ่ายกุศลธรรมทั้งหลาย.

[๗๖] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นข้อธรรมที่เยี่ยม คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมในฝ่ายบัญญัติอายตนะ อันได้แก่อายตนะภายในและอายตนะภายนอก อย่างละ ๖ เหล่านี้ คือ จักษุกับรูป โสตะกับเสียง จ्ञานะกับกลิ่น ชิวหากับรส กายกับโผฏฐัพพะ มนะกับธรรมารมณ์. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี่ก็เป็นธรรมที่เยี่ยมในฝ่ายบัญญัติอายตนะ พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงรู้ยิ่งธรรมข้อนั้นได้หมดสิ้น ไม่มีเหลืออยู่ เมื่อทรงรู้ยิ่งธรรมข้อนั้นได้หมดสิ้น ไม่มีเหลืออยู่ ก็ไม่มีธรรมข้ออื่นที่จะทรงรู้ยิ่งขึ้นไป ซึ่งสมณะหรือพราหมณ์อื่นรู้ยิ่งแล้วจะมีความรู้ยิ่งไปกว่าพระองค์ ในฝ่ายบัญญัติอายตนะ.

ว่าด้วยการก้าวสู่ครุฑและวิธีแห่งการปักใจคน

[๗๗] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง เป็นข้อธรรมที่เยี่ยม คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมในการก้าวลงสู่ครุฑ. การก้าวสู่ครุฑ ๔ เหล่านี้ คือ

สัตว์บางชนิดในโลกนี้ ไม่รู้สึกตัวกำลังสู่ครรภ์มารดา ไม่  
รู้สึกตัวอยู่ในครรภ์มารดา ไม่รู้สึกตัวคลอดจากครรภ์มารดา นี่เป็น  
การกำลังสู่ครรภ์ข้อที่ ๑.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง สัตว์บางชนิดในโลก  
นี้ รู้สึกตัวกำลังสู่ครรภ์มารดาอย่างเดียว แต่ไม่รู้สึกตัวอยู่ในครรภ์  
มารดา ไม่รู้สึกตัวคลอดจากครรภ์มารดา นี่เป็นการกำลังสู่ครรภ์  
ข้อที่ ๒.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง สัตว์บางชนิดในโลก  
นี้ รู้สึกตัวกำลังสู่ครรภ์มารดา รู้สึกตัวอยู่ในครรภ์มารดา แต่ไม่  
รู้สึกตัวคลอดจากครรภ์มารดา นี่เป็นการกำลังสู่ครรภ์ข้อที่ ๓.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง สัตว์บางชนิดในโลกนี้  
รู้สึกตัวกำลังสู่ครรภ์มารดา รู้สึกตัวอยู่ในครรภ์มารดา รู้สึกตัว  
คลอดจากครรภ์มารดา นี่เป็นการกำลังสู่ครรภ์ข้อที่ ๔. ข้าแต่  
พระองค์ผู้เจริญ นี่เป็นข้อธรรมที่เยี่ยม ในการกำลังสู่ครรภ์.

[๗๘] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็น  
ข้อธรรมที่เยี่ยม คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมในวิธีแห่งการ  
ดักใจคน. วิธีแห่งการดักใจคน ๔ อย่างเหล่านี้ คือ

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คนบางคนในโลกนี้ ดักใจได้ด้วยนิมิต  
ว่า ใจของท่านอย่างนี้ ใจของท่านเป็นอย่างนี้ จิตของท่านเป็น  
ดังนี้. เขาดักใจได้มากอย่างทีเดียวว่า เรื่องนั้นต้องเป็นเหมือนอย่าง  
นั้นแน่นอน เป็นอย่างอื่นไปไม่ได้. นี้วิธีดักใจคนข้อที่ ๑.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง คนบางคนในโลกนี้  
มิได้ดักใจได้ด้วยนิมิต ต่อได้ฟังเสียงของมนุษย์ หรืออมมนุษย์ หรือ

เทวดาททั้งหลายแล้ว จึงดำใจได้ว่า ใจของท่านอย่างนี้ ใจของท่านเป็นอย่างนี้ จิตของท่านเป็นดังนี้. เขาได้ใจได้มากอย่างที่เดียวว่า เรื่องนั้นต้องเป็นเหมือนอย่างนั้นแน่นอน เป็นอย่างอื่นไปไม่ได้. นี้วิธีแห่งการดำใจคน ข้อที่ ๒.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง คนบางคนในโลกนี้ มิได้ดำใจได้ด้วยนิमित ทั้งมิได้ฟังเสียงของมนุษย์หรืออมมนุษย์ หรือเทวดาททั้งหลายได้เลย ต่อได้ฟังเสียงละเมอของผู้วิตกวิจารณ์ จึงดำใจได้ว่า ใจของท่านอย่างนี้ ใจของท่านเป็นอย่างนี้ จิตของท่านเป็นดังนี้. เขาได้ใจได้มากอย่างที่เดียวว่า เรื่องนั้นต้องเป็นเหมือนอย่างนั้นแน่นอน เป็นอย่างอื่นไปไม่ได้. นี้วิธีแห่งการดำใจคน ข้อที่ ๓.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง คนบางคนในโลกนี้ มิได้ดำใจได้ด้วยนิमित มิได้ฟังเสียงของมนุษย์หรืออมมนุษย์ หรือเทวดาททั้งหลายได้เลย ทั้งมิได้ฟังเสียงละเมอของผู้วิตกวิจารณ์ได้เลย แต่ย่อมกำหนดรู้ใจของผู้ได้สมาธิ ซึ่งยังมีวิตกวิจารณ์ได้ว่า มโนสังขารของท่านผู้ที่ตั้งอยู่ด้วยประการใด เขาจะต้องตรึงถึงวิตกชื่อนี้ ในลำดับจิตนี้ ด้วยประการนั้น เขาได้ใจได้มากอย่างที่เดียวว่า เรื่องนั้นต้องเป็นเหมือนอย่างนั้นแน่นอน เป็นอย่างอื่นไปไม่ได้. นี้วิธีการดำใจคนข้อที่ ๔.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี่ก็เป็นข้อธรรมที่เยี่ยม ในวิธีการดำใจคน.

ว่าด้วยทศนสมบัตติ

[๗๕] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นข้อ

ธรรมที่เยี่ยม คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมในทศนสมาบัติ.  
ทศนสมาบัติ ๔ อย่างเหล่านี้ คือ

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้  
อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัย  
ความประกอบเนื่องๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดย  
ชอบแล้ว ได้บรรลุเจโตสมาธิที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมพิจารณาภายใน  
แหละ แต่พื้นเท้าขึ้นไป แต่ปลายผมลงมา มีหนังห่อหุ้มโดยรอบ  
เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่างๆ ว่า มีอยู่ในภายใน คือ ผม  
ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ  
ตับ พังผืด ไต ปอด ไข้ใหญ่ ไข้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า น้ำดี  
เสลด น้ำเหลือง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา มันเหลว น้ำลาย น้ำมูก  
ไขข้อ มูลตร นี่ทศนสมาบัติข้อที่ ๑.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์  
บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียร  
ที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่องๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัย  
มนสิการโดยชอบ แล้วได้บรรลุเจโตสมาธิที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อม  
พิจารณาภายในแหละ แต่พื้นเท้าขึ้นไป แต่ปลายผมลงมา มีหนัง-  
ห่อหุ้มโดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่างๆ ว่า มีอยู่  
ในภายใน คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก  
ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไข้ใหญ่ ไข้เล็ก อาหารใหม่ อาหาร  
เก่า น้ำดี เสลด น้ำเหลือง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา มันเหลว  
น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูลตร เธอพิจารณาเห็นกระดูก ก้าวล่วงผิวหนัง  
เนื้อและเลือดของบุรุษเสีย นี่ทศนสมาบัติข้อที่ ๒.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางคน  
ในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น  
อาศัยความประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดย  
ชอบ แล้วได้บรรลุเจโตสมาธิ ที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมพิจารณาเห็นกายนี้  
แหละแต่พื้นเท่าขึ้นไป แต่ปลายผมลงมา มีหนังห่อหุ้มโดยรอบ เต็มไป  
ด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ ว่า มีอยู่ในกายนี้ คือผม ขน เล็บ ฟัน  
หนัง เนื้อเอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่-  
ใหญ่ ไล่เล็ก ใส่น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า น้ำดี เสลด น้ำเหลือง เลือด เหงื่อ  
มันข้น น้ำตา มันเหลว น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร เธอพิจารณาเห็น  
กระดูก ก้าวล่วงผิวหนังเนื้อและเลือดของบุรุษเสีย และย่อมรู้กระแส  
วิญญานของบุรุษซึ่งกำหนดแล้วโดยส่วนสอง คือทั้งที่ตั้งอยู่ในโลกนี้ ทั้งที่  
ตั้งอยู่ในปรโลกได้ นี่ทัศนสมบัติข้อที่ ๓

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางคน  
ในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัย  
ความประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ  
แล้วได้บรรลุเจโตสมาธิที่ เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมพิจารณาเห็นกายนี้แหละ  
แต่พื้นเท่าขึ้นไป แต่ปลายผมลงมา มีหนังห่อหุ้มโดยรอบ เต็มไปด้วย  
ของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ ว่า มีอยู่ในกายนี้ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน  
หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด  
ไล่ใหญ่ ไล่เล็ก ใส่น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า น้ำดี เสลด น้ำเหลือง เลือด  
เหงื่อ มันข้น น้ำตา มันเหลว น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร เธอพิจารณา  
เห็นกระดูก ก้าวล่วงผิวหนังเนื้อและเลือดของบุรุษเสีย และย่อมรู้กระแสวิญ-  
ญานของบุรุษซึ่งกำหนดแล้วโดยส่วนสอง คือทั้งที่ไม่ตั้งมั่นอยู่ในโลกนี้ ทั้งที่

ไม่ตั้งอยู่ในปรโลกได้ นี่ทำสนสมาบัติข้อที่ ๔. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี่เป็น  
ธรรมที่เยี่ยมในทำสนสมาบัติ.

ว่าด้วยบุคคล ๗ โพชฌงค์ ๗ ปฏิปทา ๔

[๘๐] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรมที่  
เยี่ยม คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมในฝ่ายบุคคลบัญญัติ. บุคคล ๗  
พวก เหล่านี้คือ อุกโตภาควิมุต ๑ ปัญญาวิมุต ๑ กายสักขิ ๑ ทิฐิ-  
ปัตตะ ๑ สัทธาวิมุต ๑ ธรรมาสุสारी ๑ สัทธานุสारी ๑. ข้าแต่พระองค์ผู้  
เจริญ นี่เป็นธรรมที่เยี่ยม ในฝ่ายบุคคลบัญญัติ.

[๘๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นข้อธรรม  
ที่เยี่ยม คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมในฝ่ายธรรมเป็นที่ตั้งมั่น.  
โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้ คือ สติสัมโพชฌงค์ ๑ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ ๑  
วิริยสัมโพชฌงค์ ๑ ปิติสัมโพชฌงค์ ๑ ปัสสัทธิตัมโพชฌงค์ ๑ สมาธิ-  
สัมโพชฌงค์ ๑ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ๑ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี่เป็น  
ธรรมที่เยี่ยมในฝ่ายธรรมที่ตั้งมั่น.

[๘๒] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรมที่  
เยี่ยม คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมในฝ่ายปฏิบัติ. ปฏิปทา ๔  
เหล่านี้ คือ

๑. ทุกขาปฏิบัติ ทันทาภิญญา ปฏิปทาที่ปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้  
ได้ช้า

๒. ทุกขาปฏิบัติ จิปปาภิญญา ปฏิปทาที่ปฏิบัติลำบาก แต่  
รู้ได้เร็ว

๓. สุขาปฏิบัติ ทันทาภิญญา ปฏิปทาที่ปฏิบัติได้สะดวก แต่  
รู้ได้ช้า

๔. สุขปฏิบัติ จิปปาปัญญา ปฏิบัติที่ปฏิบัติได้สะดวก ทั้ง  
รู้ได้เร็ว

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในปฏิบัติ ๔ นั้น ปฏิบัติที่ปฏิบัติ  
ลำบากทั้งรู้ได้ช้านี้ นับเป็นปฏิบัติที่ทราม เพราะประการทั้งสอง คือ  
เพราะปฏิบัติลำบากและเพราะรู้ได้ช้า. อนึ่ง ปฏิบัติที่ปฏิบัติลำบากแต่  
รู้ได้เร็วนี้ นับว่าเป็นปฏิบัติที่ทราม เพราะปฏิบัติลำบาก. ปฏิบัติที่  
ปฏิบัติได้สะดวกแต่รู้ได้ช้านี้ นับว่าเป็นปฏิบัติที่ทราม เพราะรู้ได้ช้า.  
ส่วนปฏิบัติ ที่ปฏิบัติสะดวกทั้งรู้ได้เร็วนี้ นับว่าเป็นปฏิบัติประณีต  
เพราะประการทั้งสอง คือ เพราะปฏิบัติสะดวก และเพราะรู้ได้เร็ว.  
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี่เป็นธรรมที่เยี่ยมในฝ่ายปฏิบัติ.

**ว่าด้วยภัสสสมาจารและศีลสมาจารของนุรุช**

[๘๓] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรมที่  
เยี่ยม คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมในฝ่ายภัสสสมาจาร (มารยาท  
เกี่ยวกับคำพูด) คนบางคนในโลกนี้ ไม่กล่าววาจาเกี่ยวข้องกับมุสาวาท ไม่  
กล่าววาจาต่อเสียด อันทำความแตกร้าวกัน ไม่กล่าววาจาอันเกิดแต่ความ  
แข่งดีกัน ไม่มุ่งความชนะ กล่าวแต่วาจาซึ่งไต่รตรองด้วยปัญญา อันควร  
ฟังไว้ในใจ ตามกาลอันควร. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี่เป็นธรรมที่เยี่ยม  
ในฝ่ายภัสสสมาจาร.

[๘๔] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นข้อธรรม  
ที่เยี่ยม คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมฝ่ายศีลสมาจารของนุรุช. คน  
บางคนในโลกนี้ เป็นคนมีสัจจะ มีศรัทธา ไม่เป็นคนพูดหลอกลวง ไม่  
พูดเลียบเคียง ไม่พูดหวานล่อ ไม่พูดทะเลี่ยม ไม่แสวงหาลาภด้วยลาภ  
เป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลาย รู้จักประมาณในโภชนะ ทำความ

สมำเสมอ ประกอบชาคริยานุโยค ไม่เกียจคร้าน ประรภความเพียร  
เพ่งฌาน มีสติ พุทธิ และมีปฏิภาณ มีคติ มีปัญญาทรงจำ มีความรู้  
ไม่ติดอยู่ในกาม มีสติ มีปัญญารักษาคณ เทียวไป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ  
นี้เป็นธรรมที่เยี่ยม ในฝ่ายศีลสมาจารของบุรุษ.

#### ว่าด้วยอนุศาสนวิธี ๔

[๘๕] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรม  
ที่เยี่ยม คือพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมในฝ่ายอนุศาสนวิธี อนุสา-  
สนวิธี ๔ อย่างเหล่านี้ คือ

๑. พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบบุคคลอื่น ด้วยมนสิการโดย  
ชอบเฉพาะพระองค์ว่า บุคคลนี้ เมื่อปฏิบัติตามที่สั่งสอน จักเป็นพระ-  
โสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง มีอันจะตรัสรู้ในเบื้อง  
หน้า เพราะสังโยชน ๓ ล้นไป.

๒. พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบบุคคลอื่นด้วยมนสิการโดย  
ชอบเฉพาะพระองค์ว่า บุคคลนี้เมื่อปฏิบัติตามที่สั่งสอน จักเป็นพระสกทา-  
คามิ จักมาสู่โลกนี้อีกคราวเดียวเท่านั้น แล้วจักทำที่สุดแห่งทุกข์ เพราะ  
สังโยชน ๓ ล้นไป และเพราะราคะ โทสะ และโมหะเบาบาง.

๓. พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบบุคคลอื่น ด้วยมนสิการ  
โดยชอบเฉพาะพระองค์ว่า บุคคลนี้ เมื่อปฏิบัติตามที่สั่งสอน จักเป็นพระ-  
อนาคามีผู้เป็นโอปปาติกะ ปรินิพพานในชั้นสุทธาวาสนั้น ไม่ต้องกลับมา  
จากโลกนั้น เพราะสังโยชนเบื้องต่ำ ๕ ล้นไป.

๔. พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบบุคคลอื่น ด้วยมนสิการ  
โดยชอบเฉพาะพระองค์ว่า บุคคลนี้ เมื่อปฏิบัติตามที่สั่งสอน จักได้บรรลุ  
เจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป

จักทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี่เป็นธรรมที่เยี่ยมในฝ่ายอนุสาสนวิธี.

[๘๖] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรมที่เยี่ยม คือพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมในฝ่ายวิมุตติญาณของบุคคลอื่น คือ

๑. พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบบุคคลอื่น ด้วยมนสิการโดยชอบเฉพาะพระองค์ว่า บุคคลนี้จักเป็นพระโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง มีอันจะตรัสรู้ในเบื้องหน้า เพราะสังโยชน์ ๓ ล้วนไป.

๒. พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบบุคคลอื่น ด้วยมนสิการโดยชอบเฉพาะพระองค์ว่า บุคคลนี้จักเป็นพระสกทาคามี จักมาสู่โลกนี้อีกคราวเดียวเท่านั้น แล้วจักทำที่สุดแห่งทุกข์ เพราะสังโยชน์ ๓ ล้วนไป และเพราะระคะโทสะ และโมหะเบาบาง.

๓. พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบบุคคลอื่น ด้วยมนสิการโดยชอบเฉพาะพระองค์ว่า บุคคลนี้จักเป็นพระอนาคามีผู้โอบปาดิเกะ ปรินิพพานในชั้นสุทธาวาสนั้น ไม่ต้องกลับมาจากโลกนั้น เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ล้วนไป.

๔. พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบบุคคลอื่น ด้วยมนสิการโดยชอบเฉพาะพระองค์ว่า บุคคลนี้จักได้บรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป จักทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี่เป็นธรรมที่เยี่ยมในฝ่ายวิมุตติญาณของบุคคลอื่น.

ว่าด้วยอัสสสวาทะ ๓

[๘๙] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรม  
ที่เยี่ยม คือพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมในฝ่ายอัสสวาทะ. อัสส-  
วาทะ ๓ เหล่านี้ คือ

๑. สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่อง  
เผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่องๆ อาศัย  
ความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ แล้วบรรลุเจโตสมาธิ ที่เมื่อ  
จิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมความระลึกถึงขั้นที่ที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้หลาย  
ประการ คือตามระลึกชาติได้ หนึ่งชาติบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติ  
บ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติ  
บ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง  
หลายร้อยชาติบ้าง หลายพันชาติบ้าง หลายแสนชาติบ้างว่า ในภพโน้น  
เรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น  
เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้นๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพ  
นั้นแล้ว ได้ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้น เราก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มี  
โคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์  
อย่างนั้นๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้ว ได้มา  
บังเกิดในภพนี้. ย่อมตามระลึกถึงขั้นที่ที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้หลาย  
ประการ พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการฉะนี้ เขากล่าว  
อย่างนี้ว่า ข้าพเจ้ารู้จักกาลที่เป็นอดีตได้ว่า โลกพิณาสแล้ว หรือเจริญขึ้น  
แล้ว. อนึ่ง ข้าพเจ้ารู้จักกาลที่เป็นอนาคตได้ว่า โลกจักพิณาส หรือจัก  
เจริญขึ้น. อตฺตาและโลกที่ยังคงที่ ตั้งมั่นดุจยอดภูเขาคือ ตั้งมั่นดุจเสาระ-  
เนียด ส่วนเหล่าสัตว์นั้นย่อมเล่นไป ย่อมท่องเที่ยวไป ย่อมจุติ ย่อมเกิด

แต่สิ่งที่เที่ยงเสมอ คงมีอยู่แท้. นี่เป็นสัสสวาทะข้อที่ ๑

๒. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์  
บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้ง  
มั่น อาศัยความประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการ  
โดยชอบ แล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมตามระลึกถึงขั้น  
ที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้หลายประการ คือ ตามระลึกถึงขั้น ที่เคย  
อาศัยอยู่ในกาลก่อนได้สังวักขัปวิวัฏกัปปหนึ่งบ้าง สองบ้าง สามบ้าง  
สี่บ้าง ห้าบ้าง สิบบ้าง ว่าในภพโน้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่าง  
นั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ  
มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้ว ได้มาบังเกิดในภพนี้.  
ย่อมตามระลึกถึงขั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้หลายประการ พร้อม  
ทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการฉะนี้ เขากล่าวอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้า  
รู้กาลที่เป็นอดีตได้ว่า โลกพินาศแล้ว หรือเจริญขึ้นแล้ว. อนึ่ง ข้าพเจ้า  
รู้กาลที่เป็นอนาคตได้ว่า โลกจักพินาศ หรือจักเจริญขึ้น. อตฺตาและโลก  
เที่ยง คงที่ ตั้งมั่นคงภูเข ตั้งมั่นคงเสาระเนียด สัตว์เหล่านั้นย่อมแสน  
ไป ย่อมท่องเที่ยวไป ย่อมจุติ ย่อมเกิด แต่สิ่งที่เที่ยงเสมอ คงมีอยู่แท้.  
นี่เป็นสัสสวาทะข้อที่ ๒.

๓. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์  
บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น  
อาศัยความประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดย  
ชอบ แล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมตามระลึกถึงขั้นที่เคย  
อาศัยอยู่ในกาลก่อนได้หลายประการ คือ ตามระลึกถึงขั้นที่เคยอาศัย  
อยู่ในกาลก่อนได้สิบสังวักขัปวิวัฏกัปปบ้าง ยี่สิบบ้าง สามสิบบ้าง สี่สิบบ้าง  
ว่า ในภพโน้นเราได้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น

มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้ว ได้มาบังเกิดในภพนี้ ย่อมตามระลึกถึงขั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้หลายประการ พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการฉะนี้ เขากล่าวอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้ารู้กาลที่เป็นอดีตได้ว่า โลก พินาศแล้ว หรือเจริญขึ้นแล้ว อนึ่ง ข้าพเจ้ารู้กาลที่เป็นอนาคตได้ว่า โลกจักพินาศ หรือจักเจริญขึ้น. อตฺตาและโลกที่ยังคงที่ ตั้งมั่นคงอยู่คงอยู่เขา ตั้งมั่นคงเสาระเนียด ส่วนเหล่าสัตว์นั้น ย่อมเล่นไป ย่อมท่องเที่ยวไป ย่อมจุติ ย่อมเกิด แต่สิ่งที่เที่ยงเสมอ คงมีอยู่แท้. นี่เป็นสัสสวาทะข้อที่ ๓.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี่เป็นธรรมที่เยี่ยม ในสัสสวาทะ.

### ว่าด้วยบุพเพนิวาสานุสติญาณ

[๘๘] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรมที่เยี่ยม คือพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมในฝ่ายบุพเพนิวาสานุสติญาณ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ แล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมตามระลึกถึงขั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้หลายประการ คือ ตามระลึกได้หนึ่งชาติบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง หลายสังวัฏฏ์บ้าง หลายวิวัฏฏ์บ้าง หลายสังวัฏฏ์วิวัฏฏ์บ้างว่า ในภพโน้น เราได้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น

ครั้นจุติจากภพนั้นแล้ว ได้ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้น เรามีชื่อ  
อย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวย-  
สุขเสวยทุกอย่างนั้น มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้ว  
ได้มาบังเกิดในภพนี้ ย่อมตามระลึกถึงขั้นที่ที่เคยอาศัยอยู่ ในการก่อนได้  
หลายประการ พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการฉะนี้.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สัตว์ทั้งหลายที่มีชาติอันไม่อาจนับได้ด้วย  
วิธีคำนวณ หรือวิธีนับ ก็ยังมีอยู่ มีภพซึ่งเป็นที่ ๆ เขาเคยอาศัย อยู่  
คือรูปภพ อรูปภพ สัญญีภพ เนวสัญญีนาสัญญีภพ ก็ยังมี ย่อมตาม  
ระลึกถึงขั้นที่ที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้หลายประการ พร้อมทั้งอาการ  
 พร้อมทั้งอุเทศด้วยประการฉะนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี่เป็นธรรมที่  
เยี่ยมในฝ่ายบุพเพนิวาสานุสติญาณ.

### ว่าด้วยจตุปปาตญาณ

[๘๕] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรม  
ที่เยี่ยม คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมในฝ่ายรู้จัดและอุบัติของ  
สัตว์ทั้งหลาย. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลก  
นี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยความ  
ประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ แล้ว  
บรรลुเจโตสมาธิที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว เขาย่อมเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลัง  
อุบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดีตักขาก ด้วย  
ทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ ผู้เป็นไป  
ตามกรรมว่า สัตว์เหล่านี้ ประกอบด้วยกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต  
ติเตียนพระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฎฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฎฐิ  
เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาติ นรก ส่วน

สัตว์เหล่านี้ ประกอบด้วยกายสุจริต วาจาสุจริต มโนสุจริต ไม่คิดเคียด  
พระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฐิ  
เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ดังนี้  
เขาย่อมเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี  
มีผิวพรรณทราม ได้คิดกยาถ ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุ  
ของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ด้วยประการ  
ฉะนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี่เป็นธรรมที่เยี่ยมในฝ่ายรู้จติและอุปบัติ  
ของสัตว์ทั้งหลาย.

## ว่าด้วยอิทธิวิธี ๒

[๕๐] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรม  
ที่เยี่ยม คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมในฝ่ายอิทธิวิธี. อิทธิ  
วิธี ๒ อย่าง นี้ คือ

(๑) ฤทธิ์ที่ประกอบด้วยอาสวะ ประกอบด้วยอุปธิ ไม่เรียก  
ว่าเป็นของพระอริยะ มีอยู่.

(๒) ฤทธิ์ที่ปราศจากอาสวะ ปราศจากอุปธิ เรียกว่าเป็นของ  
พระอริยะมีอยู่.

๑. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ฤทธิ์ที่ประกอบด้วยอาสวะ ประ-  
กอบด้วยอุปธิ ที่ไม่เรียกว่าเป็นของพระอริยะนั้น เป็นไฉน. คือ  
สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส  
อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่องๆ อาศัยความ  
ไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ แล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เมื่อจิต  
ตั้งมั่นแล้ว เขาได้บรรลุอิทธิวิธีหลายประการ คือคนเดียวเป็นหลาย  
คนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็น่าได้ ทำให้ปรากฏก็ได้ ทำให้หายไป

ก็ได้ ทะลุฟ้า กำแพงภูเขาไปได้ ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้  
 ผุดขึ้นต่ำลงแม้ในแผ่นดินเหมือนลงในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำไม่แตก  
 เหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ เหาะไปในอากาศเหมือนนกก็ได้ ลูบ-  
 คลำดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์ มีอานุภาพมากด้วยฝ่ามือก็ได้  
 ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ  
 นี้ฤทธิ์ที่ประกอบด้วยอาสวะ ประกอบด้วยอุปธิ ไม่เรียกว่าเป็นของ  
 พระอริยะ.

๒. ส่วนฤทธิ์ที่ปราศจากอาสวะ ปราศจากอุปธิ ที่เรียกว่า  
 เป็นของพระอริยะนั้นเป็นไฉน. คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ถ้าหวัง  
 อยู่ว่า เราพึงมีสัญญาในสิ่งปฏิกุศลว่าไม่ปฏิกุศลอยู่ ก็ย่อมเป็นผู้มีสัญญา  
 ในสิ่งปฏิกุศลนั้นว่าไม่ปฏิกุศลอยู่ ถ้าหวังอยู่ว่าเราพึงมีสัญญาในสิ่งไม่  
 ปฏิกุศลว่าเป็นสิ่งปฏิกุศลอยู่ ก็ย่อมเป็นผู้มีสัญญาในสิ่งไม่ปฏิกุศลนั้นว่า  
 เป็นสิ่งปฏิกุศลอยู่ ถ้าหวังอยู่ว่า เราพึงมีสัญญาในสิ่งทั้งที่ปฏิกุศลและไม่  
 ปฏิกุศลว่าไม่ปฏิกุศลอยู่ ก็ย่อมเป็นผู้มีสัญญาในสิ่งทั้งที่ปฏิกุศลและไม่ปฏิ-  
 กุศลนั้นว่าไม่ปฏิกุศลอยู่ ถ้าหวังอยู่ว่า เราพึงมีสัญญาในสิ่งทั้งที่ปฏิกุศล  
 และไม่ปฏิกุศลว่าเป็นสิ่งปฏิกุศลอยู่ ก็ย่อมเป็นผู้มีสัญญาในสิ่งทั้งที่ปฏิกุศล  
 และไม่ปฏิกุศลนั้นว่าเป็นสิ่งปฏิกุศลอยู่ ถ้าหวังอยู่ว่า เราพึงละวางสิ่งที่เป็น  
 ปฏิกุศลและไม่เป็นปฏิกุศลทั้ง ๒ นั้นเสีย แล้ววางเฉยมีสติสัมปชัญ-  
 ญะ ก็ย่อมเป็นผู้วางเฉยในสิ่งนั้นที่เป็นปฏิกุศลและไม่ปฏิกุศลนั้นเสียมี  
 สติ สัมปชัญญะอยู่. นี้ฤทธิ์ที่ปราศจากอาสวะ ปราศจากอุปธิ ที่เรียก  
 ว่าเป็นของพระอริยะ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี่เป็นธรรมในฝ่ายอิทธิ-  
 วิชิ. พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงรู้ข้อธรรมนั้นได้ทั้งสิ้น ไม่มีเหลืออยู่  
 เมื่อทรงรู้ข้อธรรมนั้นได้ทั้งสิ้น ไม่มีเหลืออยู่ ก็ไม่มีข้อธรรมอื่นที่จะต้อง

ทรงรู้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ซึ่งไม่มีสมณะหรือพราหมณ์อื่นที่รู้ยิ่งแล้ว จะมีความรู้ยิ่งขึ้นไปกว่าพระองค์ในฝ่ายอิทธิวิธี.

### ว่าด้วยพระสารีบุตรทูลถาม

[๕๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สิ่งใดอันกุลบุตรผู้มีศรัทธา  
ปรารถนาความเพียร มีความเพียรนั้น จะพึงถึงด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ  
ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษ ด้วยความเอา  
ธุระของบริษัถ สิ่งนั้นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าได้บรรลุเต็มที่แล้ว. อนึ่ง  
พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงประกอบความพัวพันด้วยความสุขในกาม ซึ่ง  
เป็นของเลว เป็นของชาวบ้าน เป็นของปฤชณ ไม่ใช่ของพระอริยะ  
ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และไม่ทรงประกอบการทำตนให้ลำบาก  
เป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ อนึ่ง  
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงได้ฉาน ๔ อันล่วงกามาวจรจิตเสีย ให้อยู่สบาย  
ในปัจจุบันได้ตามประสงค์ ได้ไม่ยาก ไม่ลำบาก. ถ้าเขากล่าวว่าพระ-  
องค์อย่างนี้ว่า คุณก่อนท่านสารีบุตร สมณะหรือพราหมณ์เหล่าอื่นที่  
ได้มีในอดีต ท่านที่มีความรู้ยิ่งยกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าในสัมโพธิ-  
ญาณมีไหม. เมื่อเขากล่าวอย่างนี้ ข้าพระองค์พึงตอบว่า ไม่มี. ถ้าเขา  
ถามว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าอื่นที่จักมีในอนาคต ท่านที่มีความ  
รู้ยิ่งยกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าในสัมโพธิญาณจักมีไหม. เมื่อเขา  
ถามอย่างนี้ ข้าพระองค์พึงตอบว่า ไม่มี. ถ้าเขากล่าวว่า สมณะหรือ  
พราหมณ์เหล่าอื่นที่มีอยู่ในปัจจุบัน ท่านที่มีความรู้เสมอเท่ากับ  
พระผู้มีพระภาคเจ้าในสัมโพธิญาณมีอยู่ไหม. เมื่อเขากล่าวอย่างนี้ ข้า-  
พระองค์พึงตอบว่าไม่มี. ถ้าเขากล่าวว่า สมณะหรือพราหมณ์ เหล่าอื่น  
ที่ได้มีในอดีต ท่านที่มีความรู้เสมอเท่ากับพระผู้มีพระภาคเจ้าในสัม-

โพธิญาณมีไหม. เมื่อเขาถามอย่างนี้ ข้าพระองค์พึงตอบว่า มีอยู่. ถ้าเขาถามว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าอื่นที่จักมีในอนาคต ท่านที่มีความรู้เสมอเท่ากับพระผู้มีพระภาคเจ้า ในสัมโพธิญาณจักมีไหม. เมื่อเขาถามอย่างนี้ ข้าพระองค์พึงตอบว่า มีอยู่. ถ้าเขาถามว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าอื่นที่มีอยู่ในปัจจุบัน ท่านที่มีความรู้เสมอเท่ากับพระผู้มีพระภาคเจ้าในสัมโพธิญาณมีไหม. เมื่อเขาถามอย่างนี้ ข้าพระองค์พึงตอบว่า ไม่มี. ก็ถ้าเขาถามข้าพระองค์ว่า เหตุไรท่านจึงตอบรับเป็นบางอย่าง ปฏิเสธเป็นบางอย่าง เมื่อเขาถามอย่างนี้ ข้าพระองค์พึงตอบเขาว่า นี่แน่ะท่าน ข้อนี้ ข้าพเจ้าได้สดับมาเฉพาะพระพักตร์ ได้รับเรียนมาเฉพาะพระพักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต เป็นผู้มีความรู้เสมอเท่ากับเราในสัมโพธิญาณ ข้อนี้ข้าพเจ้าได้สดับมาเฉพาะพระพักตร์ ได้รับเรียนมาเฉพาะพระพักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในอนาคต จักเป็นผู้มีความรู้เสมอเท่ากับเราในสัมโพธิญาณ ข้อนี้ข้าพเจ้าได้สดับมาเฉพาะพระพักตร์ ได้รับเรียนมาเฉพาะพระพักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้อที่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์ จะเกิดพร้อมกันในโลกธาตุเดียวกันนั้น ไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาส นั้นเป็นฐานะที่จะมีไม่ได้.

[๕๒] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อข้าพระองค์ถูกเขาถามอย่างนี้ จะนับว่ากล่าวตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว แล ไม่ชื่อว่ากล่าวคู่พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคำไม่จริงแลหรือ ชื่อว่าเกินไปตามธรรมสมควรแก่ธรรมแลหรือ ทั้งการโต้ตอบอันมีเหตุอย่างไรมิได้มาถึงสถานะอันควรคติเตยนแลหรือ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูแล้ว สารินฺดร เมื่อเธอถูกเขาถามอย่างนี้ แก้อย่างนี้ นับว่าเป็นผู้กล่าวตามพุทธพจน์ที่เรากล่าวแล้วทีเดียว ไม่เชื่อว่าการกล่าวของเราด้วยคำไม่จริง เชื่อว่าแก้ไปตามธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งการโต้ตอบอันมีเหตุอย่างไร ๆ ก็มีได้มาถึงสถานะอันควรติเตียน.

#### พระอุทายีสรรเสริญพระพุทธองค์

[๕๓] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระอุทายีได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้าอัศจรรยํนํก ไม่เคยมีความมกน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา มีอยู่แก่พระตถาคตผู้ทรงมีฤทธิ์มีอำนาจมากอย่างนี้ แต่ไม่ทรงแสดงพระองค์ให้ปรากฏ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพวกอัญญเดียรถียํปริพาชก ได้เห็นธรรมแม้สักข้อหนึ่งจากธรรมของพระองค์นี้ในตนแล้ว พวกเขาจะต้องยกธงเที่ยวประกาศ ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้าอัศจรรยํนํก ไม่เคยมีความมกน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา มีอยู่แก่พระตถาคตผู้ทรงมีฤทธิ์มีอำนาจมากอย่างนี้ แต่ไม่ทรงแสดงพระองค์ให้ปรากฏ.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า ดูก่อนอุทายี เธอจงดูความมกน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลาของตถาคตผู้ทรงมีฤทธิ์มีอำนาจมากอย่างนี้ แต่ไม่แสดงตนให้ปรากฏ เพราะเหตุนี้ ถ้าพวกอัญญเดียรถียํปริพาชก ได้เห็นธรรมแม้สักข้อหนึ่งจากธรรมของเรานี้ในตนแล้ว พวกเขาจะต้องยกธงเที่ยวประกาศ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ดูก่อนอุทายี เธอจงดูความมกน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลาของตถาคตผู้ทรงมีฤทธิ์มีอำนาจพออย่างนี้ แต่ไม่แสดงตนให้ปรากฏ.

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสกะท่านพระสารีบุตรว่า  
เพราะเหตุนี้แล สารีบุตร เธอพึงกล่าวธรรมปริยายนี้เนื่องๆ แก่  
ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ทั้งหลาย ในธรรมวินัยนี้ ดูก่อน  
สารีบุตร ความสงสัยหรือความเคลือบแคลงในตถาคต ซึ่งจักยังมี  
อยู่บ้างแก่โณฆบุรุษทั้งหลาย พวกเขจักละเสียได้ ก็เพราะได้ฟังธรรม  
ปริยายนี้.

ท่านพระสารีบุตรได้ประกาศความเลื่อมใสของตนนี้ เฉพาะ  
พระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยประการฉะนี้. เพราะฉะนั้น คำ  
ไวยากรณ์นี้ จึงมีชื่อว่า "สัมปสาทนียะ" ดังนี้แล.

จบสัมปสาทนียสูตร ที่ ๕

### อรรถกถาสัมปาทนียสูตร

สัมปาทนียสูตร มีคำขึ้นต้นว่า เอวมุเน สุตฺตํ ดังนี้.

ในสัมปาทนียสูตรนั้น มีการพรรณานาบทที่ยังไม่ชัด ดังต่อไปนี้. บทว่า นาพนุทาสี ความว่า ไกลพระนครซึ่งได้นามว่า นาพันทา พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงทำเมืองนาลันทานั้นให้เป็นที่โคจรคาม. บทว่า ปาวาริกัมพวน ความว่า ที่สวนมะม่วงของเศรษฐีผู้มีผ้ามีขนอ่อนนุ่ม. ได้ยินว่า สวนมะม่วงนั้นเป็นสวนของเศรษฐีนั้น. เขาได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว มีความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้สร้างวิหาร ซึ่งประดับด้วยกุฎีที่ปักฝ่อนและมณฑปเป็นต้นในอุทยานนั้น มอบถวายพระผู้มีพระภาคเจ้า วิหารนั้นได้ถึงการนับว่า ปาวาริกัมพวน เหมือนชีวกัมพวนฉะนั้น. อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ประทับอยู่ที่ ปาวาริกัมพวนนั้น. ท่านพระสารีบุตรได้กราบทูลคำนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์มีความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้. ถามว่า เพราะเหตุไร พระเถระจึงทูลอย่างนี้. ตอบว่า เพื่อประกาศความโสมนัสซึ่งบังเกิดแก่ตน.

ในเรื่องนี้ มีการกล่าวตามลำดับดังต่อไปนี้. นัยว่า ในวันนั้น พระเถระชำระร่างกายแต่เช้าตรู่ นุ่งห่มเรียบร้อยแล้ว ถือบาตรจีวร นำความเลื่อมใสมาให้เกิดแก่หมู่เทวดาและมนุษย์ ด้วยอิริยาบถมีการก้าวไปข้างหน้าเป็นต้นอันน่าเลื่อมใส หวังเพิ่มพูนประโยชน์สุขแก่ชาวเมืองนาลันทา จึงเข้าไปเพื่อบิณฑบาต ในเวลาหลังภัตก็กลับจากบิณฑบาตไปวิหารแล้ว แสดงวัตรแด่พระศาสดา เมื่อ พระศาสดาเสด็จเข้าพระคันธกุฎีแล้ว ถวายบังคมพระศาสดาแล้ว กลับไปยังที่พักกลางวันของตน เมื่อสัทธิ-

วิหาริกและอันเตวาสิกในที่นั้น พวกกันแสดงวัตรแล้วหลีกไป พระ  
เถระได้กวาดที่พักกลางวันนั้นแล้ว ปลูกแด่นั่ง เอน้ำจากลักจั่นชুব  
มือและเท้าให้เย็นแล้ว นั่งคู้บัลลังก์ ๓ ชั้น ทำตามกำหนดเวลาแล้ว จึง  
เข้าผลสมาบัติ. ท่านออกจากสมาบัติด้วยเวลาตามที่ได้กำหนดไว้แล้ว เริ่ม  
ที่จะระลึกถึงคุณของตน. ที่นั้น เมื่อท่านกำลังระลึกถึงคุณอยู่ สິลก็ได้  
มาปรากฏ ต่อแต่นั้น สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ ปฐม-  
ญาณ ฯลฯ จตุตถฌาน อากาสนัญญายตนสมาบัติ ฯลฯ เนวสัญญา-  
นาสัญญายตนสมาบัติ ฯลฯ วิปัสสนาญาณ ฯลฯ ทิพพจักขุญาณ ฯลฯ  
โศดาปัตติมรรค โศดาปัตติผล ฯลฯ อรหัตตมรรค อรหัตตผล อัตถ-  
ปณฺธิสัมภิตา ธรรมปณฺธิสัมภิตา นิรุตติปณฺธิสัมภิตา ปณฺธิภาณปณฺธิสัมภิตา สวาก-  
ขารมีญาณ ก็ปรากฏขึ้นตามลำดับ. จำเดิมแต่นั้น เมื่อท่านกำลังระลึก  
ถึงคุณของตน เริ่มต้นแต่กนิหารที่ได้ทำไว้แทบบาทมูลของพระพุทธเจ้า  
ทรงพระนามว่า อโนมทัสสี เหนืออสงไขยกาไรแสนกัลป์ จนกระทั่งถึงเวลา  
ที่กำลังนั่งคู้บัลลังก์ คุณทั้งหลายก็ได้ปรากฏ. พระเถระระลึกถึงคุณของ  
ตนเป็นอันมากอย่างนี้ ก็ไม่อาจเห็นประมาณหรือกำหนดของคุณทั้งหลาย  
ได้เลย.

ท่านคิดว่า ประมาณหรือกำหนดแห่งคุณทั้งหลายของพระสาวก  
ดำรงอยู่ในญาณบางส่วน ย่อมไม่มีแก่เราก่อน แต่เราบวชอุทิศพระ  
ศาสดาองค์ใด พระศาสดาพระองค์นั้นมีพระคุณเป็นเช่นไรหนอ ดังนี้แล้ว  
จึงเริ่มระลึกถึงพระคุณของพระทสพล. ท่านได้อาศัยสิล สมาธิ ปัญญา  
วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ สติปัฏฐาน ๔ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า อาศัย  
สัมมปฺปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ มรรค ๔ ผล ๔ ปณฺธิสัมภิตา ๔ โยนิปริจเฉ-  
ทญาณ ๔ อริยวงศ์ ๔ ของพระทสพล แล้วเริ่มระลึกถึงพระคุณของพระ

ทศพล. อนึ่ง พระเถระอาศัย องค์ของปธาน ๕ สัมมาสมาธิมีองค์ ๕  
อินทรีย์ ๕ พละ ๕ นิสสรณียธาตุ ๕ วิมุตตายนะ ๕ ปัญญาเครื่อง  
สั่งสมวิมุตติ ๕ สาราณียธรรม ๖ อนุสสติทั้งมัญฐาน ๖ การวะ ๖ นิส-  
สรณียธาตุ ๖ สัตตวิหารธรรม ๖ อนุตตริยะ ๖ ปัญญาอันเป็นส่วนแห่งการ  
ตรัสรู้ ๖ อภิปัญญา ๖ อสาศารณญาณ ๖ อุปริหานิยธรรม ๗ อริย-  
ทรัพย์ ๖ โพชฌงค์ ๗ สัมปยุตธรรม ๗ นิชชรวัตถุ (เรื่องของเทวดา)  
๗ ปัญญา ๗ ทักขิไณยบุคคล ๗ จินาสวพละ ๗ ปัญญาปฏิลาภเหตุ  
๘ สัมมัตตธรรม ๘ การก้าวล่วงโลกธรรม ๘ อารัมภวัตถุ ๘ อักขณเทศนา  
๘ มหาปริสวิตก ๘ อภิภายตนะ ๘ วิโมกข์ ๘ ธรรมอันเป็นมูลของโยนิ-  
โสम्मสิการ ๙ องค์แห่งความเพียรอันบริสุทธ์ ๙ สัตตาวาสเทศนา ๙  
อาฆาตปฏิวินัย ๙ ปัญญา ๙ นานัตตธรรม ๙ อนุปปพวิหาร ๙  
นาถกรณธรรม ๑๐ กสิณายตนะ ๑๐ กุศลกรรมบถ ๑๐ ตถาคตพละ  
๑๐ สัมมัตตธรรม ๑๐ อริยาสธรรม ๑๐ อเสขธรรม ๑๐ อานิสงส์  
เมตตา ๑๑ ธรรมจักร มีอาการ ๑๒ ฐุดงคคุณ ๑๓ พุทธญาณ ๑๔  
ธรรมเครื่องอบรมวิมุตติ ๑๕ อานาปานสติ ๑๖ พุทธธรรม ๑๗ ปัจจ-  
เวกขณญาณ ๑๘ ญาณวัตถุ ๔๔ กุศลธรรมเกิน ๕๐ ญาณวัตถุ ๗๗  
สมาบัติ ๒๔ แสณโกฏี สัจจจาริตมหาวชิรญาณแล้ว เริ่มระลึกถึงคุณ  
ของพระทศพล.

ก็ พระสารีบุตรนั่งในที่พักกลางวันนั้นแล้ว อาศัยธรรมอันเป็น  
เชื้อสายข้ออื่นอีก ๑๖ ข้อซึ่งจักมาต่อไปโดยพระบาลีว่า อปริ ปน ภนุเต  
เอตทานุตตริยัม จึงได้เริ่มระลึกถึงพระคุณของพระทศพล. พระสารีบุตรนั้น  
ระลึกถึงพระคุณของพระทศพลอย่างนี้ว่า พระศาสดาของเราทรงเป็นผู้ยอด  
เยี่ยมในกุศลบัญญัติ ยอดเยี่ยมในอายตนะบัญญัติ ยอดเยี่ยมในการก้าวลงสู่พระ

กรรมก็ ขอดเยี่ยมในวิธีแสดงคักใจผู้ฟัง ขอดเยี่ยมในทสสนสมบัติ ขอดเยี่ยมในบุคลลบัญญัติ ขอดเยี่ยมในปธาน ขอดเยี่ยมในปฏิทา ขอดเยี่ยมในภัสสสมาจาร ขอดเยี่ยมในปฐิสลสมาจาร ทรงขอดเยี่ยมในอนุสาสนีวิธี ขอดเยี่ยมในปรปุกคลวิมุตติญาณ ขอดเยี่ยมในปุพเพนิวาสญาณ ขอดเยี่ยมในทิพพจักขุญาณ ขอดเยี่ยมในอิทธิวิธี ขอดเยี่ยมด้วยธรรมนี้ ดังนี้ ก็ไม่เห็นที่สุด ไม่เห็นประมาณแห่งพระคุณทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้าได้. พระเถระไม่เห็นที่สุด ไม่เห็นประมาณแห่งคุณทั้งหลายของตนก่อนจักเห็นพระคุณทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้าได้อย่างไร

ก็ ผู้ใดมีปัญญามากและมีญาณแข็งแกร่ง ผู้นั้นย่อมเชื่อพระพุทฺธคุณอย่างมาก โลกิยมหาชน ไอ้ก็ดี จามก็ดี ดำรงอยู่ในอุปนิสัยของตน ๆ ย่อมระลึกถึงพระคุณของพระพุทฺธเจ้าทั้งหลายว่า ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระพุทฺธเจ้าทั้งหลาย. พระโสดาบันคนเดียวย่อมเชื่อพระพุทฺธคุณมากกว่าโลกิยมหาชนทั้งหมด. พระสกทาคามีคนเดียวเชื่อพระพุทฺธคุณมากกว่าพระโสดาบันตั้งร้อยตั้งพัน. พระอนาคามีคนเดียวเชื่อพระพุทฺธคุณมากกว่าพระสกทาคามีตั้งร้อยตั้งพัน. พระอรหันต์องค์เดียวเชื่อพระพุทฺธคุณมากกว่าพระอนาคามีตั้งร้อยตั้งพัน. พระอสีติมหาเถระเชื่อพระพุทฺธคุณมากกว่าพระอรหันต์ที่เหลือ. พระมหาเถระ ๔ รูป เชื่อพระพุทฺธคุณมากกว่าพระอสีติมหาเถระ. พระอัครสาวกทั้งสองรูปเชื่อพระพุทฺธคุณมากกว่าพระมหาเถระทั้ง ๔ รูป บรรดาพระอัครสาวกทั้งสองนั้น พระสารีบุตรเถระเชื่อพระพุทฺธคุณมากกว่าพระโมคคัลลานะ. พระปัจเจกพุทฺธเจ้ารูปเดียวก็เชื่อพระพุทฺธคุณมากกว่าพระสารีบุตรเถระ ก็ถ้าพระปัจเจกพุทฺธเจ้าทั้งหลายพึงนั่งเอาชายสังฆาฏิกระทบกับชายสังฆาฏิ ในห้องแห่งจักรวาลทั้งสิ้น แล้วระลึกถึงพระคุณของพระพุทฺธเจ้า พระสัพพัญญูพุทฺธเจ้าองค์

เดียวเท่านั้น เชื่อในพระพุทธรูปมากกว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งปวง  
เหล่านั้น.

มหาชนพื้นเชื้อทั้งหลาย เพื่อต้องการรู้ว่า มหาสมุทรลึก-ตื้น  
เท่าไร ดังนี้ บรรดาชนเหล่านั้น บางคนพ้นได้วาหนึ่ง บางคนพ้นได้ ๒  
วา ฯลฯ บางคน ๑๐ วา บางคน ๒๐ วา บางคน ๓๐ วา บางคน ๔๐  
วา บางคน ๕๐ วา บางคน ๑๐๐ วา บางคนได้ ๑๐๐๐ วา บางคนได้  
๘๔,๐๐๐ วา ชนเหล่านั้นพากันลงเรือแล้ว ดำรงอยู่ในท่ามกลาง  
มหาสมุทรหรือบนภูเขาสูงเป็นต้นแล้ว หย่อนเชือกของตน ๆ ลงไป บรร-  
ดาชนเหล่านั้น ผู้ใดมี เชือกยาววาหนึ่ง เขาก็รู้น้ำได้ในที่ประมาณ  
วาหนึ่งเท่านั้น ฯลฯ ผู้ใดมีเชือกยาวถึง ๘๔,๐๐๐ วา ผู้นั้นย่อมรู้น้ำได้  
ในที่ลึกประมาณ ๘๔,๐๐๐ วาเท่านั้น ต่อจากนั้นไป ย่อมไม่รู้ว่ น้ำ  
ในมหาสมุทรมีความลึกเท่านี้ ดังนี้ อนึ่ง น้ำในมหาสมุทร มิใช่มีประ-  
มาณเพียงเท่านั้น โดยที่แท้ย่อมมีมากหาที่สุดหาประมาณมิได้ เพราะ  
มหาสมุทรมีความลึกถึง ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ขื่อนนี้มีอุปมาฉันใด พึงทราบ  
พระพุทธรูปที่โลกิยมหาชนเห็น เปรียบเสมือนน้ำที่บุรุษรู้ได้ด้วยเชือก  
พึงทราบพระพุทธรูปมีอุปมาฉันนั้น คือ ตั้งแต่วาหนึ่งจนถึง ๕ วา พึง  
ทราบพระพุทธรูปที่โลกิยมหาชนเห็น เปรียบเสมือนน้ำที่บุรุษรู้ได้ด้วย  
เชือกตั้งแต่วาหนึ่งจนถึง ๕ วา พึงทราบพระพุทธรูปที่พระโสดาบันเห็นได้  
เปรียบเสมือนน้ำที่บุรุษรู้ได้ในที่ประมาณ ๑๐ วา ด้วยเชือกยาว ๑๐ วา พึง  
ทราบพระพุทธรูปที่พระสกิทาคามีเห็นได้ เปรียบเสมือนน้ำที่บุรุษรู้ได้ใน  
ที่ลึก ๑๐ วา ด้วยเชือกยาว ๒๐ วา พึงทราบพระพุทธรูปที่พระอนาคามีเห็น  
ได้เปรียบเสมือนน้ำที่บุรุษรู้ได้ในที่ลึก ๓๐ วา ด้วยเชือกยาว ๓๐ วา พึง  
ทราบพระพุทธรูปที่พระอรหันต์เห็นได้ เปรียบเสมือนน้ำที่บุรุษเห็นได้ในที่  
ลึก ๔๐ วา ด้วยเชือกยาว ๔๐ วา พึงทราบพระพุทธรูปที่พระอสีติมหาเถระ  
เห็นได้ เปรียบเสมือนน้ำที่บุรุษเห็นได้ในที่ลึก ๕๐ วา ด้วยเชือกยาว

๕๐ วา พึงทราบพระพุทธรูปที่พระมหาเถระ ๔ รูปเห็นได้ เปรียบเหมือนน้ำที่บุรุษเห็นได้ในที่ลึก ๑๐๐ วา ด้วยเชือกยาว ๑๐๐ วา พึงทราบพระพุทธรูปที่พระมหาโมคคัลลานะเห็นได้ เปรียบเหมือนน้ำที่บุรุษเห็นได้ในที่ลึก ๑,๐๐๐ วา ด้วยเชือกยาว ๑,๐๐๐ วา พึงทราบพระพุทธรูปที่พระธรรมเสนาบติสาริบุตรเห็นได้ เปรียบเหมือนน้ำที่บุรุษรู้ได้ ในที่ลึกประมาณ ๘๔,๐๐๐ วา ด้วยเชือกยาว ๘๔,๐๐๐ วา ในบรรดาชนเหล่านั้น บุรุษคนใดย่อมถือเอาว่า น้ำในมหาสมุทรไม่มีเพียงเท่านี้ ย่อมหาที่สุดหาประมาณมิได้ ฉันทใด ท่านพระสาริบุตรก็ฉันทนั้นเหมือนกัน ดำรงอยู่ในสาวกบารมีญาณ ระลึกถึงพระคุณของพระทศพลโดยแนวแห่งธรรม คือโดย รู้ตามกันมา อนุমান ถือเอาโดยนัย จึงเชื่อว่า พระพุทธรูปไม่มีที่สุด ไม่มีประมาณ ดังนี้.

ความจริง เฉพาะพระพุทธรูปที่บุคคลพึงถือเอา โดยแนวธรรม มีมากกว่าพระพุทธรูปที่พระเถระเห็นแล้ว. ท่านอธิบายว่า เหมือนอะไร. ท่านอธิบายไว้ว่า บุรุษคนหนึ่งพึงเอาบัวงัดเอาขึ้นจากแม่น้ำใหญ่ชื่อจันทรภาคา ซึ่งกำลังไหลท่วมสถานที่ถึง ๑๘ โยชน์ คือ ข้างนี้ ๙ โยชน์ ข้างโน้นอีก ๙ โยชน์ น้ำที่บุรุษมิได้งัดไป มีมากกว่าน้ำที่บุรุษเอามองงัดขึ้นมาก็หรือบุรุษพึงเอานิ้วมือจับเอาฝุ่นจากแผ่นดินใหญ่ ฝุ่นที่เหลือนั้นแลมีมากกว่าฝุ่นที่บุรุษนั้นเอานิ้วมือจับได้มา ก็หรือ บุรุษพึงขึ้นไปยังมหาสมุทร น้ำที่เหลือนั้นแลมีมากกว่าน้ำตรงที่บุรุษขึ้นไปยัง และบุรุษพึงขึ้นไปยังอากาศ ส่วนอากาศที่เหลือนั้นมีมากกว่าอากาศตรงที่บุรุษขึ้นไปยัง พระพุทธรูปทั้งหลายที่พระเถระไม่เห็นนั้นแล พึงทราบว่า มีมากกว่าพระพุทธรูปที่พระเถระได้เห็นแล้ว ฉันทนั้น สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

มาตรมั้นพระพุทธเจ้าไม่ตรัสคำอื่น พึงพรรณนาเฉพาะพระ  
พุทธคุณตลอดกาลป์ กัลป์พึงสิ้นไปในระหว่างเวลายืดยาวนาน  
แต่พระคุณของพระตถาคตหาสิ้นไปไม่ ดังนี้.

เมื่อพระเถระระลึกถึงคุณของตน และพระคุณของพระศาสดาอยู่  
อย่างนี้ ปิตติและโสมนัสท่วมทับที่ในภายใน เหมือนห้วงน้ำใหญ่ไหลท่วม  
แม่น้ำใหญ่สองสาย ยังสรีระทุกส่วนให้เต็มเปี่ยม เหมือนลมทำให้ถูลม  
เต็มเปี่ยม (และ) เหมือนสายน้ำที่ไหลแยกพุ่งขึ้น ยังห้วงน้ำใหญ่ให้เต็ม.  
ฉะนั้นลำดับนั้น พระเถระคิดว่า เราผู้ได้บวชในสำนักของพระศาสดาเช่น  
นี้นับว่าได้ตั้งความปรารถนาไว้ดีแล้ว และการบวชเราได้ดีแล้ว. ปิตติและ  
โสมนัสอันมีกำลังมา ได้เกิดแก่พระเถระผู้กำลังคิดอยู่อย่างนี้.

ที่นั่น พระเถระคิดว่าเราควรบอกปิตติและโสมนัสนี้แก่ ใครหนอ  
ดังนี้แล้ว คิดอีกว่า สมณะหรือพราหมณ์ หรือเทวดา หรือมาร หรือ  
พรหมบางคน ไม่สามารถที่จะรับเอาความเลื่อมใสของเรานี้ทำให้เหมาะ  
สมได้ เราจักกราบทูลความโสมนัสนี้แด่พระศาสดาเท่านั้น

พระศาสดาเท่านั้น ที่จักสามารถรับเอาความโสมนัสของเราได้ปิตติ  
โสมนัสของเรานั้นจึ่งนั้นจยยกไว้ก่อน เมื่อสมณะเช่นเราร้อยหนึ่งก็ดี พัน  
หนึ่งก็ดี แสนหนึ่งก็ดี ประกาศความโสมนัสอยู่ พระศาสดาของเรา  
ครองใจคนทั้งปวง ก็ทรงสามารถที่จะรับปิตติโสมนัสนั้นได้เหมือนบึง  
หรือชอกเขา ไม่สามารถที่จะรับแม่น้ำใหญ่ ชื่อจันทรภาคา ซึ่งกำลัง  
ไหลบ่าท่วมไปถึง ๑๘ โยชน์ได้ มหาสมุทรเท่านั้นที่จะรับน้ำนั้นได้  
แม่น้ำใหญ่ชื่อจันทรภาคาจยยกไว้ก่อน แม่น้ำเห็นปานนี้ร้อยหนึ่งก็ดี  
พันหนึ่งก็ดี แสนหนึ่งก็ดี มหาสมุทรย่อมรับไว้ได้หมด ความพร้อมหรือ  
ความเต็มด้วยน้ำนั้น ของมหาสมุทรนั้น หาปรากฏไม่ ฉันทิ พระ

ศาสดาของเราก็นั่นนั่นเหมือนนั้น เมื่อพระสมณะเช่นเราร้อยหนึ่งก็ดี พันหนึ่งก็ดี แสนหนึ่งก็ดี กำลังประกายปิติโสมนัสอยู่ ทรงครองใจคนทั้งปวงสามารถที่จะรับไว้ได้ สมณะพราหมณ์เป็นคนที่เหลือ ย่อมไม่สามารถที่จะรับโสมนัสของเราไว้ได้ เหมือนบึงและชอกเขาไม่สามารถที่จะรับแม่น้ำใหญ่ ชื่อจันทรภาคาไว้ได้ฉะนั้น อย่างกระนั้นเลย เราจะกราบทูลปิติโสมนัสของเราแก่พระศาสดาท่านนี้ดังนี้แล้ว จึงเลิกนั่งคู่บัลลังก์สะบัดแผ่นหนังถือเข้าไปเฝ้าพระศาสดาในเวลาเย็น อันเป็นเวลาที่คอกไม้หลุดจากขั้วหล่นลงมา เมื่อจะประกาศโสมนัสของตนจึงทูลว่า เอว ปสนโน อหิณเต ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านี้ บทว่า เอว ปสนโน ความว่า มีความเชื่อเกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ อธิบายว่า ข้าพระองค์ เชื่ออย่างนี้. บทว่า ภิกขุโยภิญญตโร ความว่า รู้ยิ่งกว่าหรือผู้มีความรู้ยิ่งไปกว่า. อธิบายว่า ผู้มีญาณยิ่งกว่า. บทว่า สมโพธิยิ ความว่า ในสัพพัญญุตญาณหรือในอรหัตตมรรคญาณ. ด้วยว่า พุทธคุณทั้งหลายมิได้มีส่วนหนึ่งต่างหาก ท่านถือเอาด้วยอรหัตตมรรคนั้นเอง. ความจริง พระอัครสาวกทั้งสองย่อมได้เฉพาะสาวกบารมีญาณด้วยอรหัตตมรรคนั้นเอง. พระปัจเจกพุทธเจ้า ย่อมได้ปัจเจกโพธิญาณแทนพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมได้ทั้งพระสัพพัญญุตญาณและพระพุทธานุภาพทั้งสิ้น. ความจริง เพราะพระสัพพัญญุตญาณเป็นต้นนั้น ย่อมสำเร็จแก่ท่านเหล่านั้น ด้วยอรหัตตมรรคนั้นเอง. ฉะนั้น อรหัตตมรรคญาณจึงชื่อว่าสัมโพธิ. บุคคลผู้ยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยอรหัตตมรรคนั้นหาไม่มี. ด้วยเหตุนั้น ท่านพระสารีบุตรจึงทูลว่า ภควตา ภิกขุโยภิญญตโร ยทิท สัมโพธิยิ ดังนี้. บทว่า อพารา คือประเสริฐ

ความจริง อุพารศัพทน์มาในอรรถว่าอรรอย ในประโยคเป็นต้นว่า  
ย่อมเกี่ยวกันของเคี้ยวอันอรรอย. มาในอรรถว่าประเสริฐในประโยคว่า  
นัยว่าท่านวิจายนะ ย่อมสรรเสริญพระสมณโคดมด้วยคำสรรเสริญอันประ  
เสริฐ. มาในอรรถว่าไพบลูย์ในประโยคเป็นต้นว่า รัชมีอันไพบลูย์หาประ  
มาณมิได้ ดังนี้. ในบาลีประเทศนี้อุพารศัพทน์มาในอรรถว่าประเสริฐ.  
ด้วยเหตุ นั้น ท่านจึงกล่าวว่า บทว่า อราพารา แปลว่า ประเสริฐ.  
บทว่า อาสภิ ความว่า เป็นวาจาไม่ห้วนไหว ไม่สั่นคลอน เช่นกับวาจา  
ของผู้องอาจ. บทว่า เอก โส คหิโต ความว่า ถือเอาส่วนเดียวเหมือน  
รู้สีกซึ่งด้วยญาณโดยประจักษ์ไม่กล่าว เพราะฟังตามกันมา เพราะเชื่อตาม  
อาจารย์ เพราะเชื่อข่าวลือ เพราะอ้างตำรา เพราะตริกตามอาการ  
เพราะชอบใจว่า ถูกต้องกับความเห็นของตน เพราะเหตุแห่งการเค  
เอาเอง หรือเพราะเหตุแห่งการคาดคะเน. อธิบายว่า ท่านถือเอาสันนิฎ  
ฐานกถาอย่างเดียว. บทว่า สีหนาโท คือ การบันลืออย่างประเสริฐ.  
อธิบายว่า บันลือเสียงสูงเหมือนราชสีห์ มิใช่เปล่งเสียงซ้ำๆ มิใช่  
เปล่งเสียงเหมือนเครื่องสูบ

ถามว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเริ่มเทศนาที่ว่า  
กิณฺณุ เต สาริปฺพุตฺตํ ดังนี้. ตอบว่า เพื่อให้ท่านยอมให้ซักถามได้ เพราะบุ  
คคลบางคนบันลือสีหนาทแล้ว ไม่อาจที่จะตอบคำซักถามได้ ในการบันลือ  
ของตนทั้งทนการเสียดสีไม่ได้ ย่อมเป็นเหมือนลิงที่ติดดั่งจะนั้น. ถ่านเพลิง  
ที่เผาไหม้สำหรับช่างทองใช้เผาโลหะที่ไม่บริสุทธิ์ ฉะนั้น บุคคลนั้นก็เป  
นเหมือนถ่านเพลิงที่เผาไหม้ ฉะนั้น. บุคคลบางคนเมื่อถูกซักถามใน  
สีหนาท ย่อมสามารถที่จะตอบได้ ทั้งทนต่อการเสียดสีได้ ย่อมงามยิ่ง  
เหมือนทองคำไม่มีโทษ (บริสุทธิ์) ของช่างทองจะนั้น พระเถระเป็นเช่น

นั้น. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบพระเถระนั้นว่า พระสารี-  
บุตรนี้ ควรแก่การซักถามได้ จึงทรงเริ่มเทศนาแก่นี้ เพื่อจะให้ท่าน  
ยอมให้ซักถามได้ในการบันลือสีหนาท.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สพุเพ เต ความว่า พระพุทธเจ้า  
ทั้งหมดเหล่านั้น เธอกำหนดรู้แล้ว. ในคำเป็นต้นว่า เอว สีสถา ดังนี้  
พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมตรัสถามศีลเป็นต้น ด้วยอำนาจศีลทั้งที่เป็นโลกียะ  
และโลกุตตระ. คำเหล่านั้นได้กล่าวพิสดารไว้แล้วในมหาปทาน. ด้วยคำ  
ว่า ก็ ปน เต สารีปุตฺต เย เต ภวิสสนฺติ นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะ  
ตรัสถามว่า ก็พระพุทธเจ้าทั้งหลายซึ่งมีในอดีตดับไปก่อนแล้ว คือ ถึงความ  
เป็นผู้หาบัญญัติไม่ได้ ได้แก่ ดับไปเหมือนเปลวประทีปฉะนั้น เมื่อพระ  
พุทธเจ้าดับไป คือ ถึงความเป็นผู้หาบัญญัติมิได้ดังนี้ เธอจักรู้ ได้อย่างไร  
ก็คุณของพระพุทธเจ้าในอนาคต เธอกำหนดรู้ได้ด้วยจิตของตนอย่างไร  
ดังนี้ จึงตรัสอย่างนี้. ด้วยคำว่า ก็ ปน เต สารีปุตฺต อหิ เอตฺรหิ นี้  
พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงซักถามว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายแม้ยัง  
ไม่มาถึง คือยังไม่ประสูติ ยังไม่เกิด ยังไม่อุบัติขึ้น เธอจักรู้พระพุทธเจ้า  
เหล่านั้นได้อย่างไร เพราะการรู้พระพุทธเจ้าเหล่านั้น ย่อมเป็นเหมือนการ  
ดูรอยเท้าในอากาศ ซึ่งไม่มีรอยเท้าเลยฉะนั้น. บัดนี้เธออยู่ในวิหาร  
หลังเดียวกันกับเรา เทียวภิกขาจารร่วมกัน ในเวลาแสดงธรรม เธอก็  
นั่งอยู่ที่ข้างเบื้องขวา (ของเรา) ก็คุณทั้งหลายของเรา เธอกำหนดรู้ด้วย  
ใจของคนแล้วหรือ ดังนี้แล้ว จึงตรัสอย่างนี้. ก็เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส  
ถามแล้ว ๆ พระเถระจึงกราบทูลปฏิเสธว่า ข้อนั้นหาเป็นเช่นนั้นไม่ พระ  
เจ้าข้า ดังนี้.

ถามว่า ก็สิ่งที่พระเถระรู้ก็มีอยู่บ้าง สิ่งที่ไม่รู้ก็มีอยู่บ้าง  
พระเถระนั้นย่อมทำการโต้แย้งในที่ ๆ คนรู้ และในที่ ๆ คนไม่รู้  
อย่างไร. ตอบว่า ในสิ่งที่คนรู้ พระเถระไม่ได้แย้ง ในสิ่งที่คนไม่รู้ พระ  
เถระจึงโต้แย้ง. ได้ยินว่า เมื่อเริ่มการซักถามนั้นแหละ พระ  
เถระได้รู้ว่า นี่ไม่เป็นการซักถามในสาวกบารมีญาณ นี่เป็นการซักถาม  
ในพระสัพพัญญุตญาณ ดังนี้. พระเถระไม่ทำการโต้แย้งในสาวก-  
บารมีญาณของตน ย่อมทำการโต้แย้งในพระสัพพัญญุตญาณ อันเป็น  
ฐานะที่ตนไม่รู้. ด้วยเหตุนี้ พระสารีบุตร จึงแสดงความข้อนี้น่า ข้ำ-  
แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระสัพพัญญุตญาณอันสามารถในการรู้เหตุแห่ง  
ศีล สมาธิ ปัญญาและวิมุตติ ของพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย ในอดีต อนาคต  
และปัจจุบันของข้าพระองค์ หามิได้ ดังนี้. บทว่า เอกุได้แก่ ในบรรดา  
พระพุทธรเจ้าทั้งหลายที่แตกต่างกัน มีพระพุทธรเจ้าในอดีตเป็นต้น เหล่า  
นั้น. ด้วยบทว่า อถ กิญจเรหิ พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมตรัสว่า เมื่อเป็น  
เช่นนั้น เมื่อญาณอย่างนี้ไม่มี เพราะเหตุไรเล่า เธอจึงกล่าวคำอย่างนี้  
ดังนี้. บทว่า ธมฺมมฺหุโย ได้แก่ อนุমানญาณแห่งธรรม คือ ความรู้  
โดยประจักษ์แก่ธรรม อันเกิดขึ้นคล้อยตามการซักถาม คือ การถือเอาโดยนัย  
อันข้าพระองค์ทราบแล้ว. เพราะดำรงอยู่ในสาวกบารมีญาณเท่านั้น พระ  
เถระจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ทราบโดยอาการ  
นี้เท่านั้น. ความจริง การถือเอานัยของพระเถระหาประมาณมิได้ และ  
หาที่สุดมิได้. ประมาณหรือที่สุดของพระสัพพัญญุตญาณไม่มี ฉะนั้น  
การถือเอานัยของพระธรรมเสนาดิก็ไม่มีที่สุด หรือประมาณ ฉะนั้น.  
ด้วยเหตุนั้น พระเถระย่อมรู้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นอย่างนี้ด้วยวิธี  
นี้ เป็นศาสนายอดเยี่ยมโดยวิธีนี้. แท้จริงการถือเอานัยของพระเถระ ก็เป็น

ไปตามแนวแห่งพระสัพพัญญุตญาณนั่นเอง. บัดนี้ พระเถระเมื่อจะแสดงข้อ  
อุปมา เพื่อจะทำการถือนานยันให้ปรากฏชัด จึงกราบทูลว่า **เสยฺย-**  
**ถาปี ภนฺเต** ดังนี้ เป็นต้น.

ในคำว่า **เสยฺยถาปี ภนฺเต** นั้น มีวินิจัยว่า เเชิงเทินและกำ-  
แพงอันแข็งแรงเป็นต้น ของพระนครในมัชฌิมประเทศ จะเป็นของมั่นคง  
ก็ตาม ไม่นั่นคงก็ตาม ก็หรือว่ามีโดยประการทั้งปวง ความระแวงภัยจาก  
พวกโจรก็ไม่มี ฉะนั้น พระเถระไม่ถือนามมัชฌิมประเทศนั้นจึงทูลว่า  
**ปจฺจุณฺติมิ นกร** ดังนี้. บทว่า **ทพฺพหุทาปี** ได้แก่ มีเชิงกำแพงมั่นคง.  
บทว่า **ทพฺพปการโตรณ** คือ มีกำแพงมั่นคง และมีเสาค่ายด้านหลังมัน  
คง. ถามว่า เพราะเหตุไร พระเถระจึงกล่าวว่า **เอกทวาร** ดังนี้. ตอบ  
ว่า เพราะในพระนครที่มีมากประตู ต้องมีคนรักษาประตูที่ฉลาดมาก  
ในพระนครที่มีประตูเดียว ก็สมควรมีคนรักษาประตูเพียงคนเดียว อนึ่ง  
ไม่มีใครอื่นจะทำเทียมปัญญาของพระเถระได้ ฉะนั้น เพื่อจะแสดงคน  
รักษาประตูคนเดียวเท่านั้น เพื่อเปรียบเทียบความเป็นบัณฑิตของตน  
พระเถระจึงกล่าวว่า **เอกทวาร** ดังนี้. บทว่า **ปญฺจติโต** ได้แก่ ประ-  
กอบด้วยความเป็นบัณฑิต. บทว่า **พฺยตุโต** คือ ประกอบด้วยความเย็บ-  
ແหลม หรือเป็นผู้มีญาณแก่กล้า. บทว่า **เมธาวิ** คือ ประกอบด้วยเมธา  
คือ ปัญญาที่เกิดขึ้นตามฐานะ. บทว่า **อนุปริยาปถ** ได้แก่ ทางกำแพง  
อันได้นามว่าอนุปริยา. (เวียนรอบไปมาได้). บทว่า **ปการสนฺธิ** ได้แก่ ที่  
อันไม่มีอิฐสองก้อนเชื่อมอยู่. บทว่า **ปการวิวิ** คือ รอบทะลุของกำแพง.

บทว่า **เจตโส อุปกุเลเส** ความว่า นิ वर्ณทั้งห้า ย่อมยังจิตให้  
เศร้าหมอง คือ ย่อมทำจิตให้หม่นหมองให้เร่าร้อน ได้แก่ ย่อมเบียดเบียน  
จิต ฉะนั้น นิ वर्ณห้านี้ท่านจึงเรียกว่า ความเศร้าหมองแห่งใจ.

บทว่า **ปญญา ทุพฺพลิกฺรณ** ความว่า นิ वर्ณทั้งหลาย เมื่อบังเกิดขึ้น ย่อมไม่ให้เพื่อจะให้ปัญญาที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นได้ ทั้งไม่ยอมให้ปัญญาที่เกิดขึ้นแล้วเจริญได้ ฉะนั้น นิ वर्ณเหล่านี้ ท่านจึงเรียกว่าเป็นเครื่องทำปัญญาให้ทราวมก้าง. บทว่า **สุปฺปจฺจิตฺตฺตา** ความว่า เป็นผู้มีจิตตั้งมั่นไว้ดี ในสติปัฏฐาน ๔. บทว่า **สตุต โปชฺฌนฺเค ยถาภูตํ** ความว่า เจริญโภชนกัทั้ง ๑ ตามสภาพ. ด้วย บทว่า **อนฺุตฺตรํ สมฺมา-สมโพธิ** พระเถระย่อมแสดงว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงแทงตลอดพระอรหัตต์หรือพระสัพพัญญุตญาณ. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า **สติปัฏฐาน** ในที่นี้ ได้แก่ วิปัสสนา โภชนกั ได้แก่ มรรค อนฺุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ได้แก่ พระอรหัตต์. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า **สติปัฏฐาน** ได้แก่ วิปัสสนา สัมมาสัมโพธิญาณอันเจือด้วยโภชนกั ได้แก่ พระอรหัตต์นั่นเอง. ก็พระมหาสิวละผู้กล่าวทีฆนิกายกล่าวไว้ว่า เมื่อท่านถือเอาสติปัฏฐานว่าเป็นวิปัสสนา แล้วถือเอาโภชนกัว่า เป็นมรรค และเป็นพระสัพพัญญุตญาณแล้วพึงมีปัญญาที่ดี แต่ข้อนี้ท่านมิได้ถือเอาอย่างนี้ดังนี้. พระเถระได้แสดงความแตกต่างกันในท่ามกลางในการละนิ वर्ณ ในการเจริญสติปัฏฐาน และในสัมโพธิญาณของพระสัพพัญญุพุทธเจ้าทั้งหลาย เหมือนแสดงทองและเงินแตกต่างกันฉะนั้น ด้วยประการฉะนี้. บัณฑิตดำรงอยู่ในที่นี้พึงเที่ยงเคียงอุปมา.

ความจริง ท่านพระสารีบุตรเถระ แสดงปัจจุฉนฺตกร ๑ แสดงกำแพง ๑ ทางเดินรอบกำแพง ๑ แสดงประคูด ๑ แสดงคนเฝ้าประคูด ซึ่งเป็นคนฉลาด ๑ แสดงสัตว์ใหญ่ ซึ่งเข้าออกในพระนกร ๑ แสดงความปรากฏแห่งสัตว์เหล่านั้นแก่นายประคูดนั้น ๑ ในข้ออุปมานี้หากมีคำถามว่า อะไรเหมือนกับอะไร ดังนี้. พึงตอบว่า ก็พระนิพพานเหมือนพระนกร ศील

เหมือนกำแพง หิริเหมือนทางเดินรอบกำแพง อริยมรรคเหมือนประตู พระธรรมเสนาบดีเหมือนคนเฝ้าประตูที่ตลาด พระพุทธเจ้าทั้งหลายซึ่งอุบัติขึ้นในอดีตกาลและปัจจุบัน เหมือนสัตว์ใหญ่ที่เข้าออกในพระนคร ความปรากฏด้วยศีลสละสมณะเป็นคັນของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทั้งในอดีตกาลและปัจจุบันแก่พระสารีบุตร เหมือนกับความปรากฏแห่งสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น แก่นายประตูนั่น. ถ้อยคำมีประมาณเท่านี้ เป็นอันพระเถระตอบการซักถามแห่งสีหนาทของตนว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ดำรงอยู่ในสาวกบารมีญาณอย่างนี้ ย่อมรู้ได้โดยอาการอันเป็นแนวธรรม โดยถ้อยเอานัย ดังนี้.

ถามว่า เพราะเหตุไร พระเถระจึงเริ่มธรรมเทศนาว่า อิธาคณฺเฑ เยน ภควา ดังนี้. ตอบว่า เพื่อแสดงความสำเร็จแห่งสาวกบารมีญาณก็ในเรื่องนี้ มีอธิบายดังนี้ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์เมื่อได้สาวกบารมีญาณ ได้เข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์แม้บางคนอันในบรรดานักบวชนอกศาสนาทั้ง ๕๕ คนแล้ว จึงได้สาวกบารมีญาณก็หาไม่ได้ ข้าพระองค์เข้าไปหาพระองค์เท่านั้น เข้าไปนั่งใกล้พระองค์เท่านั้นจึงได้.

ในบรรดาบทเหล่านั้น คำว่า อิธ เป็นเพียงนิบาต. บทว่า อุปสงกมฺหิ ฐมฺมสุตฺตวนาย ความว่า อีกอย่างหนึ่ง ข้าพระองค์เมื่อเข้าไปเฝ้าพระองค์นั้น มิได้เข้าไปเฝ้าเพราะเหตุแห่งปัจฉิมมีจิวรเป็นคัน แต่เข้าไปเฝ้าเพื่อฟังธรรม ไปเฝ้าอย่างนี้แล้วจึงได้สาวกบารมีญาณ. ถามว่า พระเถระเข้าไปเฝ้าเพื่อฟังธรรม ในกาลไร จึงได้สาวกบารมีญาณ. ตอบว่า พระเถระเข้าไปเฝ้าในวันที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงเวทนาปริกขสูตรแก่ทีฆนขปริพาชกผู้เป็นหลานที่ถ้ำสุกรขาตา จึงได้สาวกบารมีญาณ

ในเวลานั้น. ความจริงในวันนั้น พระเถระถือพัดใบตาลยื่นพัดพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ฟังเทศนานั้นแล้วได้ทำสาวกบารมีญาณให้ตกอยู่ในเงื้อมมือในที่นั้นนั่นเอง. บทว่า **อุตุตรุตุตรํ ปณิตปฺปณิตํ** ความว่า พระองค์ทรงแสดงอย่างยอดเยี่ยม และอย่างประณีตยิ่งนัก. บทว่า **กณฺห-สตฺถํ สปฺปฏฺฐิกาคํ** ความว่า พระองค์ทรงแสดงทั้งฝ่ายดำและฝ่ายขาว และทรงแสดงธรรมฝ่ายดำและฝ่ายขาวนั้นให้เป็นปฏิภาคต่อกัน คือ ให้เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน พระองค์ทรงแสดงธรรมฝ่ายดำและฝ่ายขาวให้เป็นปฏิภาคกันอย่างนี้ คือ ทรงห้ามธรรมฝ่ายดำ แสดงฝ่ายขาว และห้ามฝ่ายขาว แสดงฝ่ายดำ. อีกอย่างหนึ่ง พระองค์เมื่อทรงแสดงธรรมฝ่ายดำ ก็ทรงแสดงพร้อมกับความอุตสาหะพร้อมกับวิบาก. เมื่อทรงแสดงธรรมฝ่ายขาว ก็ทรงแสดงพร้อมกับอุตสาหะพร้อมกับวิบาก.

ในหลายบทนี้ว่า **ตสฺมึ ฐมฺเม อภิญฺญา อิธกจฺจ ฐมฺมํ ฐมฺเมสุ นิฏฺฐมคฺคํ** ความว่า เมื่อพระองค์ทรงแสดงธรรมนั้นแล้ว ข้าพระองค์ได้รู้สาวกบารมีมีญาณอันจัดเป็นธรรมบางส่วน ได้ถึงความสำเร็จในธรรมทั้งหลาย. ถามว่า ในธรรมเหล่าไหน. ตอบว่า ในสังจธรรม ๔ ประการ. ในเรื่องนี้ มีการเจรจาของพระเถระดังต่อไปนี้. พระสุมนเถระผู้อยู่ในกาฬวัถลวิหาร กล่าวไว้ก่อนว่า บัดนี้ ไม่มีเหตุแห่งการถึงความสำเร็จในสังจธรรม ๔. ความจริง ในวันที่พบพระอัสสชิมาเถระนั่นเอง ท่านพระสารีบุตรนั้นได้ถึงความสำเร็จในสังจธรรม ๔ ด้วย มรรคที่ ๑ (โสดาปัตติมรรค) ในเวลาต่อมาได้ถึงความสำเร็จในสังจธรรมทั้ง ๔ ด้วยมรรค ๓ เบื้องสูงที่ประตูล้ำสุกราชา แต่ในที่นี้ ท่านได้ถึงความสำเร็จในพระพุทฺธคุณทั้งหลาย ชื่อว่าสำเร็จในธรรมทั้งหลาย. ส่วนพระจูฬิวเถระผู้อยู่ในโลกันทรวิหาร กล่าวคำทั้งหมดเช่นเดียวกันนั่นเอง แล้วกล่าวอีกว่า ก็

ในที่นี้ พระเถระได้ถึงความสำเร็จในพระอรหัตต์ ชื่อว่า สำเร็จในธรรมทั้งหลาย. ส่วนพระมหาสิทธะผู้ทรงพระไตรปิฎกกล่าวทีฆนิกาย กล่าวคำตอนต้นเช่นเดียวกันแล้วกล่าวว่า ก็ในที่นี้ พระเถระได้ถึงความสำเร็จในสาวกบารมีญาณ ชื่อว่าสำเร็จในธรรมทั้งหลาย ดังนี้แล้ว กล่าวอีกว่า ก็พระพุทธรุณทั้งหลายมาแล้วโดยนัย ดังนี้.

บทว่า **สตถิ ปลิที** ความว่า ข้าพระองค์นั้นได้ถึงความสำเร็จในธรรม คือ สาวกบารมีญาณอย่างนี้แล้ว ได้มีความเลื่อมใสในพระศาสดา โดยประมาณอย่างยิ่งว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบหนอ ดังนี้. บทว่า **สุวากุขาโต ภควตา ธมฺโม** คือ มรรคอันเป็นนิยานิกรรมที่พระพุทธรเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว คือ ทรงกล่าวไว้ดีแล้ว ย่อมนำออกไปเพื่อให้บรรลุอริยผล สามารถบรรเทา รากะ โทสะและโมหะได้. สองบทว่า **สุปฏิปันโน สงฺโฆ** คือ พระเถระย่อมแสดงว่า ข้าพระองค์มีความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า แม้พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค-พุทธรเจ้าชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว เพราะปฏิบัติสัมมาปฏิบัติ ซึ่งเว้นจากโทษมีความคิดโกงเป็นต้น ดังนี้. บัดนี้ พระเถระนั่งในที่พักกลางวันแล้ว เพื่อจะแสดงธรรมซึ่งเป็นประเพณีข้ออื่นอีก ๑๖ ข้อ ที่ตนบรรลุพร้อมแล้ว จึงได้เริ่มเทศนานี้ว่า **อปรี ปน ภนฺเต เอตทานุตฺตริยํ** เป็นต้น.

ในบรรดาคำเหล่านั้น ความเป็นผู้ยอดเยี่ยม ชื่อว่า อนุตตรियะ. ด้วยคำว่า **ยถา ภควา ธมฺมํ เทเสติ** นี้ พระเถระย่อมทูลว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมโดยประการใด คือโดยอาการเช่นไร ด้วยเทศนาเช่นใด เทศนาของพระองค์นั้น จัดเป็นเทศนาที่ยอดเยี่ยม. ด้วยคำว่า **กุสเลสุ ธมฺเมสุ** พระเถระย่อมแสดงว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้

ยอดเยี่ยม แม้ในกุศลธรรมทั้งหลายที่พระองค์ทรงแสดงแล้วด้วยเทศนา  
นั้น. อีกอย่างหนึ่ง พระเถระแม้เมื่อจะแสดงภูมิของเทศนานั้น จึงทูลว่า  
กุสเลสุ ฐมฺเมสุ ดังนี้. บทว่า ตตฺริเม กุสลา ฐมฺมา ความว่า ใน  
บทที่ กล่าวว่า กุสเลสุ ฐมฺเมสุ นั้น พึงทราบธรรมที่จัดเป็นกุศลธรรม  
เหล่านี้. ในคำว่า กุสเลสุ ฐมฺเมสุ นั้น พึงเข้าใจกุศลธรรมโดยส่วน  
๕ คือ โดยอรรถว่าไม่มีโรค โดยอรรถว่าไม่มีโทษ โดยอรรถว่า  
เป็นบ่อเกิดแห่งความฉลาด โดยอรรถว่าหมดความกระวนกระวาย  
และ โดยอรรถว่ามีสุขเป็นผล. ในอรรถเหล่านี้ กุศลควรมีอรรถว่า  
ไม่มีโรค เพราะถือตามแนวชาดก. กุศลควรมีอรรถว่าไม่มีโทษ เพราะ  
ถือตามแนวพระสูตร. กุศลควรมีอรรถว่า เป็นบ่อเกิดแห่งความฉลาด หมด  
ความกระวนกระวาย สละมีสุขเป็นผล เพราะถือตามแนวพระอภิธรรม.  
แต่ในที่นี้พึงเห็นเป็นกุศล โดยอรรถว่าไม่มีโทษตามแนวแห่งพาหิยสูตร

บทว่า จตฺตาริ สติปฺปญฺจานา ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง  
จำแนกออกโดยนัยต่าง ๆ แล้วทรงแสดง สติปฺปญฺจาน ๔ ประการ ซึ่ง  
เจือปนกันทั้งฝ่ายโลกิยะและโลกุตตระ ด้วยอำนาจแห่งสมณะวิปัสสนาและ  
มรรคอย่างนี้ว่า กายานุปัสสนาสติปฺปญฺจาน โดย ๑๔ วิธี เวทนานุ-  
ปัสสนาสติปฺปญฺจาน ๕ วิธี จิตตานุปัสสนาสติปฺปญฺจาน ๑๖ วิธี ฐมฺมานุ-  
ปัสสนาสติปฺปญฺจาน ๕ วิธี. แต่ในที่นี้ไม่ประสงค์เอาสติปฺปญฺจานฝ่ายผล.

บทว่า จตฺตาริ สมฺมปฺปชานา ความว่า พระผู้มีพระ  
ภาคเจ้าทรงแสดงสัมมปฺปชานไว้ ๔ ประการ ซึ่งมีลักษณะอย่างเดียวกัน  
อรรถว่าเป็นเครื่องประกอบจิต มีกิจต่างกันด้วยอำนาจกิจ ซึ่งเจือปนกัน  
ทั้งฝ่ายโลกิยะและฝ่ายโลกุตตระ ด้วยอำนาจแห่งสมณะวิปัสสนาและมรรค  
โดยนัยเป็นต้นว่า ภิกษุในศาสนานี้ย่อมปรารภความเพียรเพื่อความไม่

เกิดขึ้นแห่งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น.

บทว่า จตุตาโร อธิธิปาทา ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอธิธิปาต ๔ ซึ่งรวมอยู่หมวดเดียวกัน โดยอรรถว่า เป็นเครื่องสำเร็จ มีสภาพต่างกันด้วยอำนาจสภาพมีความพอใจ เป็นต้น ซึ่งเจือกันทั้งฝ่ายโลกิยะและฝ่ายโลกุตตระ ด้วยอำนาจแห่งสมณะวิปัสสนาและมรรค โดยนัยเป็นต้นว่า ภิกษุในศาสนานี้ ย่อมเจริญอธิธิปาต ซึ่งประกอบด้วย ความพอใจ ความตั้งใจมั่น ความเพียรและการปรุงแต่ง ดังนี้.

บทว่า ปญฺจินฺทริยานิ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอินทริย์ ๕ มีสัทธินทริย์เป็นต้น ซึ่งมีจะลักษณะอย่างเดียวกัน ด้วยอรรถว่าเป็นใหญ่ มีสภาพต่างกัน ด้วยอำนาจสภาพน้อมใจเชื่อเป็นอาทิ ซึ่งเจือกันทั้งฝ่ายโลกิยะ และฝ่ายโลกุตตระ ด้วยสามารถแห่งสมณะวิปัสสนาและมรรค.

บทว่า ปญฺจ พลานิ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพละไว้ ๕ ประการ มีศรัทธาเป็นต้น ซึ่งรวมอยู่ในหมวดเดียวกัน ด้วยอรรถว่าเป็นเครื่องอุปถัมภ์ หรือด้วยอรรถว่าไม่หวั่นไหว มีสภาพต่างกันตามลักษณะของตน ซึ่งเจือกันทั้งฝ่ายโลกิยะและฝ่ายโลกุตตระ ด้วยสามารถแห่งสมณะวิปัสสนาและมรรค.

บทว่า สตุต โพชฌงฺกา ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโพชฌงค์ไว้ ๗ ประการ รวมอยู่ในหมวดเดียวกัน ด้วยอรรถว่าเป็นเครื่องนำออก มีสภาพต่างกัน ตามลักษณะของตนมีความปรากฏ เป็นต้น ซึ่งเจือกันทั้งฝ่ายโลกิยะและฝ่ายโลกุตตระ ด้วยอำนาจแห่งสมณะวิปัสสนาและมรรคนั้นแล.

บทว่า อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า

ทรงแสดงมรรคอันเป็นประกอบด้วยองค์ ๘ อันประเสริฐ ซึ่งรวมอยู่ในหมวดเดียวกัน ด้วยอรรถว่าเป็นสาเหตุ และมีสภาพต่าง ๆ กันตามลักษณะของตน มีการเห็นเป็นอาทิ เจือก้นทั้งฝ่ายโลกิยะและฝ่ายโลกุตตระ ด้วยอำนาจแห่งสมณะวิปัสสนาและมรรคนั้นแล.

ถามว่า เพราะเหตุไร พระเถระจึงเริ่มคำนี้ว่า อิธ ภนฺเต

ภิกฺขุ อาสวานํ ขยา ดังนี้. ตอบว่า เพื่อแสดงที่สุดของพระศาสนา. ความจริง ที่สุดของพระศาสนาหาด้วยมรรคอย่างเดียวนั้นไม่ ย่อมมี แม้ด้วยพระอรหัตตผล ฉะนั้น พึงทราบว่า พระเถระเริ่มคำนี้ ก็เพื่อจะแสดงที่สุดของพระศาสนานี้.

หลายบทว่า เอตทานุคฺตริยํ ภนฺเต กุสเลสุ ฐมฺเมสุ ความ

ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ การแสดงอย่างนี้นั้น จัดเป็นข้อธรรมที่เยี่ยมในฝ่ายกุศลธรรมทั้งหลาย. บทว่า ตํ ภควา คือ พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทรงทราบชัดเทศนานั้นทั้งสิ้น ไม่มีเหลือ. บทว่า ตํ ภควโต ความว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบชัด เทศนานั้นโดยไม่มีเหลือ. บทว่า อุตฺตริ-  
อภิญฺเญยฺยํ นตฺถิ ความว่า ข้อธรรมที่จะพึงรู้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้ หามิได้ คือ คำนี้ว่า ธรรมหรือบุคคลที่พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงทราบนอกจากนี้ชื่อนี้ ย่อมไม่มี. บทว่า ยทฺธิขานํ อญฺโณ สมโณ वा ความว่า สมณะหรือพราหมณ์อื่นรู้สิ่งที่พระองค์ไม่ทรงรู้ พึงเป็นผู้มีความรู้ยิ่งกว่า คือมีปัญญายิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า. คำว่า ยทฺธิ ในบทว่า ยทฺธิกํ กุสเลสุ ฐมฺเมสุ นี้ เป็นเพียงนิบาต. ในข้อนี้ มีคำอธิบายดังนี้ว่า สมณะหรือพราหมณ์ที่ยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า ในฝ่ายกุศลธรรมย่อมไม่มี. พระสารี-  
บุตรเมื่อจะแสดงว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงเป็นผู้ยอดเยี่ยมในกุศล-

ธรรมทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้ ดังนี้แล้ว ย่อมแสดงว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์มีความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ ด้วยเหตุฉะนี้ ดังนี้. ในคำว่า อปริ ปน เป็นต้น นอกจากนี้ เราจะพรรณนาเพียงข้อที่แตกต่างกันเท่านั้น. ส่วนคำที่เหมือนกับวาระข้างต้น พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วแล.

บทว่า **อายตนปณฺณตฺติสฺส** คือ ในการบัญญัติอายตนะ. บัดนี้เมื่อจะแสดงอายตنبัญญัติทั้งหลายเหล่านั้น พระสารีบุตรเถระจึงทูลว่า **ณฺยิมาณิ ภนฺเต** ดังนี้ เป็นต้น. ก็กล่าวด้วยอายตนะนี้ ท่านกล่าวไว้อย่างพิสดารในปกรณัมพิเศษชื่อวิสุทฺธมรรค. ฉะนั้น ข้าพเจ้าจักไม่พรรณนายายตนะนั้นให้พิสดาร. เพราะฉะนั้น พึงทราบอายตนกถาอันอย่างพิสดาร โดยนัยได้กล่าวไว้แล้ว ในวิสุทฺธมรรคนั้นเถิด. บท **เอตทธานุ-ตฺตรียิ ภนฺเต อายตนปณฺณตฺติสฺส** คือ การแสดงอย่างนี้ด้วยอำนาจการกำหนดเป็นอายตนภายในและภายนอกเป็นต้นนี้ จัดเป็นข้อธรรมที่เยี่ยมในอายตنبัญญัตินี้. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

บทว่า **คพฺพภาวกฺขณตฺติสฺส** คือ ในการก้าวลงสู่ครรภ์. พระสารีบุตรเถระ เมื่อจะแสดงการก้าวลงสู่ครรภ์เหล่านั้น จึงกราบทูลว่า **จตฺสฺโส อิมิ ภาณฺเต** ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อสมฺปชาโน** คือ ไม่รู้ ได้แก่ หลงพร้อม. บทว่า **มาตุ กุจฺฉิ โอกฺกมตฺติ** คือ ย่อมเข้าไปสู่ครรภ์ ด้วยอำนาจปฏิสนธิ. บทว่า **ฐาติ** แปลว่า ย่อมอยู่. บทว่า **นิกฺขมตฺติ** คือ แม้เมื่อจะออกก็ไม่รู้ คือ หลงพร้อมออกไป (จากครรภ์). บทว่า **อัยปจฺมา** คือ นี้จัดเป็นการก้าวลงสู่ครรภ์ของเหล่ามนุษย์ชาวโลกตามปกติข้อที่ ๑.

บทว่า สมฺปชาโน หิ โข คือ สัตว์เมื่อจะก้าวลง ก็เป็นผู้รู้ไม่  
หลงก้าวลงสู่ครรรค์. บทว่า อัย ทุตฺติยา คือ ข้อนี้จัดเป็นการก้าวลงสู่  
ครรรค์ข้อที่ ๒ ของหมู่สัตว์มหาสาวกทั้งหลาย. ความจริง พระมหาสาวก  
เหล่านั้น เมื่อจะเข้าไปสู่ครรรค์เท่านั้นย่อมรู้ เมื่ออยู่และเมื่อออกย่อม  
ไม่รู้.

บทว่า อัย ตติยา ความว่า ข้อนี้จัดเป็นการก้าวลงสู่ครรรค์ข้อ  
ที่ ๓ ของพระอัครสาวกทั้งสองและของพระปัจเจกโพธิสัตว์ทั้งหลาย. นัย  
ว่า ท่านเหล่านั้นถูกลมกัมมชาตพัตให้หันศีรษะลงเบื้องล่าง หันเท้าขึ้น  
เบื้องบน มาอยู่ที่ปากช่องตลอด เหมือนอยู่ในแหวนที่ลึกลหลายร้อยชั่วบุรุษ  
ออกจากช่องตลอดซึ่งคับแคบ ก็ย่อมประสบทุกข์เป็นอันมาก เปรียบเสมือน  
ช้างที่ออกจากโพรงดินตาล ย่อมประสบความทุกข์ ฉะนั้น. ด้วยเหตุนี้  
สัตว์เหล่านั้นย่อมไม่มีความรู้ที่เราออกไปแล้ว ดังนี้. ความทุกข์อย่างใหญ่  
หลวงในฐานะเห็นปานนี้ ย่อมเกิดขึ้นแก่เหล่าสัตว์ แม้ผู้บำเพ็ญบารมี  
มาแล้วแต่อย่างนี้ ฉะนั้น ควรจะเบื่อหน่าย ควรจะคลายกำหนดในการอยู่  
ในครรรค์.

บทว่า อัย จตุตฺถา คือ ข้อนี้เป็นการก้าวลงสู่ครรรค์ข้อที่ ๔ ด้วย  
อำนาจแห่งพระสัพพัญญูโพธิสัตว์ทั้งหลาย. ความจริง พระสัพพัญญูโพธิ-  
สัตว์ทั้งหลาย แม้เมื่อถือปฏิสนธิในครรรค์ของมารดาย่อมรู้ ทั้งเมื่ออยู่ใน  
ครรรค์ก็ย่อมรู้. และแม้ในเวลาประสูติจากพระครรรค์ ลมกัมมชาต  
ทั้งหลาย ย่อมไม่สามารถที่จะพัดพาทำพระสัพพัญญูโพธิสัตว์เหล่านั้นให้มี  
เท้าอยู่ข้างบน และศีรษะอยู่ข้างล่างได้ พระสัพพัญญูโพธิสัตว์เหล่านั้น  
เหยียดพระหัตถ์ทั้งสองแล้วล้มพระเนตร ประทับยืน เสด็จออกมา. เว้น  
พระสัพพัญญูโพธิสัตว์เสีย สัตว์อื่นในระหว่างอเวจีจน ถึงภวคคพรหม ที่ชื่อ

ว่ารู้ในระยะเวลาทั้งสามย่อมไม่มีเลย. ด้วยเหตุที่นั่นนั้นแล ในเวลาที่พระสัพพัญญูโพธิสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ก้าวลงสู่พระครุภมารดา และในเวลาประสูติ หมั่นโลกธาตุจึงได้หวั่นไหว. คำที่เหลือในเรื่องการก้าวลงสู่ครุภนี้พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล.

บทว่า **อาเทศนวิธาสุ** คือ ในส่วนแห่งการแสดงธรรมดัดใจคน. บัดนี้ พระสารีบุตรเมื่อจะแสดงวิธีการแสดงธรรมดัดใจคนเหล่านั้นจึงกราบทูลคำว่า **จตสุโธ อิมา** ดังนี้ เป็นต้น. ด้วยคำว่า **นิมิตฺเตน อาทิสฺสตี** นี้ พระสารีบุตรย่อมแสดงว่า ชื่อว่าการแสดงธรรมดัดใจคนนี้จักมีได้ด้วยอาคตนิมิตบ้าง ด้วยคตินิมิตบ้าง ด้วยจิตตินิมิตบ้าง. ในข้อนี้มีเรื่องนี้เป็นอุทาหรณ์. พระราชาองค์หนึ่งทรงถือเอาแก้วมุกดามา ๓ ดวง แล้วตรัสถามปุโรหิตว่า อาจารย์ อะไรอยู่ในมือของเรานี้. ปุโรหิตนั้นจึงมองดูไปข้างโน้นและข้างนี้. ก็โดยสมัยนั้น ดูกแก้วหนึ่งวิ่งเล่นออกไปด้วยหมายใจว่า เราจักจับแมลงวันกิน ดังนี้. ในเวลาที่จะจับ แมลงวันบินหนีไปเสีย. ปุโรหิตนั้นจึงทูลว่า ข้าแต่มหाराชา แก้วมุกดาพระเจ้าข้า ดังนี้ เพราะเหตุที่แมลงวันบินหนีพ้นไปได้. พระราชาจึงตรัสถามอีกว่า แก้วมุกดาจงยกไว้ก่อน (แต่) แก้วมุกดามีกี่ดวง. ปุโรหิตนั้นจึงมองดูนิมิตนั้นอีก. ลำดับนั้น ไม้เปล่งเสียงขึ้นขึ้น ๓ ครั้งในที่ไม้ไผ่. พราหมณ์จึงกราบทูลว่า ๓ ดวง พระเจ้าข้า ดังนี้. คนบางคนย่อมพูดด้วยนิมิตที่มาปรากฏอย่างนี้. พึงเข้าใจการกล่าวแม้ด้วยคตินิมิตและจิตตินิมิต โดยอุบายนั้น.

บทว่า **อมนุสฺसानํ** คือ หมูยักษ์และปีศาจ เป็นต้น. บทว่า **เทวตานํ** คือ เหล่าเทวดาผู้ดำรงอยู่ในชั้นจาตุम्मหาราช เป็นต้น

บทว่า สทฺทํ สุตฺวา ความว่า ฟังเสียงของเหล่าเทวดาและ  
อมนุษย์ ผู้ซึ่งรู้จักของผู้อื่นแล้วกล่าว.

บทว่า วิตฺถกฺกวิปฺสฺสสทฺทํ ได้แก่ เสียงของหมู่ชนผู้หลับและ  
ประมาทแล้วเป็นต้น ผู้เพื่อยู่ ซึ่งบังเกิดขึ้นมาด้วยการแผ่ซ่านไปแห่ง  
วิตก. บทว่า สุตฺวา คือ ได้ยินเสียงนั้น. เสียงนั้นเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้นผู้  
ตรึกเรื่องใด เขาย่อมตั้งใจได้ว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้ ด้วยอำนาจแห่ง  
การตรึกนั้น

บทว่า นโมสฺสขารํ ปณฺหิตา คือ จิตตสังขารตั้งมั่นด้วยดีแล้ว. บท  
ว่า วิตฺถกฺกสฺสฺสตี คือ เขาย่อมรู้ว่า ผู้นี้จักตรึก คือ จักให้ (จิตตสังขาร) เป็น  
ไป. อนึ่งเขาเมื่อรู้ ย่อมรู้ด้วยการมาของนิमित ย่อมรู้ด้วยนิमितอันเป็นส่วน  
เบื้องต้น ตรวจดูจิตในภายในสมบัติย่อมรู้ได้. บุคคลย่อมรู้ว่า ในเวลาบริ-  
กรรมกสินนั้นเอง บุคคลนี้เริ่มภาวนากสินด้วยอาการใดจักยังปฐมฌาน ฯลฯ  
หรือจตุตถฌาน หรือ สมบัติ ๘ ให้เกิดได้ บุคคลนี้ชื่อว่า ย่อมรู้ด้วยการมา  
ปรากฏของนิमित. บุคคลบางคนย่อมรู้เมื่อเริ่มบำเพ็ญสมณะปัสสนา คือ รู้ว่า  
บุคคลนี้ เริ่มบำเพ็ญวิปัสสนาโดยอาการใด จักยังโศดาปัตติมรรคให้เกิด ฯลฯ  
หรือยังอรหัตตมรรคให้เกิด ผู้นี้ชื่อว่า ย่อมรู้ได้ด้วยนิमितอันเป็นส่วนเบื้องต้น.  
บุคคลบางคนย่อมรู้ว่า มโนสังขารของบุคคลนี้ตั้งมั่นด้วยดี โดยอาการใด  
เขาจักตรึกถึงวิตกชื่อนี้ เป็นลำดับแห่งจิตชื่อนี้ เมื่อบุคคลนั้นออกจากวิตก  
นี้ สมาธิอันเป็นฝ่ายเสื่อม หรือเป็นฝ่ายตั้งอยู่ หรือเป็นฝ่ายแห่งความวิ-  
เศษขึ้น หรือเป็นฝ่ายทำลายกิเลสจักมีได้ หรือจักยังอภิญญาให้เกิดขึ้น  
ผู้นี้ชื่อว่า ตรวจดูจิตในภายในสมบัติแล้วจึงรู้ได้. ในบรรดาชน  
เหล่านั้น ปุณฺชนผู้ใดเจโตปริยญาณ ย่อมรู้จักของปุณฺชนเท่านั้น หา  
รู้จิตของพระอริยทั้งหลายได้ไม่. แม้ในพระอริยทั้งหลาย พระอริยบุคคลผู้

ตั้งอยู่ในมรรคเองต่ำ ย่อมไม่รู้จิตของพระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในมรรคเบื้องสูงได้. ส่วนพระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในมรรคเบื้องสูง ย่อมรู้จิตของพระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในมรรคเองต่ำได้. ก็ในบรรดาท่านเหล่านั้น พระโศคาบัน ย่อมเข้าโศกปัตติผลสมบัติ พระสกทาคามี ย่อมเข้าสกทาคามีผลสมบัติ พระอนาคามี ย่อมเข้าอนาคามีผลสมบัติ พระอรหันต์ ย่อมเข้าอรหัตตผลสมบัติ พระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในผลเบื้องสูง ย่อมไม่เข้าสมบัติอันตั้งอยู่ในเบื้องต่ำ. ความจริง สมบัติเบื้องต้นของท่านเหล่านั้นก็มี ความเป็นไปในสมบัตินั้นเหมือนกัน. บทว่า **ตถ** **อ** **โหติ** ความว่า เรื่องนี้ย่อมเป็นอย่างนั้นแลโดยส่วนเดียว. ความจริง ขึ้นชื่อว่าความเป็นโดยประการอื่นที่รู้ด้วยอำนาจเจโตปริยญาณย่อมไม่มี. คำที่เหลือพึงประกอบเข้าโดยนัยก่อนนั้นแล.

คำเป็นต้นว่า **อาตปฺปนฺนวย** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสให้พิจารณแล้วในพรหมชาลสูตร. ส่วนความสังเขปในที่นี้ ดังต่อไปนี้. ความเพียรชื่อว่า **อาตปฺปะ**. ความเพียรนั่นเองชื่อว่า **ปธาน** เพราะเป็นของอันบุคคลพึงตั้งไว้ ชื่อว่า **อนุโยค** เพราะเป็นของอันบุคคลพึงประกอบไว้. บทว่า **อปฺปมาท** คือ การไม่อยู่ปราศจากสติ. บทว่า **สมฺมา มนสิการ** คือ การทำนสิการโดยอุบาย ซึ่งเป็นไปด้วยอำนาจการพิจารณาในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยงเป็นต้น. บทว่า **เจโตสมาธิ** ได้แก่ สมาธิในปฐมฌาน. หลายบทว่า **อโย ปจฺมา ทสฺสนสมฺปาตฺติ** ความว่า ปฐมฌานสมบัติที่พระโยคาวจรพิจารณาอาการ ๓๒ โดยเป็นของปฏิรูปแล้ว ให้เกิดขึ้น ด้วยอำนาจการเห็นว่า เป็นของปฏิรูปนี้ ชื่อว่า ทสฺสนสมฺปาตฺติที่ ๑ แต่ถ้าพระโยคาวจรทำมานั้นให้เป็นบาทแล้วเป็นพระโศคาบัน นี่ก็จัดเป็นทสฺสนสมฺปาตฺติข้อที่ ๑ โดยตรงนั่นเอง

บทว่า **อติกมฺม จ** คือ ก้าวล่วง. บทว่า **ฉวิมฺ สโลหิตํ** คือ ผิวหนัง เนื้อ และโลหิต. บทว่า **อญฺญิ ปจฺจเวกฺขติ** คือ ย่อมพิจารณาว่า กระดูก กระดูก ดังนี้. บทว่า **อญฺญิ อญฺญิ** ความว่า ฌานสมาบัติซึ่งมีทิพพจักขุเป็นบาทมีกระดูกเป็นอารมณ์ ที่พระโยคาวจรพิจารณาแล้วให้เกิดขึ้น ชื่อว่าทสฺสนสมาบัติที่ ๒. แต่ถ้าพระโยคาวจรกระทำฌานนั้นให้เป็นบาทแล้ว ย่อมให้สกทาคามีมรรคบังเกิดขึ้นได้. ข้อนี้ก็จัดว่าเป็นทสฺสนสมาบัติข้อที่ ๒ โดยทางตรง. ส่วนพระสุมนเถระผู้อยู่ในกาฬาลิหารกล่าวว่า ย่อมควรตั้งแต่มรรคที่ ๓.

วิญญานนั้นเองชื่อ วิญญานโสตะ. บทว่า **อญฺยโต อพฺโพจฺจินฺ** ความว่า กระแสวิญญานนั้นท่านตัดขาดได้แล้วด้วยส่วนแม่ทั้งสอง. บทว่า **อิธ โลก ปติฏฺฐิตญฺจ** คือ อันตั้งอยู่แล้วในโลกนี้ ด้วยอำนาจฉันทราคะ. แม้ในบทที่ ๒ ก็นัยนี้เหมือนกัน. อีกอย่างหนึ่ง กระแสวิญญานเมื่อเข้าถึงกรรมโดยกรรม ชื่อว่าตั้งอยู่เฉพาะแล้วในโลกนี้. กระแสวิญญานเมื่อคร่ามาได้ซึ่งกรรมภพ ชื่อว่าตั้งอยู่เฉพาะในปรโลก. ถามว่า ด้วยบทนี้ท่านกล่าวอะไรไว้. ตอบว่า ท่านกล่าวเจโตปริยญาณของเสขปฺปุชนทั้งหลายไว้. ความจริง เจโตปริยญาณของเสขปฺปุชนทั้งหลายชื่อว่าทสฺสนสมาบัติข้อที่ ๓.

บทว่า **อิธ โลก อปฺปติฏฺฐิตญฺจ** คือ ดำรงอยู่ไม่ได้ในโลกนี้ เพราะมีความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจออกแล้ว. แม้ในบทที่ ๒ ก็นัยนี้. อีกอย่างหนึ่ง กระแสวิญญานไม่เข้าถึงกรรมโดยกรรม ชื่อว่าดำรงอยู่ในโลกนี้ไม่ได้. เมื่อคร่ากรรมภพมาได้ ชื่อว่าดำรงอยู่ในปรโลกไม่ได้. ถามว่า ด้วยบทนี้ท่านกล่าวอะไรไว้. ตอบว่า ท่านกล่าว

เจโตปริยญาณของพระชีณาสพไว้. ความจริง เจโตปริยญาณของพระชีณาสพชื่อว่าในทสสนสมาบัติข้อที่ ๔.

อีกอย่างนี้ แม้วิปัสสนาที่พระโยคาวจรปรารภอาการ ๓๒ ก็จัดเป็น ทสสนสมาบัติข้อที่ ๑. วิปัสสนาที่พระโยคาวจรปรารภกัมมัฏฐานซึ่งมีกระดุกเป็นอารมณ์ จัดเป็น ทสสนสมาบัติข้อที่ ๒. บททั้งสองนี้ว่า เจโตปริยญาณของเสขปุณฺณ เจโตปริยญาณ ของพระชีณาสพ ดังนี้ ไม่หวั่นไหวเลย. อีกนัยหนึ่ง, ปฐมฌาน ชื่อว่า ทสสนสมาบัติข้อที่ ๑. ทุติฌาน ชื่อว่า ทสสนสมาบัติข้อที่ ๒. ตติฌาน ชื่อว่า ทสสนสมาบัติ ข้อที่ ๓. จตุตถฌาน ชื่อว่า ทสสนสมาบัติข้อที่ ๔. อนึ่ง ปฐมมรรค ชื่อว่าทสสนสมาบัติข้อที่ ๑. มรรคที่ ๒ ชื่อว่า ทสสนสมาบัติข้อที่ ๒. มรรคที่ ๒ ชื่อว่า ทสสนสมาบัติข้อที่ ๓. มรรคที่ ๔ ชื่อว่าทสสนสมาบัติข้อที่ ๔. คำที่เหลือในบทนี้ ฟังประกอบเข้าโดยนัยก่อนนั้นแล.

บทว่า ปุคฺคลปณฺณตฺติสุ คือ ในโลกบัญญัติที่บุคคลพึงบัญญัติอย่างนี้ว่า สัตตะ ปุคฺคละ นระ โปสะ ดังนี้ ตามวัหารทางโลก. ความจริง กถาทั้งสองคือ สมมตีกถา ปรมัตถกถา ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ท่านให้พิสดารแล้วในปฏฐุปาทสูตร ในบรรดากถาทั้งสองนั้น กถา นี้ว่า ในบุคคลบัญญัติทั้งหลาย ดังนี้ ชื่อสมมตีกถา. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงบัญญัติบุคคลเหล่าใด ทรงเป็นผู้ยอดเยี่ยมในบุคคลบัญญัติทั้งหลาย บัดนี้ พระสารีบุตรเถระเมื่อจะแสดงบุคคลเหล่านั้น จึ่งทูลคำเป็นต้นว่า สตุตฺติเม ภนฺเต ปุคฺคลา อุกฺโตภาควิมุตฺต ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุกฺโตภาควิมุตฺโต ความว่า บุคคลผู้หลุดพ้นแล้ว โดยส่วนสองคือ ผู้หลุดพ้นจากรูปกาย ด้วยอรุปสมาบัติ หลุดพ้นจากนามกายด้วยมรรค. บุคคลนั้นนอกจากบรรดาอรุปสมาบัติทั้ง ๔

อย่างหนึ่ง ๆ แล้ว พิจารณาสังขารแล้วย่อมเป็นบุคคล ๕ จำพวกด้วยอำนาจแห่งบุคคล คือ พระอริยบุคคล ๔ ผู้บรรลุพระอรหันต์ และพระอนาคามีผู้ออกจากนิโรธแล้วบรรลุพระอรหันต์. ก็พระบาลีในที่นี้ว่า ก็ บุคคลผู้หลุดพ้นโดยส่วนสองเป็นไฉน คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ถูกต้องวิโมกข์ทั้ง ๘ ด้วยกายอยู่ และอาสวะทั้งหลายของท่านก็สิ้นรอบแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้ท่านเรียกว่าผู้หลุดพ้นแล้วโดยส่วนสอง. พระบาลีนี้มาแล้วด้วยอำนาจแห่งท่านผู้ได้วิโมกข์ ๘ อย่างนี้.

บทว่า ปญฺญาวิมุตฺโต แปลว่า หลุดพ้นแล้วด้วยปัญญา. บุคคลผู้หลุดพ้นได้ด้วยปัญญานั้นมี ๕ จำพวก ด้วยอำนาจแห่งบุคคลเหล่านี้คือ สุขวิปัสสกบุคคล ๑ และบุคคลผู้ออกจากฌานทั้ง ๔ แล้วบรรลุพระอรหันต์ ๔ พวก ๑. ก็พระบาลีในที่นี้ มาแล้วด้วยอำนาจธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อวิโมกข์ ๘ สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า บุคคลไม่ถูกต้องวิโมกข์ทั้ง ๘ ด้วยกายอยู่เลย และเพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะของเขาจึงเป็นอันสิ้นรอบแล้ว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา.

บุคคลย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งกายที่ถูกต้องอยู่ ฉะนั้นจึงชื่อว่า กาย-สักกิ. บุคคลนั้นย่อมถูกต้องฌานก่อน จึงทำให้แจ้งซึ่งนิโรธคือนิพพาน ในภายหลัง. กายสักกิฉะนั้นพึงทราบว่ามี ๖ จำพวก เริ่มต้นแต่ท่านผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล จนถึงท่านผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกต้องวิโมกข์ทั้ง ๘ ด้วยกายอยู่ และเพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะบางเหล่าของเขาเป็นอันสิ้นรอบไป บุคคลนี้ เรียกว่า กายสักกิ.

บุคคลบรรลุถึงที่สุดของทักขิ ฉะนั้นจึงชื่อว่า ผู้บรรลุทักขิ. ในข้อนี้มีลักษณะโดยสังเขปดังต่อไปนี้. อันบุคคลนั้น "ได้รู้ ได้เห็น ได้

ทราบ ได้ทำให้แจ้ง ได้ถูกต้องด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ ความ  
ดับแห่งสังขารทั้งหลายเหล่านั้นเป็นสุข ดังนี้ ฉะนั้นบุคคลนั้น ชื่อว่าผู้บรรลุ  
ทิวฏฐิ. ก็บรรลุผู้บรรลุทิวฏฐิแม้ก็มี ๖ จำพวก โดยพิสดารเหมือนกายสักขิ-  
บุคคล. ด้วยเหตุที่นั่นแหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า บุคคลบางคนใน  
โลกนี้ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า สิ่งนี้เป็นทุกข์ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดตามความ  
เป็นจริงว่า นี่ คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ธรรมทั้งหลายที่พระตถาคต  
ประกาศแล้ว เป็นธรรมอันเธอเห็นแล้วด้วยปัญญา ประพจน์แล้วด้วยปัญญา  
บุคคลนี้ เรียกว่าผู้บรรลุทิวฏฐิ ดังนี้.

บทว่า **สทฺธาวิมุตโต** คือ บุคคลผู้พ้นแล้วด้วยศรัทธา. แม้บุคคล  
ผู้พ้นด้วยศรัทธานั้นก็มี ๖ จำพวกโดยนัยก่อนนั้นแหละ. ด้วยเหตุที่นั่น พระผู้  
มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง  
ว่า สิ่งนี้เป็นทุกข์ ฯลฯ นี่คือปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ และธรรม  
ทั้งหลายที่พระตถาคตประกาศแล้ว เป็นอันเธอเห็นแจ้งแล้วด้วยปัญญา  
และประพจน์แล้วด้วยปัญญา บุคคลนี้เรียกว่า ผู้หลุดพ้นแล้วด้วยศรัทธา  
หาใช่ว่าย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง เหมือนการรู้ชัดของบุคคลผู้บรรลุทิวฏฐิ  
ไม่. ก็ในบุคคลสองประเภทนี้ การสิ้นกิเลสของบุคคลผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา  
เหมือนกับเชื่อ ปลงใจเชื่อ และน้อมใจเชื่อ ในขณะที่แห่งมรรคอันเป็นส่วน  
เบื้องต้น. ญาณอันเป็นเครื่องตัดกิเลสของบุคคลผู้บรรลุทิวฏฐิ เป็นญาณไม่  
เลื่อยซา เป็นญาณที่คมกริบและแก่กล้า ย่อมนำไปในขณะที่แห่งมรรคอัน  
เป็นส่วนเบื้องต้น เพราะฉะนั้น จึงเหมือนเมื่อบุคคลเอาดาบที่ไม่คมตัดต้น  
กล้วย ที่ที่บุคคลตัดก็ไม่เกลี้ยง ทั้งดาบก็ไม่ผ่านไปได้โดยเร็ว บุคคลย่อมได้  
ยินเสียง ที่ที่บุคคลตัดก็ไม่เกลี้ยง ทั้งดาบก็ไม่ผ่านไปได้โดยเร็ว บุคคลย่อมได้  
อันเป็นส่วนเบื้องต้นของบุคคลผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธาเห็นปานนั้น ก็พึงทราบ

ฉันทัน. อนึ่งเหมือน เมื่อบุคคลเอาดาบที่ลับคมแล้วตัดต้นกล้วย ที่ที่เขาตัดก็  
เกลี้ยง ทั้งดาบก็ผ่านไปไ้เร็ว บุคคลก็ไม่ได้ยินเสียง ก็คือความพยายาม  
ด้วยกำลังมากก็ไม่มี ฉันทโศ มรรคภาวนาอันเป็นส่วนเบื้องต้นของบุคคลผู้  
หลุดพ้นด้วยปัญญาเห็นปานนั้น ก็พึงทราบ ฉันทัน.

บุคคลย่อมตามระลึกถึงธรรม ฉันทัน จึงชื่อว่า ธรรมานุสारी. ปัญญา  
ชื่อว่าธรรม อธิบายว่า บุคคลย่อมเจริญมรรคอันมีปัญญาเป็นเบื้องต้น.  
แม้ในสัทธานุสारीบุคคลก็เช่นนี้เหมือนกัน. บุคคลทั้งสองแม่เหล่านั้ คือ  
บุคคลผู้ตั้งอยู่ในโศดาปัตติมรรคนั้เอง. สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มี  
พระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ปัญญินทรีย์ของบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อกระทำให้แจ้งโศดา-  
ปัตติผล เป็นปัญญาที่มีประมาณอันยิ่ง บุคคลผู้ชวนชวนเพื่อได้มาซึ่งศรัทธา  
ย่อมเจริญอริยมรรคอันมีศรัทธาเป็นเบื้องต้น บุคคลนี้ เรียกว่าสัทธานุสारी  
บุคคล. อนึ่ง สัทธินทรีย์ของบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโศดาปัตติผลย่อม  
มีประมาณมากยิ่งขึ้นนัก บุคคลผู้ชวนชวนเพื่อได้มาซึ่งศรัทธา ย่อมเจริญอริย-  
มรรคอันมีศรัทธาเป็นเบื้องต้น บุคคลนี้เรียกว่าสัทธานุสारीบุคคล. ความ  
สังเขปในเรื่องนี้เพียงเท่านี้. ส่วนกล่าวว่าด้วยอุกโตภาควิมุตตะเป็นต้นนี้  
ท่านกล่าวไว้แล้วในอธิการแห่งปัญญภาวนา ในปกรณ์พิเศษชื่อวิสุทธิมรรค  
โดยพิสดาร. ฉันทัน พึงทราบวิถการถา โดยนัยที่ท่านกล่าวไว้ใน  
วิสุทธิมรรคนั้แล. คำที่เหลือแม้ในที่นี้พึงประกอบเข้าโดยนัยก่อนนั้แล.

โพชฃงค์ ๗ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **ปธาน** ด้วยอำนาจการเริ่ม  
ตั้งความเพียร ในบทนี้ว่า **ปธานะสุ** ดังนี้. ถาโดยพิสดารของโพชฃงค์ ๗  
เหล่านั้พึงทราบ โดยนัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในมหาสติปัฏฐาน.  
คำที่เหลือแม้ในที่นี้พึงประกอบเข้าโดยนัยก่อนนั้แล. ในคำว่า **ทุกขาปฏิบัติ**  
**ปทา** เป็นต้น มีนัยโดยพิสดารดังต่อไปนี้.

ในบาลีประเทศนั้น ปัญญาทั้งปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้ ได้ช้า เป็นอย่างไร  
คือ ปัญญา ความรู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ธรรมวิชัย สัมมาทิฏฐิ อันใด ของ  
บุคคลผู้ให้สมาธิเกิดขึ้นได้โดยยากลำบาก ทั้งรู้ฐานนั้นช้า นี้เรียกว่า  
ปัญญาอันเป็นข้อปฏิบัติลำบากทั้งรู้ได้ช้า.

บาลีประเทศนั้น ปัญญาอันปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว เป็น  
อย่างไร คือ ปัญญา ความรู้ชัด ฯลฯ สัมมาทิฏฐิ อันใด ของบุคคลผู้ให้สมาธิ  
เกิดขึ้นได้โดยยากลำบาก แต่รู้ฐานนั้นได้โดยฉันทันที นี้เรียกว่า  
ปัญญาอันเป็นข้อปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว.

ในบาลีประเทศนั้น ปัญญาอันปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ ช้าเป็นอย่าง  
ไร คือ ปัญญา ความรู้ชัด ฯลฯ สัมมาทิฏฐิ อันใด ของบุคคลผู้ให้สมาธิ  
ขึ้นโดยไม่ยากไม่ลำบาก ฐานนั้นได้อย่างช้า นี้เรียกว่าปัญญาอันเป็นข้อ  
ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า.

ในบาลีประเทศนั้น ปัญญาอันปฏิบัติสะดวกทั้งรู้ได้เร็ว เป็น  
อย่างไร คือ ปัญญา ความรู้ชัด ฯลฯ สัมมาทิฏฐิอันใด ของบุคคลผู้ให้สมาธิ  
เกิดขึ้นโดยไม่ยาก ไม่ลำบาก ทั้งรู้ฐานนั้นอย่างเร็วพลัน นี้เรียกว่า  
ปัญญาอันเป็นข้อปฏิบัติสะดวกทั้งรู้ได้เร็ว.

ความสังเขปในที่นี้ เท่านั้น. ส่วนความพิสดารท่านกล่าวไว้แล้ว  
ในวิสุทธิมรรค. คำที่เหลือแม้ในที่นี้พึงประกอบโดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล.

บทว่า น เจว มุสาวาทุปสยหิตี ความว่า ภิกษุบางรูปใน  
ศาสนานี้ดำรงอยู่ในภัสสสมาจาร (มารยาทเกี่ยวกับการพูด) บ้าง ไม่เข้าไป  
ตัดคำถามรรคกล่าวบ้าง ย่อมไม่กล่าววาจาอันประกอบด้วยมุสาวาทเลย  
เว้นโวหารอันไม่ประเสริฐ ๘ อย่างเสีย กล่าววาจาอันประกอบด้วยโวหาร  
อันประเสริฐ ๘ อย่างเท่านั้น. บทว่า น จ เวญฺติย ความว่า ภิกษุบางรูป

ในศาสนานี้แม้ดำรงในภัสสสมาจาร ย่อมไม่กล่าววาจอันทำความแตก  
 ร้าวกัน. คำว่า **เปตฺถนิยฺ** นั้นเป็นไวพจน์ของคำว่า เวฏฺติยฺ นั้น. ความ  
 จริง วาจอันทำความแตกร้าวกันท่านเรียกว่า **เปตฺถนิยฺ** เพราะทำความ  
 เป็นที่ร้าวกันให้สูญหาย. พระมหาสิวลเถระกล่าวว่า คำว่า **เปตฺถนิยฺ** นั้นเป็น  
 ชื่อของวาจนั้น. บทว่า **น จ สารมฺภํ** ความว่า วาจาใดเกิด เพราะ  
 การแข่งดี ภิกษุ ย่อมไม่กล่าววาจนั้น เมื่อเขากล่าวว่า ท่านทุศีล หรือ  
 ว่า ท่านทุศีล อาจารย์ของท่านก็ทุศีล หรือเมื่อเขากล่าวว่า ท่านต้องอาบัติ  
 ย่อมไม่กล่าววาจ ที่เป็นไปด้วยการกล่าวชัดไปภายนอก หรือวาจที่ยังกว่า  
 การกระทำ โดยนัยเป็นต้นว่า เราไปเที่ยววิณฺหาตจนถึงเมืองปาฏลีบุตร  
 ดังนี้. บทว่า **ชยาเปกฺโข** คือ เป็นผู้มุ่งต่อชัชชนะ. อธิบายว่า ภิกษุผู้เพ่งถึง  
 ชัชชนะคือหวังชัชชนะเป็นเบื้องหน้า ย่อมไม่กล่าว เหมือนหัตถกสภาขบุตร  
 กล่าววาจจริงและเหลวสออย่างใดอย่างหนึ่งว่า ธรรมคาพวกเดียรฉิยฺ  
 บุคคลพึงชนะ ด้วยธรรมบ้าง ด้วยอธรรมบ้าง ดังนี้. ปัญญาท่านเรียกว่า  
 มันทา ในคำว่า **มนฺตา มนฺตา จ วาจํ ภาสติ** นี้. กล่าววาจ ด้วยปัญญา  
 ชื่อว่ามันทา. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **มนฺตา** คือ ใคร่ครวญแล้ว. มีคำอธิบาย  
 ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุในศาสนานี้ดำรงอยู่ในภัสสสมาจาร  
 เมื่อกล่าวตลอดทั้งวันก็ใคร่ครวญด้วยปัญญา กล่าวเฉพาะถ้อยคำอันสมควร  
 เท่านั้น. บทว่า **นิธานวตฺติ** คือ ควรเพื่อจะฟังไว้ แม้ในใจ. บทว่า **กาเลน**  
 คือ ตามกาลอันควรแล้วและถึงแล้ว. ความจริง วาจอันบุคคลกล่าวแล้วอย่าง  
 นี้ย่อมเป็นวาจที่ไม่เท็จ ไม่ส่อเสียด ไม่หยาบ ไม่โอ้อวดไม่เพ้อเจ้อ. ก็  
 วาจเห็นปานนี้เรียกว่า วาจาอิงอาศัยสัจจะ ๔ บ้าง วาจาอิงอาศัย  
 ไตรสิกขาบ้าง วาจาอิงอาศัยกถาวัตถุ ๑๐ บ้าง วาจาอิงอาศัยรุคฺคณ ๑๓  
 บ้าง วาจาอิงอาศัยโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการบ้าง วาจาอิงอาศัยมรรคบ้าง.

ด้วยเหตุนี้ ท่านพระสารีบุตรจึงกล่าวว่า **เอตทานุตตริย ภนฺเต ภสฺส-**  
**สมาจาร** ดังนี้. คำนั้น พึงประกอบเข้าโดยนัยก่อนนั้นแล.

หลายบทว่า **สจฺโจ จสฺส สทฺโธ จ** ความว่า ภิกษุในพระ  
ศาสนานี้ผู้ตั้งอยู่ในศีลาจาร พึงเป็นผู้จริง กล่าววาจาจริง พึงเป็นผู้มีศรัทธา  
และถึงพร้อมด้วยศรัทธา. ถามว่า สัจจะพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ใน  
หนหลังแล้วมิใช่หรือ เพราะเหตุไร ในที่นี้พระองค์จึงตรัสไว้อีกเล่า.  
ตอบว่า วาจาของพระองค์ตรัสไว้แล้วในหนหลัง. ในที่นี้พระองค์ตรัสไว้  
เพื่อทรงแสดงว่า ก็ภิกษุดำรงอยู่ในศีลาจารแล้วย่อมไม่กล่าวมุสาวาท โดย  
ที่สุดแม้ด้วยการกล่าวให้หวั่นระกัน. บัดนี้พระเถระเพื่อจะแสดงว่า โดย  
นั้นย่อมสำเร็จการเป็นอยู่โดยธรรมสมควรเสมอ ดังนี้ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า  
**น จ กุหโก** ดังนี้เป็นต้น. บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **กุหโก** เป็นต้น พระ  
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงอธิบายพิสดาร แล้วในพรหมชาลสูตร. หลายบทว่า  
**อินฺทริเยสุ กุตฺตทวโร โภชนเ มตฺตณฺณ** ความว่า เป็นผู้คุ้มครอง  
ทวารดีแล้วในอินทรีย์ทั้ง ๖ ทั้งเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ. บทว่า  
**สมการี** คือ ผู้มีปกติสม่ำเสมอ. อธิบายว่า ภิกษุ ในพระศาสนา  
นี้เว้นเหตุมีการคดทางกายเป็นต้น ประพฤติสม่ำเสมอทางกายวาจาและ  
ใจ. บทว่า **ชาคริยานุโยคมนุญฺชโต** ความว่า ภิกษุย่อมชวนชวายประ-  
กอบความเป็นผู้ตื่นอยู่ โดยนัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุพึงแบ่ง  
กลางวันและกลางคืนออกเป็น ๖ ส่วน แล้วพึงประกอบความเพียรในกลาง  
วันด้วยการจงกรมและนั่ง. บทว่า **อตฺนุทฺติโต** คือ ได้แก่ ไม่เกียจคร้าน คือ  
เว้นจากการเกียจคร้านทางกาย. บทว่า **อารทฺหวิริโย** ความว่า เป็นผู้เริ่ม  
ความเพียรแม้ด้วยความเพียรทางกาย บรรเทาความเกียจคร้านด้วยหมั่นเสียแล้ว  
อยู่แต่ผู้เดียว ด้วยอำนาจอาร์พภวตฺถ ๘ ในอิริยาบถทั้ง ๔. เป็นผู้เริ่มความ  
เพียรแม้ด้วยความเพียรทางใจ บรรเทาความเกียจคร้านด้วยกิเลสเสีย อยู่แต่

ผู้เดียวด้วยอำนาจสมบัติ ๘. อีกอย่างหนึ่ง ห้ามการเกิดขึ้นแห่งกิเลสเสีย แล้วโดยประการใดประการหนึ่ง ก็จัดว่าเป็นผู้เริ่มความเพียรด้วยความเพียรทางใจเหมือนกัน. บทว่า **ฌายี** คือ เป็นผู้เพ่งด้วยอารมณ์อนุปนิชฌานและลักษณะปนิชฌาน. บทว่า **สติมา** คือประกอบด้วยสติอันสามารถระลึกถึงกิจที่ทำไว้นานแล้วได้เป็นต้น. บทว่า **กल्याณปฏิภาณ** คือสมบูรณ์ด้วยการพุดติและสมบูรณ์ด้วยปฏิภาณ. ก็บุคคลนั้นเป็นผู้ประกอบด้วยปฏิภาณมิใช่เป็นผู้ขาดปฏิภาณ. จริงอยู่ ภิกษุดำรงอยู่ในศีลสมาจารหาได้ขาดปฏิภาณไม่. อนึ่ง ภิกษุผู้ประกอบด้วยปฏิภาณ ย่อมเป็นเหมือนพระวังคิสเถระฉะนั้น. บทว่า **คตมา** คือ ประกอบด้วยปัญญาอันสามารถในการดำเนินไป. บทว่า **ธิตมา** คือ ประกอบด้วยปัญญาอันสามารถในการทรงจำไว้. ก็คำว่า **มติ** ในคำว่า **มติมานิ** เป็นชื่อของปัญญาแท้ ฉะนั้น อธิบายว่า ผู้มีปัญญา ปัญญานั้นเองท่านกล่าวไว้ด้วยบทแม่ทั้ง ๑ เหล่านี้ ดังพรรณนามาฉะนี้ ในบาลีประเทศนั้น ความเพียรเป็นเครื่องทำสมณธรรมท่านกล่าวไว้ในหนหลัง. ในที่นี้ ท่านกล่าวความเพียรเป็นเครื่องเล่าเรียนพระพุทฺธพจน์. อนึ่ง วิปัสสนาปัญญาท่านกล่าวไว้แล้วในหนหลัง ในที่นี้ท่านกล่าวถึงปัญญาเป็นเครื่องเล่าเรียนพระพุทฺธพจน์. หลายบทว่า **น จ กามesu ทิโท** คือ เป็นผู้ไม่ติดในวัตถุกามและกิลесกาม. หลายบทว่า **สโต จ นิปโก จเร** ความว่า ภิกษุพึงเป็นผู้ประกอบด้วยสติและด้วยญาณในฐานทั้ง ๘ มีการก้าวไปข้างหน้าเป็นต้นเที่ยวไป. ปัญญาชื่อ เนปิกกะ ภิกษุท่านกล่าวว่ามีปัญญา ดังนี้ เพราะประกอบด้วยปัญญานั้น คำที่เหลือในที่นี้พึงประกอบเข้าด้วยนัยก่อนนั้นแล

บทว่า **ปจฺจตุตฺ** โยนิโสมนสิการา คือ ด้วยการทำไว้ในใจ โดยอุบายของพระองค์. บทว่า **ยถาธุสฺสิจฺจํ ตถาปฏิบัติขฺขมาโน** คือเป็นผู้ปฏิบัติตามที่เราได้ให้อนุศาสน์พร่ำสอนไว้. คำเป็นต้นว่า **ติณฺณ**

สญฺโณชนานํ ปริกฺขยา มิเนือความดังกล่าวแล้ว. คำที่เหลือแม้ในที่นี้  
พึงประกอบเข้าโดยนัยก่อนนั้นแล.

บทว่า **ปรปฺปุกฺควิมุตฺติมาณ** คือ ในญาณเครื่องหลุดพ้นจาก  
กิเลสด้วยมรรคนั้น ๆ ของบุคคลอื่นมีพระโสดาบันเป็นต้น. คำที่เหลือในที่  
นี้ พึงประกอบเข้าโดยนัยก่อนนั้นแล.

บทว่า **อมุตราสี** **เอว** **นาโม** ความว่า บุคคลหนึ่งเมื่อระลึกบุญเพ  
นิวาส ย่อมกำหนดชื่อและโคตรไปได้. บุคคลหนึ่งระลึกได้แต่ชั้นธุลีน ๆ เท่านั้น. คนหนึ่งสามารถระลึกได้คนหนึ่งไม่สามารถ. ในที่นั้น มิได้ถือเอาด้วย  
อำนาจแห่งผู้สามารถ. ได้ถือเอาด้วยอำนาจแห่งผู้ไม่สามารถก็ผู้ไม่สามารถ  
จะทำอะไรได้. บุคคลนั้นระลึกเฉพาะแต่ชั้นธุลีน ๆ ไป ดำรงอยู่ในที่สุด  
หลายแสนชาติ หยั่งญาณลงกำหนดนามและโคตร. พระสารีบุตรเถระเมื่อ  
จะแสดงนามและโคตรนั้นจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **เอว** **นาโม** ดังนี้. บทว่า  
**โส** **เอวมาห** คือ บุคคลผู้ถือทิฏฐินั้นได้กล่าวอย่างนี้. ในบาลีประเทศนั้น  
เมื่อบุคคลนั้นกล่าวว่าเพียง แล้วกล่าวว่าสัตว์เหล่านั้นย่อมท่องเที่ยวไป ดังนี้  
คำพูดย่อมมีเบื้องต้นและเบื้องปลายขัดแย้งกันก็จริง. แต่บุคคลนั้นกำหนดคำ  
นั้นไม่ได้เพราะเป็นผู้ยึดถือทิฏฐิ. ความจริงฐานะหรือการกำหนดของผู้ยึด  
ถือทิฏฐิย่อมไม่มี. คำนั้นทานให้พิสดารแล้วในพรหมชาลสูตรว่า บุคคลนั้น  
ถือเอาสิ่งนี้แล้วก็ปล่อยสิ่งนี้ ครั้นปล่อยสิ่งนี้แล้วก็ยึดถือเอาสิ่งนี้ ดังนี้. ด้วย  
คำว่า **อัย** **ตติโย** **สสุตฺตวาโท** นี้ พระเถระกล่าวบุคคลผู้เป็นสัสสวาทะ  
ไว้ ๓ ประเภทด้วยอำนาจแห่งญาณลาภบุคคลเท่านั้น. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า  
ได้ตรัสบุคคล ๔ ประเภทไว้ในพรหมชาลสูตร เพราะรวมเอาแม้บุคคลที่เป็น  
ตักกิวาทะเข้าไว้ด้วย. ก็กล่าวพิสดารของบุคคลผู้มีวาทะ ๓ ประเภทนั้น

พึงทราบโดยนัยที่ท่านกล่าวไว้แล้วในพรหมชาลสูตร คำที่เหลือแม้ในที่นี้  
พึงให้พิสดารโดยนัยที่กล่าวแล้วในก่อน

บทว่า **คณนาย ว** คือ ด้วยการนับเป็นหมวด. บทว่า **สงฺขานเน** คือ  
ด้วยการนับด้วยใจโดยไม่ให้ขาดสายโดยสองวิธีนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้า  
ทรงแสดงเฉพาะการนับเป็นหมวด มีคำอธิบายที่พระสารีบุตรกล่าวไว้  
ว่า ใครไม่สามารถที่จะทำเป็นหมวดด้วยอำนาจ ร้อย พัน แสน  
โกฏิแห่งปีทั้งหลาย แล้วนับว่า ร้อยปีเท่านั้น ดังนี้ หรือว่า ฯลฯ โกฏิปีเท่านี้.  
พระเถระย่อมแสดงว่า เพราะพระองค์ทรงบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ  
เพราะพระองค์ทรงบรรลุสัพพัญญุตญาณ เพราะพระอนาวจรญาณของพระ  
องค์ดำเนินไปแก่กล้า พระองค์จึงทรงมีความฉลาดในเทศนาญาณเป็นเบื้อง  
หน้า ทำให้มีที่สุดด้วยการนับปี แม้ด้วยการนับก็กำหนดแสดงว่ามี  
ประมาณเท่านี้ได้. เนื้อความในบาลี มีนัยกล่าวแล้วในบาลีนี้. คำที่เหลือ  
แม้ในที่นี้ก็พึงประกอบเข้าโดยนัยก่อนนั้นแล. ด้วยหลายบทว่า **เอตทานุ-**  
**ตริยํ ภนฺเต สุตตํ จุตุปฺปตฺตํ** พระเถระย่อมแสดงว่า ข้าแต่พระ-  
องค์ผู้เจริญญาณเทศนา ด้วยอำนาจจติและปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลายนี้ใด  
มีอยู่ ญาณเทศนานั้นจัดเป็นยอดเยี่ยมของพระองค์ แม้พระพุทธเจ้าในอดีต  
ทั้งหลายก็ทรงแสดงอย่างนี้เหมือนกัน. แม้พระพุทธเจ้าในอนาคต ก็จักทรง  
แสดงอย่างนี้เหมือนกัน. พระองค์ทรงเทียบเคียงด้วยพระญาณของพระ-  
พุทธเจ้าทั้งในอดีตและในอนาคตเหล่านั้นแล้วทรงแสดง ข้าแต่พระองค์ผู้  
เจริญ ด้วยเหตุฉะนั้น ข้าพระองค์มีความเลื่อมใสพระมีพระภาคเจ้าอย่างนี้.  
ก็เนื้อความของพระบาลีในที่นี้ ท่านก็ให้พิสดารแล้วเหมือนกัน.

สองบทว่า **สาสว สอุปฺริกา** คือ ฤทธิ์ที่มีโทษ คือ มีข้อติเตียน.  
หลายบทว่า **โน อริยาติ รุจฺจติ** ความว่า ฤทธิ์เช่นนั้นไม่เรียกว่าฤทธิ์อันเป็น

อริยะ. สองบทว่า **อนาสวา อนุปริกา** คือไม่มีโทษ ได้แก่ ไม่มีข้อนาติเตียน.  
สองบทว่า **อริยาติ วุจฺจติ** คือ ฤทธิเช่นนี้เรียกว่าฤทธิอันเป็นอริยะ. หลาย  
บทว่า **อปฺปฏิกูลสฺสณฺณิ ตตฺถ วิหฺรติ** ความว่า ภิกษุย่อมมีความสำคัญใน  
สิ่งปฏิกูลว่าไม่ปฏิกูลอยู่อย่างไร. คือ เธอย่อมแผ่เมตตาไปในสัตว์ที่ปฏิกูลคือ  
รวมความสำคัญว่าเป็นธาตุลงในสังขาร. เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า ภิกษุ  
เป็นผู้มีความสำคัญในสิ่งปฏิกูล ว่าไม่ปฏิกูลนั้นอย่างไร คือ เธอย่อมแผ่  
เมตตาไปในวัตถุอันไม่น่าปรารถนา หรือรวมลงโดยเป็นธาตุดังนี้. หลาย  
บทว่า **ปฏิกูลสฺสณฺณิ ตตฺถ วิหฺรติ** ความว่า ภิกษุย่อมแผ่สุกฺกสฺสณฺญาไป  
ในสัตว์ซึ่งไม่ปฏิกูล คือรวมอนิจฺจสฺสณฺญาลงในสังขาร. เหมือนอย่าง  
ที่ท่านกล่าวไว้ว่า ภิกษุเป็นผู้มีความสำคัญในสิ่งไม่ปฏิกูลว่า ปฏิกูลอยู่  
อย่างไร คือ เธอย่อมแผ่ไปด้วยสุกฺกสฺสณฺญาในวัตถุที่น่าปรารถนาหรือรวมลง โดย  
เป็นของไม่เที่ยง ดังนี้. พึงทราบเนื้อความแม้ในบทที่เหลืออย่างนี้. หลาย  
บทว่า **อุเปกฺขโก ตตฺถ วิหฺรติ** ความว่า ภิกษุไม่กำหนดในอารมณ์ที่น่า  
ปรารถนา และไม่ชังในอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา ทั้งไม่ให้โมหะเกิด  
ขึ้น เหมือนชนเหล่าอื่นให้โมหะเกิดขึ้น ด้วยการเพ่งอารมณ์อันไม่มีส่วน  
เสมอ เป็นผู้วางเฉยในอารมณ์ทั้ง ๖ ด้วยอุเบกขามิองค์ ๖ อยู่. หลายบทว่า  
**เอตธานุตฺตริยํ ภนฺเต อิทฺธิวิธาสุ** ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ  
นี้จัดว่าเป็นเทศนา อันยอดเยี่ยมอย่างนี้ในฝ่ายฤทธิทั้งสอง

บทว่า **ตํ ภควา** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงรู้อย่างซึ่งเทศนา  
นั้นทั้งสิ้นไม่เหลือเลย. สองบทว่า **ตํ ภควโต** ความว่า เมื่อพระผู้มีพระภาค  
เจ้าทรงรู้อย่างซึ่งเทศนานั้นโดยไม่เหลือ. หลายบทว่า **อฺนฺตฺตริ อภินฺนฺนฺนํ นตฺติ**  
ความว่า ธรรมที่จะพึงรู้อย่างซึ่งขึ้นไปกว่านี้ ย่อมไม่มี คือ คำนี้ว่า ธรรม  
หรือบุคคลอื่นจากนี้ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงทราบ ดังนี้ ย่อมไม่มีเลย.

หลายบทว่า ยถาปิ อญฺโณ สมฺโณ วา ความว่า สิ่งใดที่พระองค์ไม่รู้ สมณะหรือพราหมณ์อื่นจะรู้อย่างนั้น เป็นผู้มีความรู้ยิ่งกว่า คือ มีปัญญามากกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า. คำว่า ยถิทํ ในคำว่า อทิทํ อิทธิวิธาสํ เป็นเพียงนิบาต. บุคคลผู้ยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าในฝ่ายอิทธิวิธี ย่อมไม่มีเลย. ความจริงแม้พระพุทธเจ้าในอดีตทั้งหลายก็ทรงแสดงฤทธิ์ ๒ อย่างเหล่านี้. แม้พระพุทธเจ้าในอนาคตก็จักแสดงทั้ง ๒ เหล่านี้. แม้พระองค์ทรงเทียบเคียงด้วยญาณของพระพุทธเจ้าเหล่านั้นแล้ว ก็ทรงแสดงฤทธิ์เหล่านี้แหละ. พระเถระเมื่อจะแสดงว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้นทรงยอดเยี่ยมในฝ่ายอิทธิวิธีดังพรรณนามาจะนี้ ดังนี้ จึงแสดงว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้ด้วยเหตุนี้ ข้าพระองค์จึงมีความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้า.

ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ พระธรรมเสนาดินั่งในที่พักกลางวันแล้ว พิจารณาธรรมอื่นต่อไป ๑๖ อย่างเหล่านี้ ธรรมเหล่านั้นเป็นอันท่านแสดงแล้ว. บัดนี้ พระเถระเมื่อจะแสดงคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยอาการแม้อีกจึงทูลคำเป็นต้นว่า ยนฺตํ ภนฺเต ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น สอนบทว่า สทฺธเชน กุลฺปุตฺเตน ความว่า พระโพธิสัตว์ซึ่งมีในอดีตอนาคตและปัจจุบัน ชื่อว่ากุลบุตรผู้มีศรัทธา. เพราะฉะนั้น จึงมีคำอธิบายว่า สิ่งใดที่พระสัพพัญญูโพธิสัตว์พึงบรรลु. ถามว่า ก่ออะไรที่พระสัพพัญญูโพธิสัตว์พึงบรรลุ. ตอบว่า โลกุตตรธรรม ๘ อันพระสัพพัญญูโพธิสัตว์นั้นพึงบรรลุ. คำทั้งหมดเป็นต้นว่า วิริยํ ถาโม ในบทว่า อารทฺธวิริเยน เป็นต้นนี้ เป็นไวยากรณ์ของความเพียร. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อารทฺธวิริเยน คือ ผู้ประกอบความเพียร. บทว่า ถาโมวตา คือ สมบูรณ์ด้วยกำลัง คือ มีความเพียรแข็งแรง. บทว่า ปุริสธามนํ อธิบายว่า สิ่งใดที่พระสัพพัญญูโพธิสัตว์ผู้มีเรี่ยวแรงนั้น พึงบรรลุด้วยเรี่ยวแรงของ

บุรุษ. ในสองบทที่ถัดไป ก็มีนัยเช่นนี้เหมือนกัน บทว่า **ปฺริสฺสโรเรยุเห** คือ มหาบุรุษผู้สามารถเพื่อจะนำฐานะ ที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้มีฐานะหาผู้เสมอไม่ได้ พึงนำไป. ด้วยสองบทว่า **อนุปฺปตฺตํ ตํ ภควตา** พระเถระย่อมแสดงว่าสิ่งนั้น ทั้งหมดที่พระพุทธเจ้าทั้งในอดีตทั้งในอนาคตพึงบรรลุ สิ่งนั้นทั้งหมดพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตามบรรลุได้แล้ว แม้คุณอย่างหนึ่งจะพร่องไปก็หาไม่ ดังนี้.

สองบทว่า **กามสฺส กามสุขลฺลิกานุโยคํ** คือ พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ทรงตามประกอบความสุขในฝ่ายวัตถุกาม. พระเถระ ย่อมแสดงว่า สมณพราหมณ์เหล่าอื่นมีกณิชชฎิลเป็นต้นคิดกันว่า ใครจะรู้ปรโลก การที่นางปริพาชกานี้เอาแขนที่มีขนอ่อนนุ่มมาสัมผัสเป็นความสุข ดังนี้ จึงปรนเปรอด้วยพวกนางปริพาชกาซึ่งผูกมวดยผมเป็น ๓ หย่อม พวกเขาพากันแสวงอารมณ์มีรูปเป็นต้นที่สมบูรณ์อย่างยิ่ง ตามประกอบความสุขในกาม ฉนฺได พระผู้มีพระภาคเจ้าหาทรงประกอบเช่นนั้นไม่. บทว่า **หิณํ** คือ เลวทราม. บทว่า **กมฺมํ** คือ เป็นกรรมของชาวบ้าน. บทว่า **โปถุชฺชนิกํ** คือ อันปฺถุชนควรเสพ. บทว่า **อนริยํ** คือ จะไม่มีโทษก็หาไม่ได้ หรืออันพระอริยะทั้งหลายไม่ควรเสพ. บทว่า **อนตฺถสฺสฺสํ** คือ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์. บทว่า **อตุตฺถกิลมณฺานุโยคํ** คือ การตามประกอบความเพียรอันทำตนให้เดือดร้อนและเร่าร้อน. บทว่า **ทุกฺขํ** คือ ประกอบด้วยทุกข์ หรือทนได้ยาก. สมณพราหมณ์บางเหล่าคิดกันว่า พวกเราจักงดเว้นซึ่งความประกอบความสุขทางกาม ดังนี้ จึงพากันเล่นไปสู่ความลำบากทางกาย ต่อแต่นั้น ก็คิดว่าเราจักพ้นจากความลำบากนั้นดังนี้ จึงพากันเล่นไปสู่ความสุขทางกาย ฉนฺได พระผู้มีพระภาคเจ้าหาเป็นเช่นนั้นไม่. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเว้นที่สุด ๒ อย่างเหล่านั้นแล้ว ทรงปฏิบัติข้อปฏิบัติชอบ ที่พระองค์ตรัสไว้อย่างนี้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย มัชฌิมาปฏิปทา ที่พระตถาคตรู้อยู่แล้ว กระทำให้แจ้งด้วย  
จักขุมิอยู่ ดังนี้ ฉะนั้น พระองค์จึงตรัสว่า น จ อตฺตกิลมณานุโยคํ ดังนี้  
เป็นต้น.

บทว่า อภิเจตสิกการณํ คือ เกิดขึ้นในอกิจิต อธิบายว่า ล่วงกามา-  
วจรจิตแล้วดำรงอยู่. บทว่า ทิฏฐธมฺมสุขวิหารานํ คือ อันให้อยู่อย่างสบาย  
ในอรรถภาพนี้ นั่นเอง. ความจริง ทุติยฌานผลสมบัติพร้อมด้วยปีติ พระผู้มี  
พระภาคเจ้าตรัสไว้ในโปฏฐปาทสูตร. ฌานซึ่งเป็นบาทแห่งวิปัสสนาพร้อม  
ด้วยมรรค พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในปาสาทิกสูตร. ผลสมบัติอันนับ  
เนื่องในจตุตถฌาน พระองค์ตรัสไว้ในทสุตตรสูตร. ในสัมปสาทนียสูตรนี้  
ได้ตรัสฌานอันเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน. บทว่า นิกามลาภี คือ พระ  
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงได้ฌานความปรารถนา. บทว่า อภิจุจฺจลาภี คือ  
ทรงได้โดยไม่ยากลำบาก. บทว่า อกสิริลาภี คือ ทรงได้อย่างไพบูลย์.

บทว่า เอกิสฺสา โลกธาตฺยา คือ ในหมื่นโลกธาตุ. ความจริง  
เขตแดนมี ๓ อย่างคือ ชาติเขต อาณาเขต วิสัยเขต. ในบรรดาเขต ทั้ง  
๓ นั้น หมื่นโลกธาตุ ชื่อชาติเขต. ก็ในเวลาทีพระตถาคตเสด็จก้าวลงสู่  
พระกรรม์ของพระมารดา ในเวลาเสด็จออกจากพระกรรม์ ในเวลาตรัสรู้  
ในเวลาประกาศพระธรรมจักร ในเวลาปลงพระชนมายุสังขารและใน  
คราวปรินิพพาน โลกธาตุนั้นย่อมห้วนไหว. ส่วนแสนโกฏิจักรวาลชื่อ  
ว่า อาณาเขต. แท้จริง อาณาของอาภูวนาภูยิปริตร โมรปริตร รัชค-  
ปริตร และรัตนปริตร เป็นต้น ย่อมเป็นไปในแสนโกฏิจักรวาล. ส่วนวิสัย  
เขต ไม่มีปริมาณเลย. ความจริง ชื่อว่าสิ่งอันมิใช่วิสัยของพระพุทธเจ้า  
ทั้งหลายย่อมไม่มี เพราะพระบาลีว่า ญาณมิเท่าใด สิ่งทีพระองค์พึงรู้ก็มี  
เพียงนั้น สิ่งทีพระองค์พึงรู้มิเท่าใด ญาณก็มีเพียงนั้น สิ่งทีพระองค์พึงรู้มี  
ญาณเป็นที่สุด ญาณก็มีสิ่งทีพระองค์พึงรู้เป็นที่สุด ดังนี้. พระสูตรว่า ก็ใน

เขตทั้ง ๓ เหล่านี้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมทรงอุบัติขึ้นในจักรวาลอื่น เว้นจักรวาลนี้ ดังนี้ ย่อมไม่มี แต่พระสูตรว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมไม่ทรงอุบัติขึ้น ดังนี้มีอยู่. ปิฎกมี ๓ คือ วินยปิฎก สุตตันตปิฎก อภิธรรมปิฎก. การสังคายนามี ๓ ครั้ง คือ การสังคายนาที่พระมหากัสสปะกระทำ ๑ สังคายนาที่พระยสเถระกระทำ ๑ สังคายนาที่พระโมคคัลลีบุตรเถระกระทำ ๑. ในพระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎก ที่พระธรรมสังคากาจารย์ยกขึ้นสู่สังคายนาทั้ง ๓ ครั้งเหล่านี้ ก็ไม่มีพระสูตรว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมอุบัติในจักรวาลอื่นนอกจักรวาลนี้ แต่พระสูตรว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมไม่ทรงอุบัติขึ้น ดังนี้ มีอยู่.

บทว่า **อปุพฺพ อจฺริมิ** ความว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมไม่ทรงอุบัติขึ้นพร้อมกันไม่ก่อนไม่หลัง มีคำอธิบายว่า ย่อมทรงอุบัติขึ้นกาลก่อนหรือในภายหลัง. ระยะเวลา นับตั้งแต่พระพุทธเจ้าประทับนั่งอยู่ ณ โพธิบัลลังก์นั้นด้วยตั้งใจว่า เราไม่ได้บรรลุพระโพธิญาณแล้วจักไม่ลุกขึ้น จนกระทั่งถึงอุปนิสัยในพระครรภ์ของพระมารดา ไม่ควรเข้าใจว่า เป็นเวลา ก่อน. เพราะได้ทำการกำหนดเขตไว้แล้ว ด้วยการหวนไหวแห่งหมื่นจักรวาล ในขณะที่พระโพธิสัตว์ถึงอุปนิสัย แม้การอุบัติขึ้นแห่งพระพุทธเจ้าพระองค์อื่น เป็นอันห้ามแล้ว. อนึ่งระยะเวลานับแต่ปรินิพพานจนกระทั่งพระธาตุทั้งหลายเมืงาเมล็ดพันธุ์ฝักกาดยังดำรงอยู่ ก็ไม่พึงเข้าใจว่าเป็นเวลาภายหลัง. เพราะเมื่อพระธาตุทั้งหลายยังดำรงอยู่ พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ชื่อว่ายังดำรงอยู่ที่เดียว. เพราะฉะนั้น การอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าพระองค์อื่นในระหว่างนี้ จึงเป็นอันห้ามแล้ว. แต่เมื่อการปรินิพพานของพระธาตุเกิดขึ้น การอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าพระองค์อื่นเป็นอันไม่ห้ามแล้ว.

จริงอยู่ อังตรธานมี ๓ อย่าง คือ ปริยัตติอังตรธาน ๑ ปฏิเวธ-

อังตรธาน ๑ ปฏิปัตติอังตรธาน ๑. ในอังตรธานเหล่านั้น พระไตร-  
ปิฎกชื่อว่า ปริยัตติ. การแทงตลอดสัจจะชื่อว่า ปฏิเวธ. ข้อปฏิบัติชื่อว่า  
ปฏิบัติ. ใน ๓ อย่างนั้น ปฏิเวธและปฏิบัติ ย่อมมีบ้าง ย่อมไม่มีบ้าง. ก็  
ในกาลหนึ่ง หมู่ภิกษุผู้ทรงปฏิเวธมีมาก. ภิกษุนั้นพึงถูกขี้ผึ้งแสดงว่า  
ภิกษุรูปนี้เป็นปุลุชน. ในทวีปเดียวเท่านั้น ขึ้นชื่อว่าภิกษุผู้เป็นปุลุชน  
คราวเดียวกันหาไม่มี. เหล่าภิกษุแม้ผู้บำเพ็ญข้อปฏิบัติในกาลบางครั้งมี  
มาก ในกาลบางครั้งมีน้อย. ปฏิเวธและการปฏิบัติย่อมมีบ้าง ย่อมไม่มี  
บ้างด้วยประการฉะนี้. แต่ว่าปริยัตติย่อมเป็นประมาณของการดำรงอยู่ได้  
ของพระศาสนา. เพราะบัณฑิตทั้งหลายได้ฟังพระไตรปิฎกแล้วย่อมบำเพ็ญ  
ได้ทั้งปฏิบัติและปฏิเวธทั้งสอง. พระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลายให้อภิญญา ๕  
และสมาบัติ ๘ บังเกิดขึ้นในสำนักของอาราพคาบสแล้ว ตรัสถามบริกรรม  
ของเนวสัจญานาตัญญายตนสมาบัติ อาราพคาบสทูลว่า ข้าพระองค์ไม่  
ทราบ ดังนี้ ต่อแต่นั้นพระโพธิสัตว์นั้นจึงเสด็จไปสู่สำนักของอุทกคาบส แล้ว  
ทรงเทียบเคียงคุณวิเศษ ที่พระองค์บรรลุแล้ว ตรัสถาม การบริกรรมของเนว-  
สัจญานาตัญญายตนสมาบัติ อุทกคาบสนั้นก็ทูลแจ้งให้ทรงทราบ พระ-  
มหาสัตว์ก็ทรงให้มานั้นเกิดขึ้น ในลำดับแห่งถ้อยคำของอุทกคาบส  
นั้น จันใด ภิกษุผู้ปัญญาที่จันนั้นเหมือนกัน ได้ฟังปริยัตติธรรมแล้ว ก็ย่อม  
บำเพ็ญทั้งปฏิบัติและปฏิเวธทั้งสองได้. เพราะฉะนั้น เมื่อพระปริยัตติดำรง  
อยู่ได้ ศาสนาก็เป็นอันดำรงอยู่ได้. แต่ในกาลใด ปริยัตตินั้นอังตรธานไป  
ในกาลนั้น อภิธรรมปิฎกย่อมเสื่อมไปก่อน. ไปอภิธรรมนั้น พระปัญฐาน  
ย่อมอังตรธานไปก่อนกว่าอย่างอื่นทั้งหมด. ธรรมสังคหะย่อมเสื่อมในภายหลัง  
ตามลำดับ. เมื่ออภิธรรมปิฎกนั้นเสื่อมไป แม้เมื่อปิฎกทั้งสองนอกนี้

ยังดำรงอยู่ ศาสนาก็ย่อมเป็นอันตั้งอยู่ได้แท้. ในปิฎกเหล่านั้นเมื่อพระสูตรตันตปิฎกอันตรธาน อังคุตตรนิกายย่อมเสื่อมไปก่อน ตั้งแต่หมวดที่ ๑๑ จนถึงหมวด ๑. ในลำดับนั้นสังยุตตนิกาย ก็เสื่อมไป เริ่มแต่จักกเปยยาจ จนถึงโอฆตรณสูตร. ในลำดับนั้น มัชฌิมนิกาย ก็อันตรธานเริ่มตั้งแต่อินทริยภาวนาจนถึงมูลปริยายสูตร. ในลำดับนั้น ทีฆนิกายก็อันตรธานเริ่มแต่ทสุตตรสูตรจนถึงพรหมชาลสูตร. คำถามของคาถาหนึ่งก็ดี สองคาถาก็ดี ย่อมอยู่ไปนาน ย่อมไม่สามารถดำรงศาสนาไว้ได้ เช่นสภิกขุจณาและอาฬวกปุจณา. ได้ยินว่า ระหว่างกาลของพระกัสสปะพุทธเจ้าหนึ่งไม่สามารถจะดำรงศาสนาไว้ได้. ก็เมื่อปิฎกทั้งสองถึงจะอันตรธานไป เมื่ออุกโตวิภังค์ยังดำรงอยู่ ศาสนาก็เป็นอันตั้งอยู่ได้แท้. เมื่ออุกโตวิภังค์อันตรธานไป แม้เมื่อมาติกายังดำรงอยู่ ศาสนาก็เป็นอันตั้งอยู่ได้แท้. เมื่อมาติกาอันตรธานไป เมื่อปาฏิโมกข์ บรรพชา และอุปสมบท ยังดำรงอยู่ ศาสนาก็ย่อมดำรงอยู่ได้. เพศยังเป็นไปอยู่ได้นาน. แต่วังศ์ของสมณะผู้นุ่งผ้าขาว ไม่สามารถจะดำรงศาสนาไว้ได้ตั้งแต่กาลของพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่ากัสสปะ. ศาสดาดำรงอยู่ได้ตลอดพันปีด้วยภิกษุผู้บรรลุปฏิสัมภิตา ดำรงอยู่ได้พันปีด้วยภิกษุผู้ทรงอภิญา ๖ ดำรงอยู่ได้พันปีด้วยภิกษุผู้ทรงวิชา ๓ ดำรงอยู่ได้พันปีด้วยภิกษุผู้เป็นสุขขวิปัสสกะ ดำรงอยู่ได้พันปีด้วยเหล่าภิกษุผู้ทรงปาฏิโมกข์. ก็ศาสนาย่อมมีอันทรุดลงตั้งแต่การแทงตลอดสัจจะของภิกษุรูปหลัง ๆ และแต่การทำลายศีลของภิกษุรูปหลัง ๆ. จำเดิมแต่นั้นไป การอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าพระองค์อื่นท่านมิได้ห้ามไว้.

ขึ้นชื่อว่าปรินิพพานมี ๓ อย่างคือ กิเลสปรินิพพาน ๑ ชั้นธ-

ปรินิพพาน ๑ ธาตุปรินิพพาน ๑. ในปรินิพพานทั้ง ๓ อย่างนั้น การ  
ดับรอบแห่งกิเลสได้มีแล้วที่โพธิบัลลังก์ การดับรอบแห่งขันธได้มีที่เมือง  
กุสินารา การดับแห่งธาตุจกมีในอนาคต. ได้ยินว่า ในเวลาที่ศาสนา  
ทรุดลง พระธาตุทั้งหลายก็จักไปรวมกันอยู่ในมหาเจดีย์ในเกาะตามพยับ-  
ณิทวีปนี้ ต่อจากมหาเจดีย์ก็จักไปรวมกันอยู่ที่ราชยศนเจดีย์ในนาททวีป  
ต่อแต่นั้น ก็จักไปสู่มหาโพธิบัลลังก์. พระธาตุทั้งหลายจากภพแห่งนาค  
ก็ดี จากพรหมโลกก็ดี จักไปสู่มหาโพธิบัลลังก์ทีเดียว. พระธาตุแม้มีประมาณ  
เท่าเมล็ดพันธุ์ ฝักกาด ก็จักไม่อันตรายกันไปเลย. พระธาตุทั้งหมดก็จะรวม  
กันเป็นกองอยู่ในมหาโพธิบัลลังก์ รวมกันอยู่แน่นเหมือนกองทองคำฉะนั้น  
เปล่งฉัพพรรณรังสีออกมา. พระธาตุเหล่านั้นจักแผ่ไปตลอดหมื่นโลกธาตุ.  
ต่อแต่นั้น เทวดาในหมื่นจักรวาลก็ประชุมพร้อมกันแล้ว กล่าวกันว่า  
พระศาสดาย่อมปรินิพพานไปในวันนี้ ศาสนาก็ย่อมทรุดโทรมไปในวันนี้  
นี่เป็นการได้เห็นครั้งสุดท้ายของเราทั้งหลายในบัดนี้ ดังนี้แล้ว จักพากัน  
กระทำความกรุณาอันยิ่งใหญ่ กว่าวันที่พระทศพลปรินิพพาน. เว้นพระ  
อนาคามีและพระชีवासพลีเสีย ภิกษุที่เหลือก็จักไม่สามารถดำรงอยู่ได้โดย  
ภาวะของตน. เตโชธาตุในบรรดาธาตุทั้งหลาย ก็จักถูกฟุ้งขึ้นไปจนถึงพรหม  
โลก เมื่อมีพระธาตุแม้เท่าเมล็ดพันธุ์ ฝักกาดอยู่ ก็จักถูกเป็นเปลวเดียวกัน  
เมื่อธาตุทั้งหลายถึงความหมดแล้ว เตโชธาตุก็จักดับหายไป. เมื่อพระธาตุทั้ง  
หลายได้แสดงอานุภาพอันใหญ่หลวงอย่างนี้แล้วหายไป ศาสนาก็เป็นอันชื่อ  
ว่าอันตรายกันไป. ศาสนายังไม่อันตรายอย่างนี้ตราบดี ศาสนาจักว่า  
ยังไม่สุดท้ายตรานั้น. ข้อที่พระศาสดาพึงเกิดขึ้นไม่ก่อนไม่หลังอย่างนี้ย่อม  
เป็นฐานะที่จะมีไม่ได้.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมไม่ทรงอุบัติขึ้น

ไม่ก่อนไม่หลัง ดังนี้. ตอบว่า เพราะความเป็นสิ่งที่ไม่น่าอัศจรรย์. ความจริง พระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นมนุษย์ผู้อัศจรรย์. เหมือนอย่างที่เราองค์ตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เป็นเอก เมื่อจะอุบัติขึ้นในโลกย่อมอุบัติขึ้นเป็นมนุษย์อัศจรรย์ บุคคลเป็นเอกอย่างไร คือ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า. ถ้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายพึงเสด็จอุบัติขึ้นคราวเดียวกัน ๒ พระองค์บ้าง ๔ พระองค์บ้าง ๘ พระองค์บ้าง ๑๖ พระองค์บ้าง ๓๒ พระองค์บ้าง พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็พึงเป็นผู้ที่ไม่น่าอัศจรรย์. แม้พระเจดีย์สองแห่งในวัดเดียวกัน ลากสักการะก็ไม่มาก ทั้งภิกษุทั้งหลายก็ไม่น่าอัศจรรย์ เพราะข้อที่มีอยู่มาก ฉนฺได. แม้พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็พึงเป็นเช่นนั้น เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลาย จึงไม่ทรงเสด็จอุบัติขึ้นอย่างนี้. อนึ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ทรงอุบัติขึ้นพร้อมกัน ก็เพราะความที่เทศนาไม่แตกต่างกัน. จริงอยู่ พระพุทธเจ้าองค์หนึ่งทรงแสดงธรรมแตกต่างกัน มีสติปัญญาเป็นต้นอันใด พระธรรมนั้นนั่นแหละพระพุทธเจ้าพระองค์อื่นซึ่งทรงอุบัติขึ้นแล้วก็พึงแสดง ฉะนั้น พระพุทธเจ้าก็จะเป็นผู้ไม่น่าอัศจรรย์. แต่เมื่อพระพุทธเจ้าองค์เดียวแสดงธรรม แม้พระเทศนาก็เป็นของที่น่าอัศจรรย์. อนึ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ทรงอุบัติขึ้นพร้อมกัน เพราะไม่มีการวิวาทกัน. ความจริง เมื่อพระพุทธเจ้าเป็นอันมากเสด็จอุบัติขึ้น ภิกษุทั้งหลายพึงวิวาทกันว่า พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายนำเลื่อมใส พระพุทธเจ้าของพวกเรามีพระสุรเสียงไพเราะ มีลาภ และมีบุญ ดังนี้ เหมือนอันเตวสิกของอาจารย์มากองค์. เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลายจึงไม่ทรงอุบัติขึ้นอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง เหตุข้อนี้ พระนาคเสนเถระถูกพระยามิลินท์ตรัสถาม ก็ได้ทูลตอบไว้อย่างพิสดาร. ความจริง ในมิลินทปัญหานี้พระยามิลินท์ตรัสไว้ว่า ท่านพระนาคเสนผู้เจริญ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงภาษิตไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนั้นไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาส คือ ข้อที่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์ พึงอุบัติขึ้นไม่ก่อนไม่หลังในโลกชาตินี้ เป็นฐานะที่จะมีได้ ดังนี้ ท่านพระนาคเสนผู้เจริญ พระตถาคตทั้งหมดเมื่อจะทรงแสดงธรรม ย่อมทรงแสดงโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ และเมื่อจะตรัสก็ย่อมตรัสอธิบายสังขธรรม ๔ และเมื่อจะทรงให้ศึกษา ย่อมทรงให้ศึกษาในไตรสิกขา เมื่อจะทรงพราสอน ก็ทรงพราสอนข้อปฏิบัติ คือความไม่ประมาท ท่านพระนาคเสนผู้เจริญ ถ้าพระตถาคตทั้งหมด มีอุเทศอย่างเดียวกัน มีกาลอย่างเดียวกัน มีสิกขาบทยอย่างเดียวกัน มีอนุสนธิอย่างเดียวกัน เพราะเหตุไร พระตถาคต ๒ พระองค์จึงไม่ทรงอุบัติขึ้นในขณะเดียวกัน โลกนี้เกิดมีแสงสว่างด้วยการอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า องค์เดียวก่อน ถ้าพระพุทธเจ้าองค์ที่สองพึงมีขึ้น โลกนี้พึงมีแสงสว่างขึ้นมามีประมาณยิ่งด้วย พระรัศมีของพระพุทธเจ้า ๒ พระองค์ และพระตถาคตทั้งสองพระองค์ เมื่อจะทรงโอวาทก็พึงโอวาทอย่างสบาย เมื่อจะทรงพราสอนก็พึงพราสอนอย่างสบาย ขอท่านจงแสดงเหตุในข้อนี้ให้โยมหายสงสัยเถิด. พระนาคเสนเถระถวายพระพรว่า มหาบพิตร หมั่นโลกชาตินี้ ธารไว้ได้ซึ่งพระพุทธเจ้าเพียงพระองค์เดียว ธารไว้ได้ซึ่งพระคุณของพระตถาคตองค์เดียวเหมือนกัน ถ้าองค์ที่สองพึงเสด็จอุบัติขึ้น หมั่นโลกชาตินี้ก็พึงธารไว้ไม่ได้ พึงหวั่นไหว สั่นคลอน น้อมไปโอนไป เอียงไป เรี่ยราย กระจัดกระจาย พิณนาสไปไม่พึงเข้าถึงการตั้งอยู่ได้ มหาบพิตร เปรียบเสมือนเรือที่รับบุรุษไว้ได้คนเดียว เมื่อบุรุษคนหนึ่งขึ้นไป เรือพึงตั้งอยู่ได้พอดี ถ้าบุรุษคนที่สองซึ่งเป็นเช่นเดียวกันโดยอายุ โดยสี โดยวัย โดยประมาณ โดยฮ้วนและผอมโดยอวัยวะน้อยใหญ่เท่ากัน และบุรุษนั้นพึงขึ้นสู่เรือลำนั้น มหาบพิตร เรือนั้นจะพึงธารบุรุษทั้งสองนั้นไว้ได้หรือหนอ. พระยามิลินท์ตรัสตอบว่า ท่านผู้

เจริญ เรือนั้นพึงธารไว้ไม่ได้ พึงหวนไหว สั่นคลอน น้อมไป โอนไป เอียงไป  
เรี่ยรายกระจัดกระจายไป พินาศไป ไม่พึงเข้าถึงความตั้งอยู่ได้เลย เรือนั้น-  
พึงจมลงไปในน้ำแท้ ดังนี้. พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาบพิตร ข้อนี้ก็  
มีอุปมาฉันนั้นเหมือนกัน หมิ่นโลกธาตุนี้อารพพระพุทธเจ้าไว้ได้พระองค์  
เดียว ทั้งทรงคุณของพระตถาคตไว้ได้พระองค์เดียวเท่านั้น ถ้าพระพุทธเจ้า  
องค์ที่สองพึงอุบัติขึ้น หมิ่นโลกธาตุนี้อารพไว้ไม่ได้ ฯลฯ ไม่พึงเข้าถึงความ  
ตั้งอยู่ได้ มหาบพิตร อีกนัยหนึ่ง เปรียบเสมือนบุรุษผู้มีความสุขพึงบริโภค  
โภชนะตามความต้องการ คือ เมื่อหิวก็บริโภคเต็มแค้น (เต็มอิ่ม)  
บุรุษนั้น ก็เอบอ้มแน่นท้อง อึดอัด ง่วงเหงาเกิดตัวแข็งแค้น (เต็มอิ่ม)  
การบริโภคนั้น ในวันรุ่งขึ้นก็บริโภคโภชนะเพียงเท่านั้น มหาบพิตร  
บุรุษนั้นจัดว่าเป็นผู้มีความสุขได้หรือไม่ ดังนี้. พระยามิลินท์ตรัสตอบว่า ท่าน  
ผู้เจริญ บุรุษนั้นบริโภคคราวเดียวไม่พึงตายได้ ดังนี้. พระนาคเสนถวาย  
พระพรว่า มหาบพิตร ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล หมิ่นโลกธาตุนี้อารพ  
พระพุทธเจ้าไว้ได้พระองค์เดียว ฯลฯ ไม่พึงเข้าถึงความตั้งอยู่ได้เลย ดังนี้. พระ  
ยามิลินท์ตรัสว่า พระนาคเสนผู้เจริญ แผ่นดินย่อมไหวด้วยธรรมที่  
หนักยิ่ง อย่างไรหนอ. พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาบพิตร ในโลก  
นี้เกวียน ๒ เล่มบรรจุด้วยรัตนะจนเต็ม จนเสมอปาก คนทั้งหลายก็พากันขน  
เอารัตนะของเกวียนเล่มหนึ่งมาเกลี่ยไว้ในเกวียนอีกเล่มหนึ่ง มหาบพิตร  
เกวียนเล่มนั้นจะพึงธารรัตนะของเกวียนทั้งสองเล่มนั้นไว้ได้หรือไม่ ดังนี้.  
พระยามิลินท์ ตรัสว่า ท่านผู้เจริญ เกวียนนั้นย่อมธารไว้ได้แน่ คุณ  
ของเกวียนนั้นพึงไหว้บ้าง กำของเกวียนนั้นพึงหักไปบ้าง เพลาของเกวียน  
นั้นพึงหักไปบ้าง ดังนี้. พระนาคเสนทูลถามว่า เกวียนย่อมหักไปด้วย

การเขรตนะที่มากเกินไปใช่หรือไม่. พระยามิลินท์ตรัสตอบว่า ใช่ แล้ว ท่านผู้เจริญ ดังนี้. พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาบพิตร ข้อนี้ก็มีอุปไมยฉันนั้น เหมือนกันแล แผ่นดินย่อมหวั่นไหวด้วยธรรมะที่หนักยิ่ง. อีกอย่างหนึ่ง มหาบพิตร เหตุนี้เป็นอันรวมลงในการแสดงพระกำลังของพระพุทธเจ้า ขอพระองค์โปรดสดับเหตุอันสมควรอย่างอื่นในการแสดงกำลังของพระพุทธเจ้านั้น เพราะเหตุอันใดพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์จึงไม่ทรงอุบัติขึ้นในขณะเดียวกัน ถ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสองพระองค์พึงเสด็จอุบัติขึ้นในขณะเดียวกันไซ้ การทะเลาะวิวาทแม้ของบริษัทพึงบังเกิดขึ้น มนุษย์ทั้งหลายก็จะเป็นสองฝักสองฝ่ายโดยกล่าวว่า พระพุทธเจ้าของพวกท่าน พระพุทธเจ้าของพวกเรา ดังนี้ มหาบพิตร เปรียบเสมือนบริษัทของอำมาตย์ผู้มีกำลังสองคนพึงเกิดการวิวาทกัน คนเหล่านั้นก็จะเป็นสองฝักสองฝ่าย โดยกล่าวว่า อำมาตย์ของพวกท่าน อำมาตย์ของพวกเรา ดังนี้ ฉันทิ มหาบพิตร ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล ถ้าหากว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์พึงเสด็จอุบัติขึ้นในขณะเดียวกันไซ้ ความวิวาทของบริษัทพึงบังเกิดขึ้นได้ และมนุษย์ทั้งหลายก็จะเป็นสองฝักสองฝ่าย โดยกล่าวว่า พระพุทธเจ้าของพวกท่าน พระพุทธเจ้าของพวกเรา ดังนี้ ขอพระองค์โปรดได้สดับเหตุข้อที่ ๑ นี้ ด้วยเหตุอันใดพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์ จึงไม่ทรงอุบัติขึ้นในขณะเดียวกัน ขอพระองค์โปรดสดับเหตุอันยิ่งมื่ออย่างอื่น ด้วยเหตุอันใด พระสัมมาสัมพุทธเจ้าสองพระองค์ไม่ทรงอุบัติขึ้นในขณะเดียวกัน มหาบพิตร ถ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์พึงอุบัติขึ้นในขณะเดียวกัน คำว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้เลิศ ก็ย่อมเป็นคำผิด คำว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้เจริญที่สุด คำว่าพระพุทธเจ้า

เป็นผู้ประเสริฐที่สุด คำว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้วิเศษที่สุด คำว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้สูงสุด คำว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐ คำว่า พระพุทธเจ้าไม่มีผู้เสมอ คำว่า พระพุทธเจ้าหาผู้เสมอเหมือนมิได้ คำว่า พระพุทธเจ้าไม่มีผู้เสมอเหมือน คำว่า พระพุทธเจ้าหาบุคคลเปรียบมิได้ คำว่า พระพุทธเจ้าไม่มีบุคคลเปรียบดังนี้ พึงเป็นคำผิด มหาบพิตร ขอพระองค์โปรดทรงยอมรับเหตุที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าสองพระองค์ ไม่ทรงอุบัติในขณะเดียวกัน โดยผล (ที่นำมาถวายวิสาขนาแล้ว) อีกอย่างหนึ่ง มหาบพิตร ข้อที่พระพุทธเจ้าพระองค์เดียวยอมทรงอุบัติขึ้นในโลกนี้ เป็นสภาพตามปกติของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย. ถ้ามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะคุณของพระสัพพัญญูพุทธเจ้าทั้งหลายมีเหตุใหญ่ มหาบพิตร คุณอันประเสริฐอย่างใหญ่หลวงอื่นนั้นก็มิใช่เท่านั้น มหาบพิตร แผ่นดินใหญ่นั้นมีผืนเดียวเท่านั้น ศาครใหญ่มีสายเดียวเท่านั้น ภูเขาสินธุยอดแห่งภูเขาใหญ่ประเสริฐที่สุดก็มีลูกเดียวเท่านั้น อากาศใหญ่มีแห่งเดียวเท่านั้น ท้าวสักกะผู้ใหญ่มียศเดียวเท่านั้น พระพรหมผู้ใหญ่มียศเดียวเท่านั้น พระตถาคตอรหันตสัมพุทธเจ้าผู้ใหญ่มียศเดียวเท่านั้น พระองค์เสด็จอุบัติขึ้นในที่ใด ในที่นั้นก็ไม่มีโอกาสแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลายองค์อื่น ฉะนั้น พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์เดียวเท่านั้น ย่อมอุบัติขึ้นในโลก ดังนี้. พระยามิลินท์ได้ตรัสว่า ข้าแต่พระนาคเสน ผู้เจริญ พระคุณเจ้าได้กล่าวแก้ปัญหาแจ่มแจ้งดีแล้ว ด้วยอุปมาอุปไมยทั้งหลาย.

สองบทว่า **ธมฺมสฺส จ อานุธมฺมํ** ความว่า ปฏิปทาอันเป็นส่วนเบื้องต้นอันเป็นธรรมสมควรแก่โลกุตตรธรรม ๕ อย่าง บทว่า **สทฺธมฺมิโก** คือ การได้ตอบซึ่งมีเหตุ.

บทว่า อายสุมา อุทายิ ความว่า พระเถระชื่ออุทายิมิ ๓ องค์  
คือ พระโฆสุทายิ ๑ กาสุทายิ ๑ มหาอุทายิ ๑ ในที่นี้ประสงค์เอนามหา-  
อุทายิ. ได้ยินว่า เมื่อท่านพระมหาอุทายินั้นฟังพระสูตรนี้ตั้งแต่ต้นจนจบ  
ปิติมีวรรณะ ๕ เกิดขึ้นในภายใน ย่อมแผ่ไปตั้งแต่หลังเท้าขึ้นไปสู่กระ-  
หม่อม ตั้งแต่กระหม่อม แผ่ลงมายังหลังเท้า แต่ข้างทั้งสองมารวมลง  
ในท่ามกลาง ตั้งแต่ท่ามกลางก็แผ่ไปโดยข้างทั้งสอง. พระมหาอุทายินั้น  
อันปิตุภคต้องทวัตรระ เมื่อจะกล่าวคุณของพระทศพลด้วยโสมนัสอันมีกำลัง  
จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า อจฺจริยิ ภนฺเต ดังนี้เป็นต้น. ความเป็นผู้หมด  
ค้นหา ชื่อว่า ความเป็นผู้มักน้อย. ความพอใจด้วยอาการ ๓ อย่างในปัจจุย ๔  
ชื่อว่า ความเป็นผู้สันโดษ. ความขัดเกลากิเลสทุกอย่างชื่อ ความเป็นผู้ขัด  
เกลา. บทว่า ยตฺร หิ นาม คือ โย หิ นาม. บทว่า น อตฺตนาํ ปาตุริสฺสติ  
ความว่า ไม่ทรงกระทำคุณของพระองค์ให้ปรากฏ. บทว่า ปญฺจํ ปรีหเร-  
ยฺยู ความว่า พวกอัญญเดียรฉิยปริพาชกทั้งหลายเมื่อจะกล่าวว่า ใครเป็นผู้  
เช่นเดียวกันกับเรามีไหม ดังนี้ ก็ยกธงแผ่นผ้าขึ้นเที่ยวไปยังเมืองนาถัน-  
ทา. ด้วยหลายบทว่า ปสฺสฺโข ตฺวํ อุทายิ ตถาคตสฺส อปฺปิจฺจตา นี้ พระ  
ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรับคำของพระเถระว่า คุณก่อนอุทายิ เธอจงดูตถาคต  
มีความมักน้อยเช่นใด. หากมีคำถามว่า เพราะเหตุไร พระตถาคตจึง  
ไม่ทรงกระทำพระองค์ให้ปรากฏ ทั้งไม่ตรัสคุณของพระองค์. พึงตอบว่า  
ไม่ตรัสก็หาไม่ พระองค์ไม่ตรัสคำที่ควรตรัส ด้วยคุณมีความเป็นผู้  
ปรารถนาน้อยเป็นต้น เพราะเหตุแห่งลามกมีจิวรเป็นต้น. ด้วยเหตุนั้น  
พระองค์จึงตรัสคำเป็นต้นว่า คุณก่อนอุทายิ เธอจงดูความปรารถนาน้อยของ  
ตถาคต. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยสัตว์ผู้ที่จะตรัสรู้ตรัสไว้ด้วยอำ-  
นาจเวไนยสัตว์. เหมือนอย่างที่พระองค์ตรัสไว้ว่า

อาจารย์ของเราไม่มี บุคคลผู้เช่นกับเราก็ไม่มี บุคคลผู้  
เปรียบด้วยเราย่อมไม่มี ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก.

กาลาก็ดี พระสูตรก็ดี เป็นอันมากที่เป็นเครื่องแสดงพระคุณของ  
พระตถาคตก็ควรให้พิสดาร อย่างนี้.

บทว่า อภิภูชนฺ ภาสยุยาสิ คือ เธอพึงกล่าวบ่อย ๆ. อธิบายว่า  
อย่าได้กล่าวในเวลาเที่ยวเป็นต้น เพราะคิดว่า เราได้กล่าวในเวลาเช้าแล้ว  
หรืออย่าได้กล่าวในวันมะรืนนี้เป็นต้น เพราะคิดว่า เราได้กล่าวในวันนี้  
แล้ว.

บทว่า ปเวเทสิ คือ กล่าวแล้ว. สองบทว่า อิมสฺส เวยฺยาकरणสฺส  
ความว่า พระสูตรนี้ท่านกล่าวว่า ไวยากรณ์ เพราะไม่มีคาถา. คำว่า  
อริวจนํ คือ ชื่อ. ก็คำนี้ พระสังคีติกาจารย์ตั้งบทไว้ตั้งแต่ คำว่า อิติ หิ .  
คำที่เหลือในทุก ๆ บท มีเนื้อความชัดเจนแล้วแต่จะนี้แล.

จบ พรรณนาความของสัมปทาพนียสูตร ในอรรถกถาทีฆนิกาย ชื่อ  
ว่าสมังคลวิลาสิณี ด้วยประการฉะนี้.

จบ อรรถกถาสัมปทาพนียสูตร ที่ ๕

## ๖. ปาสาทิกสูตร

### เรื่องนิกัณฐนาฏบุตรถึงแก่กรรม

[๕๔] ข้าพเจ้า (พระอานนทเถระเจ้า) ได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ปราสาทในสวนอัมพวันของพวกศากยะ มีนามว่า เวธัญญา ในแคว้นสักกะ. ก็สมัยนั้น นิกัณฐนาฏบุตร ได้ถึงแก่กรรมที่เมืองปาวา ไม่นานนัก. เพราะนิกัณฐนาฏบุตรนั้นได้ถึงแก่กรรม พวกนิครณฐ์ จึงแตกกัน ได้แตกแยกกัน เป็นสองฝ่าย เกิดบาดหมางกัน ทะเลาะกัน วิวาทกันขึ้น ทิ่มแทงกันและกันด้วยหอกคือปากอยู่ว่า ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ เรารู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ ท่านจรรู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ได้อย่างไร ท่านเป็นผู้ปฏิบัติผิด ข้าพเจ้าปฏิบัติถูก ถ้อยคำของข้าพเจ้าเป็นประโยชน์ ของท่านไม่เป็นประโยชน์ คำที่ควรจะกล่าวก่อน ท่านกลับกล่าวภายหลัง คำที่ควรจะกล่าวภายหลัง ท่านกลับกล่าวก่อน สิ่งที่ท่านซ้ำของได้ผันแปรไปแล้ว ข้าพเจ้าจับผิดวาตะของท่านได้แล้ว ข้าพเจ้าข่มท่านได้แล้ว ท่านจงถอนวาตะเสีย หรือจงแก้ไขเสีย ถ้าสามารถ. เห็นจะมีแต่ความตายเท่านั้น จะเป็นไปในพวกอันเตวาสิกของนิกัณฐนาฏบุตร. พวกสาวกของนิกัณฐนาฏบุตรเหล่าใดที่เป็นภุชสะถ์หนุ่มๆ ห่มขาว พวกสาวกเหล่านั้นมีอาการเบื่อหน่าย คลาดความรัก รู้สึกท้อถอยในพวกอันเตวาสิกของนิกัณฐนาฏบุตร โดยเหตุที่ธรรมวินัยที่นิกัณฐนาฏบุตรกล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นธรรมวินัย ที่นำผู้ปฏิบัติให้ออกจากทุกข์

ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ มิใช่ธรรมวินัยอันพระสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้ เป็นธรรมวินัยที่ถูกทำลายเสียแล้ว เป็นธรรมวินัยอันไม่มีที่พึ่งอาศัย.

[๕๕] ครั้งนั้น พระจุณทสมณฺเฑสจําพรรษาอยู่ในเมืองปาวาได้เข้าไปหาท่านพระอานนทเถระซึ่งอยู่ในสามคาม ครั้นเข้าไปหาแล้วได้กราบไหว้ท่านพระอานนทเถระเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้วได้กล่าวกะท่านพระอานนทเถระเจ้าว่า ข้าแต่พระคุณเจ้า นิคัณฐนาฏบุตร ได้ถึงแก่กรรมเสียแล้วที่เมืองปาวา เมื่อไม่นานมานี้ เพราะนิคัณฐนาฏบุตรถึงแก่กรรม พวกนิครณฐ์แตกกัน เกิดแยกเป็นสองพวก ฯลฯ โดยเหตุที่ธรรมวินัยที่นิคัณฐนาฏบุตรกล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นธรรมวินัยที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ มิใช่ธรรมวินัยที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้ เป็นธรรมวินัยที่ถูกทำลายเสียแล้ว เป็นธรรมวินัยไม่มีที่พึ่งอาศัย. เมื่อพระจุณทสมณฺเฑสกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระอานนทได้กล่าวกะพระจุณทสมณฺเฑสว่า คุณก่อนอาวุโส จุนทะ มีมูลเหตุแห่งถ้อยคำนี้ เพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า อาวุโสจุนทะมาเถิด เราจักเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ณ ที่ประทับ แล้วฟังกราบทูลเรื่องนี้ แด่พระผู้มีพระภาคเจ้า. พระจุณทสมณฺเฑสรับคำของท่านพระอานนทเถระเจ้าแล้ว.

ครั้งนั้น ท่านพระอานนทเถระเจ้า และพระจุณทสมณฺเฑส ได้พากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงที่ประทับ ได้กราบถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วจึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ท่านพระอานนท-

เถระเจ้า ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระ  
จุนทสมณฺเฑสน์ได้บอกว่า นิคัณฐนาฏบุตรได้ถึงแก่กรรมเสียแล้ว เมื่อไม่  
นานมานี้ เพราะนิคัณฐนาฏบุตรถึงแก่กรรม พวกนิครณฐ์แตกกัน เกิด  
แยกเป็นสองพวก ฯลฯ โดยเหตุที่ธรรมวินัยที่นิคัณฐนาฏบุตรกล่าวไว้  
ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นธรรมวินัยที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกจากทุกข์  
ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ ไม่ใช่ธรรมวินัยที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะ  
ประกาศไว้ เป็นธรรมวินัยที่ถูกทำลายเสียแล้ว เป็นธรรมวินัยไม่มีที่พึ่ง  
พาอาศัย.

### ว่าด้วยธรรมวินัยที่กล่าวไว้ไม่ดี

[๕๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนจุนทะ ข้อนี้อย่อมเป็น  
อย่างนั้น ในธรรมวินัยที่ศาสดากล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นธรรม-  
วินัยที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ ไม่ใช่  
ธรรมวินัยที่สัมมาสัมพุทธะประกาศไว้. ดูก่อนจุนทะ ศาสดาในโลกนี้ไม่  
เป็นสัมมาสัมพุทธะ และธรรมก็เป็นธรรมที่ศาสดานั้นกล่าวไว้ไม่ดี. ประกาศ  
ไว้ไม่ดี ไม่เป็นธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อ  
ความสงบ ไม่ใช่ธรรมที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้ และ สาวก  
ไม่เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมในธรรมนั้นอยู่ ไม่เป็นผู้ปฏิบัติ  
ชอบ ไม่เป็นผู้ประพฤติตามธรรม และประพฤติหลักเลียงจากธรรม  
นั้น สาวกนั้นควรที่ใคร ๆ จะกล่าวได้อย่างนี้ว่า ดูก่อนผู้มีอายุ  
เป็นลาภของท่าน ท่านได้ดีแล้ว ศาสดาของท่านไม่เป็นสัมมาสัมพุทธะ  
และธรรมก็เป็นธรรมที่ศาสดานั้นกล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็น  
ธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้ ไม่เป็นเพื่อความสงบ ไม่ใช่

ธรรมที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้ แต่ท่านไม่เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมในธรรมนั้นอยู่ไม่เป็นผู้ปฏิบัติชอบไม่เป็นผู้ประพฤติตามธรรม และประพฤติกเลียดจากธรรมนั้น. คุณก่อนจนทะ ด้วยเหตุนี้แล มีศาสดาก็เป็นผู้ควรถูกติเตียนในธรรมนั้น แม้ธรรมก็ควรถูกติเตียน แต่สาวกควรได้รับการสรรเสริญในธรรมนั้นอย่างนี้. คุณก่อนจนทะ ผู้ใดแลพึงกล่าวกะสาวกเห็นปานนั้นอย่างนี้ว่า ท่านจงปฏิบัติตามธรรมที่ศาสดาของท่านแสดงไว้แล้ว บัญญัติไว้แล้วเกิด. ผู้ที่ชักชวน ผู้ที่ถูกชักชวน และผู้ที่เขาชักชวนแล้ว ปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น คนทั้งหมดนั้นจะประสบสิ่งที่ไม่ใช่บุญ เป็นอันมาก. ข้อนั้นเพราะเหตุไร. คุณก่อนจนทะ เพราะว่า ข้อนี้อย่อมมีในธรรมวินัย ที่ศาสดากล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นธรรมวินัยที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ มิใช่ธรรมวินัยที่พระสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้อย่างนี้แล.

[๕๙] คุณก่อนจนทะ อนึ่ง ศาสดาในโลกไม่เป็นสัมมาสัมพุทธะ และธรรมเป็นธรรมที่ศาสดานั้นกล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ มิใช่ธรรมที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้ และสาวกก็เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมในธรรมนั้นอยู่ เป็นผู้ปฏิบัติชอบ เป็นผู้ประพฤติตามธรรมา ย่อมยึดถือประพฤติธรรมนั้น สาวกนั้นควรที่ใคร ๆ จะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนอาวุโส ไม่เป็นลาภของท่าน ท่านได้ไม่ดีแล้ว และศาสดาของท่านก็ไม่ใช่สัมมาสัมพุทธะ และธรรมก็เป็นธรรมที่ศาสดากล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติ ให้ออกไปจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ มิใช่ธรรมที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้ ทั้งตัวท่าน

ก็เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เป็นผู้ปฏิบัติชอบ เป็นผู้ปฏิบัติตามธรรม  
 ย่อมยึดถือประพฤติธรรมนั้น. คุณก่อนจนทะ ด้วยเหตุดังนี้แล แม้ศาสดาก็  
 เป็นผู้ควรถูกติเตียนในธรรมนั้น แม้ธรรมก็ควรถูกติเตียน แม้สาวกก็เป็น  
 ผู้ควรถูกติเตียนในธรรมนั้นอย่างนี้. คุณก่อนจนทะ ผู้ใดฟังกล่าวกะสาวก  
 เห็นปานนั้นอย่างนี้ว่า ท่านเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อธรรมอันควรรู้ จักยังธรรมที่ควร  
 รู้ให้สำเร็จได้โดยแท้. ผู้ที่สรรเสริญ ผู้ที่รับสรรเสริญ และผู้ที่ได้รับสรร-  
 เสริญแล้ว ปรารถนาความเพียรโดยประมาณยิ่ง คนทั้งหมดคนนั้น ย่อมประสพ  
 สิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก. ชื่อนั้นเพราะเหตุไร. คุณก่อนจนทะ เพราะว่า  
 ชื่อนี้ย่อมมีในธรรมวินัยมีศาสดากล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นธรรม  
 วินัยที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ มิใช่  
 ธรรมวินัยที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้อย่างนี้แล.

[๕๘] คุณก่อนจนทะ อนึ่ง ศาสดาในโลกนี้ เป็นสัมมาสัมพุทธะ  
 และธรรมก็เป็นธรรมอันศาสนันกล่าวไว้ดีแล้ว ประกาศไว้ดีแล้ว เป็น  
 ธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้เป็นไปเพื่อความสงบ เป็นธรรม  
 ที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้ แต่สาวกไม่เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควร  
 แก่ธรรมในธรรมนั้นอยู่ ไม่เป็นผู้ปฏิบัติชอบ ไม่เป็นผู้ประพฤติตามธรรม  
 และย่อมประพฤติหลักเลี้ยวจากธรรมนั้น สาวกนั้นควรจะกล่าวอย่างนี้ว่า คุณ  
 ก่อนผู้มีอายุ ไม่เป็นลาภของท่าน ท่านได้ไม่ดีแล้วด้วยว่าศาสดาของท่าน เป็น  
 สัมมาสัมพุทธะ และธรรมก็เป็นธรรมที่ศาสนันกล่าวไว้ดีแล้ว ประกาศไว้  
 ดีแล้ว เป็นธรรมที่จ่านำผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความ  
 สงบ เป็นธรรมที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้ แต่ว่าตัวท่านไม่

เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมในธรรมนั้นอยู่ ไม่เป็นผู้ปฏิบัติชอบ ไม่เป็นผู้ประพฤติตามธรรม และย่อมประพฤติหลีกเลี่ยงจากธรรมนั้น. ด้วยเหตุดังนี้แล. คุณ่อนจนทะ แม้ศาสดาก็ควรได้รับการสรรเสริญในธรรมนั้น แม้ธรรมก็ควรได้รับการสรรเสริญ แต่ว่า สาวกควรได้รับการติเตียนในธรรมนั้นอย่างนี้. คุณ่อนจนทะ ผู้ใดแลฟังกล่าวกะสาวกเห็นปานนั้นอย่างนี้ว่า ท่านจงปฏิบัติธรรมที่ศาสดาของท่านแสดงไว้แล้ว บัญญัติไว้แล้วเถิด. ผู้ที่ชักชวนผู้ที่ถูกชักชวน ผู้ที่ถูกชักชวนแล้วย่อมปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น คนทั้งหมดคนนั้นจะประสบบุญเป็นอันมาก. ข้อนั้นเพราะเหตุไร. คุณ่อนจนทะ เพราะว่าข้อนี้มีอยู่ในธรรมวินัยที่พระศาสดากล่าวไว้ดีแล้ว ประกาศไว้ดีแล้ว เป็นธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบ เป็นธรรมที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้อย่างนี้แล.

[๔๕] คุณ่อนจนทะ อนึ่ง ศาสดาในโลกนี้เป็นสัมมาสัมพุทธะ และธรรมก็เป็นธรรมที่ศาสดานั้นกล่าวไว้ดีแล้ว ประกาศไว้ดีแล้ว เป็นธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบ เป็นธรรมที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้ ทั้งสาวกก็เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมในธรรมนั้นอยู่ เป็นผู้ปฏิบัติชอบ เป็นผู้ประพฤติตามธรรม ย่อมยึดถือปฏิบัติธรรมนั้น สาวกนั้นควรที่ใคร ๆ จะฟังกล่าวอย่างนี้ว่า คุณ่อนผู้มีอายุ เป็นลาภอย่างยิ่งของท่าน ท่านได้ดีแล้ว ด้วยว่า ศาสดาของท่าน. ก็เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ ธรรมก็เป็นธรรมที่ศาสดานั้นกล่าวไว้ดีแล้ว ประกาศไว้ดีแล้ว เป็นธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบ เป็นธรรมที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศ

ไว้ ทั้งตัวท่านก็เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมในธรรมนั้นอยู่ เป็นผู้ปฏิบัติชอบเป็นผู้ประพฤติตามธรรม ย่อมยึดถือประพฤติธรรมนั้น. คุณก่อนจนทะ ด้วยเหตุดังนี้แลแม้ศาสดาก็ควรได้รับความสรรเสริญในธรรมนั้น แม้ธรรมก็ควรได้รับความสรรเสริญ แม้สาวกก็ควรได้รับความสรรเสริญในธรรมนั้นอย่างนี้. คุณก่อนจนทะ ผู้ใดแลพึงกล่าวกะสาวกเห็นปานนั้นอย่างนี้ว่า ท่านเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อธรรมอันควรรู้ จักยังธรรมอันควรรู้ให้สำเร็จได้โดยแท้. ผู้ที่สรรเสริญผู้ที่ได้รับสรรเสริญ ผู้ที่ได้รับสรรเสริญแล้วย่อมปรารถนาความเพียรโดยประมาณยิ่ง คนทั้งหมดนั้นจะประสบบุญเป็นอันมาก. ข้อนั้นเพราะเหตุไร. คุณก่อนจนทะ เพราะว่าข้อนี้ย่อมมีในธรรมวินัยที่ศาสดากล่าวไว้ดีแล้ว ประกาศไว้ดีแล้ว เป็นธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบ เป็นธรรมที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้อย่างนี้แล.

#### ว่าด้วยกาลกิริยาของศาสดา

[๑๐๐] คุณก่อนจนทะ ศาสดาผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะเกิดขึ้นแล้วในโลกนี้ และธรรมอันศาสดานั้นกล่าวไว้ดีแล้ว ประกาศไว้ดีแล้ว เป็นธรรมที่นำปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบ เป็นธรรมที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้ แต่สาวกทั้งหลายของศาสดานั้นเป็นผู้ไม่รู้แจ้งเนื้อความในสัทธรรม และพรหมจรรย์ อันบริบูรณ์สิ้นเชิง เป็นคำสอนอันศาสดาของสาวกเหล่านั้นทำให้แจ้งแล้ว ทำให้ตื่นแล้ว ทำให้มีบทรวบรวมไว้พร้อมแล้ว ทำให้มีปาฏิหาริย์ ครั้นต่อมาเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประกาศไว้ด้วยดี แก่สาวกเหล่านั้น ครั้นต่อมาศาสดาของสาวกเหล่านั้นย่อมอันตรธานไป. คุณก่อนจนทะ ศาสดาเห็น

ปานนั้น ได้ถึงแก่กรรมเสียแล้ว ทำให้สาวกเหล่านั้นเดือดร้อน. ข้อนั้น เพราะเหตุไร. เพราะว่าศาสดาผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะได้เกิดแล้วในโลก และธรรมก็เป็นธรรมที่ศาสนานั้นกล่าวไว้ดีแล้ว ประกาศไว้ดีแล้ว เป็นธรรมที่นำผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบเป็นธรรมที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้ แต่ว่าเราทั้งหลายไม่ได้เป็นผู้รู้แจ้งในเนื้อความในสัทธรรม และพรหมจรรย์อันบริบูรณ์สิ้นเชิง ไม่ได้เป็นคำสอนอันเราทั้งหลายทำให้แจ้งแล้ว ทำให้ตื่นแล้ว ทำให้มีบทธรวรรณไว้พร้อมแล้ว ทำให้มีปาฏิหาริย์ พอกที่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประกาศไว้ด้วยดี ครั้นต่อมาศาสดาของเราทั้งหลายย่อมอันตรธานไป ก่อนจนทะ ศาสดาเห็นปานนั้นแล ได้ถึงแก่กรรมเสียแล้วทำสาวกเหล่านั้นเดือดร้อน.

[๑๐๑] ก่อนจนทะ อนึ่ง ศาสดาผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ เกิดขึ้นแล้วในโลกนี้ และธรรมก็เป็นธรรมที่ศาสนานั้นกล่าวไว้แล้ว เป็นธรรมที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้ และสาวกทั้งหลายของศาสนานั้น เป็นผู้รู้แจ้งเนื้อความในสัทธรรม และสาวกทั้งหลายของศาสนานั้น เป็นผู้รู้แจ้งเนื้อความในสัทธรรม และพรหมจรรย์อันบริบูรณ์สิ้นเชิง เป็นคำสอนอันศาสนานั้นทำให้แจ้งแล้ว ทำให้ตื่นแล้ว ทำให้มีบทธรวรรณไว้พร้อมแล้ว ทำให้มีปาฏิหาริย์ พอกที่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประกาศไว้ด้วยดี แก่สาวกเหล่านั้น ครั้นต่อมาศาสดาของสาวกเหล่านั้น ย่อมอันตรธานไป. ก่อนจนทะ ศาสดาเห็นปานนี้แล ได้ถึงแก่กรรมเสียแล้ว ย่อมไม่ทำให้สาวกเหล่านั้นเดือดร้อน. ข้อเพื่อเหตุไร. เพราะว่าแม้ศาสดาผู้เป็นอรหันตสัมมา-

สัมพุทธะ ก็เกิดขึ้นแล้วในโลก และธรรมก็เป็นธรรมที่ศาสนานี้กล่าวไว้ดีแล้ว ประกาศไว้ดีแล้ว เป็นธรรมที่น่าผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความ เป็นธรรมอันท่านผู้เป็นสมาธิสัมพุทธะประกาศไว้ และเราทั้งหลายก็เป็นผู้รู้แจ้งเนื้อความในในสัทธรรม และพรหมจรรย์ อันบริบูรณ์สิ้นเชิง ก็เป็นคำสอนอันเราทั้งหลายทำให้แจ้งแล้ว. ทำให้ตื่นแล้ว ทำให้มีบทรวบรวมไว้พร้อมแล้ว ทำให้มีปาฏิหาริย์ พอกที่ เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประกาศไว้ด้วยดี ครั้นต่อมาศาสดาอันตรธานไป. คุณก่อนจนทะ ศาสดาเห็นปานนั้น ได้ถึงแก่กรรมเสียแล้ว ก็ไม่ทำให้สาวกทั้งหลายเดือดร้อน.

### ว่าด้วยพรหมจรรย์

[๑๐๒] คุณก่อนจนทะ แม้หากว่า พรหมจรรย์ประกอบด้วยองค์เหล่านี้ คือ ศาสดาไม่เป็นเถระ ไม่เป็นรัตตัญญู ไม่เป็นผู้บวชนาน ไม่เป็นผู้ล่วงกาลผ่านวัย พรหมจรรย์นั้นย่อมไม่บริบูรณ์ด้วยองค์นั้น. คุณก่อนจนทะ เมื่อใดแล แม้หากว่า พรหมจรรย์ประกอบด้วยองค์เหล่านี้ คือ ศาสดาเป็นเถระ เป็นรัตตัญญู เป็นผู้บวชนาน เป็นผู้ล่วงกาลผ่านวัย เมื่อนั้น พรหมจรรย์ย่อมบริบูรณ์ด้วยองค์นั้น.

[๑๐๓] คุณก่อนจนทะ แม้หากว่า พรหมจรรย์ประกอบด้วยองค์เหล่านี้ คือ ศาสดาเป็นเถระ เป็นรัตตัญญู เป็นผู้บวชนาน เป็นผู้ล่วงกาลผ่านวัย แต่ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวกของศาสดานั้น ไม่เป็นเถระ ไม่เป็นผู้ฉลาด ไม่เป็นผู้ได้รับแนะนำ ไม่เป็นผู้แก้แค้น และบรรลุธรรม อันเกษมจากโยคะ ไม่สามารถกล่าวพระสัทธรรมได้ ไม่สามารถแสดงธรรมให้มีปาฏิหาริย์ ข่มขู่ปรปพาทอันเกิดขึ้นแล้วได้ด้วยดี โดยชอบธรรม

พรหมจรรย์นั้นย่อมไม่บริบูรณ์ด้วยองค์นั้น. คุณก่อนจนทะ เมื่อใดแล แม้หากว่า พรหมจรรย์ประกอบด้วยองค์เหล่านี้ คือ ศาสดาเป็นเถระ เป็นรัตตัญญู ผู้เป็นบวชนาน เป็นผู้ล่วงกาลผ่านวัย และภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวกของศาสดานั้น ก็เป็นเถระ เป็นผู้ฉลาด เป็นผู้ได้รับแนะนำ เป็นผู้แก่กล้า และเป็นผู้บรรลุลหรรณอันเกษมจากโยคะแล้ว สามารถกล่าวสัทธรรมได้โดยชอบ สามารถแสดงธรรมให้มีปาฏิหาริย์ ชมจีปรีปวาทที่เกิดขึ้นแล้วได้ด้วยดี โดยชอบธรรม อย่างนี้ เมื่อนั้น พรหมจรรย์ย่อมบริบูรณ์ด้วยองค์นั้น.

[๑๐๔] คุณก่อนจนทะ แม้หากว่า พรหมจรรย์ประกอบด้วยองค์เหล่านี้ คือ ศาสดาเป็นเถระ เป็นรัตตัญญู เป็นผู้บวชนาน เป็นผู้ล่วงกาลผ่านวัย และภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวกของศาสดานั้นก็เป็นเถระ เป็นผู้ฉลาด เป็นผู้ได้รับแนะนำแล้ว เป็นผู้แก่กล้า เป็นผู้บรรลุลหรรณอันเกษมจากโยคะแล้ว สามารถกล่าวสัทธรรมได้โดยชอบ สามารถแสดงธรรมให้มีปาฏิหาริย์ ชมจีปรีปวาทอันเกิดขึ้นแล้วได้ด้วยดี โดยชอบธรรม แต่ภิกษุทั้งหลายที่เป็นสาวกของศาสดานั้นเป็นผู้ปานกลางไม่มี. และภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวกผู้ปานกลางถึงจะมีอยู่. แต่ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวกของศาสดานั้นเป็นผู้ใหม่ไม่มี และภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวิกาของศาสดานั้นเป็นผู้ใหม่ถึงจะมีอยู่ แต่ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวิกาของศาสดานั้นที่เป็นเถระถึงจะมีอยู่ และภิกษุทั้งหลายที่เป็นสาวิกาของศาสดานั้นที่เป็นเถระถึงจะมีอยู่ แต่ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวิกาของศาสดานั้นที่เป็นเถระถึงจะมีอยู่ แต่ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวิกาของศาสดานั้นที่เป็นผู้ปานกลางไม่มี และภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวิกาของศาสดานั้นที่เป็นผู้ปานกลางมีอยู่ แต่ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวิกาของศาสดานั้นที่เป็นผู้

ใหม่ไม่มี และภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวิกาของศาสนานั้น ที่เป็นผู้ใหม่ถึงจะมีอยู่แต่อุบาสกทั้งหลายผู้เป็นสาวกของศาสนานั้น. ที่เป็นคฤหัสถ์นุ่งขาวห่มขาวประพาศพรหมจรรย์ไม่มี และอุบาสกทั้งหลาย ผู้เป็นสาวกของศาสนานั้น ที่ที่เป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว ประพาศพรหมจรรย์มีถึงจะอยู่. แต่อุบาสกทั้งหลายผู้เป็นสาวกของศาสนานั้น ที่ที่เป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว บริโภคคามไม่มี และอุบาสกทั้งหลายผู้เป็นสาวกของศาสนานั้นที่ที่เป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว บริโภคคามถึงจะมีอยู่. แต่อุบาสกทั้งหลาย ผู้เป็นสาวิกา ของศาสนานั้น ที่ที่เป็นคฤหัสถ์นุ่งขาวห่มขาว ประพาศพรหมจรรย์ไม่มี และอุบาสกทั้งหลายที่เป็นสาวิกาของศาสนานั้นที่ที่เป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว ประพาศพรหมจรรย์ถึงจะมีอยู่. แต่อุบาสกผู้เป็นสาวิกาของศาสนานั้น ที่ที่เป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว บริโภคคามไม่มี และอุบาสกทั้งหลายเป็นสาวิกาของศาสนานั้นที่ที่เป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว บริโภคคาม ถึงจะมีอยู่. แต่พรหมจรรย์ของศาสนานั้นมิได้เป็นพรหมจรรย์ สำเร็จผล แพร่หลาย กว้างขวาง จนเป็นอันมากรู้ได้ เป็นปีกแผ่น พอที่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประกาศได้ด้วยดี และพรหมจรรย์นั้นแม้จะเป็นพรหมจรรย์ สำเร็จผลแพร่หลาย กว้างขวาง จนเป็นอันมากรู้ได้เป็นปีกแผ่น พอที่เทวดามนุษย์ทั้งหลายประกาศได้ด้วยดี แต่พรหมจรรย์นั้นไม่ถึงความเลิศด้วยลาภเลิศด้วยยศอย่างนี้ พรหมจรรย์อย่างนั้น ย่อมไม่บริบูรณ์ด้วยองค์นั้น.

ดูก่อนจุนทะ เมื่อใดแล พรหมจรรย์ประกอบด้วยองค์เหล่านี้ คือ ศาสดาเป็นเถระ เป็นรัตตัญญู เป็นผู้บวชนาน เป็นผู้ล่วงกาลผ่านวัย และภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวกของศาสนานั้น ก็เป็นเถระผู้ฉลาด ได้รับแนะนำแล้ว แก่แล้วกล้า ได้บรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะแล้ว สามารถเพื่อจะกล่าวพระสัทธรรมได้โดยชอบ สามารถเพื่อแสดงธรรมให้มีปาฏิหาริย์ ข่มขี้ปรับ-

ปาวาทที่เกิดขึ้นแล้วได้ด้วยดี โดยชอบธรรม. ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวกของ  
ศาสดานั้น ที่เป็นผู้ปานกลางก็มีอยู่ ที่เป็นผู้ใหม่ก็มีอยู่ ภิกษุทั้งหลาย  
ผู้เป็นสาวิกของศาสดานั้น ที่เป็นผู้เริ่ก็มีอยู่ ที่เป็นผู้ปานกลางก็มีอยู่ ที่เป็นผู้  
ใหม่ก็มีอยู่ อุบาสกทั้งหลายผู้เป็นสาวกของศาสดานั้น ที่เป็นผู้คฤหัสถ์  
หนุ่มสาว ประพฤติพรหมจรรย์ก็มีอยู่ ที่บริโศกคามก็มีอยู่ อุบาสิกทั้ง  
หลายที่เป็นสาวิกของศาสดานั้น ที่เป็นผู้คฤหัสถ์หนุ่มสาว ประพฤติ  
พรหมจรรย์ก็มีอยู่ บริโศกคามก็มีอยู่ และพรหมจรรย์ของศาสดานั้นก็  
เป็นคำสอนสำเร็จผล แพร่หลาย กว้างขวาง จนเป็นอันมากรู้ได้ เป็นปึก-  
แผ่นพอที่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประกาศได้ด้วยดี และถึงความเลิศด้วย  
ลาภเลิศด้วยยศ เมื่อนั้นพรหมจรรย์นั้นย่อมบริบูรณ์ด้วยของคั้น.

[๑๐๕] ดูก่อนจนทะ ก็บัดนี้เราเป็นศาสดาเป็นอรหันต-  
สัมมาสัมพุทธะเกิดขึ้นแล้วในโลก ธรรมก็เป็นธรรมที่เรากล่าวดีแล้ว  
ประกาศดีแล้ว เป็นธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้ เป็นไป  
เพื่อความสงบ เป็นธรรมอันเราผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้แล้ว สาวก  
ทั้งหลายของเราก็เป็นผู้รู้แจ้งเนื้อความในสัทธรรม และพรหมจรรย์  
อันบริบูรณ์สิ้นเชิง ก็เป็นพรหมจรรย์อันเราทำให้แจ้งแล้ว ทำให้ดีแล้ว  
ทำให้มีบริบูรณ์พร้อมแล้ว ทำให้มีปาฏิหาริย์พอที่เทวดาและมนุษย์  
ทั้งหลายประกาศได้ด้วยดี ก็สาวกเหล่านั้นแล้ว. ดูก่อนจนทะ ก็บัดนี้  
เราแลเป็นศาสดา ผู้เถระ เป็นรัตติกัญญ ผู้บวชนาน ผู้ล่วงกาลผ่านวัยมา  
โดยลำดับ.

[๑๐๖] ดูก่อนจนทะ ก็บัดนี้ภิกษุสาวกของเราเป็นเถระ เป็นผู้  
ฉลาด ได้รับแนะนำแล้ว เป็นผู้แก่กล้า บรรลุธรรมเป็นแดนเกษมจาก  
โยคะแล้ว สามารถจะกล่าวสัทธรรมได้โดยชอบ สามารถจะแสดงธรรมให้  
มีปาฏิหาริย์ ช่มชี่ปรปาวาทที่เกิดขึ้นแล้วได้ด้วยดี โดยชอบธรรมมีอยู่

ดูก่อนจุนทะ บัดนี้ ภิกษุทั้งหลายของเราผู้เป็นเถระก็มีอยู่. ผู้ปานกลางก็มีอยู่. ผู้ใหม่ก็มีอยู่. ดูก่อนจุนทะ บัดนี้ภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเราผู้เป็นเถรีก็มีอยู่. ผู้ปานกลางก็มีอยู่. ผู้ใหม่ก็มีอยู่. ดูก่อนจุนทะอุบาสกผู้สาวกและอุบาสิกาผู้สาวิกาทั้งหลายของเราผู้เป็นคฤหัสถ์นั่งขามขามประพาศพิพรม-จรรย์ก็มีอยู่ บริโภคคามก็มีอยู่. ดูก่อนจุนทะ บัดนี้พรหมจรรย์ของเราที่สำเร็จผล แพร่หลาย กว้างขวาง จนเป็นอันมากก็รู้ได้ เป็นปีกแผ่นพอกที่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประกาศไว้ด้วยดีแล้ว.

### ว่าด้วยศาสดาที่เลิศด้วยลาภ

[๑๐๗] ดูก่อนจุนทะ เท้าที่ศาสดาทั้งหลายเกิดขึ้นแล้วในโลกในบัดนี้ เรายังไม่เห็นศาสดาอื่นสักผู้เดียวที่ถึงความเลิศด้วยลาภ เลิศด้วยยศเหมือนเรา. ดูก่อนจุนทะ อนึ่ง เท้าที่สงฆ์ หรือคณะเกิดขึ้นแล้วในโลกนี้ เรายังไม่เห็นสงฆ์หรือคณะสักหมู่เดียว ที่ถึงความเลิศด้วยลาภ เลิศด้วยยศเหมือนภิกษุสงฆ์เลย. ดูก่อนจุนทะ บุคคลเมื่อกล่าวโดยชอบ ฟังกล่าวว่าพรหมจรรย์นี้เท่านั้นเป็นพรหมจรรย์สมบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง ไม่หย่อน ไม่ยั้ง อันศาสดากล่าวไว้ดีแล้ว บริบูรณ์สิ้นเชิงประกาศไว้ดีแล้ว ดังนี้.

ดูก่อนจุนทะ ได้ยินมาว่า อุทกดาบสรามบุตรกล่าวว่าอย่างนี้ว่า บุคคลเห็นอยู่ชื่อว่าย่อมไม่เห็น. บุคคลเห็นอยู่ซึ่งอะไรชื่อว่าย่อมไม่เห็น. บุคคลเห็นพื้นส่วนเบื้องล่างแห่งมิดโกนที่ลับดีแล้ว แต่จะไม่เห็นคมแห่งมิดโกนนั่น. ดูก่อนจุนทะ ข้อนี้ที่อุทกดาบสรามบุตรกล่าวว่า บุคคลเห็นอยู่ชื่อว่าย่อมไม่เห็น. ดูก่อนจุนทะ ก็คำนี้แหละที่อุทกดาบสรามบุตรกล่าวแล้วเป็นคำเลว เป็นของชาวบ้าน เป็นคำของปฤชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ เพราะหมายเอามิดโกนเท่านั้น. ดูก่อนจุนทะ เมื่อ

บุคคลกล่าวโดยชอบฟังกล่าวคำนี้ว่า บุคคลเห็นอยู่เชื่อว่าย่อมไม่เห็นดังนี้ เห็นอะไรเชื่อว่าย่อมไม่เห็น บุคคลเห็นอยู่อย่างนี้ว่า พรหมจรรย์ที่สมบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง ไม่หย่อนไม่ยิ่ง ศาสดากล่าวไว้ดีแล้ว บริบูรณ์สิ้นเชิง เป็นพรหมจรรย์ที่ศาสดากล่าวไว้ดีแล้ว ดังนี้ ด้วยเหตุดังนี้แล ฟังนำคำว่า บุคคลย่อมไม่เห็นนั้น ออกเสีย. บุคคลเห็นอยู่ซึ่งพรหมจรรย์นั้นอย่างนี้ว่า พรหมจรรย์ที่บริสุทธิ์กว่า ฟังมี ดังนี้ ด้วยเหตุนี้แล ฟังนำคำว่า บุคคลย่อมไม่เห็นนั้น เข้าไว้ในคำนั้น. บุคคลเห็นอยู่ซึ่งพรหมจรรย์อย่างนี้ว่า พรหมจรรย์ที่บริสุทธิ์กว่า ฟังมีดังนี้ ด้วยเหตุดังนี้แล บุคคลเชื่อว่าย่อมไม่เห็นพรหมจรรย์นั้น นี้แหละ เรียกว่า บุคคลเห็นอยู่เชื่อว่าย่อมไม่เห็น. คู่ก่อนจนทะ บุคคลเมื่อกล่าวโดยชอบฟังกล่าวพรหมจรรย์ที่สมบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง ไม่หย่อน ไม่ยิ่ง ศาสดากล่าวไว้ดีแล้ว บริบูรณ์สิ้นเชิงเป็นพรหมจรรย์อันศาสดาประกาศไว้ดีแล้วดังนี้.

### ว่าด้วยอภิญาเทสิทธิธรรม

[๑๐๘] เพราะเหตุนี้แหละ คู่ก่อนจนทะ ควรที่บริษัททั้งหมด พร้อมเพรียงกัน ประชุม รวบรวม ตรวจตราอรรถด้วยอรรถ พยายามด้วยพยายาม ในธรรมที่เราแสดงแล้วเพื่อความรู้ยิ่ง จะเป็นเหตุให้พรหมจรรย์นี้ ฟังเป็นไปตลอดกาลยืดยาว ตั้งมั่นอยู่นาน พรหมจรรย์นั้นจะฟังเป็นไปเพื่อประโยชน์สุข แก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. คู่ก่อนจนทะ ก็ธรรมทั้งหลาย ที่เราแสดงแล้วเพื่อความรู้ยิ่งเป็นไฉน ที่บริษัททั้งหมดพร้อมเพรียงกันประชุมรวบรวมตรวจตราอรรถด้วยอรรถ พยายามด้วยพยายาม จะเป็นเหตุให้พรหมจรรย์นี้ฟังเป็นไปตลอดกาลยืดยาว ตั้งมั่นอยู่นาน พรหมจรรย์นั้นจะฟังเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนเป็นอัน

มาก เพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข  
แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ธรรมเหล่านั้นคือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน  
๔ อธิปัตถ ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘. คุณก่อน  
จนทะ ธรรมเหล่านี้แล ที่เราแสดงแล้ว เพื่อความรู้ยิ่ง การที่บริษัททั้ง  
หมด พึงพร้อมเพรียงกันประชุมรวบรวมตรวจตราอรรถด้วยอรรถ พญฺญ-  
ชนะด้วยพญฺญชนะ จะเป็นเหตุทำให้พรหมจรรย์พึงตั้งอยู่ยืดยาว ตั้งมั่นอยู่  
นาน พรหมจรรย์นั้นจะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อ  
อนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่  
เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย.

[๑๐๕] คุณก่อนจนทะ ก็บริษัทเหล่านั้นแล พึงพร้อมเพรียงกัน  
ขึ้นบานกันไม่วิวาทกันศึกษาเถิด สพรหมจารีสงฆ์รูปใดรูปหนึ่งพึงกล่าว  
ธรรม หากว่าในภายิตของสพรหมจารีนั้นจะพึงมีคำอย่างนี้ แก่เธอทั้ง  
หลายว่า คุณก่อนผู้มีอายุ ท่านผู้นี้แล ถือเอาอรรถผิด และยกพญฺญชนะ  
ผิดดังนี้ เธอไม่ควรยินดี ไม่ควรคัดค้าน ต่อสพรหมจารีนั้น ครั้นไม่ยินดี  
ไม่คัดค้านแล้ว พวกเธอควรกล่าวกะสพรหมจารีนั้นว่า คุณก่อนผู้มีอายุ  
พญฺญชนะเหล่านี้ หรือพญฺญชนะเหล่านั้น ของอรรถนี้ เหล่าไหนจะ  
สมควรกว่ากัน อรรถนี้หรืออรรถนั้น ของพญฺญชนะทั้งหลายเหล่านี้ อย่าง  
ไหนจะสมควรกว่ากัน หากว่าสพรหมจารีนั้นพึงกล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มี  
อายุ พญฺญชนะเหล่านี้แหละของอรรถนี้สมควรกว่า และอรรถนี้แหละ  
ของพญฺญชนะเหล่านี้สมควรกว่า พวกเธอไม่ควรยินดี ไม่ควรรุกราน  
สพรหมจารีนั้น ครั้นไม่ยินดีไม่รุกรานแล้วพวกเธอควรให้สพรหมจารีนั้น  
แหละ รู้ด้วยดี เพื่อไต่ตรองอรรถนั้น และพญฺญชนะนั้น.

[๑๑๐] คู่อนจุนทะ ถ้าสพรมจารีสงฆ์ แม้อื่นอีก ฟังกล่าว

ธรรม หากว่าในภายิตของสพรมจารีนัน จะฟังมีคำอย่างนี้แก่พวกเธอ ว่า ท่านผู้มีอายุนี้แล ถือเอาอรรถผิด ยกพยัญชนะทั้งหลายชอบดังนี้. เธอทั้งหลายไม่ฟังยินดี ไม่ฟังคัดค้าน ต่อสพรมจารีนัน. ครั้นไม่ยินดี ไม่คัดค้านแล้ว พวกเธอฟังกล่าวกะสพรมจารีนันอย่างนี้ว่า คู่อนผู้มีอายุ อรรถนี้ หรืออรรถนั้น ของพยัญชนะเหล่านี้ อย่างไหนจะสมควร กว่ากัน. หากว่าสพรมจารีนันฟังกล่าวอย่างนี้ว่า อรรถนี้แหละของพยัญชนะเหล่านี้สมควรกว่า พวกเธอไม่ควรยกย่อง ไม่ควรรุกราน สพรมจารีนัน ครั้นไม่ยกย่อง ไม่รุกรานแล้ว พวกเธอควรให้สพรมจารีนันรู้ ด้วยดีเพื่อใคร่ครองอรรถนั้น.

[๑๑๑] คู่อนจุนทะ ถ้าสพรมจารีสงฆ์แม้อื่นอีก ฟังกล่าว

ธรรม หากว่าในภายิตของสพรมจารีนัน จะฟังมีคำอย่างนี้แก่พวกเธอ ว่า ท่านผู้มีอายุนี้แล ถือเอาอรรถชอบ ยกพยัญชนะทั้งหลายผิดดังนี้. พวกเธอทั้งหลายไม่ควรยินดี ไม่ควรคัดค้านต่อสพรมจารีนัน. พวกเธอควรกล่าวกะสพรมจารีนันอย่างนี้ว่า คู่อนผู้มีอายุ พยัญชนะเหล่านี้ หรือพยัญชนะเหล่านั้นของอรรถนี้ เหล่าไหนจะสมควรแก่กัน. หากว่า สพรมจารีนัน ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า พยัญชนะเหล่านี้แหละของอรรถนี้แล สมควรกว่า. พวกเธอไม่ควรยกย่อง ไม่ควรรุกราน สพรมจารีนัน. พวกเธอควรให้สพรมจารีนัน รู้ด้วยดี เพื่อใคร่ครองพยัญชนะเหล่านั้น.

[๑๑๒] คู่อนจุนทะ หากสพรมจารีสงฆ์ แม้อื่นอีก ฟัง

กล่าวธรรม หากว่าในภายิตของสพรมจารีนัน จะฟังมีคำอย่างนี้แก่พวก เธอว่า ท่านผู้มีอายุนี้แหละ ถือเอาอรรถชอบ ยกพยัญชนะทั้งหลาย

ชอบดังนี้. พวกเธอควรยินดี ควรอนุโมทนาภายิตของพรหมจารีนั้นว่า ดีแล้ว พวกเธอควรกล่าวกะสพรหมจารีนั้นอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุ เป็นลาภของเราทั้งหลาย พวกเราได้ดีแล้ว ที่พวกเราจักระลึกถึงท่านผู้มีอายุ ผู้เป็นสพรหมจารี เช่นท่านผู้เข้าถึงอรรถเข้าถึงพยัญชนะอย่างนี้ ดังนี้.

### ว่าด้วยการแสดงธรรมเพื่อปิดกั้นอาสวะ

[๑๑๓] คุณก่อนจุนทะ เราไม่แสดงธรรมเพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายที่เป็นไปในปัจจุบันแก่พวกเธอเท่านั้น คุณก่อนจุนทะ อนึ่งเราไม่แสดงธรรม เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายที่เป็นไปในสัมปรายภพเท่านั้น แต่เราแสดงธรรมเพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายที่เป็นไปในปัจจุบันด้วย เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายที่เป็นไปในสัมปรายภพด้วย. คุณก่อนจุนทะ เพราะฉะนั้นแล เราอนุญาติจิวรแก่พวกเธอก็เพียงเพื่อเป็นเครื่องบำบัดหนาว บำบัดร้อน บำบัดสัมผัสแห่งเหลือบยุง ลมแดดและสัตว์เลื้อยคลาน เพียงเพื่อเป็นเครื่องปกปิดอวัยวะอันยังความละอายให้กำริบ เราอนุญาติบิณฑบาตแก่พวกเธอก็เพียงเพื่อให้กายดำรงอยู่ได้ ให้กายเป็นไปได้ ให้ความลำบากสงบ เพื่อบุญเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดว่า เราจักบรรเทาเวทนาเก่า จักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ด้วยประการดังนี้ ความเป็นไปแห่งชีวิต ความเป็นผู้ไม่มีโทษ และความอยู่สบาย จักมีแก่เรา เราอนุญาติเสนาสนะแก่พวกเธอ ก็เพียงเพื่อบำบัดหนาว บำบัดร้อน บำบัดสัมผัสแห่งเหลือบยุง ลมแดด และสัตว์เลื้อยคลาน เพียงเพื่อเป็นเครื่องบรรเทาอันตรายอันเกิดแต่ฤดู เพื่อความยินดีในการหลีกออกเร้นอยู่ เราอนุญาติกิลานปัจฉัยเภสัชบริวารแก่พวกเธอ ก็เพียงเพื่อกำจัดเวทนาอันเกิดแต่อาพาธต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อความไม่ลำบากอย่างนี้ ดังนี้.

[๑๑๔] ดูก่อนจุนทะ ข้อนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้ คือการที่ พวกปริพาชกอัญญเดียรฉิย์พึงกล่าวอย่างนี้ว่า พวกสมณะศากยบุตรเป็นผู้ ขวนขวายในการประกอบตนให้ติดอยู่ในความสุขดังนี้. ดูก่อนจุนทะ พวกเธอควรกล่าวจะปริพาชกอัญญเดียรฉิย์ผู้กล่าวอย่างนั้นอย่างนี้ว่า ดู ดูก่อนผู้มีอายุ การประกอบตนให้ติดในความสุขเป็นไฉน เพราะการ ประกอบตนให้ติดอยู่ในความสุขมีมากมายหลายอย่าง ๆ กัน. ดูก่อน จุนทะ การประกอบตนให้ติดเนื่องอยู่ในความสุข ๔ อย่างเหล่านี้ เป็น ของเลว เป็นของชาวบ้าน เป็นของปฤชชน มิใช่ของพระอริยะ ไม่ ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายความ กำหนด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน. ๔ อย่างเป็นไฉน. ดูก่อนจุนทะ คนพาลบางคนใน โลกนี้ ฆ่าสัตว์ยังตนให้ถึงความสุข ให้เอบอ้มอยู่ ข้อนี้นี้เป็นการประกอบตน ให้ติดในความสุขข้อที่ ๑ คนพาลบางคนในโลกนี้ ถือเอาสิ่งของที่เข้า ของไม่ได้ให้แล้วยังตนให้ถึงความสุข ให้เอบอ้มอยู่ ข้อนี้นี้เป็นการ ประกอบตนให้ติดอยู่ในความสุขข้อที่ ๒ คนพาลบางคนในโลกนี้ กล่าว คำเท็จแล้วยังตนให้ถึงความสุข ให้เอบอ้มอยู่ ข้อนี้นี้เป็นการประกอบตน ให้ติดอยู่ในความสุขข้อที่ ๓ คนพาลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เปรียบพร้อม พรั่งพร้อมบำเรออยู่ด้วยกามคุณทั้ง ๕ ข้อนี้นี้เป็นการประกอบตนให้ติดอยู่ ในความสุข ข้อที่ ๔. ดูก่อนจุนทะ การประกอบตนให้ติดอยู่ในความ สุข ๔ ประการเหล่านี้ เป็นของเลว เป็นของชาวบ้าน เป็นของปฤชชน มิใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อ หน่าย เพื่อคลายความกำหนด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน.

ว่าด้วยการประกอบตนให้ติดความสุข ๔ อย่าง

[๑๑๕] ดูก่อนจนทะ ข้อนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้ ก็การที่ พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์พึงกล่าวอย่างนี้ว่า พวกสมณะสากยบุตร เป็นผู้ชวนขายในการประกอบตนให้ติดอยู่ในความสุข ๔ อย่างเหล่านี้ ดังนี้. พวกเธอควรกล่าวกะพวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์เหล่านั้นว่า พวกท่านอย่า กล่าวอย่างนี้เลย พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์เหล่านั้นเมื่อจะกล่าวชอบ ไม่ควรกล่าวแก่พวกเธอหาได้ พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์เหล่านั้นพึง กล่าวต่อพวกเธอด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ไม่มีเป็นจริง หาไม่ได้. ดูก่อนจนทะ การ ประกอบตนให้ติดอยู่ในความสุข ๔ ประการเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความ เบื่อหน่าย เพื่อคลายความกำหนัด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน โดยส่วนเดียว เป็นไฉน ดูก่อนจนทะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม สงัด จากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจาร มีปีติและสุขเกิดแต่เวกอยู่ ข้อนี้เป็นการประกอบตนให้ติดอยู่ในความสุขข้อที่ ๑ ภิกษุบรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น เพราะวิตกวิจารสงบ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิอยู่ ข้อนี้เป็นการประกอบ ตนให้ติดอยู่ในความสุขข้อที่ ๒ ภิกษุมิอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยกายเพราะปีติสิ้นไป บรรลุตติยฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย สรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้มิอุเบกขา มีสติ เป็นสุขอยู่ ข้อนี้เป็นการ ประกอบตนให้ติดอยู่ในความสุขข้อที่ ๓ ภิกษุบรรลุจตุตถฌาน ไม่มี ทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุข ละทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัสก่อนๆ ได้ มิอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ ข้อนี้เป็นการประกอบตนให้ติดอยู่ใน สุขข้อที่ ๔.

ดูก่อนจุนทะ การประกอบตนให้ติดอยู่ในความสุข ๔ ประการ เหล่านี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายความกำหนัด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพานโดยส่วนเดียว. ดูก่อนจุนทะ ข้อนี้ก็เป็นฐานะที่จะมีได้ คือการที่พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า พวกสมณะศากยบุตรเป็นผู้ชวนชวายในการประกอบตนให้ติดอยู่ในความสุข ๔ ประการเหล่านี้แล ดังนี้. พวกเธอควรกล่าวกะปริพาชกอัญญเดียรถีย์เหล่านั้นอย่างนี้ พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์เหล่านั้น เมื่อจะกล่าวกะพวกเธอ ฟังกล่าวได้โดยชอบ พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์เหล่านั้น ฟังกล่าวคู่กะพวกเธอด้วยสิ่งไม่มีจริง ไม่เป็นจริง หามิได้.

#### ว่าด้วยอานิสงส์ ๔

[๑๑๖] ดูก่อนจุนทะ ข้อนี้ก็เป็นฐานะที่จะมีได้ คือการที่พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า ดูก่อนผู้มีอายุ ก็เมื่อพวกท่านประกอบตนให้ติดอยู่ในความสุข ๔ ประการ เหล่านี้ พวกท่านพึงหวังได้ ผลที่ประการ อานิสงส์ที่ประการ. ดูก่อนจุนทะ พวกท่านควรกล่าวกะปริพาชกอัญญเดียรถีย์อย่างนี้ว่า ดูก่อนผู้มีอายุ เมื่อพวกเราประกอบตนให้ติดอยู่ในความสุข ๔ ประการเหล่านี้ พวกเราพึงหวังได้ผล ๔ ประการ อานิสงส์ ๔ ประการ. ผล ๔ อานิสงส์ ๔ เป็นไฉน. ดูก่อนผู้มีอายุ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ จะเป็นพระโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงมีอันจะตรัสรู้ในภายหน้า เพราะสังโยชน์ ๓ ลั่นไป ข้อนี้เป็น ผลประการที่ ๑ เป็นอานิสงส์ประการที่ ๑ ภิกษุจะเป็นพระสกทาคามี มาสู่โลกนี้คราวเดียวเท่านั้น แล้วจะทำได้สุดแห่งทุกข์ เพราะสังโยชน์

๓ สิ้นไป และระคะ โทสะ โมหะ เบาบางลง ข้อนี้เป็นผลประการที่ ๒ เป็นอานิสงส์ประการที่ ๒. ภิกษุจะเป็นอุปปาติกะ (เป็นอนาคามี) ผู้จะปรินิพพานในภพนั้นเป็นผู้ไม่ต้องกลับมาจากโลกนั้นเป็นธรรมดาเพราะสังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง ๕ สิ้นไป ข้อนี้เป็นผลประการที่ ๓ เป็นอานิสงส์ประการที่ ๓ ภิกษุทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง ในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ ข้อนี้เป็นผลประการที่ ๔ เป็นอานิสงส์ประการที่ ๔. คุณก่อนผู้มีอายุ เมื่อพวกเราเป็นผู้ประกอบตนให้ติดคอยู่ในความสุข ประการเหล่านี้แล พวกเราพึงหวังได้ผล ๔ ประการ อานิสงส์ ๔ ประการ ดังนี้.

### ว่าด้วยผู้ไม่ควรล่วงฐานะ ๕

[๑๑๗] คุณก่อนจนทะ ข้อนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้ คือการที่พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์พึงกล่าวอย่างนี้ว่า พวกสมณะศากยบุตร เป็นผู้มั่งคั่งมั่งมีแล้ว. คุณก่อนจนทะ พวกเธอควรกล่าวกะพวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ ผู้มีวาตะอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุ ธรรมทั้งหลายอันพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงรู้ทรงเห็น ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว ทรงบัญญัติแล้วแก่สาวกทั้งหลาย เป็นธรรมอันพวกสาวกไม่ควรกล่าวล่วงตลอดชีวิต มีอยู่แล. คุณก่อนผู้มีอายุ เสาเขื่อนหรือเสาหลักมีรากอันลึก ปักไว้ดีแล้ว ไม่หวั่นไหว ไม่สั่นสะเทือน ฉันทิ ธรรมทั้งหลายอันพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงรู้ทรงเห็น ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว ทรงบัญญัติแล้ว แก่สาวกทั้งหลาย เป็นธรรมอันสาวกไม่ควรกล่าวล่วงตลอดชีวิต ฉันทิเหมือนกันแล. คุณก่อนผู้มีอายุ ภิกษุใด เป็นพระอรหันตชินาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว มีกิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว

ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นแล้วเป็นผู้พ้นแล้วเพราะรู้ชอบ ภิกษุนั้นไม่ควรประพฤติกว้างฐานะ ๕ ประการ.   
 คุก่อนผู้มีอายุ ภิกษุผู้เป็นชีณาสพ ไม่ควรจงใจปลงสัตว์จากชีวิต ไม่ควรถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ ซึ่งนับว่าเป็นขโมย ไม่ควรเสพเมถุน ไม่ควรกล่าวคำเท็จทั้งที่รู้ ไม่ควรบริโภคมกามที่ทำความสังสม เหมือนอย่างตนเป็นผู้ครองเรือนในกาลก่อน ไม่ควรถึงฉันทาคติ ไม่ควรถึงโทสาคติ ไม่ควรถึงโมหาคติ ไม่ควรถึงภยากติ.   
 คุก่อนผู้มีอายุ ภิกษุใดเป็นพระอรหันตชีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว มีกิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนแล้ว มีสังโยชน์ในภพหมดสิ้นแล้ว เป็นผู้พ้นแล้ว เพราะความรู้ชอบ ภิกษุนั้น เป็นผู้ไม่ควรประพฤติกว้างฐานะ ๕ ประการเหล่านี้.

[๑๔๘] คุก่อนจุนทะ ข้อนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้ คือการที่ปริพาชกอัญญุเตยรติย์ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า พระสมณโคตมปรารภกาลนานที่เป็นอดีต บัญญัติญาณทัสสนะอันหาฝั่งมิได้ แต่หาได้ปรารภกาลนานที่เป็นอนาคต บัญญัติญาณทัสสนะอันหาฝั่งมิได้ไม่ เพราะเหตุไรจึงทรงบัญญัติเช่นนั้น การที่ทรงบัญญัติเช่นนั้น เป็นอย่างไรเล่า. พวกปริพาชกอัญญุเตยรติย์เหล่านั้น ย่อมสำคัญสิ่งที่พึงบัญญัติอันไม่ใช่ญาณทัสสนะ. ซึ่งเป็นอย่างอื่นด้วยญาณทัสสนะซึ่งเป็นอย่างอื่น เหมือนคนโง่ ไม่นฉลาดเช่นนั้น.

คุก่อนจุนทะ สदानุสาริญาณ ปรารภกาลนานที่เป็นอดีต ย่อมมีแก่ตถาคต ย่อมระลึกได้ตลอดกาล มีประมาณเท่าที่ตนหวัง และญาณ

อันเกิดแต่ความตรัสรู้ ย่อมเกิดขึ้นแก่ตถาคต เพราะปรารภกาลนานที่เป็น  
อนาคตว่า ชาตินี้มีในที่สุด บัดนี้ภพใหม่ย่อมไม่มี ดังนี้.

### ว่าด้วยเหตุที่มีพระนามว่า ตถาคต

[๑๑๕] ดูก่อนจนทะ แม้หากว่า สิ่งที่เป็นอดีต ไม่เป็นจริง  
ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคตก็ไม่พยากรณ์สิ่งนั้น. ดูก่อน  
จนทะ แม้หากว่าสิ่งที่เป็นอดีตเป็นของจริง เป็นของแท้ ประกอบด้วย  
ประโยชน์ ตถาคตย่อมเป็นผู้รู้กาลในสิ่งนั้น เพื่อพยากรณ์ปัญหานั้น.  
ดูก่อนจนทะ แม้หากว่าสิ่งที่เป็นอนาคตไม่เป็นจริง ไม่เป็นของแท้ ไม่  
ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคตก็ไม่พยากรณ์สิ่งนั้น. ดูก่อนจนทะ แม้  
หากว่าสิ่งที่เป็นอนาคตเป็นของจริง เป็นของแท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประ-  
โยชน์ ตถาคตก็ไม่พยากรณ์แม้สิ่งนั้น. ดูก่อนจนทะ แม้หากว่า สิ่ง  
ที่เป็นอนาคต เป็นของจริงเป็นของแท้ ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคต  
ย่อมเป็นผู้รู้กาลในสิ่งนั้น เพื่อพยากรณ์ปัญหานั้น. ดูก่อนจนทะ แม้หาก  
ว่าสิ่งที่เป็นปัจจุบันไม่เป็นของจริง ไม่เป็นของแท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์  
ตถาคตย่อมไม่พยากรณ์สิ่งนั้น ดูก่อนจนทะ แม้หากว่าสิ่งที่เป็นปัจจุบัน  
เป็นของจริง เป็นของแท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคตก็ไม่  
พยากรณ์แม้สิ่งนั้น ดูก่อนจนทะ แม้หากว่าสิ่งที่เป็นปัจจุบัน เป็นของ  
จริง เป็นของแท้ ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคตย่อมเป็นผู้รู้กาลใน  
สิ่งนั้น เพื่อพยากรณ์ปัญหานั้น. ด้วยเหตุดังนี้แล จนทะ ตถาคตเป็น  
กาลวาที เป็นสัจจวาที เป็นภูตวาที เป็นอตถวาที เป็นธรรมวาที เป็นวินัย  
วาที ในธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เพราะฉะนั้น  
ชาวโลกจึงเรียกว่า ตถาคต ด้วยประการฉะนี้.

[๑๒๐] คุณ่อนจนทะ สิ่งใดที่ชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลกมารโลก พรหมโลก อันหมู่สัตว์พร้อมด้วยสมณพราหมณ์ เทวคานุษย์เห็นแล้ว ฟังแล้ว ทราบแล้ว รู้แจ้งแล้ว บรรลุแล้ว แสวงหาแล้ว ครอบงำแล้ว ด้วยใจ สิ่งนั้นตถาคตได้ตรัสรู้ยิ่งแล้วโดยชอบ เพราะฉะนั้นชาวโลกจึงเรียกว่า ตถาคต.

คุณ่อนจนทะ ตถาคตย่อมตรัสรู้้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในราตรี ใดก็ดี ย่อมปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ ในราตรี ใดก็ดี ตถาคต ย่อมกล่าว ย่อมแสดงซึ่งสิ่งใดในระหว่างนี้ สิ่งนั้นทั้งหมดย่อมเป็นอย่างนั้น ที่เดียว ย่อมไม่เป็นอย่างอื่น เพราะฉะนั้นชาวโลกจึงเรียกว่า ตถาคต.

คุณ่อนจนทะ ตถาคตเป็นผู้กล่าวอย่างใด ทำอย่างนั้น เป็นผู้ทำ อย่างใดกล่าวอย่างนั้น ด้วยเหตุนี้ ตถาคตชื่อว่า เป็นผู้กล่าวอย่างใด ทำ อย่างนั้น หรือเป็นผู้ทำอย่างใด กล่าวอย่างนั้น เพราะฉะนั้นชาวโลกจึง เรียกว่าตถาคต. ตถาคตเป็นผู้ใหญ่ยิ่ง ไม่มีผู้ใหญ่ยิ่งกว่า เป็นผู้เห็นถ่องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ใน หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวคานุษย์ เพราะฉะนั้นชาวโลกจึง เรียกว่า ตถาคต ดังนี้.

### ว่าด้วยทิวฏฐิต่าง ๆ

[๑๒๑] คุณ่อนจนทะ ข้อนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้ ก็คือการที่พวก ปริพาชกอัญญเดียรถีย์ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า คุณ่อนผู้มีอายุ เบื้องหน้าแต่มรณะ สัตว์ย่อมมีสิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า หรือหนอ ดังนี้. คุณ่อนจนทะ พวก เธอควรกล่าวกะปริพาชกอัญญเดียรถีย์ผู้มีวาตะอย่างนี้ว่า คุณ่อนผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคเจ้า มิได้ทรงพยากรณ์ไว้ว่า เบื้องหน้าแต่มรณะ สัตว์

ย่อมมีสิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า. คุณก่อนจนทะ ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมี  
ได้ คือการที่พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุ  
ก็เบื้องหน้าแต่มรณะ สัตว์ย่อมไม่มี สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่าหรือดังนี้.  
คุณก่อนจนทะ พวกเธอฟังกล่าวกะพวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ ผู้มีวาตะ  
อย่างนั้นว่า คุณก่อนผู้มีอายุ แม้ข้อนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทรงพยากรณ์  
ไว้ว่า เบื้องหน้าแต่มรณะ สัตว์ย่อมไม่มี สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า.  
คุณก่อนจนทะ ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ คือการที่พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์  
ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุ ก็เบื้องหน้าแต่มรณะ สัตว์ย่อมมีด้วย  
ย่อมไม่มีด้วย สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่าหรือดังนี้. คุณก่อนจนทะ พวก  
เธอควรกล่าวกะพวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ผู้มีวาตะอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุ  
แม้ข้อนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทรงพยากรณ์ไว้ว่า เบื้องหน้าแต่มรณะ  
สัตว์ย่อมมีด้วย ย่อมไม่มีด้วย สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า. คุณก่อนจนทะ  
ข้อนี้ก็เป็นฐานะที่จะมีได้ คือการที่พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ฟังกล่าว  
อย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุ ก็เบื้องหน้าแต่มรณะ สัตว์ย่อมมีหามิได้ ย่อมไม่มี  
ก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่าหรือดังนี้. คุณก่อนจนทะ พวกเธอ  
ควรกล่าวกะพวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ผู้มีวาตะอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุ  
แม้ข้อนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทรงพยากรณ์ไว้ว่า เบื้องหน้าแต่มรณะ  
สัตว์ย่อมมีก็หามิได้ ย่อมไม่มีก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่าดังนี้.

[๑๒๒] คุณก่อนจนทะ ข้อนี้ก็เป็นฐานะที่จะมีได้ คือการที่พวก  
ปริพาชกอัญญเดียรถีย์ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุ ก็เพราะเหตุไร  
ข้อนี้พระสมณโคดมจึงไม่ทรงพยากรณ์ไว้เล่า. คุณก่อนจนทะ พวกเธอควร  
กล่าวกะพวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ผู้มีวาตะอย่างนั้นอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มี

อายุ เพราะว่าข้อนี้ไม่ประกอบด้วยอรรถ ไม่ประกอบด้วยธรรม ไม่  
เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อคลายความกำหนัด เพื่อความ  
ดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อพระนิพพาน โดยส่วนเดียว ฉะนั้น  
ข้อนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงมิได้ทรงพยากรณ์ไว้.

ดูก่อนจุนทะ ข้อนี้ก็ในฐานะที่จะมีได้ คือการที่พวกปริพาชกอัญญ  
เดียรถีย์เหล่านั้น ฟังกล่าวว่า ดูก่อนผู้มีอายุ ก็พระสมณโคดมทรงพยากรณ์  
ไว้อย่างไรเล่า. ดูก่อนจุนทะ พวกเธอควรกล่าวกะปริพาชกอัญญเดียรถีย์  
ผู้มีวาตะอย่างนั้นอย่างนี้ว่า ดูก่อนผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยา  
กรณ์ไว้ว่า นี่ทุกข์ นี่เหตุให้เกิดทุกข์ นี่ความดับทุกข์ นี่ข้อปฏิบัติให้  
ถึงความดับทุกข์ ดังนี้แล.

ดูก่อนจุนทะ ข้อนี้ก็ในฐานะที่จะมีได้ คือการที่พวกปริพาชก  
อัญญเดียรถีย์ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า ดูก่อนผู้มีอายุ ก็เพราะเหตุไร ข้อนี้พระ  
สมณโคดมจึงทรงพยากรณ์ไว้เล่า. ดูก่อนจุนทะ พวกเธอควรกล่าวกะ  
พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์เหล่านั้น ผู้มีวาตะอย่างนั้นอย่างนี้ว่า ดูก่อนผู้  
มีอายุ เพราะว่าข้อนี้ เป็นสิ่งที่ประกอบด้วยอรรถ ประกอบด้วยธรรม ข้อ  
นี้เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ย่อมเป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อคลายความ  
กำหนัด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อ  
พระนิพพาน โดยส่วนเดียว ฉะนั้น ข้อนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ทรง  
พยากรณ์ไว้ดังนี้.

[๑๒๓] ดูก่อนจุนทะ ทิฏฐินิสัย แม้เหล่าไดอันสหรรคด้วยส่วน  
เบื้องต้น ทิฏฐินิสัย แม้เหล่านั้น อันเราได้พยากรณ์ไว้แล้วเราได้พยา  
กรณ์ ทิฏฐินิสัยเหล่านั้น ด้วยประการใด และเราไม่พยากรณ์ด้วยประการ

ใด โฉนเราจักพยากรณ์ทักขณิสัยเหล่านั้นกะพวกปริพาชกอัญญเดียรัจฉัย  
ในข้อนั้นเล่า. คุณ่อนจุนทะ ทักขณิสัยแม่เหล่าใด อันสหรัคด้วยส่วนเบื้อง  
ปลาย ทักขณิสัยแม่เหล่านั้น เราได้พยากรณ์กะพวกเธอแล้ว ทักขณิสัยเหล่า  
นั้นเราพึงพยากรณ์ด้วยประการใด และเราไม่พึงพยากรณ์ด้วยประการใด  
โฉนเราจักไม่พยากรณ์ทักขณิสัยเหล่านั้นกะพวกเธอ ในข้อนั้นเล่า. คุณ่อน  
จุนทะ ทักขณิสัยทั้งหลายอันสหรัคด้วยส่วนเบื้องต้น ที่เราได้พยากรณ์กะ  
พวกเธอโดยประการที่เราพึงพยากรณ์และโดยประการที่เราไม่พึงพยากรณ์  
เป็นโฉน.

คุณ่อนจุนทะ มีสมณพราหมณ์บางพวก ผู้มีวาตะอย่างนี้ ผู้มีทักขณิ  
อย่างนี้ว่า อตฺตาและโลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า. คุณ่อนจุนทะ  
อนึ่ง มีสมณพราหมณ์บางพวก มีวาตะอย่างนี้ มีทักขณิอย่างนี้ว่า  
อตฺตา และโลก ไม่เที่ยง. สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า. อตฺตาและโลก  
เที่ยงด้วยไม่เที่ยงด้วย. อตฺตาและโลกเที่ยงก็ไม่ใช่ ไม่เที่ยงก็ไม่ใช่.  
อตฺตาและโลกสัตว์ทำได้เอง. อตฺตาและโลกผู้อื่นทำให้. อตฺตาและโลก  
สัตว์ทำได้เองด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย. อตฺตาและโลกสัตว์มิได้ทำเอง และ  
ผู้อื่นมิได้ทำ เกิดขึ้นลอย ๆ. สุขและทุกข์เที่ยง. สุขและทุกข์ไม่เที่ยง.  
สุขและทุกข์เที่ยงด้วยไม่เที่ยงด้วย. สุขและทุกข์เที่ยงก็ไม่ใช่ ไม่เที่ยง  
ก็ไม่ใช่. สุขและทุกข์สัตว์ทำได้เอง. สุขและทุกข์ผู้อื่นทำให้. สุข  
และทุกข์สัตว์ทำได้เองด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย. สุขและทุกข์สัตว์มิได้ทำ  
เองด้วย ผู้อื่นมิได้ทำให้ด้วย เกิดขึ้นลอย ๆ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่าดังนี้

[๑๒๔] คุณ่อนจุนทะ สมณพราหมณ์เหล่าใด ผู้มีวาตะอย่างนี้  
มีทักขณิอย่างนี้ว่า อตฺตาและโลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่าดังนี้ เรา

เข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้น แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุ คำที่ท่านทั้งหลายกล่าวว่า อตฺตาและโลกเที่ยง มีอยู่หรือหนอ ดังนี้ และสมณพราหมณ์เหล่านั้นได้กล่าวคำใดอย่างนี้ว่า สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ดังนี้. เราไม่คล้อยตามคำนั้น ของสมณพราหมณ์เหล่านั้น. ข้อนั้นเพราะเหตุไร. คุณก่อนจุนทะ เพราะว่าในสมณพราหมณ์เหล่านี้สัตว์จำพวกหนึ่ง แม้เป็นผู้มีสัญญาเป็นอย่างอื่นมีอยู่. คุณก่อนจุนทะ ด้วยบัญญัตินี้แล เรายังไม่เห็นผู้สมาสมอดนเลย ผู้ยิ่งกว่าจักมีแต่ไหน เราผู้เดียวเป็นผู้ยิ่งในบัญญัติ ที่เป็นอธิบัญญัติ โดยแท้.

[๑๒๕] คุณก่อนจุนทะ สมณพราหมณ์เหล่านี้ผู้มีวิาทะอย่างนี้ มีทิฐิอย่างนี้ว่า อตฺตาและโลกไม่เที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ฯลฯ อตฺตาและโลกเที่ยงด้วย ไม่เที่ยงด้วย. อตฺตาและโลกเที่ยงก็ไม่ใช่ ไม่เที่ยงก็ไม่ใช่. อตฺตาและโลกอันสัตว์ทำได้เอง. อตฺตาและโลกผู้อื่นทำให้ อตฺตาและโลกสัตว์ทำได้เองด้วยผู้อื่นทำให้ด้วย อตฺตาและโลกสัตว์มิได้ทำเอง และผู้อื่นมิได้ทำให้ เกิดขึ้นลอยๆ สุขและทุกข์ เที่ยง สุขและทุกข์ไม่เที่ยง. สุขและทุกข์เที่ยงด้วยไม่เที่ยงด้วย. สุขและทุกข์เที่ยงก็ไม่ใช่ ไม่เที่ยงก็ไม่ใช่. สุขและทุกข์สัตว์ทำได้เอง. สุขและทุกข์ผู้อื่นทำให้ สุขและทุกข์สัตว์ทำได้เองด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย. สุขและทุกข์สัตว์มิได้ทำเองด้วย ผู้อื่นมิได้ทำให้ด้วย เกิดขึ้นลอยๆ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า เราเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว กล่าวอย่างนี้ว่า มีอยู่หรือหนอคำที่ท่านทั้งหลายกล่าวว่า สุขและทุกข์สัตว์มิได้ทำเองด้วย ผู้อื่นมิได้ทำให้ด้วย เกิดขึ้นลอยๆ ดังนี้ และสมณพราหมณ์เหล่านั้นได้กล่าวคำใดอย่างนี้ว่า สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่าดังนี้ เรา

ย่อมไม่คล้อยตามคำนั้น ของสมณพราหมณ์เหล่านั้น. ข้อนั้นเพราะเหตุไร. คุณอนนทะ เพราะว่า ในสมณพราหมณ์เหล่านั้น สัตว์จำพวกหนึ่ง แม้เป็นผู้มีสัญญาเป็นอย่างอื่นมีอยู่. คุณอนนทะ ด้วยบัญญัตินี้แลเราไม่เห็นผู้อื่น สม่าเสมอตนเลย ผู้ยิ่งกว่าจักมีแต่ไหน เราผู้เดียวเป็นผู้ยิ่งในบัญญัติที่เป็นอธิบัญญัติโดยแท้.

คุณอนนทะ ทิฏฐินิสัยอันประกอบด้วยส่วนเบื้องต้นนี้แล ที่เราได้พยากรณ์กะพวกเธอโดยประการที่เราพึงพยากรณ์และโดยประการที่เราไม่พึงพยากรณ์ โฉนเรจักพยากรณ์ทิฏฐินิสัยเหล่านั้นกะพวกเธอในข้อนี้แล.

### ว่าด้วยทิฏฐินิสัยเกี่ยวกับกาลอนาคต

[๑๒๖] คุณอนนทะ ทิฏฐินิสัยทั้งหลาย อันสหรัคด้วยส่วนเบื้องต้น ปลาย ที่เราได้พยากรณ์ไว้กะพวกเธอโดยประการที่เราพยากรณ์แล้ว และโดยประการที่เราไม่พึงพยากรณ์เป็นโฉน. คุณอนนทะ มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งผู้มีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า เบื้องหน้าแต่มรณะ อัตตามีรูปหาโรคมิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่าดังนี้. คุณอนนทะ มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า เบื้องหน้าแต่มรณะ อัตตามิมีรูป. อัตตา มีรูปด้วย มิมีรูปด้วย. อัตตามีรูปก็ไม่ใช่ มิมีรูปก็ไม่ใช่. อัตตามีสัญญา อัตตามิมีสัญญา. อัตตามีสัญญาด้วย มิมีสัญญาด้วย. อัตตามีสัญญาก็ไม่ใช่ มิมีสัญญาก็ไม่ใช่. อัตตาย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี เบื้องหน้าแต่มรณะ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ดังนี้.

คุณอนนทะ สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นผู้มีวาตะอย่างนี้ เป็นผู้มีทิฏฐิอย่างนี้ เบื้องหน้าแต่มรณะ อัตตามีรูปหาโรคมิได้ สิ่งนี้แหละจริง

สิ่งอื่นเปล่า ดังนี้ เราเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว กล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุ มีอยู่หรือหนอ คำที่ท่านทั้งหลายกล่าวว่า เบื้องหน้าแต่มรณะ อัตตามีรูปหาโรคมิได้ ดังนี้ และสมณพราหมณ์เหล่านั้น กล่าวคำใดอย่างนี้ว่า สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่าดังนี้. เราย่อมไม่คล้อยตามคำนั้นของสมณพราหมณ์เหล่านั้น. ข้อนี้เป็นเพราะเหตุไร. คุณก่อนจุนทะ เพราะว่าในสมณพราหมณ์เหล่านั้น สัตว์จำพวกหนึ่งแม้เป็นผู้มีสัญญาเป็นอย่างอื่นมีอยู่. คุณก่อนจุนทะ ด้วยบัญญัตินี้แล เราไม่เห็นผู้สมาสมอดนเลย ผู้ยิ่งกว่าจักมีแต่ไหน เราผู้เดียวเป็นผู้ยิ่งใหญ่ในบัญญัติอันเป็นอธิบัญญัตินี้โดยแท้.

[๑๒๙] คุณก่อนจุนทะ สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นผู้มิวาทะอย่างนี้ มีทิวฏฐิอย่างนี้ว่า เบื้องหน้าแต่มรณะ อัตตาไม่มีรูป. อัตตามีรูปด้วยไม่มีรูปด้วย อัตตามีรูปก็ไม่ใช่ไม่มีรูปก็ไม่ใช่. อัตตามีสัญญา. อัตตามีสัญญาด้วย ไม่มีสัญญาด้วย. อัตตามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ เบื้องหน้าแต่มรณะ อัตตาย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ดังนี้ เราเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว กล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุ มีอยู่หรือหนอ คำที่ท่านทั้งหลายกล่าวว่า เบื้องหน้าแต่มรณะ ตนย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี และสมณพราหมณ์เหล่านั้นกล่าวคำใดอย่างนี้ว่า สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ดังนี้ เราไม่คล้อยตามคำนั้นของสมณพราหมณ์เหล่านั้น. ข้อนี้เป็นเพราะเหตุไร. คุณก่อนจุนทะ เพราะว่า ในสมณพราหมณ์เหล่านั้น สัตว์พวกหนึ่ง แม้เป็นผู้มี

สัญญาเป็นอย่างอื่นมีอยู่. คุณอนจนทะ ด้วยบัญญัตินี้แล เราไม่พิจารณา  
เห็นผู้สม่าเสมอด้วยตนเอง ผู้ยิ่งกว่าจักมีแต่ไหน เราผู้เดียวเป็นผู้ยิ่งใหญ่  
ในบัญญัติที่เป็นอธิบัญญัติโดยแท้.

คุณอนจนทะ ทิฏฐินิสัย อันสหระคด้วยส่วนเบื้องปลายนี้แล ที่  
เราได้พยากรณ์กะพวกเธอ โดยประการที่เราพึงพยากรณ์ และโดยประการ  
ที่เราไม่พึงพยากรณ์ เพราะฉะนั้น ไฉนเราจักพยากรณ์ทิฏฐินิสัยเหล่านั้น  
กะพวกเธอในข้อนั้นเล่า.

#### ว่าด้วยสติปัฏฐาน ๔

[๑๒๘] คุณอนจนทะ สติปัฏฐาน ๔ ประการ อันเราแสดงแล้ว  
บัญญัติแล้วอย่างนี้ เพื่อละ เพื่อก้าวล่วง ทิฏฐินิสัย อันประกอบด้วยส่วน  
เบื้องต้นเหล่านี้ด้วย ทิฏฐินิสัยอันสหระคด้วยส่วนเบื้องปลายเหล่านี้ด้วย  
สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน. คุณอนจนทะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณา  
เห็นกายในกายเนื่อง ๆ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัด  
อภิชณาและโทมนัสในโลกเสียได้ ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้ง  
หลายเนื่อง ๆ. ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตเนื่อง ๆ. ย่อมพิจารณาเห็นธรรม  
ในธรรมทั้งหลายเนื่อง ๆ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชณา  
และโทมนัสในโลกเสียได้. คุณอนจนทะ สติปัฏฐาน ๔ ประการนี้ อัน  
เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วอย่างนี้ เพื่อละเพื่อก้าวล่วงซึ่งทิฏฐินิสัยอันสหระค  
ด้วยส่วนเบื้องต้นเหล่านี้ด้วย ทิฏฐินิสัยอันสหระคด้วยส่วนเบื้องปลายเหล่านี  
นี้ด้วยดังนี้.

[๑๒๙] ในเวลานั้น ท่านอุปทานะ ยืนถวายนานพักอยู่เบื้อง  
พระปฤษฎางค์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า. ท่านอุปทานะได้กราบทูลพระผู้มี

พระภาคเจ้าว่า น้าอัสสรย์พระเจ้าข้า ไม่เคยมีเลยพระเจ้าข้า ธรรม  
ปริยายนี้ น้าเลื่อมใสนัก พระเจ้าข้า ธรรมปริยายนี้น้าเลื่อมใสศรัทธา  
พระเจ้าข้า ธรรมปริยายชื่ออะไร พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดู  
ก่อนอุปทานะ เธอจงจำธรรมปริยายนี้ไว้เถิดว่า "ปาสาทิก" ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว ท่านอุปทานะ  
ยินดีชื่นชมพระภิกษุของพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้แล.

จบ ปาสาทิกสูตรที่ ๖

### อรรคถาปาสาทิกสูตร

ปาสาทิกสูตรมีบทเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้-

จะอธิบายถึงบทที่ยากในปาสาทิกสูตรนั้น. บทว่า พวกศากยะมีนามว่า เวรัญญา นั้นหมายความว่าพวกศากยะพวกหนึ่ง ชื่อเวรัญญา ศึกษาการทำธนู. บทว่า ณ ปราสาท ในสวนอัมพวันของพวกศากยะเหล่านั้น อธิบายว่ามีปราสาทยาวซึ่งสร้างไว้เพื่อเรียนศิลป์ ในสวนอัมพวันของพวกศากยะเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ สวนอัมพวันนั้น.

บทว่า อชฺฐา กาลกโตได้แก่นิคัณฐนาฏบุตร ถึงแก่กรรมทันทีทันใด. บทว่า เกิดแยกกันเป็นสองพวก คือ แยกกันเป็นสองฝ่าย. ในบรรดาความบาดหมางเป็นต้น การทะเลาะกันในตอนแรก เป็นความบาดหมาง ความบาดหมางนั้นได้เจริญขึ้นด้วยสามารถการถือท่อนไม้เป็นต้น สละด้วยสามารถการล่วงบัญญัติ เป็นการทะเลาะ ถ้อยคำทำลายกันโดยนับเป็นต้นว่า ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ เป็นวิวาท. บทว่า วิตุณฑา คือ ท่มเทง. บทว่า ถ้อยคำของข้าพเจ้ามีประโยชน์ คือ คำของข้าพเจ้าประกอบด้วยอรรถ. บทว่า สิ่งที่ท่านเคยฆ่าของได้ผันแปรไปแล้ว อธิบายว่า อันใดที่ท่านฆ่าของมาแล้วคือ คล่องแคล่ว ด้วยสามารถเสวนะมาช้านาน อันนั้น ได้ผันแปรไปแล้ว เพราะอาศัยวาตะของข้าพเจ้า. บทว่า ข้าพเจ้าจับผิดวาตะของท่านได้แล้ว คือ ข้าพเจ้าได้ยกความผิดไว้เบื้องบนของท่าน. บทว่า ท่านจงเที่ยวไปเพื่อปลดเปลื้องวาตะอธิบายว่าท่านจงถือห่อข้าวเข้าไปยังชุมชนนั้น ๆ แล้วเที่ยวแสวงหาให้ยิ่ง ๆ ขึ้นเพื่อ

ปลดเปลื้องวาทะ. บทว่า หรือท่านจงแก้ไขเสีย อธิบายว่า อีกอย่างหนึ่ง  
ท่านจงปลดเปลื้องตนจากโทษที่เรายกขึ้น. บทว่า สเจ ปโหติ แปลว่า  
หากท่านสามารถ. บทว่า วโรเชว คือตายนั่นเอง. บทว่า ในพวงนาฏบุตร  
คือ อันเตวาสิกของนาฏบุตร. บทว่า มีอาการเบื่อหน่าย คือ สวากของ  
นิคัณฐนาฏบุตรมีความกระสันเป็นสภาวะย่อมไม่ทำแม้การอภิวาทเป็นต้น.  
บทว่า คลายความรัก คือ ปราศจากความรัก. บทว่า รู้สึกท้อถอย  
คือมีความท้อถอยจากการทำความเคารพของพวกสาวกของนิคัณฐนาฏบุตร  
บทว่า โดยเหตุที่ธรรมวินัยอันนิคัณฐนาฏบุตร กล่าวไว้ไม่ดี อธิบาย  
ว่าได้เกิดขึ้นโดยเหตุที่สาวกเหล่านั้น พึงเป็นผู้เบื่อหน่าย คลายรัก ท้อถอย  
ในธรรมวินัยอันนิคัณฐนาฏบุตรกล่าวไว้ไม่ดีเป็นต้น. บทว่า ทูรากุขาเต  
คือกล่าวไว้ไม่ดี. บทว่า ทุปฺปเวทิตะ คือสอนไม่ดี. บทว่า อนุปสมลํ วุตตนิเก  
คือไม่สามารถจะทำราคะเป็นต้นให้ สงบได้. บทว่า ภินฺนญฺเป คือมีที่พำนัก  
อันทำลายแล้ว. ก็ในบทนี้ นิคัณฐนาฏบุตรชื่อว่าเป็นที่พำนักเพราะอรรถ  
ว่าเป็นที่พึงของสาวกเหล่านั้น. แต่เขาได้แตกดับคือตายเสียแล้ว. เพราะ  
ฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า เป็นธรรมวินัยมีที่พำนักอันทำลายเสียแล้ว บทว่า  
เป็นธรรมวินัย ไม่มีที่พึงพาอาศัย คือขาดที่พึ่งอาศัยเพราะไม่มี  
นิคัณฐนาฏบุตรนั่นเอง.

ก็นาฏบุตรนี้อาศัยอยู่ในเมืองนาลันทามิใช่หรือ เหตุไรเขาจึง  
ถึงแก่กรรมที่เมืองปาวา. ได้ยินว่านาฏบุตรนั้นสดับพุทธุกฺขที่อุบาลีคฤหบดี  
ผู้รู้แจ้งแทงตลอดสังฆธรรม กล่าวด้วยคาถา ๑๐ คาถา จึงสำรอกโล-  
हितออกมาร้อน ๆ ครั้งนั้นสาวกทั้งหลายจึงได้พานาฏบุตรผู้ ไม่มีความ  
สบายไปเมืองปาวา เขาจึงได้ถึงแก่กรรมในที่นั้น อนึ่งเมื่อนาฏบุตร  
จะถึงแก่กรรม คิดว่าลัทธิของเราเป็นลัทธิที่ไม่นำออกไปได้ เป็น

ลัทธิที่ขาดสาระ เราหนีหายไปช่วงเกิด อย่าให้ชนที่เหลือได้ไปเต็มใน  
อบายด้วยเลย ก็หากเราจักกล่าวว่า คำสอนของเรา เป็นคำสอนที่ไม่นำ  
ออกไปได้ ชนทั้งหลายจักไม่เชื่อ ถ้ากระไรเราไม่ควรให้ชนแม่สอง ถือ  
แบบเดียวกันเมื่อเราล่องลับไป ชนเหล่านั้นจักวิวาทกันและกัน พระศาสดา  
จักตรัสธรรมกถาบทหนึ่งอาศัยข้อวิวาทนั้น จากนั้นชนทั้งหลายจักรู้ความ  
ที่พระศาสนาเป็นศาสนาที่มีคุณใหญ่ดังนี้. ครั้งนั้นอันเตวาลิกคนหนึ่งเข้าไป  
ไปหานาฏบุตรนั้นแล้วกล่าวว่า ท่านขอรับ ท่านทพพลภาพ ขอบอกสา  
ระอันเป็นอาจริยประมาณในธรรมนี้แก่กระผมบ้างเกิดดังนี้. นาฏบุตร  
กล่าวว่า คุณก่อนผู้มีอายุ เมื่อเราล่องลับไปเธอพึงถือว่า "เที่ยง" ดังนี้. อัน-  
เตวาลิกอีกคนหนึ่งเข้าไปหา. นาฏบุตรให้อันเตวาลิกนั้นถือว่า "สูญ".

นาฏบุตรไม่ทำให้ชนแม่ทั้งสองมีลัทธิอย่างเดียวกัน อย่างนี้แล้ว  
ให้ชนเป็นอันมากถือนิยมต่าง ๆ กัน ได้ถึงแก่กรรมเสียแล้ว ชนทั้งหลาย  
กระทำมาปนกิจนาฏบุตรนั้นเสร็จแล้ว จึงประชุมถามกันและกันขึ้นว่า  
คุณก่อนผู้มีอายุ อาจารย์บอกสิ่งที่เป็นสาระให้แก่ใคร. คนหนึ่งลุกขึ้นกล่าวว่า  
แก่เรา ดังนี้. บอกไว้อย่างไร. บอกว่า "เที่ยง" อีกคนหนึ่ง คัดค้าน  
แล้วกล่าวว่า อาจารย์ได้บอกสิ่งที่เป็นสาระแก่เรา ด้วยอาการอย่างนี้ ชน  
ทั้งหมดต่างก็วิวาทกันรุนแรงขึ้นว่า อาจารย์บอกสิ่งที่เป็นสาระแก่เรา เรา  
เป็นใหญ่ ถึงขึ้น ด่ากัน บริภาษกัน และทำร้ายกันด้วยมือและเท้าเป็นต้น  
ไม่ร่วมทางเดียวกัน เลี่ยงกันไปคนละทิศละทาง.

บทว่า ครั้งนั้นแล พระจุนทสมณูเทศ มีอธิบายว่า พระเถระ  
รูปนี้เป็นน้องของพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร ภิกษุทั้งหลายเรียกท่านว่า  
พระจุนทสมณูเทศ ในขณะที่อนุปสัมบัน แม้ขณะเป็นขณะก็ยังเรียก

อย่างนั้นเหมือนกัน. เพราะฉะนั้นจึงกล่าวว่า จุนทสมณฺเฑสฺสํ. ในบททั้งหลายว่า พระจุนทสมณฺเฑสฺสอยู่จำพรรษาในเมืองปาวา ได้เข้าไปหาพระอานนท์ซึ่งอยู่ในสามคามดังนี้ เพราะเหตุไรจึงเข้าไปหา. ได้ยินว่าเมื่อนาฏบุตรถึงแก่กรรมแล้ว พวกมนุษย์ในชมพูทวีปต่างพูดกันอย่างอื้อฉาวในที่นั้น ๆ ว่า นิคคณฺนาฏบุตรประกาศเป็นศาสดาผู้เดียว เมื่อเขาถึงแก่กรรม พวกสาวกเกิดวิวาทกันถึงปานนี้ ก็พระสมณโคดมปรากฏแล้วในชมพูทวีป ดุจพระจันทร์และพระอาทิตย์ แม้พระสาวกของพระองค์ก็ปรากฏแล้วเหมือนกัน เมื่อพระสมณโคดมปรินิพพานแล้ว พวกสาวกก็วิวาทกันเช่นไรหนอ ดังนี้. พระเถระดับถ้อยคำนั้นแล้วคิดว่าเราจักนำถ้อยคำนี้ไปทูลแด่พระทศพล พระศาสดาจักทำคำพูดนั้นให้เป็นเหตุเกิดเรื่องราว แล้วจักทรงกล่าวเทศนา ๑ กัณฑ์ พระเถระนั้นจึงออกไปหาพระอานนท์ ณ สามคาม. บทว่า สามคาม เป็นชื่อของบ้านนั้นเพราะข้าวฟ่างหรือลูกเดือยหนาแน่น. บทว่า เข้าไปหาท่านพระอานนท์ อธิบายว่า พระจุนทเถระไม่ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าตรงทีเดียว เข้าไปหาท่านพระอานนท์ผู้เป็นอุปัชฌาย์.

ได้ยินว่าในครั้งพุทธกาล พระสารีบุตรเถระและพระอานนท์ต่างนับถือซึ่งกันและกัน พระสารีบุตรเถระนับถือพระอานนท์ว่าพระอานนท์กระทำอุปัฏฐากพระศาสดาซึ่งเราควรทำ พระอานนท์นับถือพระสารีบุตรว่า พระสารีบุตรเป็นผู้เลิศกว่าสาวกทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระอานนท์ให้ทารกในตระกูลบรรพชา แล้วให้การดูแลในสำนักของพระสารีบุตร แม้พระสารีบุตรก็ได้ทำอย่างนั้นเหมือนกัน ได้มีภิกษุประมาณ ๑,๐๐๐ รูป แต่ละรูป ๆ ได้ให้บาตรและจีวรของตน ๆ แล้วให้

บรรพชาให้รู้การดูแล. ท่านพระอานนท์ได้แม้จิวรเป็นต้นอันประณีตก็  
ถวายพระเถระ.

ได้ยินว่าพราหมณ์คนหนึ่งคิดว่า การบูชาพระพุทธรัตตะ และ  
พระสังฆรัตตะย่อมปรากฏชัด อย่างไรหนอจึงชื่อว่าเป็นอันบูชาพระธรรม-  
รัตตะ พราหมณ์นั้นจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลถามความนั้น.  
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนพราหมณ์ แม้หากว่าเธอใคร่จะบูชา  
พระธรรมรัตตะ ก็จงบูชาภิกษุผู้เป็นพหูสูตรรูปหนึ่งดังนี้. ข้าแต่พระองค์  
ผู้เจริญ ขอพระองค์ทรงบอกถึงภิกษุผู้เป็นพหูสูตรเถิด พระพุทธเจ้าข้า. เธอ  
จงถามภิกษุสงฆ์เถิด. พราหมณ์นั้นเข้าไปหาภิกษุทั้งหลายแล้ว กล่าวว่า  
ข้าแต่พระคุณเจ้า ขอพระคุณเจ้าได้บอกถึงภิกษุผู้เป็นพหูสูตรเถิด. คุณก่อน  
พราหมณ์ พระอานนท์เป็นพหูสูตร พราหมณ์จึงบูชาพระเถระด้วยไตรจีวร  
มีค่าหนึ่งพัน พระเถระได้พาพราหมณ์นั้นไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระ  
ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า อานนท์เธอได้ไตรจีวรมาจากไหน. ข้าแต่พระ  
องค์ผู้เจริญ พราหมณ์ผู้หนึ่งถวาย แต่ข้าพระองค์ประสงค์จะถวายไตรจีวรนี้  
แก่ท่านพระสารีบุตรเถระ พระพุทธเจ้าข้า. จงให้เกิดอานนท์. พระสารี-  
บุตรเถระออกจาริกพระเจ้าข้า. เธอจงให้ ในเวลาที่สารีบุตรกลับมาเถิด.  
พระองค์ได้บัญญัติสิกขาบทไว้แล้วพระเจ้าข้า. ก็สารีบุตรจักมาเมื่อไรเล่า.  
ประมาณ ๑๐ วันพระเจ้าข้า. อานนท์เราอนุญาตเพื่อเก็บอดิเรกจีวรได้  
๑๐ วันเป็นอย่างยิ่ง ด้วยประการฉะนี้. เราบัญญัติสิกขาบทแล้ว แม้พระ-  
สารีบุตรเถระได้สิ่งที่ชอบใจอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ถวายสิ่งนั้นแก่พระอานนท์  
อย่างนั้นเหมือนกัน. พระสารีบุตรเถระนั้นได้ให้พระจุนทสมณฺเฑสแม่นี่  
ผู้เป็นน้องของตนเป็นลัทธิวิหาริกของพระเถระ เพราะฉะนั้นท่านจึง  
กล่าวว่า พระจุนทสมณฺเฑสเข้าไปหาพระอานนท์เถระผู้เป็นพระอุปัชฌาย์

ดังนี้. นัยว่าพระจุนทสมณฺเษสได้มีความคิดอย่างนี้ว่า พระอุปัชฌาย์ของเรา มีปัญญามาก ท่านจักกราบทูลถ้อยคำนี้แต่พระศาสดา ที่นั่นพระศาสดาจัก ทรงแสดงธรรมอนุรูปแก่ถ้อยคำนั้น ดังนี้ บทว่า กลาปภณฺถ แปลว่ามุลแห่ง ถ้อยคำ. จริยังอยู่ คำว่าท่านว่าปภณฺถ (ต้นเหตุ) สมดังที่พระผู้มีพระ- ภาควะเจ้าตรัสไว้ว่า

อปฺปเกนาปิ เมธาวิ ปากฺเณน วิจฺจุชฺโณ

สมฺภูตฺสเปติ อุตฺตํ อญฺญํ อคฺคิวิ สมนฺธมฺ

ผู้มีปัญญามีความเห็นแจ้งชัด ยังคนให้ดำรงอยู่ได้สม่ำเสมอ ด้วย ทุนทรัพย์แม้มีประมาณน้อยเหมือนก่อกองไฟน้อยฉะนั้น. บทว่า ภควนฺตฺ ทสฺสนาย แปลว่า เพื่อเห็นพระพุทธเจ้า. มีคำถามว่า ก็พระ- อานนทเถระนั้นไม่เคยเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าตอกหรือ. ไม่เคยเห็น หามิได้. เพราะท่านพระอานนทเถระนี้ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าวัน ละ ๑๘ ครั้ง คือ กลางวัน ๘ ครั้ง กลางคืน ๘ ครั้ง แม้ประสงคฺ จะไป ๑๐๐ ครั้ง ๑๐๐๐ ครั้ง ต่อวันก็ไม่ไป เพราะไม่มีเหตุ ท่านหิวยก ปัญหาข้อหนึ่งขึ้น แล้วจึงไปเฝ้า ในวันนั้นพระอานนทเถระนั้นประสงคฺ จะไปด้วยมูลเหตุแห่งถ้อยคำนั้นจึงกล่าวแล้วอย่างนี้.

บทว่า ตุก่อนจุนทะข้อนี้ย่อมมีอย่างนั้น ความว่า แม้พระ- อานนทเถระกราบทูลเนื้อความแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะพระอานนท เถระไม่ใช่เจ้าของถ้อยคำนี้ แต่พระจุนทเถระเป็นเจ้าของถ้อยคำ อนึ่งพระจุนท- เถระนั้นย่อมรู้เบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุดของถ้อยคำนั้น ฉะนั้นพระผู้มี พระภาคเจ้า เมื่อจะตรัสกับพระจุนทเถระนั้น จึงตรัสคำเป็นอาทิว่า เหวณฺเหตฺ จุนฺท โหติ ดังนี้. อธิบายความต่อไปว่า ตุก่อนจุนทะข้อนี้ ย่อมมีอย่างนี้ สาวกในธรรมวินัยอันมีสถานะเป็นต้นว่ากล่าวไว้ไม่ดี เกิด แยกกันเป็นสองพวก ทำการบาดหมางกันเป็นต้น ทิ่มแทงกันด้วยหอกคือ

ปาก เพราะคำสอนอันจะนำผู้ปฏิบัติให้ออกจากทุกข์ได้ เป็นอันปรากฏ  
โดยคำสอนอันไม่นำผู้ปฏิบัติให้ออกจากทุกข์ได้ในบัดนี้ ฉะนั้นพระผู้มี-  
พระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงคำสอนอันจะไม่นำผู้ปฏิบัติให้ออกจากทุกข์  
ได้ แต่ต้น จึงตรัสคำเป็นอาทิว่า คุณก่อนจนทะ ศาสดาให้โลกนี้ไม่เป็น  
สัมมาสัมพุทธะดังนี้. ในบทว่า ประพตฺติหฺลิกฺเขยฺจจากขรฺรมนํ คือ  
ไม่บำเพ็ญติดต่อกัน. อธิบายว่า ประพตฺติหฺลิกฺเขยฺจ คือทำมีช่วงว่าง. บทว่า  
คุณก่อนผู้มีอายุเป็นลาภของท่านนั้น คือ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม  
เป็นต้น เหล่านี้เป็นลาภของท่านนั้น. บทว่า อันท่านได้ดีแล้ว คือ  
ท่านได้ความเป็นมุนยฺหฺมดีแล้ว. ในบทว่า ขรฺรมนํ ศาสดาของท่าน  
แสดงแล้วอย่างใด คือศาสดาของท่านแสดงธรรมไว้ด้วยอาการใด. บท  
ว่า ผู้ใดชักชวน คืออาจารย์ชักชวน. บทว่า ชักชวนผู้ใด คือชัก  
ชวนอันเตวาลิกฺโข. บทว่า ผู้ใดถูกชักชวน คือ อันเตวาลิกฺขุถูกชักชวน  
โดยที่ปฏิบัติชอบที่อาจารย์ชักชวนเพื่อความเป็นอย่างนั้น. บทว่า คนทั้ง  
หมดเหล่านั้น คือคนทั้งสามเหล่านั้น อธิบายว่า ในบุคคลทั้ง ๓ นี้อาจารย์  
ย่อมประสพสิ่งที่ไม่ใช่บุญเพราะเป็นผู้ชักชวน อันเตวาลิกฺขุถูกชักชวน  
ย่อมประสพสิ่งที่ไม่ใช่บุญ เพราะเป็นผู้ถูกชักชวน ผู้ปฏิบัติย่อมประสพ  
สิ่งที่ไม่ใช่บุญ เพราะเป็นผู้ปฏิบัติ เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า คนทั้ง  
หมดเหล่านั้นย่อมประสพสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก. พึงทราบเนื้อความ  
ในวาระทั้งหมดโดยทำนองนี้. อนึ่งในบทนี้ว่าปฏิบัติเพื่อธรรมอันควรรู้  
คือปฏิบัติตามเหตุ บทว่า จักยังขรฺรมนํอันควรรู้ให้สำเร็จ คือจักยังเหตุ  
ให้สำเร็จ. บทว่า ปรารภความเพียร คำทำความเพียรอันจะเกิดทุกข์แก่  
ตน ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดปรารภ

ความเพียรในธรรมวินัยที่ศาสดากล่าวไว้ไม่ดี ผู้นั้นย่อมอยู่เป็นทุกข์ ผู้ใด  
เกียจคร้าน ผู้นั้นย่อมอยู่เป็นสุขดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง  
คำสอนอันไม่นำผู้ปฏิบัติให้ออกทุกข์ได้อย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงคำ  
สอนอันจะนำผู้ปฏิบัติให้ออกจากทุกข์ได้ในบัดนี้จึงตรัสคำเป็นอาทิว่า ดู  
ก่อนจุนทะ อนึ่งศาสดาในโลกนี้ ย่อมเป็นพระสัมมาสัมพุทธะดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เป็นธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกไปได้  
คือ นำไปเพื่อประโยชน์แห่งมรรค และเพื่อประโยชน์แห่งผล บทว่า  
ปรารภความเพียร คือ ปรารภความเพียรอันจะให้สำเร็จสุขแก่ตน ดังที่  
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดเกียจคร้านในธรรม  
วินัย อันตลาคตกกล่าวไว้ดีแล้ว ผู้นั้นย่อมอยู่เป็นทุกข์ ผู้ใดมีความเพียรอัน  
ปรารภแล้ว ผู้นั้นย่อมอยู่เป็นสุขดังนี้. ด้วยประการดังนี้ พระผู้มีพระภาค  
เจ้าทรงแสดงอานิสงส์แห่งกุศลบุตรผู้ปฏิบัติชอบในคำสอนอันจะทำให้ผู้ปฏิบัติ  
ให้ออกไปจากทุกข์ได้แล้ว เมื่อจะทรงขยายพระธรรมเทศนาอีกจึงตรัสคำ  
เป็นอาทิว่า ดูก่อนจุนทะ ก็พระศาสดาอุบัติแล้วในโลกนี้ดังนี้. ในบทเหล่านั้น  
บทว่า สาวกทั้งหลาย เป็นผู้ไม่รู้แจ้งอรรถ คือ ไม่มีปัญญาที่จะ  
ตรัสรู้ได้. บทว่า ทำให้มีบทอันรวบรวมไว้พร้อมแล้ว คือกระทำด้วย  
บทอันรวบรวมไว้ทั้งหมด. อธิบายว่าไม่ใช่รวบรวมไว้อย่างเดียว. ปาฐะว่า  
สัพพสงฺคาหปทคฺคํ ดังนี้บ้าง คือไม่อยู่ในบทที่รวบรวมไว้ทั้งหมดอธิบาย  
ว่าไม่สงเคราะห์เข้าเป็นอันเดียวกัน. บทว่า ทำให้มีปาฏิหาริย์ คือ เป็น  
ธรรมที่นำผู้ปฏิบัติให้ออกจากทุกข์ได้. บทว่า ตลอดถึงเทวดาและ  
มนุษย์ทั้งหลาย คือ ประกาศไว้ด้วยดีแล้วตั้งแต่มนุษย์โลกจนถึงเทวโลก.  
บทว่าย่อมเป็นเหตุให้เดือดร้อน คือเป็นผู้ทำความเดือดร้อนในภายหลัง.

บทว่า ศาสดาของเราทั้งหลายเกิดขึ้นแล้วในโลกนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเพื่อแสดงถึงอาการอันทำให้เดือดร้อนของสาวกเหล่านั้น. บทว่าย่อมไม่เป็นเหตุเดือดร้อนในภายหลัง อธิบายว่า ชื่อว่าย่อมไม่ทำความเดือดร้อนในภายหลัง เพราะข้อที่สาวกทั้งหลาย อาศัยพระศาสดาพึงบรรลุได้บรรลุแล้ว.

บทว่า เถโร ได้แก่ผู้มั่นคง คือประกอบด้วยธรรมอันทำให้เป็นผู้มั่นคง. คำว่า รตตญญู เป็นต้น มีเนื้อความกล่าวไว้แล้ว. บทว่า เอเตหิเจปิ คือด้วยคำเหล่านี้ ท่านกล่าวไว้ตอนต้น บทว่า เป็นผู้บรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ ความว่า พระอรหันต์ ชื่อว่า เป็นแดนเกษมจากโยคะในธรรมวินัยนี้ เพราะพระอรหันต์เป็นแดนเกษมมาจากโยคะ ๔ สาวกทั้งหลาย บรรลุพระอรหันต์นั้น. บทว่า ควรที่จะกล่าวพระสัทธรรมได้โดยชอบ อธิบายว่า พึงเป็นผู้สามารถจะกล่าวพระสัทธรรมได้โดยชอบ เพราะเล่าเรียนมาเฉพาะหน้า. บทว่า เป็นผู้ประพาสพรหมจรรย์ คือ พระอริยสาวกทั้งหลาย เป็นผู้ประพาสพรหมจรรย์อยู่. บทว่า เป็นผู้บริโศกคาม คือ คฤหัสถ์ผู้เป็นพระโศดาบัน. บททั้งหลายเป็นต้นว่า พรหมจรรย์สำเร็จผลนั้น พิจารณาแล้วในมหาปรินิพพานสูตรนั้นแล.

บทว่า ลากคฺยสฺสคฺคปฺตํ แปลว่าถึงความเลิศด้วยลาภและด้วยยศ. บททั้งหลาย ลูกก่อนจนทะ ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระเป็นสาวกของเราในบัดนี้มีอยู่แล ดังนี้ผู้เป็นเถระในบทนี้ ได้แก่พระเถระมีพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ เป็นต้น. บทว่า ภิกษุณีทั้งหลาย ได้แก่ภิกษุมณีและอุบลวัณณาเถรี เป็นต้น. บททั้งหลายว่า อุบาสกทั้งหลาย ผู้เป็นสาวก เป็นคฤหัสถ์หนุ่มสาวหนุ่มสาว ประพาสพรหมจรรย์ ดังนี้

อุบาสกในที่นี้ได้แก่จิตตคหบดีและหัตถกอาฬวกเป็นต้น. บทว่า ผู้บริโลก  
คาม ได้แก่จุลลอนาถบิณฑิกะและมหาอนาถบิณฑิกะเป็นต้น. บทว่า หญิง  
ผู้เป็นพรหมจารีนี้ ได้แก่หญิงทั้งหลายมีนันทมารดาเป็นต้น. บทว่า หญิง  
ผู้บริโลกคาม ได้แก่หญิงทั้งหลายมีนางบุษชุตรา เป็นต้น บทว่า สพุพพา-  
การสมฺปนฺน ได้แก่ผู้ถึงพร้อมด้วยการฉั่งปวง บทว่า อิทมเว ตํ ความว่า  
บุคคลเมื่อจะกล่าวถึงพรหมจรรย์นี้ คือธรรมนี้ พึงกล่าวโดยเหตุ โดย  
นัยอันชอบ. บทว่า อุทฺทกสุสุทํ ตัตถทเป็น อุทฺทโก สุทํ .

บทว่า ปสฺส น ปสฺสติ คือ บุคคลเห็นอยู่ชื่อว่าย่อมไม่เห็น. ได้  
ยินว่า อุทฺทกธรรมบุตรนั้นถามปัญหานี้กะมหาชน. มหาชนกล่าวว่า ท่าน  
อาจารย์ พวกเราไม่รู้ ขอท่านอาจารย์โปรดบอกแก่พวกเราเถิด อุทฺทกธรรม-  
บุตรจึงกล่าวว่า ปัญหานี้ลึกซึ้ง เมื่อมีอาหารสัปายะ อาจคิดได้ประเดี๋ยว  
เดียวก็ตอบได้ แต่นั้นมหาชนทั้งหลายเหล่านั้นก็พากันทำสักการะใหญ่  
ตลอด ๔ เดือน อุทฺทกธรรมบุตร เมื่อจะกล่าวปัญหานี้ได้กล่าวคำเป็น  
อาทิว่าบุคคลเห็นอยู่ซึ่งอะไรจึงชื่อว่าย่อมไม่เห็น ดังนี้. ในบทเหล่านั้น  
บทว่า มิดโกณลब्धिแล้ว คือลब्धिเสียมกริบ ในข้อนี้มีอธิบายว่า ไบมิด  
โกณลब्धिแล้วย่อมปรากฏ แต่คมมิดโกณไม่ปรากฏ.

บทว่า สงฺกมฺม สมัคคมฺม คือรวบรวมตรวจตราอรรถด้วยอรรถ  
พฺยัญชนะด้วยพฺยัญชนะนั้น อธิบายว่า นำมาเปรียบกันอรรถกับอรรถพฺยัญ-  
ชนะกับแม่พฺยัญชนะ บทว่า พิงฺกรวบรวม คือ พึงบอกได้ พึงสอดได้ บทว่า  
ยถยิทํ พุรฺหมจฺริยํ ความว่า ศาสนาพรหมจรรย์ทั้งสิ้นนี้. บทว่า ตตฺตร เจ  
คือ ในท่ามกลางสงฆ์นั้นหรือในภายิตของสพรหมจารีนั้น. ในบททั้ง  
หลายว่าท่านผู้มีอายุถือเอาอรรถนั้นแลผิดและยกพฺยัญชนะทั้งหลาย

ผิดดังนี้ อธิบายว่า ในบทนี้ว่า สติปัญฐาน ๔ ย่อมถือเอาบรรดา อารมณ์  
คือสติปัญฐาน ยกพยัญชนะขึ้นว่า สติปัญฐานานิ. บทว่า อิมสฺส ก็ นุ  
โห อวฺโส อตฺถสฺส ความว่า พยัญชนะทั้งหลายเหล่านี้คือ จตุตฺตโร  
สติปัญฐานา หรือ หรือว่าพยัญชนะทั้งหลายเหล่านั้น คือ จตุตฺตโร สติ-  
ปัญฐานานิ ของบรรดาสตินั้นแหละคือสติปัญฐาน. บทว่า อย่างไหน  
จะสมควรกว่ากัน คือพยัญชนะทั้งหลายของบรรดาอย่างไหน บทว่า  
เข้าถึงกว่า คือแน่นกว่า บทว่า แห่งพยัญชนะทั้งหลายเหล่านี้ คือ  
บรรดาว่าสตินั้นแหละคือสติปัญฐานหรือ หรือว่า บรรดาว่า อารมณ์  
คือสติปัญฐานแห่งพยัญชนะทั้งหลายว่า จตุตฺตโร สติปัญฐานา. บทว่า ดู  
ก่อนผู้มีอายุ ของบรรดา นี้ คือ ของบรรดาว่า อารมณ์เป็นสติปัญฐาน  
บทว่า ยานิ เจว เอตานิ ความว่า พยัญชนะเหล่านี้ ไฉนข้าพเจ้ากล่าว  
แล้ว. บทว่า โย เจว เอโส ความว่า ไฉนข้าพเจ้ากล่าวแล้ว. บทว่า  
โส เนว อุตฺตมาเทตฺตฺโป ความว่า พวกเธอควรตั้งอยู่ในบรรดาและในพยัญ-  
ชนะโดยชอบก่อน แต่สพรหมจารีนั้นพวกเธอไม่ควรยินดี ไม่ควรรุกราน  
บทว่า สญฺญาเปตฺตฺโป แปลว่า ควรให้รู้. บทว่า ตสฺส จ อตฺถสฺส คือ แห่ง  
บรรดา ว่าสตินั้นแหละคือสติปัญฐาน. บทว่า เตสญฺจ พฺยัญชนานํ คือแห่ง  
พยัญชนะว่า สติปัญฐานา. บทว่า นิสนฺติยา คือ เพื่อพิจารณา เพื่อทรงไว้.  
พึงทราบเนื้อความในวาระทั้งหมด โดยนัยนี้. บทว่า ตาทิสํ แปลว่าเช่น กับ  
ท่าน บทว่า อตฺถุเปตํ ได้แก่ถึงโดยบรรดา คือรู้ซึ่งบรรดา บทว่า พฺยัญช-  
ปุเปตํ ได้แก่เข้าถึงโดยพยัญชนะ คือรู้ซึ่งพยัญชนะ พวกท่านสรรเสริญภิก-  
ษุณฺนั้นอย่างนี้ จริงอยู่ภิกษุณฺนั้นไม่ชื่อว่าเป็นสาวกของพวกท่าน ดูก่อนจุนทะ  
ภิกษุณฺนั้นชื่อว่าเป็นพระพุทฺธะ ด้วยประการดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้ง  
ภิกษุพหูสูตในตำแหน่ง ของตน บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงขยาย  
พระธรรมเทศนาให้ยิ่ง ๆ ขึ้นกว่านั้นจึงตรัสคำเป็นอาทิว่า ดูก่อนจุนทะเรา

ไม่แสดงธรรมแก่พวกเธอ เพื่อปิดกั้นอัสวะทั้งหลายที่เป็นไปในปัจจุบัน  
เท่านั้นดังนี้.

ในบทนั้นอัสวะทั้งหลายอันเกิดขึ้นเพราะมีปัจจัยเป็นเหตุในโลก  
นี้ ชื่ออัสวะเป็นไปในปัจจุบัน อัสวะทั้งหลายอันเกิดขึ้นเพราะมีการบาด  
หมางกันเป็นเหตุในปรโลก ชื่อว่าอัสวะเป็นไปในภพหน้า. บทว่า  
สำรวม คือ เพื่อปิดโดยที่อัสวะเหล่านั้นเข้าไปไม่ได้ บทว่า ปฏิฆาตาย  
คือ เพื่อกำจัดด้วยการทำลายราก. ในบททั้งหลายว่าเราอนุญาตจิ๋วแก่  
พวกเธอก็เพียงเป็นเครื่องกำหนดหนว ดังนี้อธิบายว่า จิ๋ว นั้นสามารถ  
เพื่อกำหนดหนวแก่พวกเธอ ข้อนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า จิ๋วใดอัน  
เราอนุญาตแก่พวกเธอ พวกเธอจักห่มจิ๋ว นั้นแล้ว ทำความสนุกก็ดี ถือตัว  
ก็ดีดังนี้เราไม่อนุญาต แต่พวกเธอห่มจิ๋ว นั้นแล้วทำการกำหนดหนวเป็นต้น  
แล้วจัดกระทำโยนิโสมนสิการสมณธรรมสะดวก ดังนี้เราอนุญาต แม้  
บิณฑบาตเป็นต้นก็อย่างเดียวกับจิ๋ว ก็การพรรณนาอนุบทในที่นี้พึงทราบ  
โดยนัยที่กล่าวแล้วในวิสุทธิมรรคนั้นแล.

บทว่า สุขลลิกานุโยค แปลว่าประกอบความเพียรเหนื่อยแะใน  
ความสุข อธิบายว่า ความเป็นผู้พอใจในการเสพสุข. บทว่า สุขเข คือ  
กระทำให้ตั้งอยู่ในความสุข. บทว่า ปิเนติ คือทำให้เอิบอิม คือ อ้วน.  
บทว่า อญฺจิตมฺมา คือ เป็นสภาพไม่ยั่งยืน. บทว่า จิวฺหา โน อตฺถิ  
อธิบายว่าปรารภนาเรื่องใด ๆ เมื่อกล่าวถึงเรื่องนั้น ๆ บางครั้งกล่าวถึงมรรค  
บางครั้งกล่าวถึงผล บางครั้งกล่าวถึงนิพพาน. บทว่า ชานตา คือรู้โดย  
สัพพัญญุตญาณ. บทว่า ปสฺสตา คือเห็นด้วยจักขุ ๕. บทว่า คมฺภีรเณโม  
คือฝังเข้าไปในดินลึก. บทว่า สุนฺหาโต คือฝังแน่น. บทว่า เอวเมว

โฆ อาวุโส ความว่า พระจินาสพเป็นผู้ไม่ควรประพดิล่วงฐานะ ๕ เป็น  
ผู้ไม่หวั่นไหวไม่สะเทือนในการประพดิล่วงนั้น. ในการประพดิล่วงนั้น  
แม้พระอริยะทั้งหลายมีพระโสดาบันเป็นต้น ก็ไม่ควรในการแก่งปลง  
สัตว์จากชีวิตเป็นต้น. บทว่า **สนุนิธการกัม** **กาเม ปริญฺชิตุ** ความว่า  
เพื่อทำการสังสมวัตถุกามและกิเลสกามแล้วบริโศก. บทว่า **เหมือนอย่าง**  
**ที่ตนเป็นผู้ครองเรือนในกาลก่อน** ความว่า ไม่ควรบริโศกเหมือน  
อย่างที่ตนเป็นภุคหัตถ์บริโศกในกาลก่อน. จริงอยู่พระอริยะมีพระโสดาบัน  
เป็นต้นอยู่ ณ ท่ามกลางเรือน ย่อมตั้งอยู่ด้วยนิมิตของภุคหัตถ์ตลอดชีวิต.  
แต่พระจินาสพบรรลुพระอรหัตแล้วเป็นมุนยฺหยังมปฺริณิพฺพาน หรือบวช  
พระจินาสพไม่ตั้งอยู่ในกามาวจรเทวโลกทั้งหลายมีจาตุम्मหาราชิกาเป็น  
ต้นแม้ครูเดียว เพราะเหตุไร เพราะไม่มีที่วิเวก ก็แต่ว่าพระจินาสพดำรง  
อยู่ในอัทธภาพแห่งภุมมเทวดา แม้บรรลุพระอรหัตแล้วยังดำรงอยู่  
ก็ปัญหานี้มาถึงด้วยอำนาจแห่งพระจินาสพนั้น พึงทราบภิกขุภาวะของ  
พระจินาสพนั้นเพราะทำลายโทสะได้แล้ว.

บทว่า **หาฝั่งมิได้** คือ ไม่มีฝั่ง ไม่มีกำหนด ใหญ่ บทว่า  
**พระสมณโคดมหาได้ปรารภกาลนานที่เป็นอนาคตไม่** อธิบายว่า ก็พระ  
สมณโคดมหาได้ทรงบัญญัติอย่างนี้เพราะปรารภกาลนานอันเป็นอนาคตไม่  
พระสมณโคดมเห็นจะทรงทราบอดีตเท่านั้น ไม่ทรงทราบอนาคต เป็นจริง  
อย่างนั้นการระลึกถึงกำเนิดห้ำร้อยห้ำสืบชาติ ในอดีตย่อมปรากฏแก่พระ-  
สมณโคดมนั้น การระลึกถึงมากอย่างนี้ย่อมไม่ปรากฏในอนาคต พวก  
ปริพาชกอัญญเดียรฉิยเห็นจะสำคัญความนี้ดังนี้พึงกล่าวอย่างนั้น. บทว่า  
**ตยิทํ ก็สุ** คือไม่รู้อนาคตเป็นอย่างไร บทว่า **กถํ สุ** คือด้วยเหตุไรหนอ.

อธิบายว่า พระสมณโคดมไม่ทรงรู้ที่เดียวหรือหนอ จึงไม่ทรงระลึกถึง  
อนาคต คือว่า เพราะทรงใคร่จะไม่ระลึกถึง จึงไม่ระลึกถึง. บทว่า  
อนุญาวิหิตเกณ ญาณเทสฺสเนน ความว่าพวกปริพาชกอัญญุเดียรติย๋ยอม  
สำคัญสิ่งที่พึงถือเอา สิ่งที่พึงบัญญัติ อันเป็นญาณทัสสนะซึ่งเป็นไปเพราะปรา  
รณญาณทัสสนะอื่นซึ่งเป็นอย่างอื่น ด้วยญาณอันเป็นทัสสนะเพราะความเป็น  
ผู้สามารถเห็นเหมือนทำให้ประจักษ์ ซึ่งเป็นโดยประการอื่น คือ ปรรณ-  
ญาณทัสสนะอื่นเป็นไป จริงอยู่พวกปริพาชกอัญญุเดียรติย๋เหล่านั้น ย่อมสำคัญ  
ญาณทัสสนะอันสงบตั้งขึ้นแล้วเฉพาะหน้าเนื่อง ๆ แก่ผู้เดินไป ยืนอยู่หลับ  
และตื่น. ก็ชื่อว่าญาณเช่นนั้นย่อมไม่มี เพราะฉะนั้น พึงทราบปริพาชก  
อัญญุเดียรติย๋ว่า พวกเขาย่อมสำคัญเหมือนอย่างคนโง่ไม่ฉลาด ฉะนั้น.  
บทว่า สตานุสาริ ได้แก่ญาณอันสัมปยุตด้วยปุพเพนิวาสานุสสติ บทว่า  
ยาวตกํ อากุขติ ความว่า พระตถาคตย่อมส่งพระญาณว่า เราจักรู้เท่า  
ที่ปรรณนาจะรู้ ญาณของพระตถาคตนั้นไม่ถูกปิด ไม่ถูกกั้น ย่อมไปเหมือน  
ลูกศรที่เขายิงไปในพวงใบไม้ผุฉะนั้น เพราะฉะนั้นพระตถาคตย่อมทรง  
ระลึกได้เท่าที่ทรงหวัง บทว่าโพธิชํ แปลว่า เกิดที่โคนโพธิ์ บทว่า ญาณํ  
อุปฺปทฺหติได้แก่ จตุมรรคญาณย่อมเกิด. บทว่า ชาตินีเป็นชาติสุดท้าย อธิ-  
บายว่าชาตินี้มีในที่สุด เพราะละเหตุที่จะทำให้มีชาติได้ด้วยญาณนั้น. บท  
ว่าบัดนี้ภพใหม่ย่อมไม่มี อธิบายว่า แม้ญาณอื่นอีกก็ย่อมเกิดขึ้น. บทว่า  
ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ความว่า ไม่อาศัยประโยชน์ในโลกนี้หรือ  
ประโยชน์ในโลกหน้า. บทว่า พระตถาคตย่อมได้ทรงพยากรณ์สิ่งนั้น  
อธิบายว่า พระตถาคตย่อมไม่ทรงกล่าวถึงกถาอันไม่นำผู้ปฏิบัติให้ออกจาก  
ทุกข์ได้เช่นภารตยฺยุทธ และการลักพาเสียดา. บทว่า สิ่งเป็นของจริงเป็น

ของแต่แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ หมายถึงดิรัจฉานกถา มี ราชกถา

เป็นต้น. บทว่า พระตถาคตทรงเป็นผู้รู้จักกาล อธิบายว่าพระตถาคต  
ย่อมทรงรู้กาล คือทำให้มีเหตุการณ์แล้วจึงทรงกล่าวในกาลอันถึงความ  
สมควร เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ตถาคต. อธิบายว่า กระทำ ท อักษร  
ให้เป็น ต อักษร เพราะตรัสโดยประการที่ควรตรัส ท่านจึงกล่าวว่าตถาคต.

บทว่าทิฏฐิ ได้แก่อุปายตนะ. บทว่า สุตได้แก่สัททายตนะ.

บทว่า มุตได้แก่คันธายตนะ รสายตนะ โภกัปปายตนะของสิ่งที่ตนรู้แล้ว  
คือถึงแล้วพึงถือเอา. บทว่า วิญญาน ได้แก่ธรรมายตนะมีสุขและทุกข์  
เป็นต้น. บทว่า ปตฺตได้แก่แสวงหาที่ดี ไม่แสวงก็ดีบรรลุแล้ว. บทว่า  
ปริยเสถิตได้แก่แสวงหาสิ่งที่บรรลุแล้วที่ดี สิ่งที่ยังไม่บรรลุแล้ว. บทว่า  
อนุวิจิริต มนสา คือท่องเที่ยวไปด้วยจิต. ทรงแสดงบทนี้ด้วยคำนี้ว่า  
ตถาคตเตน อภิสมฺพุทฺธํ ดังนี้ ที่โคนโพธิ์ บทว่า ตถาคตตรัสรู้ยิ่งแล้ว  
อธิบายว่า ก็รูปารมณฺมีสี่เชิงวิเสสเบื้องต้นของโลกพร้อมด้วยเทวโลกนี้  
ในโลกธาตุทั้งหลายหาประมาณมิได้อันใดย่อมมาสู่คลองในจักขุทวาร สัตว์  
นี้เห็นรูปารมณฺมีในขณะนี้เป็นผู้ตั้งใจเสียใจ หรือมีคนเป็นกลางดังนี้  
รูปารมณฺมีนั้นทั้งหมดอันพระตถาคตตรัสรู้ยิ่งแล้วด้วยอาการอย่างนี้. เช่น  
เดียวกัน สัททารมณฺมีไม่มีเสียงกลอนเสียงตะโพนเป็นต้น ของโลกพร้อม  
ด้วยเทวโลกในโลกธาตุทั้งหลายอันหาประมาณมิได้ ย่อมมาสู่คลองในโสต-  
ทวาร คันธารมณฺมีใดมีกลิ่นที่ราก มีกลิ่นที่เปลือกเป็นต้น ย่อมมาสู่คลอง  
ในฆานทวาร รสารมณฺมีใดมีรสที่รากรสที่ลำต้นเป็นต้นย่อมมาสู่คลองใน  
ชีวหาทวาร โภกัปปารมณฺมีใดอันต่างด้วยปฐวีธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ  
มิแข็งมีอ่อนเป็นต้นย่อมมาสู่คลองในกายทวาร สัตว์นี้ถูกต้องโภกัปปา-

รณณีนีในขณะนี้เป็นผู้ดีใจ เป็นผู้เสียใจ หรือมีคนเป็นกลาง อารมณ์ทั้งหมดนั้นพระตถาคตตรัสรู้ยิ่งแล้วด้วยประการฉะนี้. เช่นเดียวกัน ธรรมารณณโคอันต่างด้วยสุขและทุกข์เป็นต้น ของโลกพร้อมด้วยเทวโลกนี้ในโลกธาตุทั้งหลายอันหาประมาณมิได้ ย่อมมาสู่คลองแห่งมโนทวาร สัตว์นี้รู้แจ้ง ธรรมารณณนีในขณะนี้เป็นผู้ดีใจ เป็นผู้เสียใจ หรือเป็นผู้มีคนเป็นกลาง ธรรมารณณทั้งหมดนั้น อันพระตถาคตตรัสรู้ยิ่งแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

ดูก่อนจุนทะ ตถาคตไม่เห็นไม่ฟังไม่รู้หรือไม่รู้แจ้งในสิ่งที่มนุษย์ทั้งหลายเหล่านี้เห็นแล้วฟังแล้วรู้แล้ว หรือรู้แจ้งแล้วย่อมไม่มี สิ่งที่มีหาชนนี้แสวงหาแล้วบรรลุก็มี สิ่งที่มีหาชนนี้แสวงหาแล้วไม่บรรลุก็มี สิ่งที่มีหาชนนี้ไม่แสวงหาแล้วบรรลุก็มี สิ่งที่มีหาชนนี้ไม่แสวงหาแล้วไม่บรรลุก็มี แม้ทั้งหมดนั้นชื่อว่าพระตถาคตไม่บรรลุแล้ว ไม่ทรงทำให้แจ้งด้วยญาณ ย่อมไม่มี เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าตถาคตดังนี้ ที่เรียกว่าตถาคต เพราะที่ที่ไม่เสด็จไปในโลกเสด็จไปแล้ว. แต่ในบาลีกล่าวว่า อภิสัมพุทธานั้นมีความเดียวกับคตศัพท์ ฟังทราบความแห่งบทสรุปว่า ตถาคต ในวาระทั้งหมดโดยนัยนี้ ความถูกต้องของอรรถนั้นท่านกล่าวความพิสดารของตถาคตศัพท์ไว้ในพรหมชาลสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงบันลือพระสัทนาว่าเรากล่าวถึงความเป็นผู้หาผู้เสมอมิได้ ความเป็นผู้หาผู้ยิ่งกว่ามิได้ ความเป็นผู้รู้สิ่งทั้งปวง ความเป็นธรรมราชาของคนอย่างนี้แล้วชื่อว่าไม่รู้ไม่เห็นในลัทธิทั้งหลายของพวกสมณพราหมณ์เป็นอันมาก ในบัดนี้ย่อมไม่มี ทั้งหมดย่อมเป็นไปในภายในญาณของเราที่เดี๋ยวดังนี้ จึงตรัสคำเป็นอาทิว่า ดูก่อนจุนทะข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ดังนี้. ในบทเหล่านั้น บทว่า ตถาคต หมายถึงสัตว์. บทว่า ดูก่อนผู้มีอายุ เพราะ

ว่าข้อนี้ไม่ประกอบด้วยอรรถ คือไม่ประกอบด้วยประโยชน์ในโลกนี้ และประโยชน์ในโลกหน้า. บทว่า ไม่ประกอบด้วยธรรม คือไม่อาศัย นวโลกุตตรธรรม. บทว่า ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ คือ ไม่เป็น เบื้องต้นแห่งศาสนพรหมจรรย์ทั้งสิ้น อันสงเคราะห์ด้วยไตรสิกขา ในบททั้งหลายว่านี้เป็นทุกขแลเป็นต้นมือธิบายว่า ธรรมทั้งหลายเป็นไปในภูมิ สามที่เลื่อนเวียนค้นหา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ว่า นี่เป็นทุกข ค้นหาเป็นเหตุเจริญเป็นเหตุเกิดแห่งทุกขนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง พยากรณ์ว่า เป็นทุกขสมุทัย ความไม่เป็นไปของทั้งสองนั้นคือทุกข และ ทุกขสมุทัยพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ว่าเป็นทุกขนิโรธ อริยมรรค คือ การรู้รอบทุกข การละสมุทัย การทำให้แจ้งนิโรธ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพยากรณ์ว่า เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาในบททั้งหลายว่า ดูก่อน **ผู้มีอายุข้อนี้ประกอบด้วยประโยชน์** เป็นต้น มือธิบายว่า ข้อนี้อาศัย ประโยชน์ในโลกนี้และประโยชน์ในโลกหน้า อาศัยนวโลกุตตรธรรมเป็น เบื้องต้น คือ เป็นประธาน คือเป็นเบื้องต้นหน้าของศาสนาพรหมจรรย์ทั้งสิ้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงบันลือพระสีหนาทว่า บัดนี้พวกปริพาชก อัญญเดียรถีย์ทั้งหลาย อย่าได้เข้าใจกันอย่างนี้ว่า ข้อใดที่เราไม่พยากรณ์ ไว้ ข้อนั้นเราไม่รู้จึงไม่พยากรณ์ไว้ดังนี้ เราอยู่ดี ไม่พยากรณ์ เพราะแม้ เมื่อเราพยากรณ์ข้อนี้ไปก็ไม่มีประโยชน์ ก็ข้อใดที่เราควรพยากรณ์ อย่างไร ข้อนั้นเราก็ได้พยากรณ์ไว้แล้วนั้นแลดังนี้ จึงตรัสอีกว่า ดูก่อน จุนทะ ทิฏฐินิสัยแม่เหล่าใด เป็นอาทิ.

ทิฏฐิทั้งหลายในบทนั้น อธิบายว่าได้แก่ ทิฏฐินิสัย ทิฏฐินิสิต ทิฏฐิคติ บทว่า **สิ่งนี้แหละจริง** คือ สิ่งนี้แหละเป็นทสสนะที่จริง บทว่า **คำอื่นเป็น**

โมฆะ ได้แก้คำของคนอื่นเป็นโมฆะ บทว่า อสยฺ กาโร แปลว่าไม่ได้ ทำด้วยตนเอง. บทว่า ตตฺร ได้แก้สมณะแลพราหมณ์เหล่านั้น บทว่า **ดูก่อนผู้มีอายุ**มีอยู่หรือหนอที่ท่านทั้งหลายกล่าวคำนี้ดังนี้ อธิบายว่าเราถามพวกท่านอย่างนี้ว่าดูก่อนผู้มีอายุ คำใดที่พวกท่านกล่าวว่า ตนและโลกเที่ยงดังนี้ คำนี้มีอยู่หรือไม่มี. บทว่า **สมณพราหมณ์เหล่านั้น**กล่าวคำใดอย่างนี้ ความว่า ก็สมณพราหมณ์เหล่านั้นกล่าวคำใดว่า สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่าเราไม่อนุญาตคำนั้นแก่สมณพราหมณ์เหล่านั้น. บทว่า **โดยบัญญัติ** คือโดยทฤษฎีบัญญัติ. บทว่า เหมาะสม คือสมด้วยญาณอันเสมอ. บทว่า **อทิทํ อธิปญฺยุตฺติ**คือ นี้ชื่ออธิบัญญัติ. ในอธิบัญญัตินี้เรานั้นแหละยิ่งกว่า ไม่มีผู้เสมอด้วยเรา คำที่ท่านกล่าวโดยบัญญัติ และอธิบัญญัติ ทั้งสองคำนี้เป็นอันเดียวกันโดยอรรถ โดยประเภทเป็นสอง คือ เป็นบัญญัติ อธิบัญญัติ ในบัญญัติทั้งสองนั้น ทฤษฎีบัญญัติ เรียกบัญญัติ บัญญัติ ๖ ที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้คือ ขันธบัญญัติ ธาตุบัญญัติ आयตนบัญญัติ อินทริยบัญญัติ สัจจบัญญัติ บุคคลบัญญัติ ชื่ออธิบัญญัติ แต่ในที่นี้คำว่า **โดยบัญญัติ** ท่านหมาย ทั้งบัญญัติและอธิบัญญัติ จริงอยู่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้ยอดเยี่ยมหาผู้อื่นยิ่งกว่ามิได้ ทั้งโดยบัญญัติ ทั้งโดยอธิบัญญัติ ในบทว่า อธิบัญญัติแม้นี้. เพราะเหตุฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เราผู้เดียวเป็นผู้ยิ่งในบัญญัติที่เป็นอธิบัญญัติดังนี้. บทว่า **ปหานาย** คือ เพื่อละ. บทว่า **สมตฺกุกฺกมย** เป็นไวยากรณ์ของบทนั้น. บทว่า **เทสิตา** แปลว่ากล่าวแล้ว. บทว่า **ปญฺยุตฺตา** แปลว่า ตั้งไว้แล้ว อธิบายว่า เมื่อทำการแยกสิ่งที่เป็นก้อนออก เพื่อเจริญสติปัญญานให้เห็นสิ่งทั้งปวง โดยความแน่นอน

เป็นอันละทิฐินิสัยทั้งหมดโดยลงความเห็นว่าย่อมไม่เข้าไปรับรู้ความเป็น  
สัตว์ ในกองสังขารล้วน ดังนี้ เพราะเหตุนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัส  
ว่า สติปัฏฐาน ๔ อันเราแสดงแล้วบัญญัติแล้วเพื่อละ เพื่อก้าวล่วงซึ่ง  
ทิฐินิสัยดังนี้ ส่วนที่เหลือมีเนื้อความง่ายในที่ทั้งปวงอยู่แล้ว

จบอรรถกถาปาสาทิกสูตรที่ ๖.